

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

yedi UCUZ şey üzerinden dünya tarihi

doğa, para, emek, bakım, gıda, enerji, yaşam

RAJ PATEL
JASON W. MOORE

Türkçesi Serkan Gündüz

Raj Patel 1972'de Londra'da doğdu. Hayatının farklı dönemlerinde Zimbabwe, Güney Afrika ve ABD'de yaşadı. Akademisyen, gazeteci, aktivist yazar 1999'daki Seattle protestolarının örgütleyicilerindendir. Topraksızlar ve Via Campesina hareketleriyle ilgilenmiş, gıda bağımsızlığı üzerine çalışmalar yürütmüştür. *The New York Times* çok satarlar listesine giren *The Value of Nothing*'in de dahil olduğu farklı kitap çalışmaları vardır.

Jason W. Moore Binghamton Üniversitesi'nde dünya tarihi ve dünya ekolojisi alanlarında dersler verir, ayrıca Dünya-ekolojisi Araştırma Ağı'nın koordinatörlüğünü yürütür. *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*'ın da aralarında bulunduğu kitapları ve çevre tarihi, siyasi iktisat ve sosyal teori alanlarında çok sayıda ödüllü makalesi vardır.

Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi

**Kapitalizm, Doğa ve Gezegenin
Geleceği için Bir Rehber**

**RAJ PATEL
ve
JASON W. MOORE**

Kolektif Kitap ~ 145

*Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi
Kapitalizm, Doğa ve Gezegenin Geleceği için Bir Rehber*

Özgün Adı: *A History of the World in Seven Cheap Things
A Guide to Capitalism, Nature and the Future of the Planet*

© Raj Patel, Jason W. Moore, 2017 ~ © Kolektif Kitap, 2018

ISBN: 978-605-2205-33-4

Türkçesi: Serkan Gündüz

Yayıma Hazırlayan: Müge Karahan, Banu Yılmaz

Son Okuma: Yusuf Zeybekoğlu

Sayfa Düzeni: Semih Büyükkurt

Kapak Tasarımı: Kolektif Tasarım

1. Baskı, Nisan 2019, İstanbul

2. Baskı, Haziran 2019, İstanbul

Sertifika No: 43484

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık

Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216

Topkapı, İstanbul - 0212 613 11 12

Sertifika No: 12491

kolektif. kitap, bilişim ve tasarım ltd. şti.

Asmalımesit Mah. Tünel Meydanı Sok. Tünel Geçidi İş Hanı C B

No.2 İç Kapı No.18 Beyoğlu, İstanbul

www.kolektifkitap.com - info@kolektifkitap.com

T: 0212 243 96 39

Bu kitabın hakları Curtis Brown Group Limited of Haymarket House'dan alınmıştır. Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilmez. Tüm hakları saklıdır.

Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi

Kapitalizm, Doğa ve Gezegenin
Geleceği için Bir Rehber

RAJ PATEL
ve
JASON W. MOORE

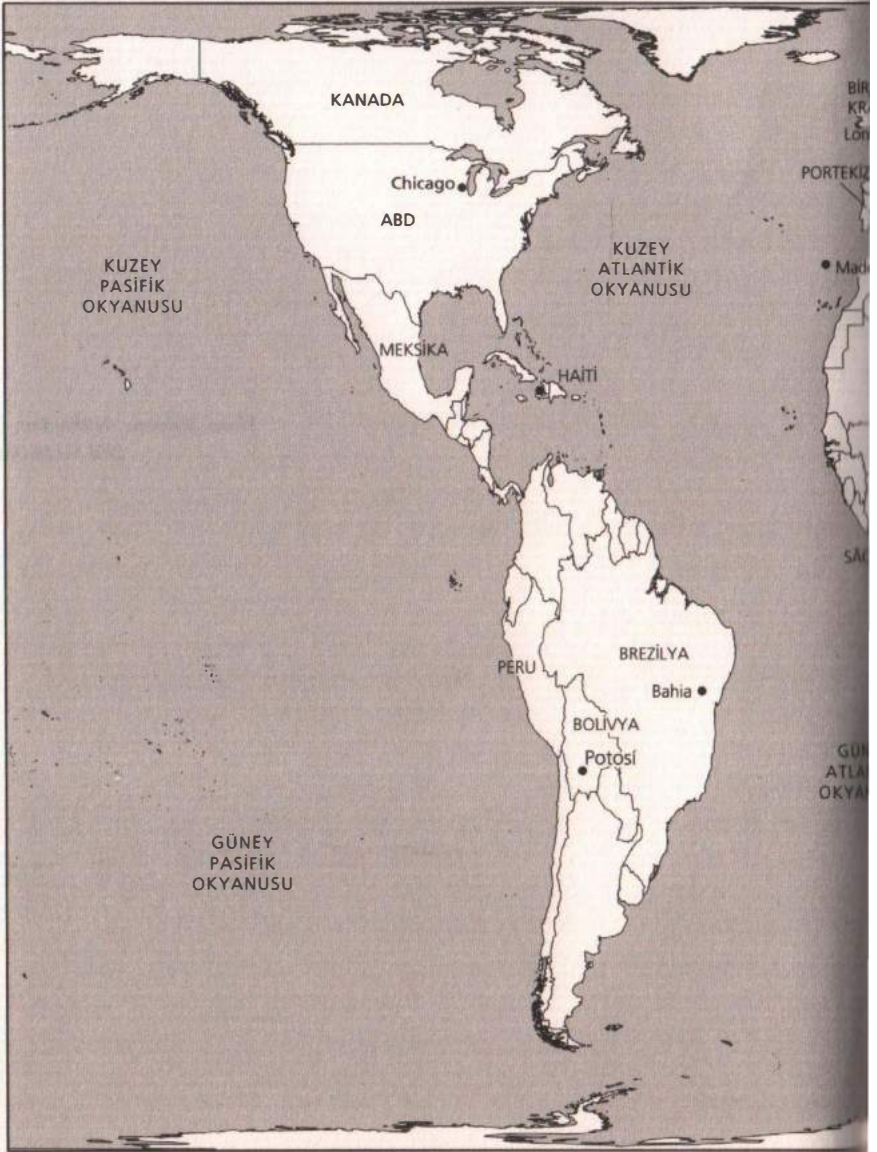
Türkçesi Serkan Gündüz

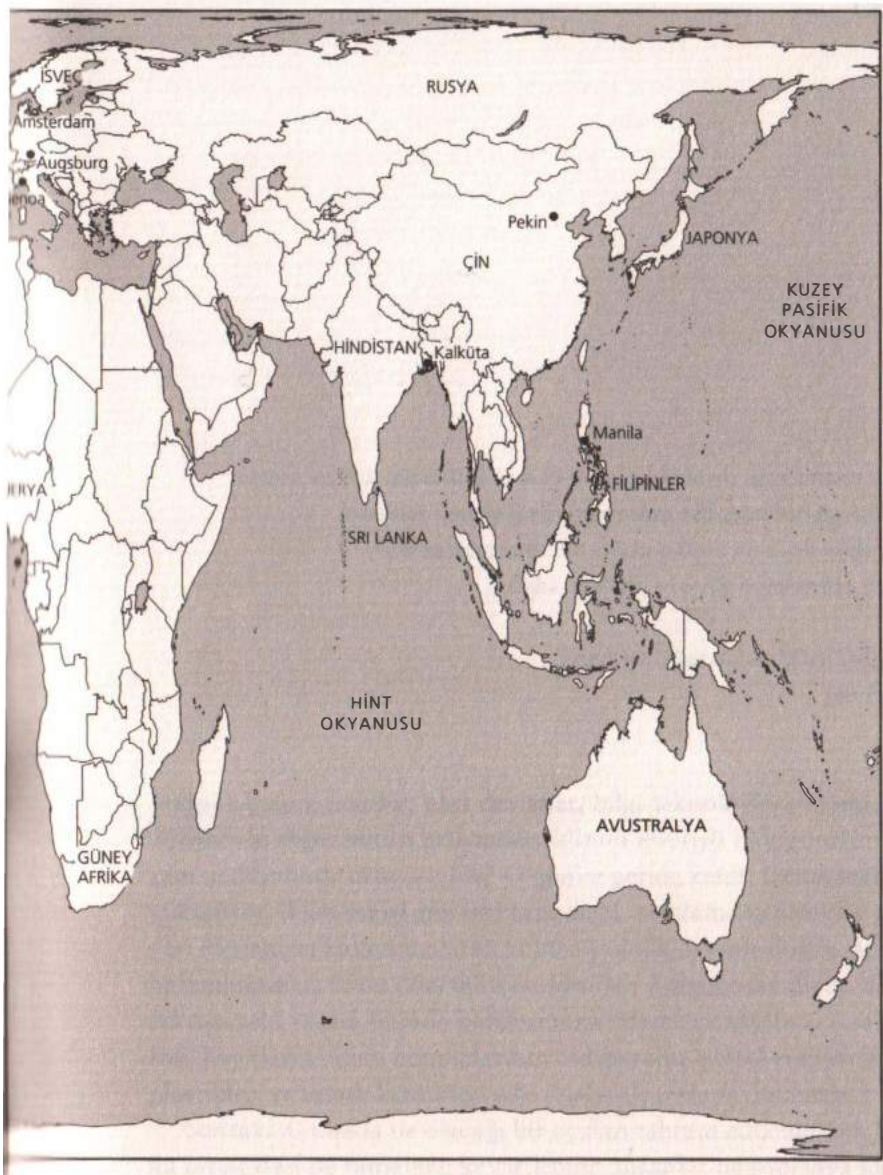
İÇİNDEKİLER

<i>Giriş</i>	15
I. UCUZ DOĞA	55
II. UCUZ PARA	73
III. UCUZ EMEK	97
IV. UCUZ BAKIM	115
V. UCUZ GIDA	139
VI. UCUZ ENERJİ	159
VII. UCUZ YAŞAM	177
<i>Sonuç</i>	197
<i>Teşekkür</i>	207
<i>Notlar</i>	213
<i>Kaynakça</i>	239

Hoca, Kılavuz, Nüktedan, Usta
Phil McMichael'a

HARİTA 1: Nispi alan boyutlarını korumak için ülkelerin şeklinin değiştirildiği Gall-Peters projeksiyonunda gösterilen dünya-ekolojisindeki kilit yerler.

Şimşek ve gök gürültüsü zaman ister, yıldızların ışığı zaman ister, eylemler tamamlandıktan sonra bile görülüp duyulmak için zaman ister. Bu eylem onlara en uzak yıldızdan daha uzaktır, yine de bunu onlar yaptı!

Friedrich Nietzsche, “Deli Adam”,
Şen Bilim

Yerleşik tarım, kentler, ulus-devletler, bilgi teknolojileri ve modern dünyadaki diğer bütün gelişmeler iklimin elverişli olduğu uzun bir zaman diliminde ortaya çıktı.¹ O günler geride kaldı. Deniz seviyesi yükseliyor, iklim eskisi gibi istikrarlı değil, ortalama sıcaklıklar artıyor. Medeniyet Holosen olarak bilinen jeolojik devirde doğdu. İçinde bulunduğumuz iklim dönemineyse kimileri Antroposen diyor. Gelecekteki zeki yaşam burada olduğumuzu bilecek çünkü bazı insanlar fosil kayıtlarını atom bombalarının radyasyonu, petrol endüstrisinin plastikleri ve tavuk kemikleri gibi şaşılacak şeylerle doldurdu.²

Sonraki aşamada ne olacağı bir açıdan tahmin edilemezken başka bir açıdan ise tamamen kestirilebilir. İnsanlar ne yapmaya karar verirse versin, 21. yüzyıl yaşam ağında “anı ve geri dönüşü” olma-

yan değişikliklerin gerçekleştiği bir zaman dilimi olacak.³ Yerküre sistemleri üzerine çalışan biliminsanları, biyosferde yaşanacak bu dönüm noktası için oldukça kuru ve ruhsuz bir terim kullanıyor: durum değişimi. Sözkonusu jeolojik değişimin ortaya çıktığı ekoloji, ne yazık ki bu durum değişiminin neden olacağı yeniliklerle baş edebilecek donanımına sahip olmayan insanlar tarafından yaratıldı. Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümünü ilan eden delisi de benzer şekilde karşılanmıştı: Sanayileşmiş Avrupa, pazar sabahı yarı zorunlu kilise rutininin kutsallığını azaltmış olsa da, 19. yüzyıl toplumu tanrısız bir dünyayı hayal dahi edemezdi. 21. yüzyılda da benzer şekilde, çoğu insan için gezegenin sonunu hayal etmek kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolay.⁴

Yeni dönemimize eşlik edecek düşünsel bir durum değişimine ihtiyacımız var.

İlk görev dildeki zorluklarla ilgili: yeni jeolojik çağımızın Antroposen olarak adlandırılmasının bir sorun olduğunun farkına varmak. Terimin Yunanca “insan” anlamına gelen kökü *anthropos* –“çocuk işte” ya da “yılan yilandır” sözlerinin hatırlattığı gibi– insanın sadece insan olduğu için iklim değişikliğine ve gezegendeki altıncı kitlesel yok oluşa yol açtığını düşündürür. Son Buzul Çağı bittiğinden beri insanların gezegeni değiştirdiği doğru.⁵ Yüzyıllar boyunca avlanma oranının yenilenme oranından biraz daha yüksek seyretmesine ilaveten iklimin değişmesi ve otlakların azalması Kuzey Amerika düzlüklerinde yaşayan mamutun, orangutanın Asya'nın doğusundaki⁶ yakın akrabası *Gigantopithecus*'un ve Avrupa'daki⁷ dev İrlanda geyiği *Megaloceros giganteus*'un da aralarında bulunduğu bazı hayvanların sonunu getirdi. Ayrıca 12 bin yıl önceki tarıma bağlı sera gazı salınımları nedeniyle de küresel soğuma evresinin etkisinin azalmasından insanların kısmen sorumlu olduğu söylenebilir.⁸

Büyük memelileri nesli tükenene kadar avlamak da bir mesele tabii ama bugünkü yıkımın hızı ve boyutuyla ilkel atalarımızın yaptıkları arasında doğrudan bağlantı kurulamaz. İnsanın günümüzdeki faaliyetleri, yüzyıllar boyunca aşırı avlanmanın mamut neslini yok etmesinden çok daha farklı sonuçlara neden oluyor. Bazı insanlar ha-

lihazırda, megafaunadan mikrobiyotaya dek her şeyi geçmişe oranla yüz kat hızlı yok ediyor.⁹ Bunun nedeninin kapitalizm olduğunu ve modern tarihin 1400'lerden beri Kapitalosen olarak adlandırılabilen dönemde geliştiğini savunuyoruz.¹⁰ Bu tabiri kullanmak, kapitalizmi ciddiye almak, onu yalnızca bir ekonomik sistem olarak değil insanlarla doğanın geri kalanı arasındaki ilişkileri düzenlemenin bir yolu olarak da görmek demektir.

Bu kitapta, modern dünyanın nasıl yedi ucuz şeyle meydana geldiğini gösteriyoruz: doğa, para, emek, bakım, gıda, enerji ve yaşam. Bu cümledeki her kelime çetin. *Ucuz* pazarlığın tersidir; ucuzlatma kapsamlı bir yaşam ağını kontrol etmeye yönelik bir dizi stratejidir. “Şeyler” ordular, din adamları, muhasebeciler ve basın aracılığıyla şeyler haline gelirler. Merkezde yer alan insan ve doğa varlığını, 17. yüzyıldaki devasa bیلardo toplarıymış gibi çarpışarak sürdürmez. Yaşam kurma, çekişmeli ve karmaşık eğilimlerle dolu bir süreçtir ama karşılıklılık esasına göre sürdürülebilir. Bu kitap, insanlarla yaşam ağı arasındaki karmaşık ilişkiler üzerine düşünmemizi ve bu ilişkiler vesilesiyle içinde bulunduğumuz dünyayı ve dünyanın neye benzeyeceğini anlamamızı sağlayan bir yöntem sunmayı hedefliyor.

Biraz merak uyandırmak adına, jeolojik kayıtlardaki şu tavuk kemiklerine, insanlarla dünyanın en yaygın kuşu *Gallus gallus domesticus* arasındaki ilişkinin kapitalist izlerine dönelim.¹¹ Bugün yediğimiz tavuklar yüz yıl öncekilerden çok farklı. Bugünün tavukları İkinci Dünya Savaşı sonrasında sarf edilen yoğun çabaların sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanlar kaynak olarak Asya ormanlarından serbestçe elde edilen genetik materyali kullanıp kümes hayvanlarının en fazla kâr getirenini üretmek üzere yeniden şekillendirmeye karar vermiştir.¹² Bu kuş zar zor yürüeyebilir, sadece birkaç haftada anaçlık evresine erişir, göğsü geniştir ve jeolojik açıdan önemli sayılacak miktarlarda (yılıda 60 milyardan fazla) yetiştirilip kesilir.¹³ Bu ilişkiyi Ucuz Doğa'nın bir göstergesi olarak düşünün. ABD'de halihazırda en çok tüketilen tavuk etinin, 2020'ye gelindiğinde gezegenin en çok rağbet edilen eti olacağı öngörülüyor.¹⁴ Bu çok fazla emek gerektirecektir. Kümes hayvancılığı çalışanlarına çok az ücret ödenir: ABD'de

fast food sektöründe tavuk için harcanan her 1 doların sadece 2 senti emekçilere gider ve bazı işletmeler saatine 25 sent ödenen mahkûm emeğini kullanır. Bunu Ucuz Emek olarak düşünün. ABD kümes hayvancılığı endüstrisinde kanatları kesen işçilerin yüzde 86'sı üretim hattında tekrarlayıp duran kesme ve koparma hareketleri yüzünden acı çekmektedir.¹⁵ Bazı işverenler işçilerin kaza haberlerini görmezden gelir; yaralanma iddialarını reddetmek de yaygın bir uygulamadır. İşçiler açısından bu durum, kazadan sonraki on yılda gelirlerinin yüzde 15 düşeceği anlamına gelir.¹⁶ İşçiler iyileşme sürecinde ailelerine ve yardımlaşma ağlarına bağımlı olacaktır ve bu süreç üretim döngüsünün dışında kalmalarına neden olacak, süregiden işgücüne katılımlarını temelden etkileyecektir. Bunu Ucuz Bakım olarak düşünün. Bu endüstrinin ürettiği gıdalar nihayetinde karnımızı doyuracaktır ve kasada ya da evlere serviste ödediğimiz hesabın düşük olması sayesinde hiçbir memnuniyetsizlik duyulmaz. Bu, ucuz Gıda'nın bir stratejisidir. Mideleri tek parça olduğu için metan gazı salmayan tavuklar, ineklere kıyasla iklim değişikliğine daha az etki eder ancak yetiştirildikleri büyük alanları sıcak tutmak gerektiğinden, fazla miktarda yakıt kullanılır. ABD kümes hayvancılığının karbon ayak izine en fazla katkısı sunması da bu sebeptedir.¹⁷ Çok fazla propan kullanmadan düşük maliyetli tavuğa sahip olamazsınız: İşte size Ucuz Enerji. İşleme tabi tutulan bu kuşların ticareti biraz riskli olsa da imtiyaz sözleşmeleri ve devlet destekleri sayesinde –tavuklar için soya yemi yetiştirilen (çoğunlukla Çin, Brezilya ve ABD'de¹⁸) araziye mali ve fiziksel olarak kolay erişimden küçük işletmelerin kredilendirilmesine dek– özel sektör yararına yapılan kamu harcamalarının katkısıyla sözkonusu risk azaltılır. Bu da Ucuz Para'nın bir özelliğidir. Sonuç olarak insan ve hayvan yaşamlarının ait olduğu kategorilere karşı (kadınlar, sömürgeleştirilenler, yoksullar, beyaz olmayanlar ve göçmenler gibi) şovenizmin ısrarcı ve düzenli dayatmaları bu altı ucuz şeyin her birini mümkün kılmıştır. Bu ekolojinin yerini tespit etmek için son bir unsura ihtiyaç vardır: Ucuz Yaşam düzeni. Ancak bu sürecin her aşamasında –kendi sürüleriyle hayvan ıslahı için genetik materyal kaynağı sağlayan yerliler¹⁹ ve haklarının tanınma-

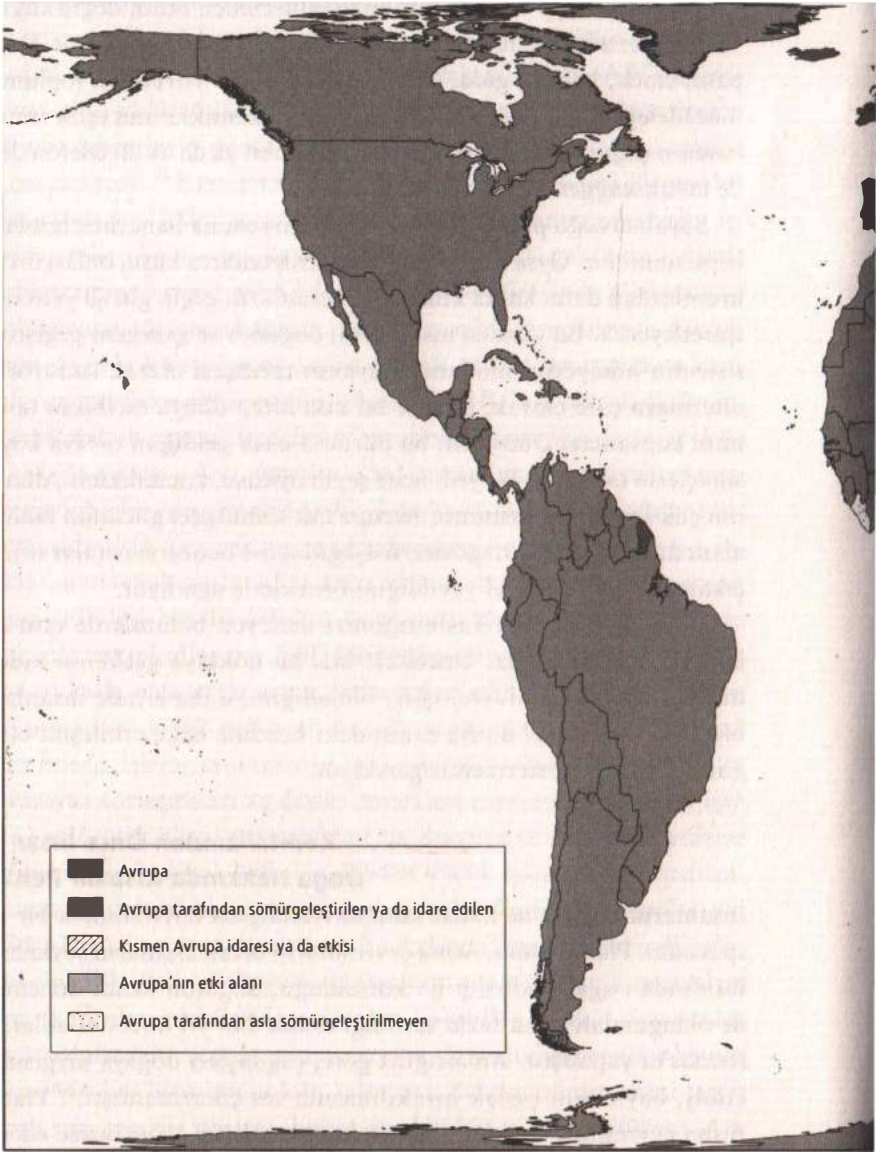
sını ve refah talep eden bakım hizmetlilerinden iklim değişikliği ve Wall Street'e karşı mücadele edenlere kadar– insanlar direnir. Doğa, para, emek, bakım, gıda, enerji ve yaşam için yürütülen toplumsal mücadeleye Kapitalosen'in kümes hayvanı kemiklerinin eşlik etmesi, modern çağın en ikonik simgesinin otomobil ya da akıllı telefon değil de tavuk *nugget* olmasını anlaşılır kılar.

Soyalı tavuğu plastik kaptaki barbekü sosuna banarken bunların hepsi unutulur. Oysa fosilleşmiş izleri, trilyonlarca kuşu, onları üreten insanlardan daha kalıcı kılacak ve insanların geçip gittiği yerleri de işaretleyecek. Bu yüzden insanların, doğanın ve gezegeni değiştiren sistemin hikâyesini modern dünyanın tarihçesi olarak sunuyoruz: unutmaya çare olarak. Elbette bu kısa kitap dünya tarihinin tamamını kapsamaz. Dünyanın bu duruma nasıl geldiğini ortaya koyan süreçlerin tarihidir. Bu yedi ucuz şeyin öyküsü, kapitalizmin, dünyanın çok küçük bir kısmının Avrupa'nın sömürgeci gücünün faaliyet alanı dışında kaldığını gösteren aşağıdakine benzer haritalar ortaya çıkaracak şekilde nasıl yayıldığını örneklerle açıklıyor.

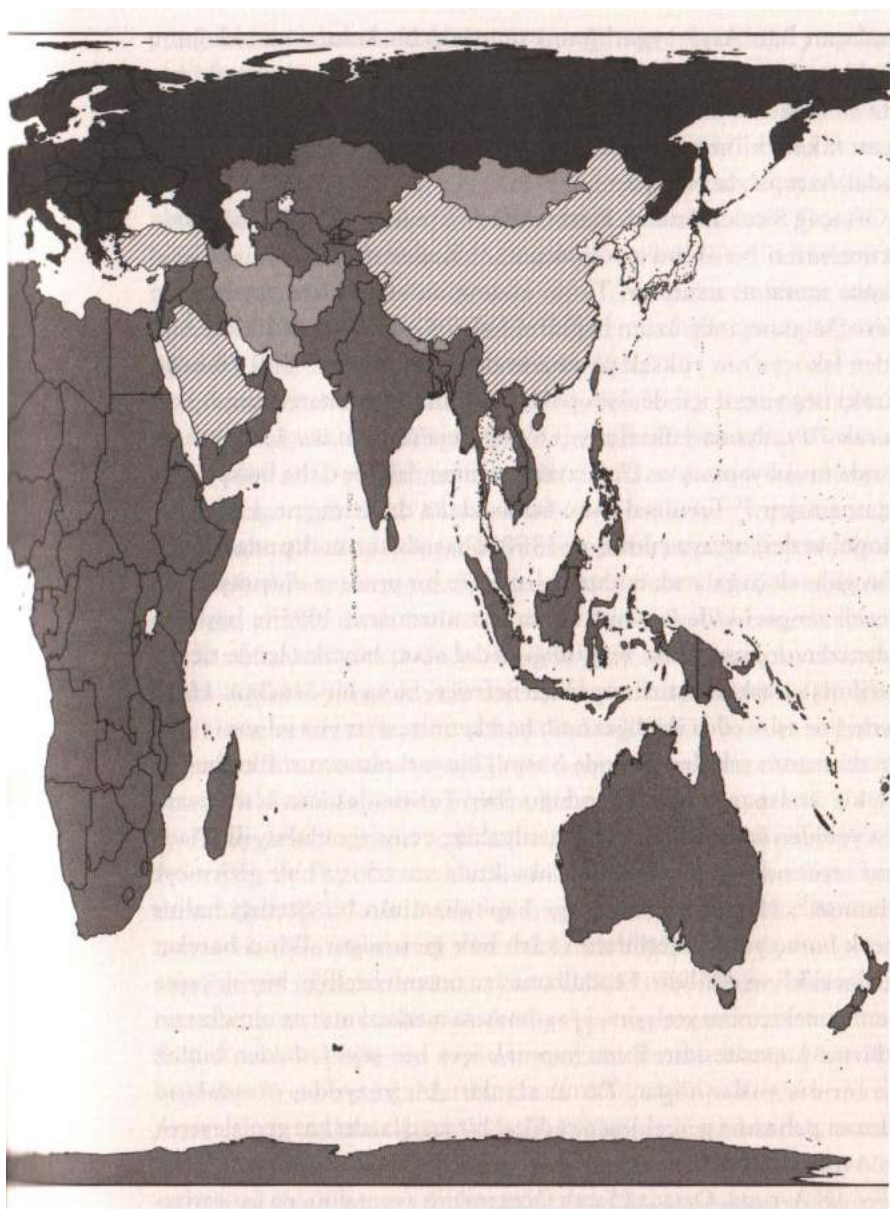
Ucuz diyerek neyi kastettiğimizi ilerleyen bölümlerde tam anlamıyla açıklayacağız. Öncelikle bizi bu noktaya getirenin sadece insanın bazı doğal davranışları olmadığını, daha ziyade insanlarla biyolojik ve fiziksel dünya arasındaki kendine özgü etkileşim olduğunu delillerle göstermemiz gerekiyor.

Kapitalizmden Önce İnsan ve Doğa Hakkında Kısa Bir Rehber

İnsanların doğaya ne kadar kötü davrandığına hayıflanmak bir ata sporudur. Platon bunu, Atina çevresindeki ortak alanların soylu halk tarafından ağaçlandırılıp iyi korunduğu, doğanın kendi döneminde olduğundan daha fazla sevildiği dokuz bin yıl öncesini anlattığı *Kritias*'ta yapmıştır. Anlattığına göre, çağdaşları doğaya saygısızlık etmiş, bayırların çıplak bırakılmasına ses çıkarmamıştı.²⁰ Platon Atina çevresinin tarihini –hiç şüphesiz yanlış– romantize ederek anlatır.²¹ Bizim analizimiz onursuz tavırlara dikkat çekmek yerine rastlantı sonucu iklim değişikliği, hastalık ya da toplumsal krizle

HARİTA 2: Dünyanın Avrupa tarafından sömürgeleştirilen kısımları.

karşılaşan Batı Asya uygarlığının sınırdaki bir koluna ne olduğunu gösteriyor. Hikâyemize, kapitalizmin şafağından birkaç yüzyıl önce Orta ve Doğu Asya'nın zenginliklerine ve uygarlığına erişme özlemi duyan fakat iklim şartları nedeniyle hayli fakir²² kalmış bir yerle, Feodal Avrupa'yla başlıyoruz.

Ortaçağ Sıcak Dönemi, Kuzey Atlantik'te MS 950-1250 arasında hüküm süren bir iklim anomalisidir.²³ Kışlar ılıman ve ürünlerin yetiştirme mevsimi uzundur. Tarım kuzeye ve yükseklerle yayılmıştır: Norveç'in güneyinde üzüm bağları filizlenmiş ve tahıl çiftlikleri Alp-ler'den İskoçya'nın yüksek yörelerine dek uzanmıştır.²⁴ 800 yılından sonraki beş yüzyıl içinde Avrupa'daki insan nüfusu neredeyse üç kat artarak 70 milyona yükselmiştir.²⁵ İngiltere'nin nüfusu 1300 yılı civarında tavan yapmış ve 17. yüzyılın sonuna dek bir daha bu seviyeye ulaşamamıştır.²⁶ Tarımsal ürün fazlası daha da artmıştır. Her yerde yerleşim yerleri ortaya çıkmış ve 1300 itibarıyla tarım dışında çalışan nüfus giderek çoğalarak muhtemelen beşte bir oranına ulaşmıştır. Bu göreceli zenginlik de yayılma iştahı uyandırmıştır. 1095'te başlayıp Akdeniz'in doğusundaki zenginliği hedef alan, büyük ölçüde ticarileştirilmiş ve askerileştirilmiş Haçlı Seferleri buna bir örnektir. Haçlı Seferleri'ne eşlik eden iki diğer fetih hareketinin, dört yüz yıl sonra modern dünyanın şekillenmesinde önemli bir yeri olmuştur. İlki, bugün Portekiz ve İspanya'nın bulunduğu İber Yarımadası'nın Hristiyanlarca yeniden fethedilmesidir. Kastilyalılar ve Aragonlular, ilk Haçlı Seferi sayesinde yarımada'daki İslam iktidarını etkisiz hale getirmeye başlamıştır; Haçlılar da sömürge kapitalizminin bir özelliği haline gelecek haraç yoluyla fetihlerini kârlı hale getirmiştir. İkinci hareket daha incelikli ve etkilidir. Feodalizmin en önemli özelliği, büyük çapta devam etmekte olan yerleşimci yayılmasını merkezi otorite olmaksızın sürdürme kapasitesidir. Bunu yapmak için her şeyi fetheden büyük fatih tarıma yaslanmıştır. Tarım alanları 14. yüzyılda, ormanların azalması pahasına gerçekleşen radikal bir artışla altı kat genişleyerek tüm Avrupa'da kullanılan toprakların üçte birini kaplamıştır.²⁷

Feodal Avrupa, Ortaçağ Sıcak Dönemi'nin avantajını, en üst seviyeye ulaştığı ve iklimin daha soğuk ve yağışlı hale geldiği yaklaşık 1250

yılına kadar kullandı. Gıdanın nispeten güvencede olduğu yüzyılların ardından kıtlık geri döndü ve tamamen farklı hava koşullarına alışkın uygarlığa darbe indirdi. Mayıs 1315'te, muhtemelen Yeni Zelanda'daki Kaharoa Dağı'nın püskürmesi sonucunda, Avrupa'nın bir ucundan diğerine şiddetli yağışlar görüldü.²⁸ Ağustos ayına dek yatışmayan tufan, kısa süreli erken soğuk hava dalgasıyla sona erdi. Önceki yıllarda da hasadın yetersiz olduğu görülmüştü ancak 1315'teki yıkıcı boyuttaydı; ertesi yılınki de öyle oldu. Avrupa'nın nüfusu sonraki birkaç yıl içinde yüzde 20 azaldı.²⁹ Kıta, tarihçilerin verdiği isimle Büyük Kıtlık'tan 1322'ye dek kurtulamadı.³⁰

O sırada farkında olunmasa da 19. yüzyıla dek sürecek Küçük Buzul Çağı'na girilmişti. Küçük Buzul Çağı, feodalizmin zayıf yönlerini açığa çıkardı. Örneğin gıda düzeni, yalnızca ılıman iklim koşullarında düzgün işliyordu. Bunun sebebi derebeylerinin toprak üzerinde resmi kontrole sahip olduğu, köylülerin de bu toprağı ekip biçtiğı özel bir sınıfsal düzenlemeydi. Derebeyleri, getirileri azalma eğiliminde olsa da, gitgide daha fazla artı değer üretebilen kalabalıklaşan bir köylü nüfusunu yönetiyordu. Toprak yüzyıllar boyunca yavaş yavaş verimliliğini kaybetti, kıyıda köşe kalmış tarım alanlarını dahi işleyen köylülerin artan nüfusu bu çöküşü kısmen örttü. İklimin değişmesi, toprağın tükenmesine ve açlığa yol açıp milyonların ölümüne sebep veren bir sınıfsal düzenle birlikte bir yıkım dalgası yarattı.

Bu uygarlık krizinin açıklaması, Robert Malthus'un *Essay on the Principles of Population* kitabında, bir uyarıyla birlikte liste halinde sunulur: Çok fazla insan vardı ve yeterli gıda yoktu. Günümüze uygun bir dille söyleyecek olursak iklim değişikliği, vassını yitirmiş arazilerden faydalanarak ayakta kalabilen feodalizm idaresindeki insanların sayısını azaltarak Avrupa'nın zaptetme kapasitesini etkiledi. Ancak kapasitenin artması ya da azalması, kimin yönettiğine bağlıdır. Konu o sıralarda da, şimdi olduğu gibi, aslında bir iktidar meselesiydi. Aslında bu hikâyede Malthus, Karl Marx'a nazaran daha az iddia ortaya koyacaktır. Nakit para ya da kolayca depolanıp pazara sunulabilen tahıl isteyen derebeyleri topraktan zorla alınan mütevazı artı değeri kararlı biçimde tüketiyor ve tarıma yeniden

yatırım yapmak için geride çok az şey bırakıyordu.³¹ Derebeylerinin iktidarı ve talepleri olmasa köylüler gıda sorununu muhtemelen çözebilir, tahılın yanında bostan ürünlerinin yetiştirildiği karma tarıma yönelebilirdiler. İnsan sayısı meselesine gelince, bir kurum olarak ailenin ortaya çıkışı ve nüfus artışı, ebedi bir doğurganlık dürtüsünden ziyade kültür, sınıf ve arazi durumuyla alakalı bir sürü tarihi koşul tarafından şekillendirilmişti. Guy Bois'nın, Norman feodalizmi üzerine yürüttüğü rüştnü ispatlamış çalışmasında kaydettiği üzere, araziye farklı yöntemlerle işlemeye başlamak ve neyin nasıl yetiştirileceği konusunda köylülere daha fazla özerklik ve yetki vermek, ortaçağ Avrupa'sının üç kat daha fazla insanı beslemesine olanak sağlayabilirdi.³² Ancak bu dönüşüm asla gerçekleşmedi ve feodal düzenlemeler öldürücü darbe aldığı 1347'deki Kara Veba'ya dek sendelemedi.³³

Avrupa, Ortaçağ Sıcak Dönemi'nden zayıflamış olarak çıktı. İkinci bin yılın başlangıcından beri köylüleri ve kentleri beslemek için yeterli gıdayı üreten yapılar, değişen iklim koşullarıyla baş edemeyerek nüfusun giderek büyüyen bir tabakasını yetersiz beslenmeye mahkûm etti.³⁴ İngiliz mezarlıklarından çıkarılan 11. yüzyıla ait cesetler, insanların 13. yüzyıldakilerden daha sağlıklı olduğunu göstermiştir.³⁵ Ortaçağ Sıcak Dönemi sonunda yaşanan gıda kıtlığı, Avrupalıları hastalıklara karşı daha savunmasız hale getirdi ve Kara Veba bu zayıflığı kıyamete çevirdi. Avrupa nüfusunun üçte biri ile yarısını yok ederken ortaçağa özgü bir küreselleşme fırsatından yararlandı. Kentleşme ve ticarileşme neredeyse her yerde daha fazla insanı kentlere taşıırken, daha fazla kenti de ticaret ağlarına kazandırıyordu. Malların ve paranın Şanghay'dan Sicilya'ya taşındığı ticaret arterleri, bir yandan da Asya ve Avrupa'yı süperkıtının "hastalık havuzunda" birleştirmişti.³⁶

Kara Veba Ekim 1347 itibarıyla Sicilya'ya ve bundan yalnızca üç ay sonra Cenova'ya, yani Avrupa'ya ulaştığında feodalizm çözüldü. Bu çözülme büyük krizlerin nasıl ortaya çıktığına, iklim ve nüfus gibi dinamiklerin iktidar ve ekonomiyle nasıl karmakarışık hale geldiğine dair bize önemli şeyler söyleyebilir. Feodalizm tarıma dayalı birçok

uygarlık gibi agroekolojik ilişkilerini de tüketme eğilimindeydi. Feodal yönetim altındaki sınıfsal düzenlemelere bağlı olarak nüfus arttıkça daha fazla insan toprakta çalışmaya başladı, avcılığın ve zararlı otların azaltılmasıyla ürünlerin daha itinalı bir şekilde yetiştirilmesi sonucu çiftçilik daha emek yoğun hale geldi. İnsanları tarlalarda çalıştırmak feodalizmin sınıfsal yapısına uygun değildi, yalnızca çöküşüne neden oldu. Feodalizm İngiltere’de 1270’den itibaren çökme belirtileri gösterdi. Büyük Kıtık’tan yarım yüzyıl önce, köylülerin halihazırda fazlasıyla mütevazı olan beslenme düzenleri belirgin biçimde kötüleşti. Tahılın verimi düştü ve köylülerin beslenme düzeninin dayanak noktası olan tahıl tüketimi kişi başına yüzde 14 azaldı.³⁷

Medeniyetler sırf insanlar açlıktan öldüğü için çökmez (yetersiz beslenen insan sayısı 1970’den beri 800 milyonun üzerinde olduğu halde uygarlığın sona ermesi ihtimali üzerinde çok az durulur).³⁸ İşler artık “eski tas eski hamam” yürümediğinde büyük tarihsel değişimler gerçekleşir. Muktedirlerin, gerçeklik kökten değiştiğinde bile, geleneksel stratejilere tutunup kalma eğilimleri vardır. Feodal Avrupa için de aynısı geçerliydi. Kara Veba yalnızca demografik bir felaket değildi. Avrupa toplumundaki güç dengelerini de sarsmıştı.

Feodalizm yalnızca yiyecek üretmek için değil, azametli iktidarının etkisini artırmak için de çoğalan nüfusa bağımlıydı. Aristokrasi pazarlıktaki yerini korumak için köylü nüfusunun görece fazla olmasını istiyordu: Toprak için rekabet eden çok sayıda köylü, köylüler için rekabet eden çok sayıda derebeyinden daha iyiydi. Ancak Kara Veba’nın atağa geçmesiyle ticaret ve kambiyo ağları hastalığı yaymakla kalmayıp kitlesel ayaklanmanın da taşıyıcıları haline geldi. Neredeyse bir gece içinde, köylü ayaklanmaları yerel yönetimleri ilgilendiren olaylar olmaktan çıkıp feodal düzen için büyük ölçekli tehditlere dönüştü. 1347’den sonra bu başkaldırıları eşzamanlı gerçekleştirdi; bunlar dönemsel bir krize, doğada, üretimde ve feodalizmin iktidar mantığında meydana gelen kökten çöküşe sistem genelinde verilen tepkilerdi.³⁹

Kara Veba, halihazırda kırılma noktasına gelinceye kadar gerilmiş düzen üzerinde dayanılmaz bir basınç oluşturdu. Vebanın ardından

Avrupa –Baltıklar’dan İber Yarımadası’na, Londra’dan Floransa’ya– amansız bir sınıf savaşı alanına döndü.⁴⁰ Vergi indirimi ve geleneksel hakların yeniden yapılandırılması için köylülerden gelen talepler feodalizmin egemenlerinin kabul edemeyeceği isteklerdi. Her ne kadar Avrupa’nın hükümdarlıkları, bankaları ve aristokrasileri bu tür taleplere tahammül edemese de bütün çabalarına rağmen *status quo ante*’yi [önceki durumu] yeniden tesis edemediler. Ücretleri kontrol altında tutarak ya da insanları büsbütün köleleştirerek emeği ucuzlatmayı amaçlayan baskıcı kanunlar Kara Veba’nın etkisiyle ortaya çıktı. Bunun en erken örneği vebanın ilk saldırısının pençeleri altında yürürlüğe giren İngiltere’nin İşçi Yönetmeliği ve Kanunu’ydu (1349-51). Bugünkü karşılığının, Ebola salgınına sendikalaşmayı daha da zorlaştırarak tepki vermek olduğu söylenebilir. İklim değişikliğinin emek üzerindeki etkileri, işleri eski tas eski hamam yöntemlerle sürdürmek için kendilerini yıpratın Avrupa’nın aristokratları açısından fazlasıyla belirgindi. Neredeyse tamamen başarısız oldular. Batı’da herhangi bir yerde ya da Avrupa’nın merkezinde kölelik düzeni yeniden kurulmadı. Köylüler ve kentli işçiler için ücretler ve yaşam standartları, ekonominin genel boyutundaki gerilemeyi telafi etmeye yetecek kadar iyileşti. Bu durum çoğu insan için bir rahatlamaya yol açarken Avrupa’nın yüzde 1’inin ekonomik artı değerdeki payı azaldı. Eski düzen bozulmuştu ve yoluna girmiyordu.

Bu bozuk düzenden kapitalizm ortaya çıktı. Egemen sınıflar eskiden olduğu gibi yalnızca üretim fazlası elde etmek için değil bu fazla ürünü yaymak için de çabaladı. Doğu Asya daha varlıklıydı, hükümdarlar sosyoekolojik sıkıntıları tecrübe etse de ayaklanmaları, ormanların tahrip edilmesini ve kaynak sıkıntılarını kendi yöntemlerine dayanarak idare ettiler.⁴¹ İnsanların yaşam ağıyla ilişkisini yeniden keşfeden bir çözüm, İber aristokrasisi tarafından –özellikle Portekiz ve Kastilya’da– tesadüfen bulundu. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu krallıklar ve halkları, yarımadaadaki Müslüman güçlerle yüzyıllarca süren bir çatışmaya girdikleri Yeniden Fetih dönemi boyunca savaştılar ve Portekiz’le Kastilya’nın sırayla, savaş ve borç yoluyla tekrarlanan askeri seferlerine kaynak sağlamak için İtalyan

sermayedarlara son derece bağımlı hale geldiler. Fetihler nedeniyle savaş borcunun refah vaadiyle bir araya gelmesi Atlantik'teki –Kanarya Adaları ve Madeira'daki– ilk akınları teşvik etti. Savaş borçlarının çaresi daha fazla savaşmaktı; ödülü de yeni, geniş sınırlarda elde edilen sömürge gelirleriydi.⁴²

En Eski Sınırlar

Erken dönem modern sömürgecilik, sınırları tamamen yeni bir biçimde kullandı. Merkezlerde nüfus yoğunluğunun artması daha önce her zaman yerleşimin genişlemesine yol açmış, bunu da ticaret izlemişti. Bu model 1492'den sonraki iki yüzyıl içinde tersine döndü. Sınırlar büyük kentlerin refahının temeli sayılacaktı. Sonuçta ortaya çıkan uygarlığın demografik ve coğrafi mantığı, önceki bin yılda kurulan modelleri temelinden değiştirecekti. Finansal zenginlik, ikinci bölümde göreceğimiz üzere, bu fetihleri mümkün kıldı. Modern dünyanın pek çok özelliği, erken dönem Portekiz sömürgesi sınırında ilk kapitalist ürünün üretimi sırasında ilk kez bir araya geldi. Bu ilk kapitalist ürün şekerdi.

Modern dünyanın ilk işaret fişeklerinden biri, gıda üretimi ve dağıtımı için yeni bir düzenin şekillendiği 1460'lı yıllarda küçük bir Kuzey Afrika adasında yakıldı. Portekizli denizciler Kazablanka'nın 400 milden 644 kilometre daha az batısında yer alan ve "ağaçlık ada" anlamına gelen Ilha da Madeira adını verdikleri adayı ilk kez 1419'da fark etmişlerdi.⁴³ Venedikli gezgin ve köle tüccarı Alvise da Ca'da Mosto (Cadamosto) 1455'te, "Zeminde tümüyle büyük ağaçlarla örtülü olmayan tek adımlık bir yer bile yoktu," diye aktarmıştı.⁴⁴ 1530'lara gelindiğindeyse adada herhangi bir ağaç parçası bulmak hiç de kolay değildi. Madeira'da ağaçların tıraşlama yöntemiyle kesilmesinin ardından iki safha yaşandı. İlk evrede ağaçların, gemi yapımı ve inşaat işleri için kereste olarak kullanılmasıyla kazanç sağlanırken 1430'lardan itibaren de çıplak kalan orman Portekiz'e gönderilen buğdayın üretim alanına dönüştü. İkinci evredeyse, odunun şeker üretim sürecinde yakıt olarak kullanılmasıyla ormansızlaştırma daha çarpıcı bir biçimde yürütüldü.

İnsanlar, primatlar ve çoğu memeli şekerin tadını sever.⁴⁵ Yeni Gine’de MÖ 6000’de keşfedilmesinden bu yana insanlar şeker kamışının bakımı için biyolojik açıdan neler gerektiğini kavramıştır.⁴⁶ En fazla hasat özsuyla şiştiği zaman elde edilir ancak o dönemde de sapı kalındır ve kesmek zordur. Kamış bir kere kesildiğindeyse yalnızca ilk 48 saat boyunca azami şeker miktarı elde edilebilir.⁴⁷ Daha sonra bitki çürümeye başlar.

Şeker kamışının hızlı üretimi gerektiren bu özellikleri, binlerce yıl boyunca büyük miktarlarda üretim yapılmasını zorlaştırmıştır. İşte bu nedenle Sidney Mintz, “1226’da III. Henry, Winchester Valisi’nden kendisine büyük Winchester Fuarı’ndaki tacirlerden mümkünse tek seferde üç libre (1,4 kilogram) İskenderiye şekeri almasını rica etmiştir,”⁴⁸ diye bildirir. “Bir seferde mümkün olabilecek” miktarın artırılması kolay değildi. Tek bir ailenin üretebileceği sınırlar aşılmak zorundaydı. Yeni tekniklere ve teknolojiye yatırım yapılması şarttı. Örneğin büyük İslam uygarlıklarına mensup İranlılar ve Kuzey Afrikalılar, potastan (potasyum karbonat) daha şeffaf şeker kristalleri elde edilebileceğini keşfetmişlerdi. En iyi şeker Mısır’daki İskenderiye’den gelirdi; III. Henry’nin özel olarak bu ürünle ilgilenmesi bundan kaynaklanıyordu.⁴⁹ Fakat daha fazlasını, çok daha fazlasını üretmenin yollarını bulmak için üretimde, doğada ve ticarete yeni denemeler yapılması gerekiyordu.

Şekeri İber Yarımadası’na 14. yüzyılda Aragon Kralı II. Jaime (1267-1327) şeker üretim sanatında uzman Müslüman bir köleyle birlikte getirmişti. 1420’ye gelindiğinde artık ticari amaçla yetiştiriliyor ve Ravensburger Handelsgesellschaft gibi Alman bankaları şekere yatırım yapıyordu. Şeker kamışı, Valencia yakınlarında kiralanen arazilerde köleler ve özgür işçilerden oluşan bir grup tarafından ekilip biçiliyordu.⁵⁰ Yine de hâlâ az bulunuyordu ve hazır bir pazarı vardı. 1460’lı ve 70’li yıllarda Madeira’daki çiftçiler buğday yetiştirmeye son verip yalnızca şeker kamışı yetiştirmeye başladı. Çok daha fazla şeker! Şekerin sınırları ilk zamanlar Atlantik’teki diğer adalara, çok geçmeden de geniş çapta Yeni Dünya’ya kadar hızla genişledi.⁵¹ Günümüzün palmiye ve soyaya dayanan monokül-

tür tarımında olduğu gibi ormanları temizledi, toprakları tüketti ve haşerelerin son sürat artmasını teşvik etti.⁵²

Bu hıza yetişmek için üretim yeniden yapılandırılmalı, çalışma faaliyeti farklı çalışanların farklı işler yaptığı daha küçük gruplar halinde düzenlenmeliydi. Şekerkamışı kesmekten bitap düştükten sonra geceyi de rafine işlemi için ayakta geçiren işçilerin çalışmasından iyi sonuç almak açıkçası mümkün değildi. Yeni yönetim ve teknolojiler, şeker üretiminde şili değirmenlerinden (büyük havaneli ve dibekli makineler) ve küçük işletmelerden, çift merdaneli değirmenlere ve kölelere dayanan São Tomé'deki büyük ölçekli üretime geçilmesini sağladı.⁵³ Adam Smith'in, iğne imalatının başından sonuna tanık olduğu işbölümü karşısında hayrete düşmesinden yüzyıllar önce insanlar, bitkiler ve sermaye arasındaki ilişki modern üretim fikrine şekerkamışı tarlalarında biçim vermişti. Plantasyon ilk fabrikaydı. Bu fabrika, şeker plantasyonunun yeni sınırlara yayıldığı her seferde, São Tomé'den sonra Brezilya ve Karayipler'de olduğu gibi, yeni makinelerin yanı sıra plantasyon ve şeker değirmeninin yeniden kombinasyonlarıyla tekrar şekillendirildi. Bu hikâyedeki tek eksik, işi yapacak insanlardı. Madeira'da bu işi yapacak olanlar Kanarya Adaları'ndaki yerli halklar, Kuzey Afrikalı köleler ve bazı durumlarda da Avrupa anakarasından gelen ücretli ırgatları.

Plantasyonlar ağaç, balçık, ter ve kandan oluşan *levada* adlı su kanallarıyla sulanıyordu. Hâlâ 60 kilometre genişliğindeki bir adada bulunan *levada*'ların uzunluğu 2100 kilometredir. Hidrolik mühendisleri, bazen halatlarla sarkıtarak sarp kayalıklar boyunca küçük arklar oyup akıntıyı şekerkamışı tarlalarına yönlendirmeleri için köleleri etkin bir şekilde kullanmıştı.⁵⁴ Birçok çalışan, yuvarlanan kayaların altında ve barajlarda açılan gediklerde can vermişti ancak mühendisler Madeira'da suyun akışını öyle etkili biçimde değiştirmişti ki Goa'nın ilk dükü ve Portekiz Hindistanı'nın ikinci valisi Afonso de Albuquerque, "Nil Nehri'nin yönünü değiştirmek için" Madeiralıların gönderilmesini rica etmişti.⁵⁵ Şekerkamışının ekilme, sulanma, hasat ve kristalize şekere dönüştürülme süreç-

lerini, Flaman ve İtalyan sermayedarlar tarafından finanse edilen Portekizli ustalar yönetiyordu. Şekerkamışı saplarını şekere dönüştürmek için çok fazla yakıt harcanıyordu. Bir libre (0,45 kilogram) şeker üretmeye yetecek şekerkamışı suyunu kaynatmak ve damıtmak için en azından 50 libre (23 kilogram) odun gerekiyordu. Suyla ağırlaşan kamışı melasa ve rafine şekere dönüştürmek için kölelerin şekerkamışı taşıdığı Madeira'nın başkenti Funchal'ın etrafına değirmenler inşa edildi. Madeira endüstrisi zirvedeyken, Avrupa'daki sarayların şeker talebini sağlayan kazanları doldurmak için her yıl 500 hektar orman kullanılıyordu. Ancak ani canlanmaların ardından ani düşüşler yaşanır. Üretim 16. yüzyılın ilk on yılında doruk noktasına ulaştı ve 1530'larda büyük ocakların alevleri cızlaşıp söndü, ağaçlarla örtülü ada çıplak bırakılmıştı. Üretim çöktü ve yatırımcılar, yakıtı Yeni Dünya'daki ormanlardan sağlanan ve köleler tarafından büyük ölçekte ekilen şekerin imalatından daha fazla kazanç sağladı.⁵⁶ Avrupalı zenginler şeker tüketirken şeker de adayı tüketmişti.

Kapitalizm Madeira'yı terk etmedi, kendini yeniden türetti.⁵⁷ Yakıt ihtiyacının karşılanamaması ve ayrıca adada kalan yegâne ağaçlık alanın, ulaşılması çok zor iç kesimdeki dağlık arazide bulunması nedeniyle, harabeye dönmüş topraktan zorla kazanç elde etmek üzere yeni stratejiler ortaya çıktı. Şekerden sonra sıra, şekerkamışı endüstrisinin küllerinden doğacak şaraptaydı. Üzümler şekerkamışına göre daha az emek, su ve yakıt ister. Ancak şarap da fıçı gerektirir; bu yüzden Madeira fıçılarının kerestesi yüzyıllar boyunca en ekonomik kaynaktan, Yeni Dünya'nın ucuz ormanlarından getirildi. Madeira 18. yüzyıla dek Atlantik köle ticareti için bir kanal olduğundan, ticari mallar diğer yöne de akıyordu.⁵⁸ Çok daha yakın geçmişteki bir yeniden buluşla, ada bugün o korkunç tarihini turizm üzerinden bir gelir kaynağı olarak kullanıyor.⁵⁹ Sonunda Madeira'da şekerkamışı ekilen alanlar tükendiğinde, başka yerlerde başka ekim alanları ortaya çıktı ve şeker tutkusu kadar belirgin olmayan güçler, adayı ve çok geçmeden de gezegeni biçimlendirdi.⁶⁰

Sınırlar ve Ucuzluk

Sömürgeciliğin dayandığı sınırların bu kabataslak tasviri, kapitalizmin Madeira'nın ötesinde nasıl bir işlevi olduğu konusunda bize bir bakış sağlar. Şekerin ve adanın hikâyesini daha derinlemesine incelemeden önce, sınırları analiz etmenin neden önemli bulduğumuzu açıklamamız gerek. Kapitalizmin yayılmasından bahsederken, bir asteroid çarptığında darbenin ilk noktadan başlayarak dalga dalga hissedilmesinin ya da bulaşıcı bir hastalığın ilk hastadan sıçrayarak bütün gezegene yayılmasının görüntüsü canlanır zihnimizde genellikle. Oysa kapitalist sınırlar daha karmaşık bir bilimkurgu tahayyülü gerektirir. Şayet kapitalizm bir hastalıksa etinizi yiyen cinstendir; kemiklerinizi gübre niyetine satarak elde ettiği kârı şeker-kamışı hasadını kaldırmaya yatırır, ardından hasadı mezar taşınızı ziyaret etmek için para ödeyen turistlere satar.⁶¹ Ancak bu tanım bile yeterli değildir. Sınır yalnızca bağlantı sağladığı müddetçe işe yarar; başka yerlerdeki yaşantıları hortumlayarak yetersizliklerinin üstesinden gelir. Bir sınır, krizlerin kâr için yeni stratejileri teşvik ettiği alandır. Sınırlar sermayeyle –insanlar dahil– her tür doğa unsuru arasındaki karşılaşma bölgeleri olduğu için sınırdır. Her zaman iş yapma maliyetlerini düşürmekle meşguldür. Kapitalizm yalnızca sınırlara *sahip* olmakla kalmaz; bir yerden diğerine yayılan, sosyoekolojik ilişkileri dönüştüren, alanı genişleyen bir dizi değiş-tokuş vasıtasıyla dolaşımda olan daha fazla mal ve hizmet üreten sınırlar *sayesinde* var olur. Ancak daha önemlisi, sınırlar yalnızca ekonomik gücün değil iktidarın da deneyimlendiği yerlerdir. Düşük maliyetlerle doğadan faydalanabilmek için devletler ve imparatorluklar sınırlar vesilesiyle şiddete, kültüre ve bilgiye başvurur. Sınırları modern tarihin bu kadar merkezine yerleştiren ve kapitalizmin yayılcı piyasalarını mümkün kılan bir şeylerin ucuzlatılmasıdır. Bu bize üretkenliğin nasıl anlaşıldığına ve uygulandığına dair değerli bir ipucu verir. Kanlı ve baskıcı tarihinden çok fazla anlam çıktığı halde, kapitalizme dair bir gerçek sıklıkla gözden kaçmıştır: Kapitalizm şiddeti ve yıkıcılığından ötürü değil (ki şiddetli ve yıkıcıdır) belli açılardan üretken olduğu için gelişir.⁶²

Kapitalizm tabiatı var olanları yok ederek değil onları olabildiğince ucuz bir şekilde işe koşarak gelişir.

Sınırları vasıtasıyla kapitalizm, bir muhasebecinin kâr-zarar den-
gesinde ortaya çıkandan daha geniş alana yayılan, yaşam kuran bir
dizi ilişkiyi kontrol eder. İngilizcede yaşam kurma sürecini anlatan
bir sözcük bulunmasa da başka bazı dillerde bu tür sözcükler var-
dır. Aslen Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusuna geniş ölçüde yayılmış
Anişinabelerin *minobimaatisiwin* sözcüğü, “iyi yaşam” anlamına
gelmesinin yanı sıra insanlarla diğer canlılar arasındaki karşılıklı ve
döngüsel ilişkilerin “sürekli yeniden doğuşu”nu da anlatır.⁶³ Güney
Afrika Bantu dillerindeki *ubuntu* insanın beraberlik yoluyla kendini
gerçekleştirip doygunluğa ulaşmasını anlatan bir sözcükken, Sho-
na dilinin ilerideki bir fikrin ifade edilmesi anlamına gelen *ukama*
düşüncesindeyse biyofiziksel dünya da dahil “tüm evrene bağlılık”
vardır.⁶⁴ Çinlilerin *shi-shi wu-ai* ve Maorilerin *mauri* gibi benzer
tabirleri bulunur.⁶⁵ İngilizcede uygun bir terim olmadığından *oikeios*
ifadesi kullanılır. *Oikeios* tüm insani etkinliğin aktığı, insanların
kontrol girişimlerinden mütemadiyen kurtulan doğa tarafından her
defasında şekillenen, yaşam kurmanın yaratıcı ve çok katmanlı dür-
tüsünü tanımlar. Belli yaşam biçimleri *oikeios* sayesinde ortaya çıkar,
türler farklı ortamları ve ortam da türleri yaratır. Benzer şekilde, insan
medeniyeti yalnızca çevreyi işgal etmez, aynı zamanda farklı çevreler
yaratır ve süreç içinde buralarda ortaya çıkar.⁶⁶

İnsanların yaptığı her şey doğanın geri kalanıyla birlikte üretilir:
yiyecek, giyecek, evler ve işyerleri, yollar, demiryolları, havalimanları,
hatta telefonlar ve uygulamalar. Tarım gibi bir olgunun insan eme-
ğiyle toprağı ve her tür fiziksel süreçle insan bilgisini nasıl bağdaştır-
dığını anlamak nispeten kolaydır. Süreçler uzadığında “toplumsal”
ve “doğal” süreçleri birbirinden ayırmış gibi düşünmek kolaylaşır.
Çiftçilerin pazarı sözkonusu olduğunda toprak ve emekle yakın ilişkiyi
kavramak, küresel finans piyasasındakilere nazaran bir şekilde kolay-
dır. Aslında Wall Street de, tıpkı çiftçilerin pazarında olduğu gibi, nere-
deyse doğayla birlikte üretilir. Doğrusu, Wall Street'in küresel finansal
etkinlikleri, onu herhangi bir geçmiş uygarlık açısından düşünülemez

olan, gezegene ait bir ekolojik ilişkiler ağına sokar. Tarih, insanların doğadan ayrılmasıyla değil evrim geçirmesiyle, farklı düzenlemelerle yapılır. İktidar ve farklılık, üretim ve yeniden üretim arasındaki “insan” ilişkileri yalnızca doğayı üretmekle kalmaz; onlar doğanın ürünleridir de. Örneğin, yuvasını Londra metrosunda kuran ve trenle yolculuk yapan Britanyalıların karanlık dünyasına fazlasıyla uyum sağlamış bir sivrisinek türü (*Culex pipiens*), yerin altında sağladığı bu uyum nedeniyle artık yukarıdaki benzerleriyle melezlenemediğinden bu yeni türe *Culex pipiens molestus* denilmektedir.⁶⁷ İnsan faaliyetiyle ortaya çıkan, trenle yolculuk yapanların kanlarıyla beslenen bu yeni tür, Britanya’nın Wall Street’i City of London’da yapılan işler sonucu türlerin yok edilmesine karşı küçücük bir karma dengesi unsurudur.

Geniş yaşam ağıyla kapitalizm arasındaki ilişki bu kitabın konusudur. Kapitalizmin sınırları, yaşam kurmanın çok daha geniş dünyasında kararlı bir şekilde uzanır. Kapitalizm için önemli olan işçi ücretleri, çalışanlara yeterli gıda tedariki, enerji ve hammadde alımı gibi gider hesabına yazılan sayıların mümkün olduğunca düşük kalmasıdır. Kapitalizm yalnızca sayabildiklerine değer verir ve yalnızca dolarları sayabilir. Her kapitalist az yatırım yapmak ve mümkün olduğu kadar çok kâr etmek ister. Kapitalizm için bu, bütün sistemin, kapitalistlerle güçlü devletler birlikte dünya çapında doğayı yeniden düzenleyebildiklerinde, mümkün olduğunca az yatırım yaptıklarında ve mümkün olduğunca az aksaklıkla yiyecek, emek, enerji ve hammadde edindiklerinde gelişeceği anlamına gelir.

Ekonomistler bu noktada homurdanarak “dışsal ekonomiler”den bahsedebilir ve ekonomide dışsallıkları ilk çalışan araştırmacılardan Arthur Cecil Pigou veya James Meade’i neden okumadığımızı merak edebilirler.⁶⁸ Aslında okuduk, bu kitabı yazmamızın nedeni bu. Ekonomide dışsallık, üretim hesabında görünmeyen özel veya toplumsal maliyet ya da faydadır. Modern dünyanın sınırdaki krizleri düzeltmek için sistemli girişimlerde bulunulmasından, insan yaşamının ve insan dışı yaşamın bu hesaba girmesi sonucu ortaya çıkan krizlerden doğduğunu savunuyoruz. Modern dünya, dışsallıklar karşılık bulduğu için oluştu.⁶⁹

Kapitalizm, nakit paranın her yerde olduğu bir düzenden ziyade ucuz veya potansiyel olarak ucuz doğanın okyanuslarında nakit alışverişi yapılan adacıkların bulunduğu bir düzendir. Nakitle işleyen düzenlerde yaşamın yeniden üretilmesi pahalıdır ve zamanla daha pahalı hale gelir. Çalışanların maaşları dondurulabilir hatta düşürülebilir ancak sonunda eşitsizlik, yakın zaman önce ABD ve Büyük Britanya’da tanık olduğumuz popülist protestoları da beraberinde getiren türden krizlere zemin hazırlar. İşçi sınıfı itibar görmeyi ve emeklerinin daha pahalı hale gelmesini ister. Üretim süreçleri bir adanın tamamen tükenmesine neden olur ve enerji artık ucuz değildir. İklim değişir ve mahsuller bir zamanlar olduğu gibi artık bol miktarda yetişemez. Sınırlar bu süreçlerde çok önemlidir zira yeni ucuz şeylerin ele geçirileceği yerler, ucuz işgücü ve baskı altına alınabilecek başka dünyalar sunar.

O halde, *ucuzluk* derken ne anlatmak istediğimize gelelim: Kapitalizmin krizlerini geçici olarak çözerek kapitalizmle yaşam ağı arasındaki ilişkileri yöneten bir dizi stratejidir. Ucuz, düşük maliyetle aynı şey olmasa da maliyetlerin düşmesinde etkilidir. Ucuz, çalışmanın herhangi bir biçimini –insan ve hayvan, botanik ve jeolojik– mümkün en asgari bedelle seferber eden bir strateji, bir uygulama, bir şiddettir. Kapitalizmin bu adlandırılmamış yaşam kurma ilişkilerini üretim ve tüketim döngülerine dönüştürdüğü ve bu ilişkilerin olabildiğince düşük fiyatlarla hayata geçtiği süreç hakkında konuşmak için *ucuzu* kullanıyoruz. Ucuzlatma, yaşam kurmanın sayısız ilişkisinden, doların mümkün en düşük değerine geçişi işaret eder. Her zaman kısa süreli bir stratejidir. Ve ucuzluk her zaman bir savaş alanıdır. Bu yedi ucuz şeye bakmak, neyin mümkün olduğuna dair ufkumuzu genişletmemize yardım eder. Günümüzde toplumsal çatışmalardaki riskleri ve dayanışmanın anlam ifade etmesi için neyi telafi etmemiz gerektiğini kavramamıza yardımcı olur. Parayı, emeği, bakımı, enerjiyi, gıdayı, yaşamı ve hepsinden çok doğayı inceleyerek modern dünyanın nasıl işlediğini açıklayan bir ilişkiler harmanını, yani kapitalizmin ekolojisi adını verdiğimiz şeyi anlamanın yeni bir yolunu ortaya koyuyoruz. Peki neden yedi? Sayı daha da çoğaltılabilecekken yedinin altınaysa düşmezdi, bunların her biri kapitalizmin ekolojisinin şafağında zaten

mevcuttu. Ayrıca dünyayı hem değerlendirecek hem de değiştirecek bir proje başlatmak açısından yararlılar. Şimdi Madeira'daki süreçte her birinin ne kadar önem taşıdığını keşfetme vakti.

Doğa

Yerleşimciler Madeira'da karaya ayak bastıklarında beraberlerinde istilacı türler getirdiler. Küçük adalardan biri olan Porto Santo'da (adanın ilk hâkimi Kolomb'un kayınpederiydi) tavşanlar çabucak kafeslerden kaçtı ve yerel bitki örtüsünü silip süpürdü. Bunu başka istilalar izledi. Madeira'ya özgü bir salyangoz türü olan *Caseolus bowdichianus* sömürgeleşme döneminin ilk yüzyılında tükendi. Ancak tutulan kayıtlara göre, Madeira'da türlerin neslinin tükenmesi çoğunlukla sömürgeleşme akınının başlangıcında değil, dışarıdan gelen türlerin ve tarımsal kapitalizmin art arda dalgalar halinde gelip milyonlarca yıllık evrime son verdiği iki yüzyılda gerçekleşmiştir.⁷⁰

Madeira'daki ağaçlar, toprak, su, hayvanlarla bitkiler ve adanın etrafındaki deniz “karşılıksız armağanlar”mış gibi muamele görüp üretim için bir dizi girdiye dönüştürüldü ya da engel haline geldi.⁷¹ Fazla miktarda balık avlanmasını konu alan “Reefs since Columbus” adlı ufuk açıcı yazıda Jeremy Jackson, genç Kolomb'un Madeira'ya vardığı zamandan bu yana insanların yaşamı nasıl yok ettiğini anlatmıştır.⁷² Kapitalizm idaresinde insanlar, parçası olduğumuz ve bağımlı olduğumuz ekosistemleri istismar ederler. Örneğin kapitalistler okyanusu hem henüz avlanmamış deniz mahsulleri için depolama tesisi hem de karada ürettiğimiz döküntüler için atık alanı olarak görmekten memnundur. Besin ve atık dengesi yakında tepetaklak olacak. 2050'ye gelindiğinde, ticari amaçlı son balık avından iki yıl sonra denizde balıktan çok plastik bulunacak.⁷³ Bu noktada, insanların kendi yıkımlarını da beraberinde getirdiklerinin açıklanması düşünsel açıdan zayıf kalacaktır. Doğa, bir kaynak havuzu ya da çöp tenekesinden fazlasıdır.⁷⁴ Hikâyemizin Portekiz İmparatorluğu sınırlarında başlamasının temel nedeni, Madeira örneğinin, yaşam ağındaki insanların metabolizması kâr talebiyle yönetilmeye başlandığında neler olduğunu net bir şekilde göstermesidir.

Eğer yaşamı kâr yönetecekse, önemli bir düşünsel durum değişikliği yaşanmalıdır; bu da Doğa ve Toplum arasındaki kavramsal bölünmedir. Bu önemli bir değişimdir ama dünya piyasasının doğuşu, Amerika kıtasının fethi ve köylülerin mülksüzleştirilmesinin yanında genellikle sönük kalır. Oysa kimi insanların doğayı bir bütün olarak kavramalarının ve doğa karşısındaki tavırlarının dönüşümü de bir o kadar önemlidir. Bunun her zaman, sadece dolarları sayan bir dünyayı fethedip ticarileştirmekten sorumlu *kimi* insanların işi olduğunun açıklığa kavuşturulması mühimdir. Sözkonusu iklim değişikliği olduğunda hepimizin aynı gemide olduğu söylene de esasında birçoğumuz geminin başaltındayız. Burada vasıflarımız iki büyük nedenden dolayı önem kazanır. İlk olarak, sorumluluk almamıza ve bu kavramsal ayrılıktan yararlanan sınıflara ve ilişkilere bakmamıza yardım eder. İkincisi ve daha belirleyici olanı, insanın “doğadan ayrılması”nın gerçekten büyük çapta bir dışarıda bırakılma etrafında gerçekleşmesidir. Kapitalizmin yükselişi bize, toplumun nispeten yaşam ağından bağımsız olması bir yana, çoğu kadının, yerlilerin, kölelerin ve sömürgeleştirilmiş halkların her yerde tam anlamıyla insan yerine konmadıkları ve böylelikle toplumun tam anlamıyla bir üyesi olmadıkları fikrini verdi. Bunlar insan sayılmayan –veya ancak zar zor sayılan– kişilerdi. Doğanın bir parçasıydılar, toplum dışına itilmiş gibi muamele gördüler, *ucuzlaştırıldılar*.

Doğa’nın Toplum’dan, yabaninin uygarlaşmış olandan ayrılması, birinci bölümde iddia ettiğimiz gibi, diğer ucuz şeylerin yaratılmasının zeminini hazırladı. Doğa sonraki beş yüzyıl boyunca birçok kez yeniden düzenlendi, yeniden keşfedildi ve yeniden değerlendirildi. Kapitalizmin ucuz doğa uygulamaları, kimin yaşamının ve kimin emeğinin önemli olduğunu –ve kiminkinin olmadığını– tanımlayacaktı. Doğa ve Toplum (efsanevi ve kanlı iktidarları nedeniyle büyük harfle yazıyoruz) kimin emeğinin değerli ve kimin emeğinin –çocukların, yaşlıların, hastaların, özel ihtiyaçları olanların bakım işini üstlenenlerin emeği; tarımsal işgücü olarak görülenlerin ve (hayvanlar, topraklar, ormanlar, yakıtlar gibi) insan dışı türlerin emeği– büyük ölçüde görünmez hale getirileceğini belirleyecekti. Bütün bunları,

değeri sırasıyla dünya çapındaki fetihlere ve boyun eğdirmeye bağlı olan paranın dolaşımı sayesinde başardı. Birbirini izleyen devirler, işçilerin hayatta kalmasını sağlayacak gıdanın ve onları daha verimli hale getirecek enerjinin kontrol altında tutulduğuna tanıklık etti. Ucuz şeyler bu nedenle şey olmaktan ziyade kapitalizm tarafından krizleri atlatmak ve yönetmek için benimsenen stratejilerdir, ucuz doğanın ilk günahı tarafından gerçek ve bağımsız varlıklar gibi görünmek üzere ayarlanmışlardır.⁷⁵

Para

Para, kapitalizmin işlemesine vesile olan araçtır, kontrol edebilenler için bir iktidar kaynağıdır. Bu yalnızca insanların ve zenginliğin kontrolü anlamına gelmez. Ayrıca böyle bir kontrolün doğayla nasıl iç içe geçtiği üzerinde de durulur. ABD dolarıyla Suudi Arabistan'ın variller dolusu petrolü arasındaki veya daha erken bir dönemde Hollanda taleriyle Yeni Dünya gümüş külçeleri arasındaki sıkı bağlantıyı düşünün. Eğer modernlik bir iktidar ekolojisiyse para ekosistemi birleştirir ve o ekosistem parayı şekillendirir. Para, sermayeye dönüşmek için kültüre ve güce bağlıdır. İşçiyle kapitalisti, zengin ve yoksul bölgeleri, günümüz kelimeleriyle söylersek Küresel Kuzey'le Küresel Güney'i ayırır ve birleştirir. Ulus devletleri ve imparatorlukları destekler, kontrol altında tutar ve onlara bağlıdır. Tarihe bu şekilde bakmak, modern dünyayı bir devletler yığını gibi görmekten uzaklaşıp onu sermaye, iktidar ve doğadan ibaret bir sistem olarak görmeye yaklaşır. Ve bu süreçleri on yıllar boyunca değil yüzyıllar boyunca dikkate almaya bizi mecbur bırakır.⁷⁶

Bu yaklaşımın öğeleri ilk kez, kapitalizmin yeni ve fena halde eşitsiz işbölümü yapılan bir dizi ardışık siyasi ve ekonomik dönüşüm sayesinde nasıl ortaya çıktığını gösteren Immanuel Wallerstein tarafından 1970'lerde sunuldu. Wallerstein'ın başlıca iki görüşü bu kitabı bilhassa ilgilendiriyor. Birincisi, küresel eşitsizlik siyasi güçlerin yanı sıra piyasa güçlerinin de mümkün kıldığı bir sınıf sürecidir. İkincisi, doğanın radikal bir yeniden düzenlenmesi yoluyla tekrar üretime geçilmiş ve birikim yapılmıştır.⁷⁷ Wallerstein'ı takip eden akademis-

yenler, onun kapitalizmin bir ekoloji olduğu konusundaki ısrarını terk etmiş olsalar da biz emek ve iktidarın ekolojiiyi oluşturan toptan dönüşümlerde, gezegenin doğasında nasıl yayıldığını göstermek için bu görüşten yararlanıyoruz. Sosyoekolojik ilişkileri uzak mesafeden düzenleyen güçlerle ilgilendiğimiz düşünüldüğünde, paranın bu denli önemli hale gelmesinin nedeni anlaşılır olacaktır.

Dünya tarihini değerlendirirken ayrıntılar hayati önem kazanır. Örneğin, 15. yüzyıl Cenova bankacılığı, Madeira ekolojisi ve günümüzün gezegen krizi arasındaki ilişkiyi anlatırken. İnsanlar şekerin tadını sever. Şeker suya ihtiyaç duyar. Madeira’da sulama sistemi kurmak için bazı işler yapmak, bu işleri yapmak içinse maddi kaynak gerekmiştir. Köleleri satın almak, başka bir yere nakletmek ya da ihtiyaçlarını sağlamak ucuz değildir ve suyun şeker kamışını beslemesi, kamışın hasat edilmesi, işlenip şekere dönüştürülerek Avrupa anakarasında satılması ve ardından Asya’dan baharat satın alan gümüşle takas edilmesi için mevsimin tamamlanması gerekir. Bütün bunların yanında bir de krediler, borçlar ve paranın emtiaya akışı söz konusudur; bu işlerin merkezi de İtalyan şehir devleti Cenova’dır.

Para sermaye değildir. Gazetecilikte steno neyse para için *sermaye* odur, ya da daha beter başka bir şeye dönüştürülebilecek şeylerin stokudur. Eğer daha önce *doğal sermaye* ya da *toplumsal sermaye* terimlerini duymadıysanız ya da kullanmadıysanız bir şeylerin üzerine örtmek için sarf edilen büyük bir çabanın parçası olmuştunuz demektir.⁷⁸ Sermaye kesilmemiş ağaçların ya da kullanılmayan yeneneklerin hareket görmeyen stoku değildir. Marx’a ve bize göre, sermaye yalnızca para etkin biçimde metaya dönüştürüldüğünde ve bu tekrarlandığında gerçekleşir. Yastık altına sıkıştırılmış para, kapitalizm için yastığın kendisi kadar ölüdür. Paranın canlı dolaşımı ve çevresindeki ilişkiler yoluyla kapitalizm hayata geçer.

Değiş-tokuş edildiği ve dolaşımda olduğu süreçler parayı sermayeye dönüştürür. Marx’ın *Kapital*’inin temelinde basit, güçlü bir model vardır: Üretim ve değiş-tokuş sırasında kapitalistler işgücünü, makineleri ve hammaddeyi bir araya getirir. Elde edilen metalar daha sonra para karşılığında satılır. Her şey yolunda giderse daha fazla

işgücüne, makineye ve hammaddeye yeniden yatırım yapılmasını gerektiren bir kâr elde edilir. Ne metalar ne de para sermayedir. Para sürekli genişleyen bir döngüde meta üretimine yatırılırsa turu tamamladığında sermayeye *dönüşür*. Sermaye, paranın doğa aracılığıyla aktığı bir süreçtir. Buradaki sıkıntı, sermayenin sınırlı yaşam ağında sınırsız genişlemeyi gerektirmesidir. Arz ve talep kavramlarının net bir şekilde açıklanmasına ihtiyaç duyulurken piyasaları arz ve talep üzerinden izah edilebileceğine inanan iktisatçıları Marx paylar. Bu güçleri anlamak için üretim ve değiş-tokuşun “organik bütünlüğü” aracılığıyla piyasaların incelenmesi gerekir.⁷⁹ Bu organik bütünlük, kapitalist çiftçinin toprağını tükettiği gibi işçinin de yaşamını çalar.⁸⁰

Paranın metalara ve daha sonra tekrar paraya dönüştüğü bu döngü, sermayeye bakmanın bir yolu değildir sadece. İmparatorlukların ve süpergüçlerin yükselişi ve çöküşü sırasında, yani *longue durée*’de^{*81} gerçekleşen çok daha büyük düzenlemeleri görmeyi sağlar. İdeal durumda, bir meta üretilip sattıktan sonra kapitalistlerin kâr edeceğini hatırlayın. Kâr etme amacının daimi talepleri, bu kârların kendileri için kazançlı bir getiri sağlamasını gerektirir. Bu bir soruna yol açar çünkü sermaye miktarı, onu avantajlı bir şekilde yatırım olarak kullanma fırsatlarından daha hızlı büyüme eğilimi gösterir. Finansal balonların –2008 krizi öncesinde uzun vadeli konut kredileri için olduğu gibi sermayenin belirli bir sektöre büyük miktarlarda aktığı vakaların– modern dünyanın tarihi boyunca tekrar tekrar görülmesinin nedeni budur. İmparatorluklar bu sorunun çözülmesine yardım eder. Uzun vadede imparatorluklar yeni sınırlar açar. Kısa vadedeyse kâr oranı düştüğünde savaşır; savaşmak içinse borçlanırlar. Bankalar borç vermekten ötürü mutludur çünkü diğer kâr fırsatları nispeten zayıftır ve devletler genel anlamda kazançlı kredi riskleridir. Ayrıca devletlerin, güvenli ve değerli bir para birimini savunmak üzere, kendi bütçeleriyle kurdukları savaşmaya hazır orduları vardır. Bankalarla hükümetler arasındaki ilişkiler

* (Fr.) Uzun vade anlamına gelir. Tarih yazımında kullanılan bir kavramdır, olaylardan ziyade tarihsel süreçlerin üzerinde duran bir yaklaşımdır. –yhn

kısa vadede yeniden yatırıma, orta vadede zenginliğin ve getirilerin finans sektöründe yoğunlaşmasına ve uzun vadede bir kentte, devlette ya da uluslararası rejimde toplanmış ticari gücün yükseliş ve düşüşüne yol açar.⁸²

Bu egride, bazı insanlar büyük yararlar sağlarken diğerleri ancak yaşamlarını idame ettirebilir veya daha kötüsünü deneyimler. Thomas Piketty'nin, yatırım getirisinin Küresel Kuzey'deki GSYİH'nin büyümesini nasıl geride bıraktığı üzerine fikir yürütmesi son dönemde çok fazla ilgi uyandırdı; oysa konuyla ilgili görüşleri finansın, birbirini takip eden devlet rejimleri idaresindeki kapitalizm ekolojisinin geri kalanına nasıl bağlı olduğu konusunda daha eski bir kavrayışa aittir.⁸³ Kapitalizm parayı metaya çevirip sonra tekrar eski haline getiren “ekonomik” faaliyetlerin bir toplamı değildir sadece; modern devletten ve hükümetlerin doğa, insan ve bunların dışında kalan şeyler üzerinde egemenlik kurup onları dönüştürmesinden ayrı düşünülemez. Finansal sermayenin büyüme ve çöküş fevranları, ikinci bölümde tartıştığımız üzere, kapitalizmin nasıl geliştiğini anlamak açısından merkezi bir konumdadır. Kapitalizm ekolojisi, yatırımlarını şekillendirmeyi ve kâr etmeyi amaçlayan sermayedarların atılımları sayesinde artık gezegenin ekolojisinin her sarmalını etkiliyor.⁸⁴ Paranın yalnızca insanlara değil, gezegendeki yaşamın büyük kısmına hükmeder hale gelmesinin hikâyesi, Yeni Dünya'nın zenginliklerinin istilasıyla başlar. Avrupa imparatorluklarının, fatihlerinin ve bankalarının kötücül birliği Yeni Dünya'nın tabiatını metalara ve sermayeye dönüştürecektir. Esas mesele, kapitalizm ekolojisinin insanları, bedenlerini ve hayatta kalmak için gereksindikleri kaynakları yönetmek için yeni yöntemlere ihtiyaç duymasıdır. Çünkü para öyle kendiliğinden emtiaya dönüşmez: Bunun için emek gerekir.

Emek

Başlangıçta Madeira'daki Portekizli, Cenovalı ve Flaman şeker plantasyonu sahipleri, topraklarında çalışmaları için Kanarya Adaları'nın yerli halkı Guançeleri getirdi. 15. yüzyıldan kalma birkaç vasiyetname, Guançelerin mal sahipleri tarafından vârislerine miras bırakıldığını

gösterir.⁸⁵ Yerli işçiler, Avrupa'daki hastalıklara ve gaddarlığa yenik düştüler. Önceki ataları tarımla hayatını kazanırken, esaretin ya da daha önce çalıştıkları topraklardan sürülmenin bir sonucu olarak Madeira'ya gelen Kuzey Afrikalı köleler ve ücretli işçiler önce onlara eklendi sonra onları yerlerinden etti. Madeira, insan dayanıklılığı ve gücünün sınırları dahilinde yapılacak deneyler için bir çalışma sahası sunuyordu; bu saha ayrıca –yüzyıllar sonra İngiltere'nin endüstriyel imalathanelerinde kullanılacak– düzenin, sürecin ve uzmanlaşmanın yeni teknolojilerini denemek için de uygundu. Madeira'daki işçilerin –kölelerin yanı sıra azat edilenlerin de– efendileri ve işverenleri karşısındaki direniş yöntemleri hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Bir yandan onları çalıştırıp bir yandan da emek verdikleri toprağı tüketen düzenle nasıl mücadele ettikleri hakkında çok az kayıt var.⁸⁶ Ancak direndiklerini ve sömürü koşullarına karşı mücadele etme girişimlerinin doğurduğu krizlerin 1473'te kölelerin kendi başlarına veya azat edilmiş kölelerle birlikte yaşamalarının yasaklanması için yeterli olduğunu biliyoruz.⁸⁷

Ucuz şeylerin hikâyesi ve ucuzlatılmalarının ardından yaşanan krizler kaçınılmaz olduğu için yaşanmaz. İnsanlar direnebilirler ve direnirler de. Bu durumda kapitalistler bir dizi ucuz düzenlemeyle sözkonusu direnişin üzerine gitmeye çalışır. Bunlar da kaçınılmaz olarak kendi krizlerini, karşılığında da gitgide karmaşıklaşan kontrol ve düzen mekanizmalarını yaratır.⁸⁸ Bu sınıf mücadelesi kapitalist ekolojide hayati öneme sahip bir değişim aracıdır. Madeira'daki köle isyanları hakkında çok az şey bilsek de şeker piyasasındaki canlılığın son bulmasıyla plantasyon ve kölelik teknolojilerinin geliştirildiğini ve Atlantik'in öbür tarafına, öncelikle São Tome'ye ihraç edildiğini, Angolares adı verilen kaçak kölelerin burada adanın şeker fabrikalarını yaktığını ve 1596'da iki hafta boyunca başkenti kuşattığını biliyoruz.⁸⁹ Ayrıca üçüncü bölümde tartışacağımız üzere, kapitalizm karşısındaki en güçlü meydan okumalardan bazılarının, işçilerin sömürülmeleri karşısında sergilediği muhalefetten çıkacağını da biliyoruz.

Direniş gibi kölelik de varlığını sürdürüyor. 21. yüzyılda zorla çalıştırılan insan sayısı, Atlantik köle ticareti yoluyla taşınandan

daha fazladır.⁹⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü 2012’de, 2,2 milyondan fazlası (cezaevlerinde) devletler veya isyancı askeri gruplar tarafından olmak üzere, zorla çalıştırılan yaklaşık 21 milyon insan bulunduğunu tespit etti. Kalan 18,7 milyondan 4,5 milyonu ticari amaçlı cinsel istismara ve 14,2 milyonu zoraki ekonomik sömürüye dahil.⁹¹ Karşılaştırılacak olursa, Orta Geçiş’ yoluyla 12,5 milyon Afrikalı köleleştirilip nakledilmiştir.

Kölelik değilse de *modern* kölelik Madeira’da başladı. Modern ayrımı, kölelerin toplu tarımsal üretimde işe koşulmak üzere yerleştirilmelerinde ve toplumun mitsel alanının dışında bırakılmalarında yatıyor. Köleler daima toplumsal düzenin en altında yer almalarına karşın Madeira’daki ani yükseliş ve düşüşü izleyen yüzyıllarda bu düzenin dışına atılıp vatandaşlığa dair her şeyden yoksun bırakıldılar. Yerli ve Afrikalı köleler için modernlik gerçekten ölüm anlamına geldiği gibi, ayrıca “toplumsal ölüm” de demekti.⁹² Kölelere Toplum’dan ziyade Doğa’nın bir parçası gibi muamele etmek yatırımcılar adına başarılı bir hamleydi. Bu başarının katlanması için daha fazla işçi bulunmalı, çökmüş bedenlerine bakılmalı ve bu işçi topluluğu hiçbir zaman karşılığı ödenmeyen çalışmayla desteklenmeliydi. Başka bir ifadeyle kapitalistler daha fazla emeğe ihtiyaç duyuyorlardı; mümkün olduğunca ucuza eğitilecek ve ucuza devam ettirilecek emeğe. Bu zorunluluktan, kapitalizmin ekolojisi açısından yaşamsal önem taşıyan ve tarihi neredeyse silinmiş katıksız bir ucuz bakım düzeni ortaya çıktı.

Bakım

Madeira’nın erken dönem tarihinde en az bilinen kesit, sosyal bilimcilerin toplumsal yeniden üretim diye adlandırdığı kavramla ilgili olanıdır; halbuki bu kesit olmadan tarih mümkün olmayacaktır.⁹³ Kapitalizm yatalak ve hastaların tedavi ve iyileşme süreçlerini yürüten ve yediden yetmişe herkesin yetiştirilme sürecini üstlenen bakım işi sayesinde mümkün olur. İnsanı insan yapan, diğer insanlardan başka

* Avrupa’dan Afrika’ya malların, Afrika’dan Amerika’ya kölelerin ve Amerika’dan Avrupa’ya değerli maddelerin ve hammaddenin aktarıldığı üç yönlü ticaretin Afrika’yla Amerika arasındaki orta ayağı. –çn

ne olabilir? İnsanlar topluluk dışında, başka türlü nasıl sosyalleşebilir? Toplumsal ağların desteği olmasa bakımları nasıl sağlanır, nasıl yetiştirilirler? Bu bakım işinin ucuz yapılması yönündeki talepler, eskinin patriarkal modellerinin yeniden şekillenmesine yardımcı oldu ve kapitalizm ekolojisinde, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet farkının modern kategorilerini yarattı.

Brezilya şeker endüstrisinin köle ticaretiyle yürütüldüğü sırada kadınların erkeklere göre yüzde 20 daha ucuz olduğunu biliyoruz.⁹⁴ Avrupa’da 16. ve 17. yüzyıllarda yaygınlaşan ücret kesintisi tüm işçileri ama özellikle de halihazırda “erkeğin indirilmiş ücretinin” üçte birine çalışan kadınları etkiledi.⁹⁵ Üstelik bir de evde çalışmaları umuluyordu ve doğrusu ev içi alanı, erken kapitalizmin bilinçli bir icadıydı.⁹⁶ Çalışmanın getirdiği sorumluluklar, bakım işi ve topluluk desteği gitgide artarak, tıpkı şeker kamışı tarlalarındaki çalışma koşullarında sözkonusu olduğu gibi, toplumsal konumu denetim altında tutulan kadınlara yüklendi.⁹⁷ Cadıların yakılması, dördüncü bölümde ele aldığımız üzere, ev hayatına hapsedilmeye direnen kadınları disipline etme biçimiydi. Ataerki, kapitalizm ekolojisinin yan ürünü değil onun esasıdır. “Kadınların çalışması” kapitalizmin yükselişinde öylesine önemliydi ki 1700’de radikal biçimde yeniden tanımlandı. Kadınların emeği “çalışma olmaktan çıktı”⁹⁸ ve daha fazla ucuzlaması için büyük ölçüde görünmez kılındı.

1995’te araştırmacılar, kadınların bedeli ödenmemiş emeğinin dolar cinsinden değerini biçtiler. Bir Birleşmiş Milletler ekibi, karşılığı ödenmemiş yeniden üretim emeğinin tamamının, karşılandığı takdirde 16 trilyon dolar değerinde olacağını öne sürdü. Bu tutarın 11 trilyonu kadınların ödenmemiş işlerinin karşılığıdır.⁹⁹ Bu tutar dünyadaki toplam ekonomik faaliyetin yaklaşık üçte birine denk geliyor; bankacılık dünya ekonomisinden giderek daha da fazla pay alıyor olmasa bu rakam daha da artar. Birleşik Krallık’ta yakın dönemde yürütülen çalışmalar, yeniden üretim emeğinin Londra’nın muazzam finans hizmetleri sektöründen tahsil edilenden daha fazla vergi ödediğini öne sürüyor.¹⁰⁰ Ancak kimileri BM’nin tahmininin fazla düşük olduğunu ve “hane halkının piyasa dışı faaliyetinin” brüt

dünya üretiminin yüzde 80'ine denk olduğunu savunuyor: 2015'te yaklaşık 60 trilyon dolar.¹⁰¹

Bakım hizmetlerine ödeme yapıldığındaysa ücretler çok düşüktür ve toplumsal yeniden üretim etkin olmak için çalışmaktan daha fazlasına ihtiyaç duyar. Gezegenin işçileri kırsaldan kentsel alanlara göç ettikçe parayla kurulan ilişkide özellikle bir şey önem kazandı: bir sonraki gün çalışmak için yeterli günlük besini sağlayabilmek. İşte bu ihtiyaçtan da ucuz gıda rejimi doğdu.

Gıda

Madeira'daki hikâyede ucuz gıda şeker değildir. Şeker 15. yüzyıl Avrupa'sında henüz lükstü. Ucuz olması gereken gıda kölelerin yedikleriydi. Şekerkamışı çalışanları, şimdilerde olduğu gibi o dönemde de tatlı suyu, birkaç ilave kalori ve azıcık besin sağlayan olgunlaşmış yavan şekerkamışı sapı artıklarını çiğnemek için çalmış olmalılar. Kâr ve zarar hesabının tutulduğu muhasebe defterlerine gıda her kurşuna kadar borç olarak kaydedildiği halde, Brezilyalı köle tacirleri mülkleri sayılan hasta kölelerine, iyileşip işe dönmeleri için bazen et ve yumurta verirlerdi.¹⁰² Portekiz idaresinde bulunan Madeira'daki kölelerin beslenme düzenlerine dair çok az kayıt var; bununla birlikte Afrika'da yetiştirdikleri pirinç, akdarı ve süpürge darısını beraberlerinde getirmiş olmaları ve soylarını devam ettirenlerin Yeni Dünya'ya geçerken bunları yanlarında saklamış olmaları muhtemeldir.¹⁰³ Menüde neler olduğu fark etmez; hem kârları hem de toplumsal düzeni sürdürmek açısından kapitalizm için değişmez olan, beşinci bölümde göreceğimiz gibi, işçilerin tüketimine uygun ucuz gıda ihtiyacıdır.¹⁰⁴

İşçilerin ve yoksulların rızasını garanti altına almanın yolunun onların midesinden geçtiğinin farkına varan yönetici geleneği uzun zaman öncesine uzanıyor. Romalı filozof ve toprak sahibi Cicero, evinin aç kalabalık tarafından saldırıya uğramasına tanık oldu; bundan bir yüzyıl sonraysa İmparator Claudius, başka bir gıda isyanında bayat ekmek kabuklarıyla taşlandı.¹⁰⁵ Ucuz gıda bin yıllık düzenin devamı açısından merkezi bir konuma sahipti. Kapitalizmin ekolojisinde bu düzen, işçilerin ve ailelerinin beslenme maliyetlerinden

kısılarak sürdürüldü. Hane gelirinin büyük kısmının gıda yerine ulaşım ve ev giderlerine ayrıldığı günümüzde bu önemsiz bir ayrıntı gibi görülebilir. Ancak gıdanın görece önemsiz hale gelmesi tarihsel açıdan alışılmış bir şey değildir; ucuzdur çünkü ucuzlatılmıştır. 1453'ten 1913'e kadar, İngiliz yapı ustalarının yevmiyelerinden yemeğe ayırdıkları oran, yüzde 80'den 77,5'e düşmüştür.¹⁰⁶ İngiliz halkı için gıda tüketiminin, hane giderlerinin yüzde 8,6'sına düşmesi çok yeni bir olaydır (bu oran 2014 itibarıyla ABD'de yüzde 6,6, İtalya'da yüzde 14,2, Çin'de yüzde 25,5 ve Nijerya'da yüzde 56,6'dır).¹⁰⁷ Bu rakamların ABD'de düşük olması, burgerleri ve kovalar dolusu ucuz tavuğu destekleyen stratejiler sayesinde mümkündür.

Madeira örneğimizdeki ironi, şekerin tam olarak orada çığır açan ilişkiler sayesinde ucuz bir ticari ürün haline geldiğini gösteriyor. Nadiren ikram edilen bir şey olmaktan çıkan şekerin İngiltere'deki tüketimi 17. yüzyılın sonuna doğru dört kat arttı ve 18. yüzyılda tekrar ikiye katlanıp o yüzyılın bitiminde kişi başına 6 kilogram dolaylarına yükseldi. Bugün ABD'de tatlandırıcı tüketimi kişi başına yılda 35 kilogramdır ki bunun 24 kilogramı rafine şeker ve 11 kilogramı yüksek fruktozlu mısır şurubudur.¹⁰⁸ 2005'ten 2010'a kadar, ABD'de şeker ilavelerinden alınan günlük kalori ortalaması, toplam günlük kalorinin yaklaşık yüzde 13'üydü (yeni araştırmalar yüzde 2 ila 3 oranından daha fazla alındığında sağlık açısından olumsuz etkiler doğuracağını öne sürüyor); erkeklerde 355 ve kadınlarda 239 kalori.¹⁰⁹ Ancak insanların tek enerji kaynağı şeker değildir. ABD işçi sınıfının hayatta kalması için fiyatı düşük tutulan bir diğer meta, İngiliz yapı işçileri için yedi yüzyılı aşkın süredir ikinci büyük giderdir: yakıt.

Enerji

Madeira'daki astropikal defne ormanları, yani "orman adası", yola çıkarken kullanılacak yakıt değildi. Başlangıçta, Portekiz filosunun kestikleri haricindekiler, başkent Lizbon'daki inşaat projeleri için kereste olarak kullanıldı.¹¹⁰ Ancak odun, şeker kazanlarını kaynatmak üzere yakılacak madde olarak daha değerli hale geldiğinde

suyu tutan şey olmaktan çıkar.¹¹¹ Bu ağaçlar doğaları gereği yakıt değildi, özel koşullar altında yakıt oldular.

Hemen hemen diğer tüm uygarlıklar ateşi kontrol altına aldı ve alevleri besleyebilecek maddeler buldu. Ancak Madeira’da, yalnızca yetmiş yıl içinde oluşan ani yükseliş ve düşüş eğrisi, adadaki ağaçların sayısı ile sınırlıydı. Başka bir ifadeyle, kapitalizm idaresinde tüketilen yakıtın miktarı ve hızı olağandışıdır. Odunun Madeira’da ucuz olması, şeker endüstrisinin yükseliş çöküşünün hem nedeni hem de sonucuydu; sınırlı yakıt stokunun tükenmesiyle kriz etkisini artırdı. Yakıt kapitalizmde üçlü görev üstlenir. Sadece kendi endüstrisi ve diğer endüstrilerde üretim ölçeğini belirlemek üzere kullanılan bir güç değildir, aynı zamanda işgücünün ikamesini sağlar ve işgücünü satın alınabilir ve *üretken* tutmaya hizmet eder. Altıncı bölümde gösterdiğimiz gibi ucuz yakıt, hem odun, kömür, petrol ve diğer enerji kaynaklarıyla çalışan makineler yüzünden işini kaybeden işçiler için hasımdır hem de düzenin korunması için esas olan ucuz bakım işi için gerekli bir girdidir.

İklim değişikliği tarafından doğrulanan bir gerçekliğin, ucuz enerji üzerine inşa edilen bir uygarlığın sonuçlarıyla –söylemeye gerek var mı?– yaşıyoruz. Ucuz yakıtın ekonomi politikası, sadece temin edilme aşamasında muazzam insani acılara yol açmakla kalmadı, gezegenin ekolojisini de yeniden düzenledi. Ancak iklim değişikliğinin etkileri eşit dağılmaz. Geçmişteki iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bedenlerin nerede gömülü olduğunun ve gelecekteki kayıpların tahminen nerede olacağının haritasını yapmamıza izin veren bir analiz var. Bu haritayı anlamak için öncelikle kapitalizm ekolojisindeki nihai stratejiyi kavramaya ihtiyacımız var: ucuz yaşam.

Yaşam

Kristof Kolomb 1451’de Cenova’da doğdu. Bir süre, Madeira Adası’nın esas kara parçasının açığında bulunan Porto Santo’da yaşadı. Porto Santo’ya ilkin 1476’da geldi ve 1478’de, Cenova’nın önde gelenlerinden birinin oğlu olan Ludovico Centurione için Cenova’da

şeker ticareti yapmak üzere görevlendirildi.¹¹² Kolomb, Madeira'ya geldiğinde köleleri gördü ve yasanın onlara nasıl muamele ettiğini öğrendi. Köleler yasal olarak diğer insanlardan ayırdı. Mahkemede hiçbir suretle tanık ya da mağdur olamazlardı, yalnızca sanıklarına müsaade ediliyordu; suçla itham edilebilir, ancak asla bir suçun tanığı ya da mağduru olamazlardı. ¹¹³ Bu içtihatlar Kolomb'un sömürgeci çıraklık döneminin habercisi oldu. 1478'de İspanyol tahtına hizmet için Madeira'dan ayrılan Kolomb, 1498'de Hint Adaları'nın sömürge valisi olarak altı günlüğüne Funchal'a döndüğünde, birçok insanın –ve uygarlığın– ölümüne tanık olacak Karayipler'de resmen bir soykırım başlattı.¹¹⁴

Kolomb'un doğumundan yüz yıl sonra, İspanyol kraliyet ailesi bayrağı ve Katolik haçı idaresinde gerçekleştirilen yıkımın boyutları kimi sorumluların başına öyle büyük dertler açtı ki insanların köleleştirilmesinin ve acımasızca şiddete maruz bırakılmasının sağlam düşünsel temellerini oluşturma zahmetine girdiler. Uygarla vahşi arasındaki sınır, 1550'deki "Valladolid Münakaşası"nda sorgulanmıştı. İspanya Valladolid'de birkaç hafta boyunca iki taraf, Atlantik'in öbür yakasındaki insanlara yaklaşımı tartıştı. 1542 tarihli bilimsel incelemesi *Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*'yle Yeni Dünya'da tanık olduğu şiddete kanıtlar sunan Dominikli keşiş Bartolomé de Las Casas taraflardan biri olarak oturuma katılırken, diğer tarafta İspanya'nın fethetme hakkının Ortodoks bir savunucusu olan Juan Ginés de Sepúlveda vardı. Bu ikisi Valladolid'de, yerlilerin tebaa mı yoksa hayvanat mı olduğunu tartıştı. Yerli halk gruplarını iki kuşağın toplam ömür süresi –rehin tutulan yerlinin ve çocuklarının yaşamları– boyunca "rehin tutacak" olan arazi sahipleri arasında paylaştıran sömürgeci toprakların mülkiyet düzeni, *encomienda* sözkonusuydu. Arazi sahipleri, bu rehinelere İspanyolca dersi ve Katoliklik eğitimi vermek koşuluyla bakımlarını üstlenmeyi ve bu emek havuzunu elinde tutma hakkı için devlete vergi ödemeyi kabul etti.¹¹⁵ Tartışmanın sonunda, Las Casas'ın evrensel hümanizme başvurmasının ve Sepúlveda'nın, Kızılderililerin "yaratılıştan köle, medeniyetsiz, barbar ve insanlık dışı"¹¹⁶ olduğu fikrini savunmak

için Aristoteles’e atıf yapmasının ardından, her iki taraf da zafer iddiasında bulundu. Ancak *encomienda*’lar, sonrasında nispeten daha katı yasalarla yönetilirken fetih de, Kızılderili yaşamları da, değerini yitirmeye devam etti. Sepúlveda’nın görüşleri üstün geldi.

Peki bu tartışma neden yürütülmüştü? Yerli halkların insanlığı üzerindeki felsefi görüş ayrılıkları, Doğa’yla Toplum arasında bölünmüş bir dünyada nerede yer alacakları ve nasıl yönetilebilecekleri sorularından doğuyordu. Başka türlü söyleyecek olursak bu tartışma, diğer ucuz şeylerin –özellikle emek ve bakımın– güç ve ideoloji aracılığıyla nasıl yönetildiğine ve sürdürüldüğüne değinmek için kullandığımız *ucuz yaşam* ifadesi üzerineydi. Burada *ucuzun*, diğer bölümlerde olduğundan farklı anlamda kullanıldığını kabul ediyoruz. Yedinci bölümde bunun gerekliliğini savunuyoruz çünkü kimin yaşamının önemli kiminkinin önemsiz olduğu kararını verme gücü olmaksızın, yerli halkları ya da hasım dinlerin ve devletlerin mensuplarını baskı altına almak; bilgisine, kaynaklarına ve işgücüne el koymak mümkün olmazdı.

Güvenlik, göçmenlerin ve mültecilerin statüsü, yerli halkların pek çoğunun elverişsiz koşullarda yaşadığı yerlerde doğal kaynakların çıkarılmasına ruhsat verilirken devletlerin düzen üzerindeki ısrarı, petrol savaşları ve modern terörizmin “varoluşsal tehditleri” gibi tartışmaların pek çok modern eşdeğeri vardır.¹¹⁷ Aynı şekilde, insanların tehditler nedeniyle güvenliğe ve sığınak bulmaya duyduğu ihtiyaç yeni değildir. Ancak kapitalizm kendi sınırları üzerinden büyüdüğü için para, çalışma, bakım, gıda ve yakıtı güvenceye almak adına gücün doğa vesilesiyle yerel ve uluslararası alandaki yayılışına, bu yayılmanın gerektirdiği ödenekler ve devalüasyonlarla birlikte ırkın, devletin ve ulusun ideolojileri eşlik etti. Ucuz yaşamı yaratan, modern toplumsal düzen aygıtıdır. Kapitalizm ekolojisi için kesinlikle gereklidir. Donald Trump’ın ABD’si, Vladimir Putin’in Rusya’sı, Recep Tayyip Erdoğan’ın Türkiye’si ve Narendra Modi’nin Hindistan’ının eğilimlerinin akla getirdiği gibi, insan toplulukları ve dışarıda bırakılmalarla ilgili anlatıların gücünün günümüzde özellikle dikkat çeken bir yanı var.

Dünya-Ekolojisinin Takdimi

Kapitalizmle, yaşam kurmayla ve yedi ucuz şeyle ilgili görüşlerimiz, dünya-ekolojisi dediğimiz bir bakış açısının parçasıdır.¹¹⁸ Dünya-ekolojisi, yaşam ağındaki insanlık tarihi vasıtasıyla düşünmenin bir yöntemi olarak son yıllarda ortaya çıkmıştır. İnsanların yaşam ağından ayrılmalarıyla başlamakta –iktidar ve şiddet, çalışma ve eşitsizlikle ilgili insani düzenlemelerin– insanlarla birlikte doğaya nasıl yerleştiklerine dair sorular soracağız. Kapitalizm bir ekolojinin parçası değil, tam olarak bir ekolojidir; iktidar, sermaye ve doğayı bütünleştiren ilişkiler grubudur. Dolayısıyla *dünya-ekolojisi* yazdığımızda –ve tireyle ayırdığımızda– kapitalizmin, sınırsız sermaye birikimi güçlerinin yön verdiği ve sınırları aşarak dünya üzerine yayılan bir ekoloji yarattığını söylemek için “dünya-sistemleri”nin daha eski geleneklerinden yararlanıyoruz. Bu nedenle *dünya-ekolojisi* lafı, “dünyanın ekolojisi”ni anlatmaz; iktidar, üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin yaşam ağı sayesinde nasıl işlediğini gösteren bir analiz önerir. Dünya-ekolojisi düşüncesi, modern dünyanın şiddetli ve sömürücü ilişkilerinin kapitalizmin son beş yüzyılında nasıl kök saldıığını ve ayrıca bu eşitsiz düzenlemelerin –günümüzde değişmez ve gerekli görünenlerin bile– benzeri görülmemiş krizlerin ortasında nasıl mümkün olduğunu anlamamıza imkân tanır.

Bu durumda dünya-ekolojisi farklı bir kapitalizm, doğa ve muhtemel gelecekler fikrinden daha fazlasını önerir. İnsanların çevreyi ve çevrenin insanları modern tarihin uzun ilerleyişi süresince nasıl yarattığını ortaya koyar. Değişimi –ekolojik, ekonomik ve bütün diğer değişimleri– düşünmemiz için bize eğitimle aktarılan yöntemlerin günümüzün krizleriyle nasıl bizzat ilişkili olduğunu yeniden değerlendirmek üzere alan açar. Dünya üzerindeki, adlandırma ve harekete geçme arasındaki ilişkiyi anlamak istiyorsak bu çok önemlidir. Toplumsal adalet hareketleri “sistemi adlandırmak” konusunda uzun süre ısrar etmiştir çünkü düşünce, dil ve özgürleşme arasındaki ilişkiler iktidar için mahrem ve esastır. Dünya-ekolojisi, sorgusuz sualsiz kabul ettiğimiz –Doğa ve Toplum gibi– kavramların, sadece mevcut yaşamı ve tarihi gizledikleri için değil sömürgeci

ve kapitalist uygulamanın şiddetinden doğdukları için de sorunlu olduklarını anlamamızı sağlar. Birinci bölümde göreceğimiz gibi, modern Doğa ve Toplum kavramları 16. yüzyılda Avrupa'da doğdu. Bu temel kavramlar, yalnızca sömürgelerdeki ve Avrupa'daki köylülerin mülksüzleştirilmesiyle yakından ilişkili değildi, aynı zamanda kendileri de mülksüzleştirme ve soykırım aracı olarak kullanıldı. Doğa/Toplum ayrılığı mekânın düz, zamanın doğrusal ve doğanın harici olduğu yeni, modern kozmolojinin temeliydi. Kadınların çoğunun, yerli halkların ve Afrikalıların modern dönemde ilk kez insanlığın dışında bırakılmasını da kapsayan, genellikle haberdar olmadığımız bu kanlı tarih, modernliğin olağanüstü bir unutturma kapasitesine sahip olduğunun ispatıdır.

Bu nedenle dünya-ekolojisi yalnızca yeniden düşünmeyi değil, hatırlamayı da vaat eder. Kapitalizmin yaşamı ve çevreyi tahrip etmesini sıklıkla sadece ekonomik açgözlülüğe bağlarız. Oysa, kapitalizm büyük ölçüde iktisada indirgenemez. Neoliberalizm saçmalığının aksine, işletmeler ve piyasalar kapitalizmin işlemlerini sağlayan şeylerin çoğunu hayata geçirmekte etkisizdir. Kültürler, devletler ve bilimsel karmaşalar insanların cinsiyet, ırk ve sınıf normlarına itaat etmesi için çalışmalıdır. Yeni kaynaklar olarak kabul edilen coğrafyaların haritalandırılması, güvenliğinin sağlanması, artan borçların ödenmesi, paranın savunulması gerekir. Dünya-ekolojisi bunun farkına varmak, insanların ve yaşam ağındaki öteki türlerin yaşamlarını ve emeklerini anımsamak ve yeniden görmek için bir yöntem öneriyor.

Ucuz Şeylerin Sonraki Yaşamları

Dünya-ekolojisinde umut var. Kapitalizmin bağlı olduğu yaşam kurma ağlarını tanımak, Kapitalosen'le yüzleşecek yeni kavramsal araçlar bulmak demektir. Adalet hareketleri, gezegende yaşanan krize karşı koyma stratejileri ve doğayı düzenlemenin mevcut yöntemi için alternatifler geliştirirken, demokratik yaşam biçimlerinin yaratıcı ve genişletilmiş bir şekilde yeniden üretimi hakkında düşünmemiz gerekiyor. Bu nedenle, bu giriş ve bu kitabı, önümüzde

uzanan durum değişikliğinin seyrini yönlendirmemize yardımcı olabilecek fikirlerle sonlandırıyoruz.

Başlıca teorisi insanın doğadan kesin olarak ayrıldığı yönündeki, tarihsel açıdan iflas etmiş bir fikre dayanan bitik bir çevrecilik anlayışı pek değişiklik yaratacakmış gibi görünmüyor. Maalesef, günümüz siyasetinin büyük bir kısmı, dünyanın ucuz şeylere dönüşmesini verili bir durum olarak kabul eder. ABD’de perakendeyle ticari bankacılık arasındaki sınırın yıkılmasıyla ortaya çıkan son finansal krizi anımsayın. Büyük Bunalım’ın Glass-Steagall Kanunu, 1930’larda küresel ekonomiyi kargaşaya sürüklediği anlaşılan bir tür ticari ilişkinin gelecekte de yürürlüğe girmesini önlemek üzere bu engeli devreye soktu. Amerikalı sosyalistler ve komünistler bankaların kamulaştırılması için propaganda yapmaktaydı ve Franklin Roosevelt’in Yeni Düzen programının destekçileri bu kanunu uzlaşmanın teminatı olarak takdim etti.¹¹⁹ 21. yüzyılın liberal protestocuları Glass-Steagall’ın tekrar yürürlüğe konmasını, ucuz finansmana kaptırılan konutlar için değil uzlaşmak için istiyorlardı.

Benzer şekilde, sendikaların ABD’deki bir saatlik çalışma karşılığında 15 dolar talep etmesinin, her ne kadar desteklesek de, çalışma hayatının geleceğiyle ilgili tasavvurları kısıtlıdır. Bakım hizmetinde ve gıda sektöründe çalışanların istikbali neden ancak geçimlerini sağlayacak, marjinal bir ücret artışı almak olsun? Sahiden, insan haysiyetine dair düşünceler neden sıkı çalışmaya bağlı? Çalışmayı, yalnızca angarya olmaktan çıkarıp daha iyi bir dünya yaratma şansı sağlamasını talep edecek bir alan yaratamaz mıyız?¹²⁰

Refah devleti genişlemiş olsa da ABD’de hane halkı gelirinin en hızlı büyüyen payı haline gelen ve 2000 yılı itibarıyla yüzde 20’ye tekabül eden¹²¹ aktarımları kadınlar üzerindeki iş yükünü azaltmamıştır. Ev işlerinin azaltılması, karşılığının verilmesi ve yeniden bölüşülmesi yönündeki siyasi talp, kesinlikle nihai hedef midir?

Güncel siyasetin önerdiğinden daha radikal değişimlerin hayalini kurma ihtiyacı duyuyoruz. Başka örnek vermek gerekirse, Hindistan’dan ABD’ye uzanan, sağ kanattaki beyin takımlarında ucuz fosil yakıtı savunanların olduğunu göz önünde bulundurun.

Liberaller fotovoltaiik bir gelecek tasarladıkları halde, alternatiflerinin bağılı olduğu maden altyapısının içerdiği sıkıntıyı kolayca unutabilirler. Gıda hareketi, hem yoksulluğu görmezden gelerek gıda fiyatını artıracaklar hem de, vitamin ilavesiyle de olsa, yoksulluğun sürmesine müsaade edecek gıda alternatifleri önerecekler karşısında ılımlı kalmıştır.¹²² Ve elbette, ucuz yaşam politikalarının izi –Rusya ve Güney Afrika’dan ABD ve Çin’e dek– “ulusu korumak” adına üstünlük yanlısı olmak yönünde yapılan dönüşte görülebilir. Bebek patlaması kuşağında doğanların yüzde 35’inin, siyahların beyazlardan daha tembel/daha az çalışkan olduğunu hissettiğini ve Y kuşağının yüzde 31’inin de aynı şekilde düşündüğünü açığa çıkaran Chicago Üniversitesi Ulusal Kanaat Araştırma Merkezi’nin verileri nedeniyle gelecek hakkında da iyimser değiliz.¹²³

Aklın sağlıklı karamsarlığını muhafaza ederken, toplumsal ilişkilerin çok daha fazla değişebilme özelliği taşıdığını tespit eden örgütlerin çalışmaları sayesinde, iradenin iyimserliğini keşfediyoruz. Bu grupların birçoğu, çoktandır ucuz şeylerle ilgileniyor. Sendikalar daha yüksek ücret istiyor. İklim değişikliği eylemcileri enerjiyle ilişkimizi yeniden değerlendirmek istiyor. Naomi Klein’ın çalışmasını okuyanlar çok daha fazlasının değişmesi gerektiğini görecekler.¹²⁴ Gıda için eylem yapanlar herkesin iyi beslenmesini sağlamak üzere ne yediğimizi ve yediklerimizi yetiştirme biçimimizi değiştirmek istiyor. Ev işinde çalışanların örgütleri, toplumun evlerde ve bakımevlerinde yürütülen işlerin farkına varmasını istiyor. Occupy hareketi borçların iptal edilmesini ve ipotek ve hacizle tehdit edilenlerin evlerinde kalmalarına izin verilmesini istiyor. Radikal çevrebilimciler dünya üzerindeki tüm yaşama dair düşünme biçimimizi değiştirmek istiyor. Siyah Hayatlar Hareketi, yerli gruplar ve göçmen hakları eylemcileri eşitlik talep ederken tarihsel haksızlıkların telafisini istiyor.

Bu hareketlerin her biri, bir kriz anını tetikleyebilir. Kapitalizm daima –köle isyanlarından kitlesel grevlere, köleliğin kaldırılması talebiyle gerçekleşen sömürgecilik karşıtı başkaldırılarından kadınların ve yerli halkların hakları için örgütlenmeye varıncaya dek– her

zaman direnişle biçimlendirilmiştir ve her zaman ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak günümüz hareketleri birbiriyle bağlantılı ve birlikte karamsarlığa çare sunuyorlar. Dünya-ekolojisi, noktaları birleştirmeye yardım edebilir.

Geçmişe ait çözümler önermiyoruz. “Aktivizm, gezegende yaşamak için ödediğim kiradır,”¹²⁵ diyen Alice Walker’a katılıyoruz; eğer kapitalizmden sonra yaşam varsa, insanların savaştığı mücadele alanları sayesinde ulaşılacak. Eğer politikalar dönüşecekse insanların halihazırda bulundukları yerlerden başlaması gerektiğini reddetmiyoruz. Ancak bu çalışmayı kapitalizmin doğa, toplum ve ekonomiye dair soyutlamalarıyla sonlandıramayız. Yeni uygarlıklar için dil ve politika bulmalıyız, kapitalizm ekolojisinin biçimlendirdiği durum değişikliği içinde yaşamının yollarını bulmalıyız. Bu nedenle sonuç kısmında, insanların doğadaki yerini, adil bir telafi süreciyle tanımamıza ve yönlendirmemize yardımcı olacak bir dizi fikir sunuyoruz. Yüzyıllar boyu süren sömürünün doğurduğu haksızlıkların tartılması, yaşam ağı dahilindeki insan ilişkilerini yeniden kutsallaştırabilir. Herkesin, kendi yaşamının ve çevresindeki ekolojinin iyileştirilmesine katkıda bulunma şansına sahip olması için bakımın, toprağın ve işin yeniden bölüşülmesi, kapitalizm yüzünden her gün deneyimlediğimiz soyut şiddeti telafi edebilir. Bu tasavvuru “telafi ekolojisi”¹²⁶ diye adlandırıyoruz ve bunu tarihin yanı sıra geleceği görmenin bir yolu, yaşam ağı içinde eşitliğe ve insanlar için yeniden hayali kurulan ilişkilere dair bir uygulama ve taahhüt olarak öneriyoruz.

Kadın sadece bir gün içinde suçlu bulunup idam edildi. Ancak mahkeme tutanaklarında adı bile geçmiyor. Yeni İspanya'da, Tlaxcala'da yaşadı. 18 Temmuz 1599 Pazar günü bir kilisede haçları paramparça etti, Chichimecleri İspanyollara karşı isyana kışkırttı ve büyüyle bir Tarascan yerlisini öldürdü. Ertesi gün tutuklanmıştı. Altı tanık aleyhinde ifade verdi. Güneş batarken savunmasını yapmak üzere konuşmasına izin verildi. Mahkeme kayıtlarına bakılırsa yaptıklarını sayıp döktükten sonra bir rüyasını anlatmıştı:

Rüyasında gördüğü geyikler ona dönüp gitmemesini, onu aradıklarını ve onun dışında kimseye görünmek istemediklerini söylemişlerdi; kadın hasta olduğu için onu görmek istiyorlardı. Kadın onları gördüğünde çok yaşlı olduğunu söyledi, oysa artık genç ve sağlıklıydı; gözündeki perdeleri onlar kaldırmıştı ve iki tanesi onunla birlikte bir mağaraya girmiş ve bahsi geçen Tlaxcala köyünde sahip olduğuna benzer bir at vermişlerdi. Kadınlı birlikte mağaraya girenlerden biri bir at üstündeydi, diğeryse atı dizginlemişti. Bütün bunlar yaşandığında kötürüm olan kadın, o iki karakteri gördükten sonra iyileşmişti.¹

Rüyası, kalkıştığı tüm suçlardan daha kötü kabul edildi. İsyanın ateşini yakmış, kiliseye hakaret etmiş ve Chichimec topraklarından

gümüş akışını engellemiştir, ancak daha da kötüsü sömürgecilere ters düşen bir düzen ve doğa tasavvuru ortaya koymuş olmasıydı. Ata, İspanyollar değil Chichimeclerin sembolü bir geyik binmişti: Beyaz adam ata biner gibi doğanın tepesine binmemiştir, üstelik yerel yaşam sömürgecilerin yaşamının üstündeydi. Bu rüyayı gören, yalnızca siyasi ayaklanma çağrısı yüzünden değil, evrensel bir nedenden ötürü de suçluydu. İsyanî bir dünya düzeni düşlemiştir. O öğleden sonra bir cadı olarak asıldı.

Adını bilmeden bu kadın hakkında söz söylemek güç. Katilleri onu bir cadı olarak andılar. Gerçi sömürgeci kini olmaksızın kendisi de bu adlandırmayı kullanmış olabilirdi. Adı o kadar az dile getirildi ki işgalcilerin kayıtlarına hiç girmemiştir, hikâyesini unutmamak hafızanın işiydi. Radikal anlamda farklı bir ekolojinin rüyasını gören bu hayalci tez elden öldürülmeliydi. Yaşamasına izin vermek kapitalizmin dünya-ekolojisine bir alternatif olduğunu kabul etmek anlamına gelecekti.

Chichimec kadını, doğal yabanılığıyla kurallarını çiğnediği medeni toplum tarafından öldürüldü. Bunun bir ihlal, bir suç sayılması görece yeni bir fikirdi. Daha 1330 yılındayken, *yabani*, “korkusuz, yılmaz, kahraman”² anlamlarına gelmekteydi. 15. yüzyılın sonuna varıldığında unutulup giden bu olumlu kullanımın yerini “doğadaki vahşi”³ aldı. Bu bir rastlantı değildi. Chichimec cadısının idam edildiği zamanlarda *doğa* ve *toplum* terimleri yeni ortaya çıkıyordu.

Tam Las Casas ve Sepúlveda’nın yerli halkların kaderini –“doğal” köle miydiler?– tartıştıkları sırada, günlük yaşamımızdaki *toplum* kelimesinin anlamı önemli bir değişikliğe uğradı. 16. yüzyılın ortalarından başlayarak *toplum*, yalnızca içinde bulunduğumuz topluluk değil bireylerin parçası olduğu daha büyük bir bütün anlamına da geldi.⁴ Bireylerin kendilerinden daha büyük kolektif birimlerin parçası olduğu görüşü yeni değildir, insanlar uzun süre toplumsal gruplara isimler verip bunların etrafında sınırlar inşa etmiştir: şehrin, kentin, Orta Krallık’ın, Hristiyanlığın, seçilmiş insanların ve bunlara benzer şeylerin parçası olmak gibi. Ancak modern *toplumun* tarihsel açıdan özgün bir karşısı da vardır: *doğa*. “Toplulun” öteki tarafında başka insanlar değil yaban vardır. Ulustan önce toplum gelmiştir. Toplumun,

savunulmadan önce icat edilmesi gerekmiştir.⁵ Doğayla arasına keskin bir sınır çizilmesiyle icat edilmiştir.

Doğa ve *toplum* kelimeleri, İngilizce’de bilinen anlamlarını ancak 1550’den sonra, “uzun” 16. yüzyılın (yaklaşık 1450-1640) ilerleyiş sırasında kazandı.⁶ Bu, göreceğimiz gibi, İngiltere’nin kapitalist ve sömürgeci tarihinde belirleyici bir dönemdi. İspanyol ve Portekiz imparatorluklarının yükselişi ve zorla işe koştukları yerli ve Afrikalı emeğin, Yeni Dünya’nın muazzam üretim sistemlerini kurması bu döneme damgasını vurdu. Bu dönüşümler, küresel üretim ve güç merkezinin gezegenler arasında değişiklik göstererek, Asya’dan Kuzey Atlantik’e kaymasının kilit unsurlarıydı. Bu değişim hızlı olmadı. Avrupa, teknolojik ve ekonomik olarak Asya’nın öbür tarafındaki uygarlıklara kıyasla yoksullaşmıştı ve bu 1800’den hemen sonra görülen bir değişimdi.⁷ Hatırlayacak olursak Çin, halihazırda matbaaya,⁸ güçlü bir donanmaya,⁹ baruta ve canlı kentlere¹⁰ sahipti ve hem bolluk hem de çevre krizleri nedeniyle¹¹ dikkat çekiciydi. Avrupa kapitalizminin geliştiği yer, doğayı üretken bir şeye ve bu üretkenliği zenginliğe dönüştürme kapasitesine sahipti. Bu kapasite güç, ticaret ve teknolojinin kendine özgü karışımından başka bir şeye daha bağlıydı: yeni bir fikir tarafından sağlama alınan entelektüel bir devrime. Bu yeni fikirse Toplumun karşıtı olarak Doğa fikriydi. Bu düşünce felsefi dimağlardan çok daha fazlasını etkiledi. Fetih ve yağmanın bir yaşam biçimine dönüşmesi ortak akıl haline geldi. Doğanın kanlı çelişkileri, cadının öldürülmesinin gösterdiği üzere, şiddet ve isyanla biçimlenen kapitalizmin sınırlarında en büyük ifadesini buldu.

Dünyanın bazı yerlerinde toplumsal, bazı yerlerindeyse doğal bir düzen olduğunu kabul ederiz. Toplumsal sorunların ve toplumsal adaletsizliğin asıl meseleleri ırkçı şiddet, kitlesel işsizlik ve kapatılma, ve tüketici kültürleridir. İklim, biyoçeşitlilik ve kaynakların tükenmesi de doğal sorunların, ekolojik krizlerin asıl meseleleridir. Ancak bu, dünyayı sadece bu şekilde değerlendirdiğimiz anlamına gelmez. Toplumsal ve Doğal özerk alanlarmış, iktidar ilişkileri herhangi bir şekilde yaşam ağına dokunmuyormuş gibi davranarak bunu bu hale getiren de biziz.

Bu kitapta, *Doğa ve Toplum* sözcüklerini günlük kullanımlarından bir bakıma farklı şekilde ele alıyoruz. Bu sözcükler dünyayı sadece tanımlamakla kalmıyor kendimizi ve dünyayı düzenlememize de yardımcı oluyor; bunun bir göstergesi olarak bu iki kelimenin baş harflerini büyütüyoruz. Akademisyenler bu gibi kavramları “gerçek soyutlamalar”¹² diye adlandırır. Bu soyutlamalar, ontoloji –*Nedir?*– ve epistemolojiye –*Ne olduğunu nasıl biliriz?*– dair açıklamalarda bulunur. Gerçek soyutlamalar, dünyayı hem tanımlar hem de inşa eder. Bu yüzden gerçek soyutlamalar çok defa görünmezdir ve bu nedenle okurlarımızı, *Doğa ve Toplumu* şiddetin gizli formları olarak görmeye davet etmek üzere dünya-ekolojisi gibi fikirleri kullanıyoruz. Bunlar patlama yaratmamış kelimeler. Gerçek soyutlamalarsa masum değil: Muktedirin çıkarlarını yansıtır ve dünyanın düzenlenmesi için yetki veriyorlar.

Bu nedenle ucuz şeyleri konuşmaya *Doğa*’yla başlıyoruz. *Doğa* bir şey değildir ama yaşamı düzenlemenin –ve ucuzlatmanın– bir yoludur. Yalnızca gerçek soyutlamalar –kültürel, politik ve ekonomik, hepsi bir aradayken– yoluyla doğanın etkinliği bir dizi şeye dönüşür. Yaşam ağı, artık doğası gereği –kötü ya da iyi veya yüklenebilir [*download* edilebilir] olduğundan– daha ucuz değildir. Bunlar, yaşam ağının bazı ilişkilerine kapitalizm tarafından atfedilen niteliklerdir. Ancak *ucuzlaştırılmakta*, hızla değiş-tokuş ve kâr süreçlerine çekilmekte ve adlandırılıp kontrol altına alınmaktadır. *Doğa* ucuzlatılmaksızın kapitalizmin ortaya çıkamayacağını girişte tartıştık; bu bölümde, bu stratejinin işleyişini ve etkilerini keşfedeceğiz.

Erken Sömürgecilik ve *Doğa*

Yaşamak insanın çevresini değiştirmesidir. Hominin evrimi, sindirim için gereken enerjiyi azaltan ve insanın dünyalar yaratma kapasitesinin radikal bir biçimde artmasını sağlayan, özellikle ateşin neden olduğu bir dizi biyolojik dönüşümle ilerleme kaydetti. Her ne kadar insan çevre kuran bir tür olsa da örgütlenmelerimiz kırılıgandır. Tarihin uzun ilerleyişi boyunca uygarlıklar, doğanın geri kalanından küçük bir yardımdan fazlasını alarak ortaya çıkıp genişlemiş ve

bu yardım geri çekildiğinde de çökmüşlerdir. Roma, Roma Isınma Dönemi'nin başlangıcını takip eden yüzyıllarda yükseldi (yaklaşık MÖ 300-MS 300).¹³ Ortaçağ Sıcak Dönemi (yaklaşık 950-1250) Kamboçya'dan Fransa'ya, Avrasya'nın bir ucundan diğer ucuna dek yeni devletlere yardım eli uzattı.¹⁴ İklimsel anomali feodal Avrupa'yı da destekledi ve krize –ve kapitalizme nihai geçişe– yol açan, yine bir diğer iklim değişikliği idi.

Avrupa feodalizminin dağılması Küçük Buzul Çağı'yla mümkün oldu, ama tek etken iklim değildi. Feodal Avrupa son derece dinamikti. Elverişsiz hava durumu hububat verimliliği açısından sorun yaratsa da feodalizmin tarım teknolojileri gelişmişti. 9. yüzyıldan başlayarak tarımsal verimlilik arttı, ormanlardan yeni tarlalar elde edildi, insan ve hayvan nüfusu hızla çoğaldı. Avrupalıların nüfus yoğunluğu 14. yüzyılın başlarında hayli yüksekti fakat feodalizmin sistemik zayıflığı, toprağın tükenmesi kadar basit değildi. Feodalizm, köylülerin derebeyleri için daha çok sermaye fazlası üretmemesi yüzünden çöktü. Köylüler kendi hallerine bırakılsaydı monokültür yerine çavdar ve buğday tarımından bostan ürünlerinin de dahil olduğu çeşitlendirilmiş bir mahsul karışımına yönelebirlirdi. Böylelikle Batı Avrupa'da gıda üretimi iki ya da üç katına çıkabilirdi.¹⁵ Ancak bu değişim, derebeylerinin kolayca nakde dönüştürülebilen *pazarlanabilir* mahsul talepleri göz önüne alındığında, imkânsızdı. Günümüzle huzursuz edici bir paralellikte, derebeyleri gelirlerini azaltacak ama yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak manidar düzenlemeler üzerinden kısa vadeli kazançlara ayrıcalık tanıyan bir tarım düzeni oluşturdu. Ucuz doğa işte bu bağlamda stratejik hale geliyordu. Doğa ve Toplum, feodal krizin ve erken kapitalizmin doğum sancılılarıyla biçimlenmeye başladı.¹⁶

Derebeylerinin uyum göstermeyi reddetmesi çığır açan krizi hızlandırdı. Girişte gördüğümüz üzere, derebeyliği egemenliğince dayatılan tarımsal ekoloji sorunlarıyla iklim değişikliği ve demografik felaket kaynaşıp yalnızca ölüme değil, çetin bir köylü direnişine de neden oldu. Egemen sınıflar, Batı Avrupa'da köylüleri yeniden köleleştirmeyi denediler ama başaramadılar. Ancak kriz sınıftan daha

başka şeylerle de ilgiliydi; feodalizmin ekolojisinin –iktidarının, refahının ve doğasının– işleyişinin durduğu andı. Bu da krizin gerçekten çığır açıcı bir şey olduğu anlamına geliyordu: Devletler, derebeyleri ve tacirlerin tümü, eski zenginliklerini yeniden kazanmak adına alışılmadık çözümler üretmek için mücadele etmek zorundaydı.¹⁷

Bu yeni çözümlerin kökeninde, sadece silahlarla değil kültürel ve coğrafi yeni sınırlar yaratarak yapılan küresel fetihler yatıyordu. Parayla piyasalar arasındaki yaşam ve toprak, kapitalizm ekolojisi süresince krizlere müdahale edip çözmenin yöntemleri haline geldi. Doğayla kurulan bu ilişkinin kalbinde yatan kârdı ve de bunun simgesi Kristof Kolomb'du. Ucuz şeylerin her birini ilk deneyimleyen olarak bütün bölümlerde ortaya çıkıveren Kolomb, Karayipler'e sadece bakışlarını dikmiş bir istilacı gibi değil, Kuzey Afrika kıyılarındaki Portekiz sömürgelerinde yaşanan maceralarda gözü keskinleşen bir bilirkişi bakışıyla da yaklaştı. Doğanın sömürüsünü başlattı, hem hususi hem de maddi bir sömürü. İspanya ve Portekiz'den başlayarak Avrupa imparatorlukları, tek gözünü artan zenginlik ve iktidar üzerinden hiç ayırmadan, takıntılı biçimde Doğal nesneler –“yabani” insan bedenleri dahil– toplayıp sipariş etti. Kolomb'un değerlendirmek (fiyat biçmek) üzere doğayı kataloglaması erken modern kapitalizm idaresinde doğanın ne hale geleceğini anladığını gösteren ilk işarettir.¹⁸

Kolomb, nerdeyse Yeni Dünya'yı gördüğü ilk andan itibaren ucuz doğa stratejisine kanal açtı.¹⁹ Karayipler'deki ilk yolculuğunun sekizinci gününde bulduğu buruna isim verdi, “Cabo Hermoso [Güzel Burun], çünkü öyle... Bizimkilerden çok farklı, bu çok güzel bitki örtüsüne bakarken gözlerim hiçbir suretle yorulmuyor. Avrupa'da boyalar ve ilaçlar için fazlasıyla değer taşıyan nice ot ve nice ağaç olduğuna inanıyorum ama onları tanımıyorum ve bu bende büyük üzüntü yaratıyor.”²⁰ En başından beri ucuzluk ve güç konusunda keskin duyulara sahip bir bilirkişiydi, doğaya hızla göz atabildiğinde anında para göremediği için hüsrana uğramıştı.

Ancak kâr sadece ticaret yaparak elde edilmiyordu. Doğayı da işe koşmak gerekiyordu. Doğa ve Toplum arasındaki bölünme, pratikte

ilk olarak *encomienda*'nın sömürgeci yeniden icadında kullanıldı. Aslında sadece toprak üzerinde hak iddia etmek anlamına gelen *encomienda*, toprağı daha ucuza işlemeleri için belli insanları doğa kategorisine kaydırmanın bir stratejisi haline geldi. İspanya hükümdarı İber Yarımadası'nda ülke için savaşırken, *encomienda*'lar ganimetlerini yönetmesinin bir yolu oldu. Bunlar, evvelce Mağribilerce işgal edilmiş mülklerden kazanç sağlayabilsinler diye kral tarafından aristokratlara geçici süreyle hibe edilen topraklardı.²¹ Karayipler'deki *encomienda*'lar, sadece toprağı erişime değil oradaki yerli halkların fiilen köleleştirilmelerine de izin veren, ortaçağı özgü toprak imtiyazlarından modern emek imtiyazlarına dönüştürüldü. Sömürge imtiyazları yalnızca arazileri değil bitki örtüsünü ve tüm hayvanları da kapsadı; yerli halk ikinci sıradaydı. Zamanla *encomienda* düzeni yasal baskıyı ücretli emekle birleştirerek çeşitli emek düzenlemeleri içermeye vasil oldu.²² Bu, doğa âleminin hemen her renkteki insanları; kadınların birçoğunu ve yarı sömürge bölgelerdeki çoğu beyaz derili insanı (örn. İrlanda, Polonya) içermesi anlamına geldi.²³ Bunun içindir ki 16. yüzyılda Kastilyalılar, And Dağları'nın yerlilerini *naturales* diye andı.²⁴

Doğa ve Toplumun İcadı

İnsanlar en başından beri, doğanın geri kalanından farklı olduklarını anlamıştır.²⁵ Bu farkı kapitalizm icat etmedi. Onun buluşu, bu farkı sert ve hızlı bir ayrışmaya ve düzenleyici bir ilkeye dönüştürmek oldu. Bu, Atlantik'in iki tarafında da entelektüellerin katkıda bulunduğu bir görevdi. İlerleyen bölümlerde daha fazla yer vereceğimiz René Descartes (1596-1660), Meksikalı filozof Antonio Rubio (1548-1615) üzerine çalışarak felsefi akıl yürütmenin temelini öğrendi. Enrique Dussel 16. yüzyılın sömürgecilik karşıtı, incelikli Hristiyan entelektüel faaliyetinin bir kısmının Amerika'da gerçekleştiğini öne sürer.²⁶ Bu sırada İngilizler, ilk sömürgeci sınırları İrlanda'da "yabani ve medeni" fikirlerini geliştirmektedir. İngiliz idaresinin İrlanda'da 1541'den sonra, tam da Doğa ve Toplum bugün bilinen anlamlarını yüklediği sırada güçlenmesi tesadüf değildir. İngiltere'nin sömürgeci güçleri,

Dublin çevresinde İrlanda'nın doğu kıyısındaki o arazi şeridinde bir noktada toplanmıştı. İngiliz sömürgeci etkinliğinin ilk harekât bölgesi Pale olarak biliniyordu. Bunun dışındakiler “yaban”dı.

Doğanın kâşifleri, istilacı ve vurguncu olmakla birlikte filozoftu da. 1641’de Descartes kapitalist ekolojinin ilk iki yasası olacak fikirleri sundu. İlk görünüşte masumdur. Descartes, Latince *res cogitans* ve *res extensa*’yı kullanarak atıfta bulunduğu zihin ve bedeni ayırdı. Bu bakış açısında gerçeklik, birbirinden farklı “düşünen şeyler” ve “uzamlı şeyler”den oluşur. İnsanlar (ama hepsi değil) düşünen şeylerdi, doğa uzamlı şeylerle doluydu. Çağın egemen sınıfları, insanoğlunun büyük kısmını –kadınları, beyaz olmayan insanları, yerli halkları– düşünen değil uzamlı varlıklar olarak gördü. Bu, Descartes’ın felsefi soyutlamalarının, tahakkümün kullanışlı araçları olduğu anlamına gelir: muazzam maddi güçlere sahip gerçek soyutlamalar. Ve bu bizi, kapitalist ekolojinin Descartes’taki ikinci yasasına yönlendirir: Avrupa uygarlığı (veya Descartes’ın tabiriyle “biz”) “doğanın efendisi ve sahibi” olmalıdır.²⁷ Toplum ve Doğa sadece varoluşsal olarak ayrı değildi; Doğa, Toplum tarafından idare ve tahakküm edilecek bir şeydi. Başka bir ifadeyle Kartezyen görüş, hem modern iktidar mantığını hem de düşüncesini biçimlendirdi.

Descartes’ın genellikle Fransız olduğu düşünülse de, bakış açısı kolaylıkla İngiliz ve Hollandalı gibi nitelenebilir. Fransa’da doğdu ve eğitim gördü, önemli eserlerinin çoğunu 1629-1649 arasında, rejimin çağın en büyük süpergücü olduğu ve kapitalizmin en dinamik haline ev sahipliği yaptığı dönemde Hollanda Cumhuriyeti’nde yazdı. Bu on yıllar boyunca ayrıca, yaklaşık iki yüzyıl önce başlayıp Brezilya’dan Polonya’ya, Polonya’dan Maluku Adaları’na kadar ormanları yerle bir eden, Rusya’dan İngiltere’ye dek sulak alanları ortadan kaldıran ve Andlar’dan İsveç’e kadar dünyayı maden gibi kazan, gezegen çapındaki ekolojik devrimin şiddetinin arttığı görülür.²⁸ Bu çevresel dönüşümler o kadar merkezdeydi ki 1650’lerden önce, her biri ucuz doğanın belli biçimlerini ortaya koyan beş yüzden fazla emtia, Amsterdam Borsası’nda (ilk modern borsa) işlem gördü. Descartes’ın devrimci materyalizmi zamana fazlasıyla ayak uydurmuştu.

Descartes devrimci felsefesine tek başına tesadüf etmemişti. Kapitalist ekolojinin ikinci yasası olan doğa üzerindeki tahakküm için, yaygın olarak modern bilimin babasıymış gibi itibar gören Francis Bacon'a (1561-1626) çok şey borçluydu. (Bu cinsiyetçi dil, birazdan bir anlam ifade edecek.) Bacon ayrıca İngiltere'nin siyasi düzeninin önde gelen mensuplarındandı. Farklı dönemlerde parlamento üyesi olmuştu ve İngiltere ve Galler başsavcısıydı. "Bilim doğanın kendi kontrolünde olmayan sırlarını eziyet gibi görmeli,"²⁹ diyordu. Buna ek olarak, "insan imparatorlukları" "doğanın rahmine" nüfuz edip onu tahakküm altına almalıydı. Bilim "doğanın izini onun başiboş dolandığı yerlerde sürmelidir, ona rağbet ettiğinizde, ileride onu tekrar aynı yere sürüp yönlendirebileceksiniz... Tüm amacı hakikati sorgulamak olan biri, bu deliklere ve köşelere girip nüfuz ederken tereddüt etmemeli."³⁰

Avrupalı kadınların yaşamları yeni –ve tamamen modern– yöntemlerle tehdit edildiğinde, takip ve tahakküm altına alındığında başlıca siyasi figür Bacon'dı. Doğa ve Toplumun icadı her açıdan cinsiyetçiydi. Kadın ve Erkek, Doğa ve Toplum ikilikleri aynı yerden beslendi. Doğa ve Doğanın Topluma sınırı başından itibaren "jin/ekolojik"ti.³¹ Yaşamı ve düşüncüyü düzenleyen bu yeni radikal yöntem sayesinde doğa bir şey olmaktan ziyade yaşamın ahlaki ve ekonomik olarak ucuzlatılmasını sağlayan bir strateji haline geldi. Kartezyen düalizm, tanımlayıcı bir beyandan çok daha fazlasıydı ve hâlâ da öyle olmayı sürdürüyor: İktidarın ve hiyerarşinin, insanlığın ve doğanın, erkeğin ve kadının, sömürgecinin ve sömürgeleştirilenin en iyi nasıl düzenleneceğinin normatif bir ifadesidir.

İtibarına (ve kusuruna) pek çok kişi ortak olsa da bunu Kartezyen bir devrim olarak adlandırmanın bir anlamı vardır. Burada yalnızca düşünme yöntemlerini değil istila etme, metalaştırma ve yaşama yöntemlerini de biçimlendiren entelektüel bir hareket vardı. Bu Kartezyen devrim, her biri Doğa ve Toplum görüşümüzü bugüne dek biçimlendiren dört büyük dönüşümü başarıyla tamamladı. İlk olarak, "hem o hem bu"nun sağladığı seçeneklerin yerini "ya o ya bu"yla ifade edilen ikili düşünce aldı. İkincisi, tözlerle şeyler hakkında düşünmeyi o tözler arasındaki ilişkiyi düşünmekten daha ayrıcalıklı

kıldı. Üçüncüsü, toplumsal bir fayda olarak görülen bilim üzerinden doğaya tahakküm kurdu.

Son olarak, Kartezyen devrim, sömürgeci planlama ve tahakküm projesini düşünülebilir ve uygulanabilir kıldı. Sömürgecilik karşıtı Quechua soylusu yazar Felipe Guamán Poma de Ayala'ya (1535?-1616?) odaklanan Dussel, Guamán'ın Descartes'ı nasıl öngördüğü üzerine kafa yorar, *ego conquiro*'nun [hükmediyorum, boyun eğdiriyorum] –bu geniş alana yayılan, benmerkezci özelliğin– kibrinin tüm sınırlarını vahşice üstesinden gelerek geçtiği süreci keşfeder; bu süreç kendisinin sömürdüğü, kendi kontrolü ve hizmetindeki dünyayı kurmak ve bütün bunlar arasında Güney halklarını da oluşturmak üzere bizzat tanrıya dayanan *ego cogito*'yla [düşünüyorum] zirveye varıncaya dek devam etmiştir.”³²

Guamán sadece retorik olmaktan daha fazlasını anlatıyordu. Kartezyen akılcılık, aklın derin gerçekliğiyle nesnelerin harici gerçekliği arasındaki ayrıma dayanır; ikincisi uzayın ve zamanın dışında kalan tarafsız, ruhani bir bakışla ilkinе uygulanabilir. Bu bakış daima Aydınlanmış Avrupa sömürgecisine ve onu destekleyen imparatorluklara aitti. Descartes'ın *cogito*'su, izleyicilerin dünya görüşüne düşünce ve vizyon aktarılmasına vesile oldu, modernitenin ortaya çıkmakta olan yüzeylerini belirsiz, izleyiciyiye bedensiz ve mekânsız kılan bir dünya görüşüydü bu. Sanatta ve edebiyatta ortaçağa ait muhtelif üstünlük noktaları tek, ruhani, her şeyi bilen ve tek bakışta her şeyi anında gören göz tarafından yerinden edildi.³³ Geometride, Rönesans resminde ve özellikle haritacılıktaki yeni fikirler, gerçekliği sanki insan onun dışında duruyormuş gibi tanımlamıştır. Eleştirmen Lewis Mumford'un kaydettiği gibi, Rönesans perspektifi “nesnelerin simgesel ilişkisini görsel ilişkiye dönüştürdü; bunun karşılığında görsel ilişki de niceliksel ilişki haline geldi. Dünyanın yeni resminde boyut, insani ya da ilahi önemi değil uzaklığı ifade etti.”³⁴ Ve bu uzaklık ölçülebilir, listelenebilir, sınıflandırılabilir, haritalandırılabilir ve sahip olunabilirdi.³⁵

Modern haritanın tek yaptığı dünyayı tarif etmek değildi, o bir fetih teknolojisiydi. 1502 tarihli Cantino Haritası, Portekiz'in dün-

ya çapındaki menzilini gösterenler arasından günümüze ulaşan en eski haritası, yalnızca bu küçük ülkenin fevkalade büyük tutkuları yönünden anlaşılabilir. 1503 itibarıyla Portekiz, Hint Okyanusu dünyasına bir saldırılar dizisi başlatarak sonraki on yıl boyunca okyanusun kazançlı ticaretinin merkezi dayanak noktalarını ele geçirdi: İran Körfezi'nde Hürmüz'ü, Batı Hindistan'da Goa'yı ve Güneydoğu Asya'da Malakka'yı.³⁶

Düzlemküreler ve portolanlar gibi denizciler tarafından kullanılan 16. yüzyıl haritaları, modern dünyanın en ünlü ve hâlâ en çok kullanılan haritacılık teknolojisine hızla ulaşmıştır: Mercator izdüşümü. Uydurulmuş soyadı “tüccar” diye çevrilen Gerard Mercator yaşamının büyük kısmını, ticari açıdan zamanın en dinamik bölgelerinden biri olan, günümüzde Belçika'da bulunan Flaman bölgesinde geçirdi. Avrupa'nın en büyük coğrafyacısı, gezegeni bir küre olarak tasavvur etmenin mümkün hale geldiği bir çağın başlangıcında haritalar değil küreler satarak hayatını kazandı.³⁷ Mercator'un tasarısı, yeni haritacılık anlayışını doymak bilmez ve askerileştirilmiş ticari yayılma talepleriyle bütünleştirdiği için devrimciydi. Jerry Brotton'un hatırlattığı üzere,

Mercator'un icadının, gemilerin yol bulma yöntemlerinde kesinlik sağlamak ve ticari kazanç bakımından ne kadar önemli olduğu açıktı. Mercator'un yeni projeksiyonunun, güvertede küre üzerinde ya da bir portolan haritasında kesin olmayan, tuhaf kerterizler almak yerine harita düzleminde bir kerteriz hattının belirgin olarak çizilmesine imkân tanınmasıyla denizcilik sanatındaki faydası bariz bir şekilde ön plana çıkmıştı... Mercator, kılavuzları ve denizcileri düşünüp dünyanın topografyasının görece doğruluğunu destekleyen, haritası üzerinde muntazam çizgilerin oluşturduğu belirgin ağlardan faydalanmasına müsaade eden matematiksel bir işlemi ana hatlarıyla belirledi.³⁸

Başka bir ifadeyle söylersek, küresel yaşamı fethetmek ve ucuzlaştırmak için onu haritalandırabilmek gerekiyordu.

Doğa, Özel Mülkiyet ve Emek

Erken dönem modern materyalizme göre mesele yalnızca dünyayı anlamlandırmak değil, ayrıca kontrol de etmektir. Bizim, “kendimizi doğanın efendileri ve sahipleri olarak yarattığımızı”³⁹ öne sürerken Descartes, (bazı) insan aklının, o sırada insanların çoğunun dahil olduğu bir doğanın üzerinde olduğunu beyan ediyordu. Kartezyen devrim başka iki tarihi süreçle el ele hareket etti. Bunlardan biri, giderek daha fazla sayıda insanı sağ kalmaları için parayla kurulan ilişkilere bağımlı kılan bir müdahaleler silsilesiydi. Sosyal bilimciler bunu “proleterleşme” diye adlandırıyor: İnsan faaliyetlerinin günümüzde emek piyasası dediğimiz meta düzeninde mübadele edilecek bir şeye dönüşmesi.⁴⁰ Proleterleşme asla dar anlamıyla ekonomik bir şey olarak kabul edilmedi; 1450’den sonra ortaya çıkan bölgesel iktidarın yeni biçimlerinin yaratıldığı ikinci bir tarihsel sürecin ürünüydü. Eski bölgesel iktidar –ortaçağ Avrupa’sının üst üste binen yetki sınırları ve şahıslarla özdeşleşen otoritesi– uzun süren feodal krizde çökmüştü (yaklaşık 1315-1453). Yeni imparatorluklar, Çukur Ülkeleri ve İngiltere’nin içerdeki dönüşümleri yeni bir modelle mümkün hale geldi. Bu yeni modelin özünde özel mülkiyetin yaygınlaştırılması vardı.

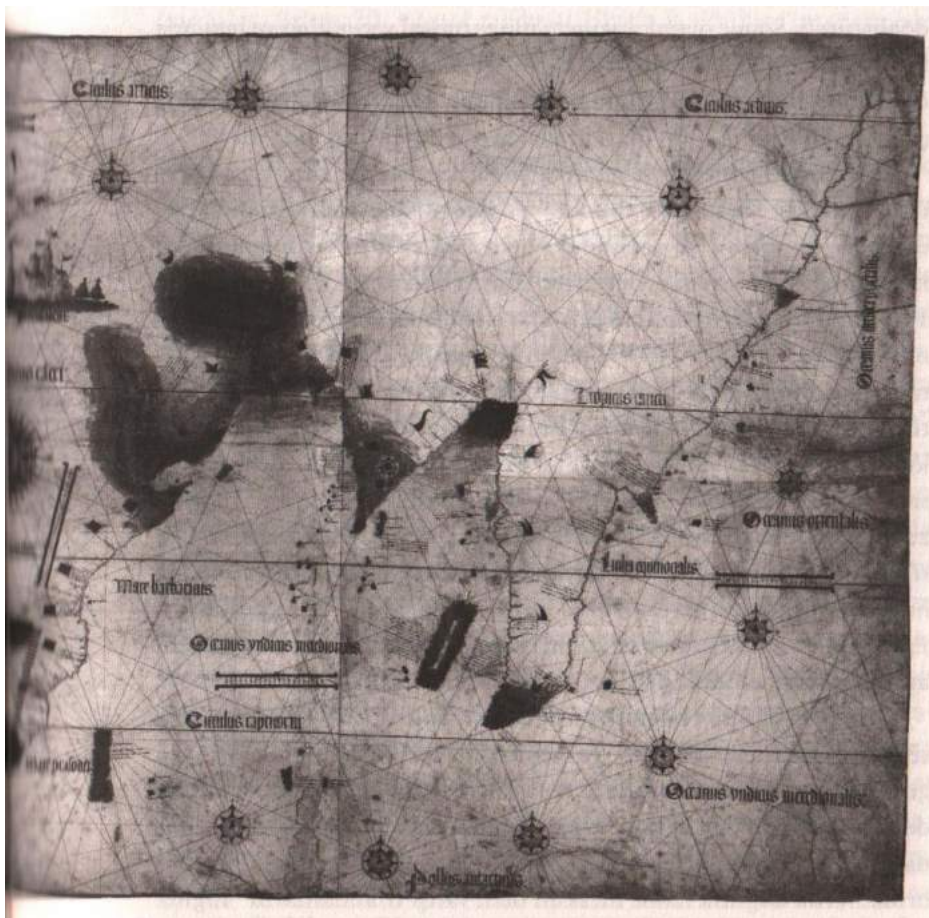
Portekiz bir kapitalist ekolojiye öncülük yapmasına rağmen, kapitalizmin toprağı ve emeğı nasıl dönüştürdüğünü İngiliz anlatısı daha iyi gösterir. 15. yüzyıl boyunca tahıl fiyatları yerinde sayarken –ve emek daha pahalılaşırken– İngiliz derebeyleri, boşaltılmış kiralık arazileri temellük etmek için demografik çöküşten yararlandılar. 1500’den sonra hızlanan bir süreçte, gittikçe daha fazla toprak parçası, derebeylerinin kiralaları artırma yetkisinin, kiralaların piyasa güçlerine göre sınırlandırıldığı geleneksel kullanımdan çıktı.⁴¹ Arazileri böyle görece barışçıl yollarla ele geçirmek mümkün olmadığında, derebeyleri feodal düzenlemelerdeki yasal boşluğu kaçırmadılar: Miras üzerine “kayıt ücretleri” koyabilirlerdi.⁴² Şayet bir köylüye –genellikle en büyük oğula– mirasla toprak kalmışsa ancak bu ücretleri ödeyemediğinde toprak onun oluyordu. Bu ve diğer yasal boşluklar hızla yayıldı ve gitgide arz taleple belirlenen rekabetçi kiralara dayatıldı:

artık daha evvelki yüzyıllarda olduğu gibi kiraların makul olması beklenmiyordu.⁴³

Derebeyleri sırf toprakları gasp etmiyordu. Başkalarının doğayla ilişkilene biçimlerini de dönüştürüyorlardı. Öteden beri kullanılan toprakları rekabetçi kira düzenine tabi tutmak ortak arazileri, köylülerin biraz özerkliğe sahip olduğu toprakların alanını azalttı. Müsterekleştirme, kişinin sahip olmadığı topraklara erişiminin yönetildiği bir süreçti ve hayvanların otlatılması, ormandan yakacak odun ve yapım malzemeleri toplanması, hasattan artakalan başakların derlenmesi gibi çok çeşitli hakları kapsıyordu. Bu haklara ek olarak, sınır koymak gibi bazı sorumluluklar ortaya çıkıyordu; örneğin, odun toplamaktan kaçınarak gelecekte odun toplama ehliyetine hanel getirmemek gibi. Mevsimlik hasatla ailelerini geçindirmek için ihtiyaç duydukları miktar arasındaki farkı telafi etmelerine imkân tanıyan bu haklar ve sorumluluklar, köylülerin yaşamlarını sürdürmeleri açısından hayati öneme sahipti. Müsterek alanlar azaldıkça ve kalanlara erişim zorlaştıkça, köylüler ortaya çıkan boşluğu başka bir şekilde doldurmak zorunda kaldılar. Kiliseler ya da diğer kurumların verdiği toplumsal destek azdı. Böylece köylüler ya toprağı terk etmeye ya da satmak için ellerinde kalan tek şeyi, emeklerini ortaya koymaya zorlandılar. Bu anlamda emekleri “özgür”dü: Emegın satışı yoksulluk, avareliğe verilen hapis cezaları ve aylaklık karşısında doğal bir dürtüyle sertleşen yasalar dışında herhangi bir şeyle zorlanmış değildi. Köylülerin hayatta kalmak için emeklerini satmaktan başka seçeneğı yoktu.⁴⁴

Köylüler direnebilirdi; direndiler de.⁴⁵ 16. yüzyılın ilk yarısı, 16 bin asinin o dönemde İngiltere’nin ikinci büyük kenti olan Norwich’i ele geçirdiğı 1549’daki Kett’in İsyanı’yla doruk noktasına ulaşan bir dizi köylü ve kentli ayaklanmasına sahne oldu.⁴⁶ Köylülerin öfkesi sadece müsterek alanların etrafının çevrilmesine ve geleneksel haklarının saldırıya uğramış olmasına yönelmemişti. 1450 yılını izleyen asır boyunca varlığını sürdüren “görece yeni ve acımasız” rekabetçi kira düşüncesi de hedefteydi.⁴⁷

Zalimin hızla acımasızlaştığına son kez tanık olunmuyordu. İngiltere’nin derebeyleri nakit para için çiftçilik yapacak ya da daha

ziyade topraklarını çiftçilere kiralayacaktı. Devrim yaratan bu üretim modeli, Madeira ve Yeni Dünya'nın şeker plantasyonlarındakinden farklıydı ama daha az dikkate değer değildi. İngiliz mülkiyet düzenine dikkat gösterilmesi, insanların ayakları altındaki toprakla ilişkisini de dönüştürdü. Sonuç olarak İngiltere'nin tarımsal verimliliği ve bununla birlikte tarım dışı nüfusu arttı. İngiliz çiftliklerinde emek verimliliği, öncesinde İngiltere nüfusunun yarısından fazlasının tarım dışında çalıştığı 1600 ile 1700 yılları arasında yüzde 75 oranında arttı.⁴⁸

Özel mülkiyetin yükselişi aynı anda hem maddi hem siyasi hem de sembolikti. Kadastro tetkikleri ve devlet destekli burjuva mülkiyet ilişkileri, hem sınıflar arasındaki hem de insanlar ve doğanın geri kalanını düzene koyma yöntemleri arasındaki mücadele alanlarıydı. 16. yüzyıl İrlanda'sındaki İngiliz için haritacılık, “medeniliğin yabani-lik üzerindeki zaferinin”⁴⁹ önemli bir unsuru-uydu. Haritalar doğayı tanımanın ve kontrol etmenin yoluydu. Doğayla ilgili alternatif bilgi türleri kışkırtıcıydı. Bu nedenle cadılık ve yerlilerin bilgisi, hem bilgi kuramına hem ontolojisine meydan okuyarak kapitalizm için varoluşsal tehditler oluşturunuyordu. Tarım alanında İnka deneyleri, toprağı zenginleştirme konusundaysa Mezoamerika'daki ilerlemeler ve Çin tıbbı, tamamen ortadan kaldırılmasa da halk bilgisinin sınırlarına hapsedilmiş olması gereken bilgi formlarıydı.⁵⁰ Bilgi de kuşatılmıştı. Eğer doğa ve dünya hakkında herhangi bir şey bilinecekse bunun amili ve otoritesi Avrupalılar olurdu.

Gördüğümüz gibi bilginin kuşatılması, doğanın bir parçası olarak sömürgeleştirilen halkları –ve hemen hemen tüm kadınları– yola getirmek ve yönetmek adına açıkça onları kalıba sokan bir kültürel devrim için merkezi öneme sahipti. İngiltere 1541'den sonra İrlanda'da yönetimini güçlendirdikçe imparatorluk politikası, “o vakit ormanlarda dağınık halde meskûn olan vahşi İrlandalıların” İngiliz tarzı kentlere tehcirine öncelik verdi.⁵¹ İspanyollar 1571'den sonra sömürge Peru'sunda, Andlıları –*naturales*– İspanyol modeline dayanan tarım köylerine yeniden yerleştirerek benzer bir programı daha büyük ölçekte yürüttü. Hollanda Güneydoğu Asya'da 1620'den sonra aynısını yaptı.⁵² Kapitalizmin biçimlendirici yüzyıllarındaki benzer

gelişmeler sadece bu sayılanlarla sınırlı değildi, çok daha fazlası vardı. Sömürgeleştirilmiş olanın uygar toplumdan ihraç edilmesini ve “geri kalmış” halklar için bir okul olarak imparatorluğun ahlaki zorunluluğunu dayatan uzun dönem sömürge projesinin temelini kurdular. Erken 20. yüzyıl tarihçisi Ulrich B. Phillips’in sözleriyle ifade edecek olursak, “bir medeniyet okulu” olarak köleliği dahi meşrulaştırdılar.⁵³

Kapitalosen'in Kıymetini Bilememek

Aydınlanma, proleterleşme ve mülkün özelleştirilmesi yoluyla ortaya çıkan kültürel ayrımcılığın üç süreci, insanın ve insan olmayanın çalışmasını benzer şekilde ucuz şeylere dönüştüren kapitalizmin ucuz doğa stratejisinin özüydü. Oysaki uygarlığa doğanın asla ucuz olmadığını anımsatmak için ekolojik kriz gibisi yoktur. İklim değişikliği, günlük yaşamımızda gezegene ait değişiklikleri görmezden gelmeyi olanaksız kılar. Son yıllarda “olağandışı hava olaylarının” yoğunluğu ve sıklığı kaçınılmaz şekilde belirgindir. Kuraklıklar California tarımını mahvetmiştir. Irak’ta Basra sakinleri, Temmuz 2016’da termometrelerin 54 dereceye çıktığını görürken, aynı anda İran’ın bazı bölgeleri 60 derecelik sıcaklığı deneyimliyordu.⁵⁴ Irak’ın ekonomisi 2016 yazındaki sıcaklık dalgası sırasında yaklaşık beşte bir oranında küçülmüştü.⁵⁵ Gerçekten, çocuklar ve yaşlılar üzerindeki öldürücü etkileriyle birlikte artan sıcaklık baskısı, Ortadoğu’nun bazı bölgelerini yüzyılın sonu itibarıyla muhtemelen yaşanmaz kılacak.⁵⁶ Eşi benzeri görülmemiş derecede söndürülmesi güç yangınlar Batı Kanada’yı sarsıyor. Sıcaklık dalgaları Hindistan’da binlerce insanı öldürüyor.⁵⁷ Ağustos 2016’daki –otuz binden fazla insanı evinden eden– Louisiana tufanı, sıradışı hava durumunun Amerikalılar için istatistiksel olarak beklenmedik biçimde seyretmesine son verdi. Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi’ne göre bu tufan 500 yılda bir görülen bir olaydı. Önceki on beş ay içinde bunun gibi sekiz fırtına yaşanmıştı.⁵⁸

Kapitalosen’de yaşamak böyledir işte. Elbette, önceki insan uygarlıkları da çevrelerini değiştirdiler. Ancak hiçbirisi, insani ve insan

dışındaki yaşamı tahakküm altına alarak gezegenin Doğa ve Toplum olarak ayrılmış haline dönüşmesine izin veren ucuz doğa stratejisi tarafından yönlendirilip yönetilmedi. Bu dönüşüme karşı koyanlar, bölüm başında hikâyesini okuduğumuz Chichimec büyücüsü gibi ölümle karşı karşıya kalırlar. Yerli halkın direnmeye devam etmesine ve katliamla karşı karşıya kalmasına rağmen, Kapitalosen'in kendi lisanıyla anlattıklarına bakılırsa, böyle insanlar yok edilmiyor. *Gelişmeleri* sağlanıyor.

Doğayı paraya, ardından da sermayeye dönüştüren döngü, bizi tarihin jeolojik devirlerinin şu anki durumuna getirdi. Bu nedenle, Kolomb'un Yeni Dünya'nın türlerine baktığında umutsuzca görmeyi arzuladığı, buraya kadar anlattıklarımızın arka planında kalan, modern kapitalizmi mümkün kılan şeyi keşfetmeye ihtiyacımız var: ucuz para.

Efendimiz Para güçlü bir şövalyedir,
Hint diyarlarında doğan,
Dünyanın refakat ettiği yerde onurlandırılan,
İspanya'ya ölmeye gelen,
ve Cenova'da gömülen.
Francisco de Quevedo y Villegas,
“Poderoso caballero es Don Dinero”

Ve [İnka Guaina Capac] İspanyol'a [Peru'ya gelen ilk İspanyol Candia'ya] sordu, nedir o yediği; İspanyol hem İspanyolların dilinde hem de jestlerle yanıtladı, altın ve gümüşü yediği. Ve [Capac] büyük miktarlarda altın tozuyla gümüş ve altın plakalar verdi.

Felipe Guamán Poma de Ayala, *El primer nueva corónica y buen gobierno*¹

Kolomb da birçok insan gibi parayı üstü kapalı ve eksik bir şekilde kavradı. Bunu 1478'de Madeira'dan Cenova'ya bir gemi dolusu şeker getirmek üzere görevlendirildiğinde alım satım işlemini yüzüne gözüne bulaştırıp mahkeme huzuruna çıkması gerektiğinden biliyoruz.² Cenova'nın varlıklı bankerlerinden Ludovico Centurione tüccar Paolo

Di Negro'ya 1290 duka altın ödemiş, Di Negro da Kaptan Kolomb'u 50.000 libre (22.680 kilogram) şekeri nakletmesi için 103 duka altını ve yünle dolu bir yük ambarı karşılığında tutmuştu.³ Madeira'da yünün hiç alıcısı yoktu. Kolomb eksik şeker sevkiyatıyla döndüğü Cenova'da ticari başarısızlığı nedeniyle mahkemede ifade vermeye zorlandığı sırada yirmi yedi yaşında “veya o civarlarda”ydı.⁴ Kolomb asla dönmek üzere kenti terk etti.⁵ Fakat Cenova finans çevreleri yaşamının geri kalanında peşini bırakmayacaktı.

Kolomb yakın zaman önce –ve zar zor– birleşmiş İspanya'nın, üç büyük askeri seferinden ilkinin gerçekleştireceği İber Yarımadası'na dümen kırdı. 1478'de Kral II. Fernando ve Kraliçe Isabel, Portekiz hükümlerindeki Kanarya Adaları'nın en büyüğü Gran Canaria'ya asker gönderdiler. Ancak sıfırı tükettikleri için İspanyol seferlerini 1480'den başlayarak üç yıl boyunca Cenovalı Francisco Pinelo finanse etti. 1483'e gelindiğinde Gran Canaria'ya boyun eğdirilmiş ve kredi verenlerin memnun edilmesi gerekmişti.⁶ Fakat bir sorun vardı. Helen Nader'in işaret ettiği gibi, “Yegâne hızlı getiri, görülmemiş sayıdaki savaş esirleriydi. Kraliyetin finansörleri [özellikle Cenovalılar] ... kraliyetin köle simsarları haline geldi.”⁷ Bu şablon hızla tekrarlandı. İkinci büyük askeri sefer, İber anakarasında yüzyıllar süren *Reconquista*'nın yine Cenevizlilerin finansal kaynak sağladığı nihai aşaması 1482'de başlatıldı. Değer biçilen yegâne ganimet, o zaman da yine esirlerden başka bir şey değildi. Liman kenti Málaga –Kolomb'un tanıklık ettiği üzere– 1487'de düştüğünde, Yahudi ve Müslüman sakinleri köle yapıldı. “Düşüşünden hem önce hem de sonra, Málaga'nın en önemli işadamları” Cenovalı Centurionelerdi.⁸

Kanarya ve İber seferlerini finanse edenlerin çoğu, transatlantik yolculuk olarak Asya'ya düzenlenen üçüncü sefere de parasal destek verdi. 1490'da Pinelo, Kastilya'daki kırılgan devlet inşa çabaları karşısında içeride meydana gelen görüş ayrılıklarını baskı altına almakla görevlendirilen, ziyadesiyle askerileşmiş kolluk gücü Santa Hermandad'ın, yani “Kutsal Kardeşlik”in müşterek saymanı oldu.⁹ Kolomb'un Amerika'ya yelken açmasından yalnızca üç gün öncesine, yani 31 Temmuz 1492'ye dek Yahudileri İspanya'dan sürmekten

bu cemaat sorumluydu. Santa Hermandad'ın *diğer* ortak saymanı Luis de Santángel¹⁰ 1481'den beri ayrıca Aragon Krallığı'nın kraliyet maliyesinden sorumlu *escribano de ración*'uydu [saymanıydı]. Evvelce taraf değiştirip Kolomb'un taleplerini reddetmesi için Isabel'in aklını çelen de Santángel'di. Yaygın olarak anlatılan hikâye Kolomb'un yolculuklarını Fernando ve Isabel'in finanse ettiklerini söylese de, bu sadece yarı gerçektir. İki krallık (Fernando'nun Aragon'u ve Isabel'in Kastilya'sı) da büyük kısmı Santa Hermandad'dan kaynaklanan bir borca kefil olmak konusunda sigortacılar kadar uzman finansçılar değillerdi.¹¹

Kapitalizmin ekolojisinin kökenlerinde, paranın emtia haline gelip sonra yine paraya çevrildiği döngüden ötesi vardır. Burada tuhaf ve çok modern bir sihir mevcuttur. Devletler savaş ganimetini istiyorlardı ama askerlerine ödemek için paraya gereksinimleri vardı. Savaşlar olmadan, önceki savaşın parasını ödemek için kısmen gereksinim duydukları serveti elde edemezlerdi. Savaş, para, savaş. Bankerler, kendilerine ödeme yapılması için iktidarlara muhtaçtı; iktidarlar da kendilerine kaynak sağlayacak bankerlere. Kapitalizm hakkında yeni olan, kâr arayışından ziyade kârın kovalanması, finansmanla iktidarlar arasındaki ilişkilerdir. Bu bölümün konusu gezegeni yeniden düzenleyen bu ilişkilerdir.

Ekoloji Olarak Finans

Önceki altı yüzyıl süresince gezegen yaşamı paranın gücünü azdırdı.¹² Herhangi bir paranın değil, *sermaye* olarak kullanılan paranın gücünü; yani hayatı, çalışmayı ve kaynakları komuta etme gücünü. Bu sermaye iki sebepten ötürü dolaşımdadır. Birincisi, ilk olarak Kolomb döneminde şekillenen modern dünya pazarıdır. Diğerleri aynı anda ortaya çıkan modern emperyalizmdir ve aynı anda ortaya çıkması tesadüfi değildir. Dünya pazarı ve iktidar, imparatorluk hırsları ve meta ticaretinden ayrı tutulamadığı gibi onlarsız güçsüz kalan finans olmaksızın var olamazdı.

Belli mesafeden para, işi kolaylaştırır ve bir şeylere mecbur bırakır. Para, Bereketli Hilal'de ilk kullanıldığında tarıma dayalı ticareti

kolaylaştırmak ve hatta MÖ 1788'deki bir borç krizini yönetmek için değerli metale bel bağladı.¹³ Para kazanmak için gerekli adımları not alın: Öncelikle ender bulunan bir madde –genellikle topraktan metal– elde etmeniz gerekir. Ardından onu, metalin saflığını teyit edebilecek ve bu tasarruf yetkisini, hakikat kadar yalın bir şekilde metal paranın üzerine kelimenin tam anlamıyla damgalayabilecek güçlü bir para basma kurumuna götürün. Basılan bu para daha sonra kapitalizm idaresinde –yine para karşılığında emtiaya dönüşmüş– işgücü, makineler ve hammaddelerle takas edilir.

Dünya parası, dünya doğası ve dünya iktidarı –Amerika'nın fet-hinden 21. yüzyılda ortaya çıkan küresel ısınma felaketine dek– çev-re oluşturma, kapitalizmi biçimlendiren tuhaf kutsal üçlüsünü oluşturur. Modern dünyada para ekolojik bir ilişkidir. Kapitalist dönemdeyse sadece insanların değil tüm yaşamın varoluş koşullarını biçimlendiren bir ilişki haline geldi.

Wall Street'in doğayı düzenlemenin bir yöntemi olduğunu söyle-mek bu nedenle anlamlıdır. Kapitalist dünya-ekolojisinin ucuz paraya gereksinim duyduğunu ortaya koyacağız: Ticareti kolaylaştırmak için itimat edilebilecek, o sırada egemen blokun ihtiyaçlarını yerine getirmek üzere kontrol edilebilen güvenli bir değişim değeridir ucuz para. Ucuzluğunun iki boyutu vardır. Bunlardan biri, temel meta-ların (gümüş, altın, petrol) temellükünü ve faiz oranlarını –paranın değerini– düşük tutmak için düzenlemesidir. Diğeriyse, yalnızca devletlerin (kentler, uluslar ve en sonunda imparatorluklar) sağ-layabildiği geniş nakit ekonomisi üzerindeki kontroldür. Fernand Braudel'in söylediği gibi, finans-kapital “ancak devletle özdeş hale geldiğinde, devlet olduğunda zafer kazanır” (Goldman Sachs Beyaz Saray'a bir şube gibi muamele ettiğinde yapılmış, günümüzle özel alakası bulunan bir açıklama).¹⁴ 16. yüzyılda Avrupalı sömürge-ciler, gümüşün hâkimiyetini dünya çapında genişletebileceklerini keşfettiler. Müteakip bağlantılar sayesinde kapitalistler bir sonuca ulaştılar: Birkaç kez kesintiye uğramakla birlikte bugüne dek gelen, kapitalizmin ekolojisindeki sınırları kolaylaştıran, koruyan ve ge-nişleten bir ucuz para sistemi.¹⁵

Ucuz para her şeyin ötesinde düşük faiz anlamına gelir. Günümüzün hızlı tüketim mallarını taşıyan konteynır gemilerinde ve yüksek işlem hacmine sahip borsa senetlerinde bile kapitalizmin can damarı kredidir. Kapitalist hızlı büyümenin gerekli koşulları ucuz emek, gıda, enerji ve hammadde olduğunda bunların hepsini mümkün kılan ucuz kredidir.¹⁶ Tarihsel olarak, ucuz para yeni sınırlar yararlı bir döngüye girmiştir. Üretimin ve maden çıkarmasının geliştiği bölgelerde kâr etme fırsatları azaldığında, kapitalistler kârlarını para ticaretine yatırırlar. Bu, dünya kapitalizmindeki her büyük canlanmadan sonra –Hollandalılar için 17. yüzyıl, İngilizler için 19. yüzyıl ortalarında ve savaş sonrası Amerika’nın altın çağında– akademisyenlerin finansallaşma diye adlandırdıkları sürecin yaşanmasının sebebidir. Bu dönemlerde kapitalistler daha eski ve daha az kârlı endüstriyel ve ticari uğraşlardan finansal hareketlere yönelirler. İdaresi zor çalışanlar istihdam etmek, pahalıya mal olan fabrikalar kurmak, hammadde satın almak ve bir şey yapmak yerine, artan sayıda kapitalist daha basit ve (geçici olarak) daha cazip bir şeye yönelirler: ödünç para vermek ve gelecek üzerine spekülâtif bahisler ortaya koymak. Bu anlamda finansallaşma, aslında belirsiz bir gelecekteki daha kârlı endüstriyel devrim üzerine bir kumardır.¹⁷ Şu an böyle bir çağda yaşıyoruz ve tarih bu çağın olası akıbetine dair güven vermiyor: Bu gibi sermaye birikimi döngüleri genellikle savaşla ve aşağıda göreceğimiz üzere yeni finansal güçlerin doğuşuyla son bulur.

Dünyanın ekonomik pastasının büyümesi durduğunda iki hareket finansallaşmayı kapitalizm için cazip, hatta faydalı kılar. Biri, başlıca güçlerin savaşa girme ya da en azından savaş açma kapasitelerini artırma eğilimidir. 1970’lerdeki ekonomik durgunluğun ardından ABD’nin barış zamanında tarihteki en büyük askeri yığınağı yapmaya girişmesi bunun bir örneğidir. Göreceğimiz üzere modern devletler savaşlarını nadiren kendileri finanse eder. Tıpkı diğerleri gibi borç almak zorundadırlar. Finansallaşmayı canlandıran diğer şey, sistemin kalbindeki sermayenin sınırlara doğru akmaya başlamasıdır. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz sermayesinden

devasa meblağlar borç para şeklinde Londra'nın dışına, dünyanın geri kalanına akar; bu sermaye akışı özellikle demiryolu inşaatları için kullanılır ki bu da sonraki yüzyılda gıda ve hammadde fiyatlarının sıradışı bir biçimde ucuzlaşmasının temel nedenidir.¹⁸ Finansallaşmanın geleceğe dair iddiası, insanlar ve diğer türlerin ucuza çalıştırılabildiği –veya aksi halde ayıklandıkları– cömert sınırlar var olduğu sürece tarihsel olarak geçerliliğini korudu. Kısmen küresel demiryolu ağının mümkün kıldığı uzun süreli ekonomik yükseliş 1970'lerde iflas bayrağını çektiğinde yeni bir finansallaşma çağı başladı. Neoliberal dönem pahalı para krizinden –enflasyonu kontrol girişimiyle faiz oranlarının yüzde 20'ye ulaştığı 1979 Volcker Şoku– kaynaklandıysa da bunu uzun süren bir ucuz para dönemi izledi. Anwar Shaikh'in açıkladığı gibi, 1980'lerde başlayan neo-liberal “hızlı büyüme” –tam da böyleydi– faiz oranlarında keskin bir düşüşle teşvik edildi. Düşen faiz oranları da sermayenin dünya çapında yayılmasını hızlandırdı, tüketici borcunda büyük bir artışa önayak oldu ve finans ve gayrimenkuldeki uluslararası baloncukları körükledi.¹⁹ Bugün fark, ucuz doğanın daha az sınıra sahip olması ve küresel kumarhane masalarındaki nakitin her zamankinden daha fazla olmasıdır. 21. yüzyılda para, sosyoekolojik krizin altında yatan sorunların üzerini örtüyor ve çözümlerini ertelemeye çalışıyor. Oysa artık gezegenin büyük kısmı ve insanların çoğu için ucuz dolarlar bu sorunları örtbas edemiyor. Para, biyoloji, iklim ve toplumsal kargaşadan oluşan bir kokteyl söz konusu olduğunda tarihten alınacak bazı dersler var.

Modern Piyasanın Parasal Kökenleri

Kara Veba (1347-1353) bir mali krizi tetikledi. Vebanın sonuçlarından biri madencilik yapabilen insanların sayısının azalması olmuştu ve buna bağlı nakit sıkıntısı başlamıştı. Avrupalı aristokratlar Malakka baharatları, İran ipekleri ve Çin porselenleri istiyordu ve Avrupa sanayisinin hammaddelere –Mısır'dan pamuk, Suriye'den şap– ihtiyacı vardı. Avrupalılar, kontrolleri altındaki madenlerden edindikleri az bulunur metalleri kullanarak bastıkları

madeni paralarla ödeme yapıyordu. Bu yüzden, Avrupa gümüşü ve altını (ne de azdı) hızla doğuya ve güneye aktı. Ticaret dengesi, Avrupa hayvancılığı ve nihai mallarla biraz dengelenmiş olmasına rağmen John Day şöyle kaydeder: “Bu mali açığın çekimine karşı koymak neredeyse imkânsızdı. Bohemya ve Sardunya’da gümüş hemen hemen çıkarıldığı hızda suyunu çekti; Akdeniz’de dolaşıma girdiği andan itibaren Macar ve Sudan altınının sahip olduğu aslan payını ele geçirdi; İngiltere ve Flaman bölgesi kadar uzaktaki kronik ödemeler dengesi sorunlarına –eğer bu su sorunları yaratmadıysa– katkı sağladı.”²⁰

Küçük Buzul Çağı küresel bir problemdi, bilhassa da dünyanın gelişen ticaret merkezlerinden biri olan Çin’de. İklim daha evvelden de durgunluğa ve mali krize yol açmıştı ancak sonuçlar bu kez farklıydı.²¹ 15. yüzyıl ortalarındaki büyük iklim değişiklikleri Çin’deki imparatorluk sarayında yaşanan ülke içi kargaşayla birleşti. Bunun üzerine Ming hanedanı darphanelerini kapattı ve bu da küresel gümüş sıkıntısının büyümesine katkıda bulundu. Ming devleti ayrıca, “uluslararası meselelere eşi benzeri görülmemiş şekillerde müdahale etme anlayışını bıraktı, [ve] dünyadaki başka hiçbir hükümet, ekonomik büyümenin motoru olarak [Çin’in] rolünü üstlenecek durumda değildi. 1440’ların başlarıyla 1460’ların ortaları arasında, bir baştan diğerine Avrasya’ya yerleşmiş toplumlar kendilerini derin ekonomik ve siyasi sıkıntılar içinde buldular.”²²

Bunun sonuçlarından biri, tedavüldeki kâğıt paranın Çin’de yaygın bir şekilde sebep olduğu kuşkunun alevlenmesiydi. İnsanların değer hazinesi olarak güvendiği altın ve gümüş sikkeler dolaşımdan kalkmaya başladı.²³ Kötü kâğıt para, iyi madeni parayı kovdu. Malezya Yarımadası’nın güney yarısındaki Malakka’da dolaşımda olan para öyle yetersizdi ki yerel tüccarlar çareyi sacdan madeni para yapmakta buldu.²⁴ Floransa ve Cenova kambiyo senetleri Avrupa’daki güvenilir birkaç değişim aracından bazıları olarak dolaşımdaydı ancak gümüş ya da altınla dolu kasaların yokluğunda, sorunu gidermek adına pek bir şey yapamadılar.

Avrupa Gümüşü

Ortaçağ Avrupalıları için parayı metalden başka bir şey olarak düşünmek neredeyse imkânsızdı. Venedikli kâşif Marco Polo'nun 13. yüzyılda aktardığına göre, "İmparatorluk üzerinde rastlanan [...] bütün tuhaf geleneklerin hiçbiri, onu devletin [kâğıt para kullanımına] mecbur etmesinden daha fazla şaşırtacak gibi görünmüyordu."²⁵ Fakat Avrupa'nın Polo'nun anlattığı türde büyük imparatorlukları yoktu; yalnızca birkaç orta büyüklükte ve yüzlerce küçük devlet vardı ve bunların da neredeyse hepsi tedavüldeki paranın ayarının düşürülmesine aşınaydı. Sınıf, iklim ve salgın hastalık krizleri 14. yüzyılda feodal düzeni ölümcül şekilde sarstığında, Avrupa'nın zaten kötü olan para sistemi daha da kötüleşti.

Parayı kullananlar arasında yeterince güven yoktu, bununla birlikte madeni parayı alan taraflar da metalin katkısız olduğundan emin değildi. Gümüş ve altın –külçe– ayar düşürmeye ve güvensizliğe karşı çok önemli bir korunma sağlıyordu.²⁶ Fakat Avrupa madenlerini sel bastı ve 1350'den sonraki yüzyılda dolaşımdaki para üçte iki, belki de daha fazla oranda azaldı.²⁷ Karşılıklı güvenin azalması bir yana gümüş miktarı daha da azdı.

Avrupalı tüccarların güvenilir paraya fena halde ihtiyacı vardı: sadece topraktan çıkan metale değil, bu metalin dolaşımında kalıp genişleyen sınırlardaki talebi karşılamak üzere bir güç tarafından onaylanarak paraya dönüşeceği ağlara da. İlk çözüm Güney Almanya'da, Fugger ailesinin modern paranın doğumuna iştirak ettiği Augsburg'da bulundu.²⁸ Fuggerlar yalnızca yaklaşık bir asır boyunca Avrupa finansına hükmetmekle kalmamış, kapitalizmin ilk ve en temel sanayisi metalurjiyi de şekillendirmişti. Modern paranın yapıldığı madde günümüzde Çekya'yla Almanya arasındaki engebeli sınırda yer alan, gümüş ve bakır zengini Erzgebirge'den (Ore Dağları'ndan) çıkıyordu. Gerçekten de *dolar* kelimesi, dönemin hızla gelişen en büyük kenti Joachimsthal'da (şimdi Jáchymov) basılan madeni paralardan –taler– gelir.

1450'den sonra gümüş açığı hafiflemeye başladı. O yıl Avrupa'daki hiçbir maden ocağı 10 bin marktan (2,5 ton) daha fazla gümüş çıkarmadı. Ancak 1458'de, sekiz maden ocağı yılda 50 bin

marktan (12,5 ton) fazla üretim yaptı.²⁹ Avrupa gümüşü ve daha az miktarda Afrika altını,³⁰ meta ticaretinin 15. yüzyılın sonlarında başlayan sıradışı büyümesi için hayati öneme sahip temel materyali sağladı.³¹ Modern dönemde gümüşte yaşanan ilk ani artış, “ya uzak merkezlerdeki tüccarların bu pazarlardaki borç senetlerinin vadesi geldiğinde karşılanacağını bilerek güvenli ticari faaliyet için kaynak kullanmasına imkân tanıdı ya da ticaretlerini finanse etmek için senet teklif edenlere çok miktarda kaynak sağladı. Bu gibi koşullarda, ticari kredinin görece düşük faizle finanse edilebileceği para piyasaları, ticareti kendine çekti ve ticari faaliyeti Orta Avrupa madencilik faaliyetiyle [...] uyum içinde yeniden rekabet düzeyine getirmeyi başardı.”³²

Gümüşteki ani artış yalnızca para kazandırmadı; ayrıca ilk modern işçi sınıfı, mahvolmuş doğal alanların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi modernliğin ilk büyük işçi ve köylü ayaklanmasını, 1525 Alman Köylü Savaşı’nı kışkırttı. O zamana kadar, Orta Avrupa’da madencilik ve metalurjiyle meşgul 100 bin işçi vardı ve yan işlerde sayısız işçi çalışıyordu.³³ Çevre üzerindeki etkileri hızlı ve yıkıcıydı. İlk modern jeolog Georgius Agricola şunları gözlemlemiştir: “Ormanlar ve korular boydan boya kesiliyor; zira keresteler, makineler ve madenlerin eritilmesi için sonsuz miktarda oduna gereksinim var. Ormanlar ve korularda ağaçların kesilip yere devrilmesiyle insanlar için hoş ve makbul yiyecekler sağlayan çoğu hayvan ve kuş yok ediliyor. [...] Maden cevherleri suyla temizlendiğinde, kullanılan su dereleri ve çayları zehirliyor, balıkları öldürüyor ya da yerinden ediyor.”³⁴

Gümüş –beraberinde bakır ve demirle birlikte– ormanları bir çırpıda bitirdi ve köylülerin geçim kaynakları için tehdit oluşturdu. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, 16. yüzyıldan önce ormanlık alanların ezici çoğunluğu müşterek arazilerdi. Jack Westoby’nin ifadesiyle söylersek, bu alanlar “yoksul adamın paltosu”ydı, sağ kalmak için çok önemliydi.³⁵ Yoksullar, etraflarının çevrilmesine karşı mücadele etti ancak Alman Köylü Savaşı’na³⁶ dek müşterek arazilere erişim hızla sınırlandırılmış ve ormanların yüzölçümü önemli ölçüde azaltılmıştı. Müşterekleştirme konusundaki bu zorluklar karşısında

16. yüzyıl köylüleri, On İki Madde manifestosunda ormana erişim haklarının geri verilmesini talep ettiler.³⁷ 1524'te radikal din adamı Thomas Münzer (soyadı “para basan kişi” veya “darrab” şeklinde tercüme edilebilir) ormanların etrafının çevrilmesi uygulamalarını kınadı: “Her türlü canlı mülkleştirildi: Sudaki balık, havadaki kuş, toprağın ve de yaratılışın mahsulü özgür olmalı.”³⁸ Münzer'in hayatını verdiği işçi ve köylü ayaklanması Avrupa finansını sekteye uğrattı; küçük bir İtalyan kent devletindeki bankerler sömürgeci bir çözüme yatırım yapmasaydı, ileride gerçekleşecek isyanları da kışkırtabilirdi.

Cenova Bankacılığı

15. yüzyılın ortalarında Avrupa, 1315'ten beri kıtadaki yaşamı kırıp geçiren 150 yıllık hastalık, savaş ve kıtlık döneminden yakasını kurtarmaya başlamıştı. 1453'te Osmanlı Türklerinin Konstantinopolis'i almasıyla tarihi Doğu Roma İmparatorluğu son buldu ve Fransa'yla İngiltere Yüzyıl Savaşları'nı nihayet sonlandırdı. 1450'ler hatırı sayılır başka olaylarla da doluydu: Kolomb ve onun müstakbel velinimetleri Isabel ve Fernando doğdular (1451-52), Johannes Gutenberg'in matbaada basılmış İnciller'i yayılmaya başladı ve Madeira'da ilk şeker yetiştirildi. Bu on yıl içinde ayrıca 1454'teki Lodi Barışı'yla Kuzey İtalya'nın dört büyük gücü (Venedik, Cenova, Floransa ve Milano) arasında bir yüzyıl kadar süren çatışmaya, “İtalyan Yüzyıl Savaşları”na son verilmişti.³⁹

Savaşın bu güçler arasında açık ara farkla en silik olanı Cenova Cumhuriyeti'ydi. Aslında oldum olası imparatorluktan ziyade uluslararası bir şirketi andırıyordu.⁴⁰ Öte yandan bu zayıf bir rakip olduğu anlamına gelmiyordu: 1298'de vergi gelirleri Fransa'dan fazlaydı ve nüfusu Londra'yı geçiyordu.⁴¹ Fakat bir istikrarsızlık mekânıydı. Ortaçağ Cenova'sı toplumsal ayaklanmalarla enkaz haline getirildi: 1413 ile 1453 arasında yaşanan on dört devrim kenti altüst etti.⁴² Cenova tarihinin “anafikri”, “aristokraziyle üst-orta sınıf arasında devam eden intihar niteliğindeki çatışmaydı.”⁴³ Bunun finansal olarak yüzde 1 ile yüzde 0,1 arasında sürdürülen bir mücadele olduğunu düşünün. Bu mücadele, aristokrat Andrea Doria'nın cumhuriyetin

anayasasını yeniden yazarak yüzde 0,1'in zaferini belirlediği 1528'e dek devam etti.

Cenova'nın denizaşırı toprakları komün idaresi tarafından bizzat belediyeyle idare edilmiştir. Komünün borçları, dışarıdaki toprakları Osmanlı genişlemesine ve doğuda Venedik'le rekabete yenik düştükçe arttı. Komünün aristokrat alacaklılarından oluşan bir grup, 1407'de Casa di San Giorgio'yu (sonra banka olacak Saint George'un Evi) kurdu.⁴⁴ Bu banka, bir yıl içinde komün bölgelerini kontrol etmeyi başarmıştı, böylelikle aristokratlar alacaklarını kentten, özellikle de tüccar sınıfından kurtarabildiler. Kent 15. yüzyıl boyunca faizleri ödemek ve borçları karşısında teminat göstermek maksadıyla malvarlıklarının (bölgelerdeki) tasarruf hakkından feragat etti: "1479'da Lerici, 1482'de Korsika, 1484'te Sarzana."⁴⁵ Peş peşe gelen kredi buhranlarında kentin yüzde 0,1'i, kaynakları ve Akdeniz'deki adaları varlıklı tüccar sınıfından hortumladı, gelirlerini kendi bankalarında muhafaza etti ve kendi mali defterlerini tuttu.⁴⁶ Bankalarla bağımlı oldukları devletler arasındaki bu gerilim hâlâ sürmektedir.

Cenovalı tacirler, idarenin borçlarını kapatabilmesi için çare arayışına girdiler. 1417'de komün, büyük ikramiyesi "on başbakanın yıllık gelirine denk" olacak bir devlet piyangosu sistemi geliştirdi.⁴⁷ Hazinelerini sattı. İsa'nın Son Akşam Yemeği'ndeki içkisini içtiği rivayet edilen Kutsal Kâse, Guglielmo Embriaco'nun [Ayyaş William] günümüzde İsrail'de bulunan Kayserya'ya saldırısının ardından Cenova'ya kazandırılmış, hazinelerin satılmasıyla da finansal bir araca dönüşmüştü. 1319'da kent, bankaya ödeme yapmak için Kâse'yi Kardinal Niccolò Fieschi'ye rehin bıraktı. Bu finansal araca sonuç itibarıyla *Compera Cardinalis* adı verildi.⁴⁸ Korkuya kapılan kent ayrıca, İber'deki fetihleri sırasında ele geçirdiği kölelere ek olarak Batı Asya ve Kuzey Afrika'daki baskınlardan ele geçirilenlerin de ticaretini yaptı. "Köle sahiplerinin kâr amacıyla kölelerini kiraladığı sözleşmeler, yatırılan sermayenin yüzde 7'siyle 10'u arasında bir getiri sağlandığını [gösterir]. Bu, San Giorgio'nun hisselerine ödediğinden daha yüksek bir oran olduğundan Cenovalılar [...] insan bedenine

yatırım [yaptılar].”⁴⁹ 15. yüzyılda kentin her yirmi sakininden biri köleydi. İtalyanların selamlama ve uğurlama amacıyla kullandığı “Ciao” kelimesi tarihsel olarak bu dönemde kullanılan, “(sizin) köleniz” anlamına gelen “(vostro) schiavo”⁵⁰ ifadesinden türemiştir.

Casa muazzam bir ekonomik ve siyasi gücü ve bazen Cenova’ya özel hizmet veren bir merkez bankası gibi iş gören yegâne kredi kaynağı haline geldi. Ancak her zaman görev başında değildi. Taccirlerin ve proleterlerin başkaldırıları, bankanın komünle bağlarının gevşemesine neden oldu. Belediyenin tahvil geri ödemelerinde indirim isteyerek alacaklıların borçlarını ödemeyi erteleme yoluna başvurusu, tahviller için ikincil bir piyasanın canlanmasını ve Papa III. Callixtus’un 1456’da bunu yasal bir karara bağlamasını sağladı. Kredi, sermaye ve devletin tarihinde, sermayenin her zaman kazanmadığını belirtmek gerek.

Yakın zamanlı finans tarihi, kısmen elyazmalarının çapraşıklığından kısmen de Cenovalılar Venedikliler kadar gösterişli olmadığından Casa di San Giorgio’yu görmezden geldi.⁵¹ Ancak kredi limitlerinden yana rahat olmaları ve Avrupa aristokrasileriyle bağlantıları, 18. yüzyıla kadar olası en düşük faiz oranlarıyla paraya erişmelerine imkân tanıdı.⁵² Ucuz paranın ustasıydılar; finansman sağlayarak ve İspanya’nın sömürgelerini istismar etmenin nimetlerinden faydalananak eriştikleri bir ustalıktı bu. Cenovalılar kredi ödemesinin karşılığının ayrılmasının icrasında yalnız değildi ve daha sonra Amsterdam ve sonrasında Londra’yla ABD’deki diğer bankacılık kurumları da onların izinden yürüdü. Ancak Cenova’nın hikâyesi dikkate değerdir, zira ucuz paranın ana unsurlarını buluşturur: kâr ihtiyacı, kolonilere yatırım kapasitesi ve doğa karşısında sergilenmesi gereken tutum. Ayrıca, bölümün başında söz ettiğimiz gibi, Yeni Dünya’nın sınırlarındaki şiddetle Kolomb vesilesiyle bir bağlantısı vardır.

Cenova’nın finansörleri Yeni Dünya’ya muhtaçtı. Hem önceki yüzyılın uzun buhranı hem Venediklilerin ve Türklerin kentin tüccarlarını Doğu Akdeniz’deki kazançlı ileri karakol mevkilerinden çıkarması gibi bir askeri başarısızlığın sonucu olarak 1400’ler boyunca Cenova ticareti bocaladı.⁵³ Cenova’nın görece dar hinterlandının

tamamen ormansızlaştırılması gemi yapımını ithal keresteye mecbur kıldı.⁵⁴ Yenilgi ve coğrafi zorunluluk Cenova'yı batıya – İspanya'yla Portekiz'e– itti. Doğu Akdeniz'de kaybedilen, Atlantik'te –üstelik fazlasıyla– kazanılacaktı.

1450'den sonra Cenova'nın finansal gücü, Güney İtalya'dan Yeni Dünya'ya dek İspanya'nın etki alanına nüfuz etti. Córdoba, Cádiz ve Sevilla'ya yerleşen Cenovalı tüccarlar, görünüşe göre, ipek, şeker, zeytinyağı, buğday, boya maddesi gibi her türlü kârlı işle uğraşır oldular.⁵⁵ Çok geçmeden Katalanlara üstün gelerek Kastilya'nın en büyük ihracatı olan kârlı yün ticaretini kontrol ettiler.⁵⁶ Ancak Cenovalılar her ne kadar kavrayışı ve sezgileri güçlü tacirler olsalar da dünyayı değiştirmeleri bir finans savaşı sayesinde mümkün oldu.

Ordunun Parasal Kökenleri

Savaş finans etmek her zaman zor olmuştur. Vergiler, kötü ve iyi hasatlarla azalarak ve artarak azar azar gelir. Savaşmaksa, tersine, hız ve nakit akışına gereksinim duyar. Askerler silahlandırılmalı, beslenmeli, barındırılmalı ve –hepsinden önemlisi– ücretleri makul bir şekilde, hızla karşılanmalıdır. Kartaca bunu, MÖ 241'de ödemeleri yapılmamış paralı askerler muazzam ticaret kentini yağmaladığında kötü bir tecrübeyle öğrendi.⁵⁷ II. Felipe'nin İspanya'sı da –yine alacaklı– paralı askerleri 1576'da İspanyol İmparatorluğu'nun bir parçası olan Anvers'i yağmaladığında öğrendi aynı gerçeği. Savaşlar o zamanlar da tıpkı şimdi olduğu gibi krediyle karşılanırdı. Hükümetler bütçelerini yoksulların sırtına yükleyerek dengede tutmaktan mutlu olabilirler ancak işçiler –askerlerin eğitiminde olduğu gibi– silahlandığında ve örgütlendiğinde hesaplar değişir. Askerlere ödeyin, bankarlara borçlanın zira askerler silahlıdır. Bu yaşanacakların habercisiydi.

15. yüzyılın sonlarında Avrupa'da savaşın temel bir dönüşüm geçirmesiyle “askeri devrim”⁵⁸ deneyimlendi. Ordular çok fazla ve çok hızlı büyüdü. 1470'te İspanya'da silah altındaki asker sayısı 20 bine ulaşmış olabilir; yüz yıl sonra bu on kat daha fazlaydı.⁵⁹ İspanya erken gelişmişse de çok gelişmiş değildi. Avrupa orduları 1530 ile 1710

arasında on kat büyüdü.⁶⁰ Savaş maliyetleri daha da hızlı yükseldi.⁶¹ Yeni topları imal etmek pahalıydı, kullanmak daha da pahalı: 17. yüzyıla gelindiğinde tek bir top atışı “yaklaşık [...] bir piyade için ödenen aylık ücrete denkti.”⁶² İngiliz kuvvetlerinin 1544’te elli beş gün boyunca Boulogne’da Fransızları kuşatma altında tuttuğu gibi tek bir büyük savaş, 150 bin pare top atışı gerektirebiliyordu. Avrupa çapında istihkâmlar ve kent savunmaları muazzam harcamalarla yenilendi. Örneğin Kraliçe Elizabeth, İngiliz-İskoç sınırındaki Berwick-upon-Tweed istihkâmını yenilemek için 130 bin pound –kraliyetin yıllık gelirinin yarısını– harcadı.⁶³

Modern savaş devletin ödünç alma kapasitesine bağlı olduğundan, bir imparatorluğun kredi notu savaş alanında kazanma kabiliyetini ekseriyetle belirler. Batık imparatorluklar, silahlanma yarışında rekabete giren Sovyetler Birliği’nin 1980’lerde sıfırı tükettiğinde olduğu gibi, bir açılıp kapanma yöntemine sahiptir. 16. yüzyılda kralların savaş giderlerini karşılamak için borç para alma geleneği iyice yerleşmişti ancak bu yeni savaş borçlarının boyutlarının alışılmadık sonuçları olacaktı. İspanyol bağlantısı bir kere daha önem kazanıyordu. Başlı çeken –Fernando ve Isabel’in torunu ve 1516’dan itibaren I. Carlos olarak İspanya tahtına geçen– V. Charles’dı (1500-1558). 1519’da aynı zamanda, Kuzey Denizi’nden Karayipler’e uzanan Pan-Avrupa krallığı üzerinde hüküm süren Kutsal Roma imparatoruydu ve çatışmayla dolu bir saltanat dönemi sürdü. Savaşlarına kaynak sağlamak için yüzünü Orta Avrupalı Fuggerlar ve Welserlardan, Cenovalılara çevirdi.⁶⁴ Charles’a verdikleri avanslarla Cenovalılar –her zaman karşılığı olmayan– Amerikan gümüşü üzerinde öncelikli alacak hakkını teminat olarak talep etti. Soykırım ve sömürgeci şiddete dayalı bu anlaşma sürdürülebilir ve çok modern bir ilişki kurdu: küresel doğa, dünya iktidarı ve dünya işlerini düzenlemenin yöntemi olarak kredi. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca –Centurione, Pallavicino, Spinola ve Grimaldi gibi– Cenovalı banker aileler, “İspanya krallarının en önemli siyasi ve askeri kararlarına” derinlemesine müdahalelerde bulundular, “İspanya’nın ekonomik yaşamına her yönüyle” fiilen temas ettiler.⁶⁵ Gerçekten de 1503 yılında İspanya’nın dış ticaret bakanlığı La Casa

de Contratación'u kuran ve yöneten Francisco Pinelo'ydu.⁶⁶ 1617'de İspanyol Cristóbal Suárez de Figueroa'nın İspanya'nın "Cenovalıların Hint Adaları" haline gelmesinden yakınmasına şaşmamalı.⁶⁷

Charles kapitalist ekolojideki askeri gücün kendi başına, dünya iktidarının sınırlı bir biçimi olduğunu asla tam olarak öğrenmedi. Bunun için çok kan döktü, çok para harcadı ve çok borç yaptı. Orduları 1552'de Kuzeydoğu Fransa'da Metz'i kuşattığında, hükümdarlığının on yıllık altın ve Amerikan gümüşü payına karşılık gelen 2,5 milyon duka harcadı.⁶⁸ Onlarca milyon duka ödünç alarak, 1556'da kendisinden sonra tahta çıkan oğlu II. Felipe'yi büyük borç bıraktı. Felipe daha fazlasını borç almak için sonraki yıl iflas ilan etti: 1556'da 30 milyon duka değerindeki borç, 1575'te ikiye katlanarak 60 milyona ve 1598'de 100 milyona ulaştı.⁶⁹ 17. yüzyılın başlarında İspanya bütçesinin üçte ikisi –bazı yıllardaysa daha fazlası– askeri harcamalara tevdi edildi.⁷⁰ Ölüm ordularını vergi tahsildarları mümkün kıldı. Ekonomik büyümenin küsuratla ölçüldüğü bir dönemde, 1474'ten sonraki otuz yıl içinde İspanya'nın vergi hasılatı yıllık yaklaşık yüzde 12 oranında artarak, 900 binden 26 milyon reale kadar yükseldi.⁷¹ Devlet gelirleri 1520'lerden 1550'lere kadar reel olarak ikiye katlandı.⁷² Her ne kadar, 1789'da Benjamin Franklin'in yazdığı gibi "bu dünyada hiçbir şey, ölüm ve vergiler dışında kesin olarak söylenemez" olsa da ucuz para ikisini birbirine bağlar.⁷³

Modern savaş sanatı, altın ve kanı sermayeye çevirmenin bir yöntemi haline geldi. Devletler hükümdarlık alanlarını ve iktidarlarını genişletmek arzusundaydı fakat bunları sağlamak için paraya ihtiyaçları vardı. Savaş maliyetleri arttıkça daha fazla miktarda para ödünç aldılar ve buna uygun olarak vergilendirdiler: Eğer ordular 16. yüzyılda on kat büyüdüyse onları sahaya sürme maliyeti muhtemelen yirmi kat büyüdü. 1500 ile 1700 arasında büyük savaşlar, neredeyse yirmi sekiz yıl şiddetle devam etti.⁷⁴ Sonuç önemsizdi, savaş sermaye sahipleri için kârlıydı.

Devletlere borç verilen para sermaye haline geldi. Riskler vardı, bankerler bazen iflasa sürüklendi. Ancak genel gidişat açıktı. Tek finansal sisteme sahip olan ve birçok devletin iktidar için çekiştiği

modern dünyada, devletler savaşmaya ve borçlanmaya devam edecekti. Rakiplerinden bir süre için daha zengin ve askeri açıdan daha güçlü olan ağır biçimde borçlu İspanya, 16. yüzyıl sonlarının büyük kısmı ve 17. yüzyılın başlarında Hollanda Cumhuriyeti'ni kontrolüne almak için uğraştı ve başaramadı. Hollanda Cumhuriyeti ne Yeni Dünya'nın zenginliklerine ne bol doğal kaynaklara ne de büyük bir nüfusa sahipti. Fakat İspanyolların sahip olmadığı iki şeye sahipti: kuvvetli bir imalat ve ticaret ekonomisine ve beraberinde gelen zenginliğe. İspanyolların altın ve gümüş külçeleri vardı, Hollandalılarinsa *sermayesi*. İspanya uzun süren bir durgunluk dönemine girip Avrupalı güçler listesinde orta hallilerin sırasına rahatsız edici bir şekilde yerleşirken, Hollanda Cumhuriyeti savaşı başka yollarla yürütmek için finansal gücün kendini ticari silah gibi kullanarak⁷⁵ 17. yüzyılın süpergücü haline geldi.

Kapitalizm Ekolojisi: Küresel Bir Öykü

Buraya kadar bölgesel gücü tam olarak jeopolitik anlamda ele aldık. Ancak askeri güçten finansal güce geçişe eşlik eden başka bir öge daha vardı: modern sömürgecilik. Avrupa devletleri erken modern yüzyıllar boyunca birbirleriyle ölümüne savaşırken aynı zamanda küresel imparatorluklar kuruyorlardı. Kapitalizm öncesinde de büyük imparatorluklar vardı; Romalıları veya Moğolları anımsayın. Ancak dünya tarihinde, kâr getiren fırsatlar uğruna gezegeni köşe bucak arayan okyanus aşırı imparatorluklar daha evvel hiç olmamıştı.

Eğer durum basitçe devletlerin sermaye ve sermayenin devletler yaratması olsaydı, savaş ve sermaye birikimi döngüsü çabucak bozulurdu. Güçlü rakiplerle savaşmak bir kaybet/kaybet durumudur. Ancak ilk modern imparatorluklar, sadece diğer imparatorluklarla savaşmak için değil aynı zamanda insanların ve diğer türlerin karşılığı ödenmemiş çalışmalarına el koymak için kurulmuştu. Erken dönem İspanyol sömürgeciliğinin vahşiliği, hırsız ve cellat olarak el koymayı önerse de böylesi yağmacılık ister istemez kısa ömürlü olmuştu. İspanyolların sömürgelerine –ağırlıklı olarak gümüş biçiminde– düzenli zenginlik sağlamanın ve sonra hem Cenovalı hem

başka bankerlerin yardımıyla bunları paraya çevirmenin yollarını bulması gerekmişti.

15. yüzyılda sağlam paranın azlığı, ortaçağ dönemindeki bir madencilik krizinin üzerine bindi. 1450'den sonra ekonomik canlanmanın hız kazanmasıyla, teknolojik ilerlemelerin ve yeni iş düzeninin çakışması eski maden ocaklarının yine kârlı hale gelmesine yol açtı. Bu dönemi tacir ve bankerlerin dönemiymiş gibi düşünmeye alışkın-sak, 15. yüzyılın ikinci yarısında gümüş, bakır ve demir üretimindeki beş kat büyümenin tamamen endüstriyel olduğunu belirtmekte fayda var. V. Charles'a parasal kaynak sağlayan Fuggerlar, modern firmaların çalışma yöntemlerini andıran ve ayırt edici noktası –düşük tenörlü cevherden maden çıkarma kapasitesine sahip *Saigerprozess* gibi– ileri teknolojiler olan madencilik ve metalurjiyle zenginleşti. Fakat tüm bu madenlerin arasında gümüş, döküm yapmak için daha fazla enerji gerektiriyordu. Orta Avrupa'nın kralları, dukleri ve prenslerinin hepsi kârdan pay almak arzusundaydı ve Alman devletlerinin neredeyse tamamında ormana erişim hakkı 16. yüzyıl süresince sıkı denetim altındaydı. Gördüğümüz gibi, ormanlar hem kuşatılmış hem de seyrekleşmişti ve köylünün geriye kalan ormanlara erişimi belirgin biçimde sınırlıydı. 1520'lerde “odun savaşı”, maden ve dökümhanelerde çalışan büyük ölçüde genişlemiş işçi sınıfının yakınmalarıyla burun buruna geldi. 1525 Alman Köylü Savaşı ve işçilerin huzursuzluklarının gün yüzüne çıktığı diğer vakalar, madenlerdeki işgücü maliyetlerinin artmasıyla sonuçlandı. Direniş ve tükenme birlikte, Avrupa'daki maden sahipleri açısından kârların düşmesi anlamına gelmişti. 1544'te (o zamanlar Peru'da, günümüzde Bolivya'da bulunan) Potosi'deki gümüşün “keşfi” daha iyi bir zamana isabet edemezdi.⁷⁶

Amerikan gümüşü İspanya'nın stratejik çıkarları için öyle önemliydi ki II. Felipe, Peru Genel Valiliği'nin geri kalmış gümüş üretimini canlandırmak için 1568'de aristokrat Francisco de Toledo'yu gönderdi. İlk müdahalelerinden biri, yerli emeğini yönetme rejimi olan *mita*'yı başka bir amaca uygun hale getirmek oldu. Potosi'nin etrafındaki on altı yetki alanındaki her topluluk, gümüş madenlerinde

çalışması için yedi kişiden birini göndermek zorunda kaldı. *Mitayolar* diye anılan bu adamların, gündeğumundan günbatımına kadar çalışması mecburiydi.⁷⁷ Şiddet kullanarak zorla kabul ettirilen bu şartlar, pazar günleri ve Hıristiyanların dini bayramlarında da geçerliydi. Las Casas ile Sepúlveda, Yeni Dünya'daki yerlilerin (bkz. giriş bölümü) durumunu tartışırken Toledo, Valladolid'deydi ve onun tasarladığı emek düzeninde maneviyat ve Hıristiyanlığın telkini önemli role sahipti. Yerli halkın doğanın krallığında olduğunun ayırdındaydı ve ancak çalışarak ruhlarını kurtarabilirlerdi.

Mitayolar üzerindeki hak iddiaları arazinin doğrudan kamulaştırılmasını kapsamadı. Düşük bir ücret karşılığında, Potosí yolculuğunu kendi başlarına gerçekleştirmeye ve kendi araç gereçlerini ve yiyeceklerini almaya da mecburdular. Bu emek düzeni, girişimcilerin, kölelerin alış fiyatlarıyla ve bakım maliyetleriyle bunaldığı kölelik düzenine göre daha az sermaye yatırımı gerektiriyordu. *Mita* sistemi, yeniden üretim emeğinin maliyetlerini *mitayoların* kendi topluluklarına yüklediğinden, bu gruplar kendi göçmen işçilerinin çalıştıkları ve çalışmadıkları süre boyunca hayatta kalmalarına imkân tanıyan para kaynağına ve gıdaya erişmek için İspanyollarla ticaret yapmak zorundaydı. Bu düzen yerli işçiler üzerinde kıyamet etkisi yarattı, öyle ki bazı tahminlere göre 1560-1590 arasında nüfus yüzde 85 oranında azaldı.⁷⁸

Bu insan kıranının benzeri ormanlarda da yaşandı. Başlangıçta Cerro Rico'dan (zengin dağ) gelen gümüşler odun kullanılan fırınlarda döküldü. Dönemin tanıklarından birinin anlattığına göre, yerli Andlılar hayatta kalmaları için harcayacakları dağın gümüşünün bir parçasını eritebilsinler diye, dağın eteklerine dağılmış *huayra* adı verilen rüzgâr üflemeli binlerce küçük ocak “geceyi gündüz edercesine” alacakaranlıkta yakılıyordu.⁷⁹ Ne var ki küçük ocaklar İspanyollar için yeterli değildi. Genel Vali Toledo'nun sınırdaki diğer girişimi, gümüş çıkarmak için yakıt tasarrufu sağlayan yeni bir teknolojinin takdimiydi: cıvalı alaşımlama. 5000 libre (2268 kilogram) kırma maden içeren fıçılarda *huayra* üretimini gölgede bırakacak ölçekte üretim yaptı. Madeira'nın şeker endüstrisindeki gibi, başarsı hidrolik

mühendisliğinin ustalığına, bu durumda otuz kadar barajın inşasına bağlıydı. Bunlar sıklıkla binlerce *mitayonun* aynı anda ölmesine sebep olacak şekilde taşardı, suyun bu taşmalarla kirlenmesi de sağ kalanlar açısından zararlıydı. Bununla birlikte, cıvalı alaşımlama maden eritmeye nazaran “soğuk” bir süreç olmasına karşın, orman-sızlaştırma oranlarını *artırdı*. Her bir libre gümüş için daha az yakıt kullanıldı ancak çok miktarda üretim –1575 ile 1590 arasında yüzde 600’lük bir artış– yakıt tüketimini çarpıcı biçimde artırdı.⁸⁰ Küçük maden eritme ocakları ve cıvalı alaşımlamanın bir arada kullanıldığı maden çıkarma yöntemi öyle doymak bilmezdi ki 1590’a gelindiğinde odunun 500 kilometre uzaktan getirilmesi gerekti. 16. yüzyılın başında, Potosí’nin herhangi bir ağaca ya da gerçekten canlı bir yerli uygarlığına herhangi bir zamanda ev sahipliği yapmış olduğuna dair çok az işaret vardı.⁸¹

Ucuzluğu bir kere daha işbaşında görebiliriz. Ucuz para üretmek –hem de çok üretmek– üzere ucuz doğayı istifleme ve işlemek için ucuz yakıta gereksinim duyan topluluklarda ucuz yaşam, ucuz bakım ve ucuz gıdaya bağımlı ucuz işçilere dönüşür. Potosí, Yeni Dünya’daki en önemli yegâne gümüş kaynağıydı ve Yeni Dünya gümüş üretimi, dünyanın 16. yüzyıldaki gümüş üretiminin yüzde 74’ünü oluşturuyordu.⁸² Gümüşün ticareti yapılmaz ancak küresel ticaret Potosí’nin madenlerinden izlenebilir. Takas için dolaşımda olmadığı sürece gümüş sadece parlak bir madendir. Onu sermayeye çeviren meta üretimi ve değişiminin bileşimidir. Bu yüzden bazı yorumcular, küresel ticaretin doğum yılının Manila kentinin kurulduğu 1571 yılı olduğunu ileri sürmektedir.⁸³ Yeni Dünya’dan gelen gümüş sadece Avrupa’da kalmadı, baharat yollarını izleyerek ardından Pasifik’in diğer yakasına geçti. Japon gümüşü 1540’tan 1620’ye kadar karmaşık değişim ve arbitraj ağının bir parçası olarak Çin’e aktı.⁸⁴ Gümüş, Asya’daki emtia için değişim aracı olarak kullanılmadığında para Yeni Dünya’dan Doğu Asya’ya akamazdı. Portekizliler ve sonrasında da Hollandalılar Avrupa’dan Asya’ya kadar deniz yoluyla akan gümüşe hâkim olduklarından, İspanyolların Sevilla üzerinden Atlantik’te yaptıkları gibi, her yıl bir o kadar gümüşü

(50 ton) Pasifik'in bir kıyısından diğerine, aradaki yerleri atlayarak Manila üzerinden sevk ettiler.⁸⁵ Baltık'a doğru yola çıkan gümüşün hacmi de bu miktara yakındı. Hollanda Cumhuriyeti'ne ucuz kereste, gıda ve hayatı öneme sahip hammaddeleri göndermek üzere gümüş Doğu Avrupa'da kredilerle, yarı feodal derebeyleriyle ve köleleşmiş emekle bir araya getirildi. Bunu akılda tutmak, kapitalizmin öyküsünün –her ne kadar bu anlatıda önemli bir rolü olsa da– Avrupa merkezli olmadığı konusunda ısrar etmektir. Kapitalizmin yükselişi Potosi'den Manila'ya, Goa'dan Amsterdam'a uzanan pek çok yerde iktidarı yaşama dahil etmiştir.

Kapitalizmin ekolojisi uluslararası ticaret aracılığıyla yayılırken kaçak yolcuları da aynı yolu izliyordu. Şayet ateş karıncalarıyla başınız derde girdiyse uluslararası külçe ticaretini suçlayabilirsiniz, çünkü gümüşün dolaşımında olduğu sırada onlar da ilk uluslararası kaçak yolculardı. Güneybatı Meksika'dan Avrupa'ya veya Acapulco ve Manila'dan Tayvan'a kadar, bu türler de nakit para gibi aktı.⁸⁶ Yeni bir gezegen ekolojisi yapım aşamasındaydı.

Bankerlerin Neden Devletlere İhtiyacı Var

Bankerler günümüzde hâlâ varlığını koruyan bir sorunla kapitalizm öncesinde de karşı karşıyaydı. Devletlerin savaşlara kaynak sağlamak için bankerlere açıkça gereksinim duyması gibi, bankerlerin de devletlere ihtiyacı vardır. Paralılar, silahlılar –farklı çağlarda kılıç ya da kargı olarak değişebilir– karşısında ister istemez savunmasızdır. Premodern tacirler siyasi el koymalara maruz kalabilirlerdi ve kaldılar da. Bankerler kapitalizmin yükselişiyle bile hâlâ savunmasızdı. Avrupa ülkeleri arasındaki çatışmaların –ordular ve onları sahaya sürmenin bedeli daha da hızla artarken– şiddetlenmesiyle Cenovalılar ve diğerleri bu zayıflığı güce dönüştürdü. Kredi talebi, devletlerin para kaynağını tehdit edip el koyma kapasitesinden daha hızlı arttı.

Bu sorunun tersi, devletler üzerinde güç sağlamış olsalar da kapitalistlerin, devletlerin modern dünyadaki bazı temel görevlerini yerine getirecek güce sahip olmamalarıydı; bu temel görevler ucuz doğayı tespit etmek, haritalandırmak ve güvenceye almaktır. Joseph

Schumpeter meşhur gözleminde aktardığı üzere, “burjuva olmayan bazı gruplardan korunmadıkça” kapitalistlerin “siyaseten çaresiz” olduğunu gördü.⁸⁷ Mülkiyet koşulları kurulduğunda, nüfus zor kullanılarak kontrol altına alındığında, bitki örtüsü ve canlıların tümü haritalandırıldığında ve altyapılar inşa edildiğinde kapitalistler gayet iyi idare ederler. Ancak bunların tümü, krediye ve satın alabilecekleri ordulara bağlıdır ve bankacılıkla diğer kapitalist faaliyetler arasındaki fark üzerinde durmaya değerdir.

Tarihçi Fernand Braudel finans ve ticaret arasındaki değişimin dinamiklerine dair bir açıklama getirmiştir: “Geçmişte –diyelim ki Cenova ya da Amsterdam’da– ticari kapitalizmde büyüme dalgasının ve sermayenin olağan mecralarının ötesinde bir ölçekte yığılmasının ardından, finans kapitalizminin zaten iş dünyasının tüm faaliyetlerinin yönetimini en azından bir süreliğine ele geçirip hâkimiyet kurabilecek bir konumda olduğunu bile ileri sürerdim.”⁸⁸ Para, kredi ve finansal spekülasyon çoğu kez “ekonomik” süreçler gibi ele alındığı halde, gerçek şu ki modern paranın akmasının nedeni, devlet kurumlarının değişimleri ve ucuz doğanın temel düzenini ele avuca sığmaz insanoğlu ve diğer türlere karşı güvence altına alıp savunmasıdır.

Finansçılar yeni ödeme araçları yaratmak için Avrupa hükümdarları ve saltanatlarının verdiği standart korumanın yanı sıra hükümetin iznine ve korumasına da ihtiyaç duyuyorlardı. Bankalar kredi verir. Bir varlığı alır –maden, petrol, ev, Kutsal Kâse gibi– ve daha fazla paraya dönüştürürler. Bu yeni ödeme araçları dolaşımında olduğu ve nakde çevrilmediği sürece, potansiyel olarak net kâr kaynaklarıdır. Ancak bu krediler, ister arkasına Kutsal Kâse’nin desteğini alan Cenova *compere*’si ister tehlikeli ipoteklerle desteklenen teminatlı borç senetleri olsun, bunları ve ardından gelecek kârı ciro etmek ve teşvik etmek için belli bir güce ihtiyaç vardır. Dolayısıyla güvenilir –bir devlet bankası ya da daha yakın dönemlerde olduğu üzere Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi– bir “nihai kredi mercii”, yani sağlam para birimi ve askeri bağlantıları olan bir kurum verili hegemonik düzeni güvence altına alabilir.

Bu dinamik bir düzendir. Bu bölümün başında söz ettiğimiz gibi, dünya parasıyla dünya iktidarının ritimleri sıkıca birbirine dolanmıştır. Giovanni Arrighi'nin savunduğu görüşe göre, yeni sınırlarda üretken bir etkinliğin baştaki ani canlılığından sonra “gelirler azalmaya başlar; düzenin idari ve işletme temsilcilikleri üzerindeki rekabetçi baskılar yoğunlaşır; ve sahne, fiziksel genişlemeden finansal genişlemeye geçiş için hazırdır.”⁸⁹ Yaklaşık yüz yıllık birikim döngüsünün, kâr ve kolay paraya çevrilebilir sermaye meydana getirmesinin ardından, birikimi düzenleyen kapitalistler kriz anında güç dengesini ellerinden kaçırıp bankacılara kaptırır. Cenova, Hollanda ve Britanya imparatorluklarında bu yaşanmıştır ve şimdilerde de ABD’de gerçekleşmektedir. Fakat 1980’lerde başlayan finansallaşma çağıyla ilgili çok farklı bir şey var. Önceki büyük finansal genleşmelerin tümü, kâr etme fırsatlarını ucuz doğanın önem arz eden yeni sınırlarına genişletmek için emperyalizme güvenebilirdi. Son zamanlarda “haksız toprak edinmenin” kamu, köylü ve yerli arazilerinin mülksüzleştirilmesi ve özelleştirilmesinin⁹⁰ yarattığı patlamalara okyanusların yağmalanması⁹¹ ve hatta yeni bir uzay yarışı eşlik etmiştir.⁹² Finansal piyasaların olağandışı fiyat dalgalanması, finans-kapitalin sadece hâkimiyetine değil zayıflığına da değinir. Gelecek üzerine bahisler bir noktada kapanmalıdır. Ve bu, tam da geçmiş yüzyılların iş, gıda, enerji ve hammadde sınırlarının olanaklı kıldığı şeydir. Günümüzde bu sınırlar daha önce hiç olmadığı kadar küçük ve yeni yatırım arayan sermayenin hacmi daha evvel hiç olmadığı kadar büyüktür. Bu örneğine rastlanmamış durum, refah seviyelerindeki radikal eşitsizlikle şu anda dünyayı şekillendiren derin finansal istikrarsızlığın olağandışı birlikteliğini bir parça açıklar. Savaş ve şiddet bu birlikteliğin her gözeneğinden sızar, ancak bu kez yaratıcı yıkımın anlamlı vaatleri yoktur, yalnızca yıkım vardır.

Bu yalnızca, Goldman Sachs’ın ellerinin her yere uzanmasının nasıl mümkün olduğunu değil, Goldman Sachs’ın varlığını şu sıralar her yerde göstermesinin neden kaçınılmaz olduğunu da açıklar. 15. ve 16. yüzyılın sonlarındaki Cenova banker diasporasından Hollanda sömürgeciliğinin mükâfatlarını yurtiçinde ve yurtdışında sömürüye

yatıran bugünün küresel elitlerini İngiliz ticaret bankalarına kazandıran Amsterdam bankacılık çevrelerine kadar, devletler, bankerler ve diğer kapitalistler arasındaki ilişki, birikim döngüsünün yükselmesine ve düşmesine öncülük etmiştir.

Çağdaş Konular

Ucuz paranın bu dünya-ekolojisi tarihini artık bildiğimize göre, çağdaş finansal kapitalizmi daha geniş bir bağlama oturtabiliriz. Finansal mühendisliğin giderek artan karmaşıklığı, “nicel analistlerin yükselişi” olarak değil her biri sermayeyi, iktidarı ve doğayı düzenlemenin kendine özgü yöntemlerine sahip yüzyılların birikimi sonucunda ortaya çıkar. Hızlı ticaret ve milisaniyelerde alınan ticari kararlardan milyonlar kazanma yeteneği, belirli bir işlemin sabah saatlerinden ziyade öğleden sonra gerçekleştiğini kaydeden ilk Cenovalı muhasebecinin bir uzantısıdır. Kamu-özel ortaklıkları ve devlet kaynaklarının içeriden tüyo alıp satanlara rehin verilmesi de yine Kutsal Kâse’nin doğru alıcıya satılmasına benzer.⁹³

15. yüzyıla uzanan çözümleme her şeyden önce kullanışlıdır. Son zamanlarda –ve hemen hemen ilk kez– Yunanistan, sınırlarının ötesindeki güçlerin gazabına uğradı. Herhangi başka bir yerde ayrıntılarıyla belgelendirilen nedenlerden ötürü bu ülke 2015’te, servetinin hortumlanmasına neden olan, böylelikle borcunu asla ödememesinin garantisi olacak birtakım önlemler almaya mecbur bırakıldı.⁹⁴ Bu geleneksel anlamda bir neoliberal politika değildi.⁹⁵ Aslında IMF, ekonomisini bütünü yıkmayacak oranda Yunanistan’dan para çekilmesi adına “Avrupa’nın şimdiye kadar göz önünde bulundurmaya razı olduğunun çok ötesinde” bir teklifle borcunu hafifletmeyi önerdi.⁹⁶

IMF sistematik olarak büyük –“batmak için çok büyük”– bankaların halihazırda hükümetleri ceplerinde taşıdığına dikkat çekmişti. Ayrıca kamu, IMF’nin raporuna göre, bankaların kendi yarattığı kredileri satmaları için yeni yollar bulmasına ve sürülen bu paraların yapısal çökmelere neden olduğu durumlarda merkezi hükümet sigortasına bel bağlamasına olanak tanıyan esnek düzenleme için ödeme yapmaya zorlanmıştı.⁹⁷ Bununla birlikte, Almanya için Avru-

pa üzerinde mali hegemonya sağlama zorunluluğu, IMF tarafından sunulan iktisat dersinden daha önemliydi. İktidar, öğretilen daha önemliydi. İmparatorluk ve finansın 15. yüzyıldaki zorunlulukları, 21. yüzyılda hâlâ bizimle birlikte.

Banka ödemeleri, kaçınılmaz biçimde, işçilerin sömürülmesi ve doğanın geri kalanının mümkün olduğunca gasp edilmesiyle yapılır. Yunanistan'da borçlar, yönetimdeki hükümetin çevresel güvence çıkırtkanlığına karşın doğal varlıkların yoğun biçimde elden çıkarılmasıyla ödendi.⁹⁸ Yunanistan'da doğayı hâlâ görebilirsiniz elbette; ancak alacaklı ülkelerin hoşuna giden turistlerin erişim sağladığı, denizin ve sayfiye yerlerinin pazarlıklı fiyatlarla meta olarak elde edildiği, Avroların hizmet karşılığı barlarda akıtıldığı tesislerde ve tatil yerlerinde etrafı çitlerle çevrili olarak. Yunanlar, kendi ekonomileri sözkonusuyken Yunan çalışanların iş saatlerinin Alman meslektaşlarındakinden çok daha fazla olduğunu rapor ediyorlar, ancak Almanlardan farklı olarak, hâlâ üzerlerine yapışmış tembellik klişeleriyle baş etmeye çalışıyorlar.⁹⁹ Bu bir raporlama hatası değil, bazı insanların çalışmalarının başkalarının çalışmalarından farklı olarak nasıl gasp edildiğini gösterir. Bunun nasıl gerçekleşebildiğini ve sürdürülebildiğini kavramak için insan zamanı ve çabasının doğayı paraya dönüştürme yöntemlerini daha ayrıntılı olarak incelemeliyiz. Çalışmanın işleyişi, bir sonraki bölümümüzün konusu.

Kolomb Karayipler'den geçerken bölgedeki alışılmadık bitki örtüsünün ve hayvan topluluklarının potansiyel ticari getirileri hakkındaki bilgisizliğinden ötürü hayıflanır. Fakat hayvan topluluğunun bileşenlerinden birinin, insanların değerinin hakkını verir. Yerli tutsaklarını nasıl kontrol edeceğini anlar, çalışma kapasiteleriyle ilgili tahminler yürütür ve sonuçta Avrupa'ya gönderilmelerini teşvik eder. İkinci seferinin ardından Fernando ve Isabel'e, "Kutsal Üçlü adına, satılabilecek tüm köleleri göndermeye devam edelim," diye yazmıştır.¹ Değerlerini nasıl anlamıştı?² Köleler, Avrupa'daki hayatının bir parçası olduğu için anlayabilmişti. Kolomb Cenova'da geçen çocukluğu sırasında kölelere, köle sahiplerine ve köle tacirlerine yakındı. Ayrıca bundan daha uzun süren sömürü tarihi boyunca da kölelikle aşinalıkları yüzyıllarca geriye uzanan İspanyollar ve Portekizliler tarafından bilgilendirilmişti: Portekizliler ilk kez Madeira'daki şeker üretimi sırasında Kanarya Adaları'ndan getirilen köleleri kullanmıştı.³ İberyalılar bu işgücünü sömürgelerin fethi ve yasal hilekârlık yoluyla ele geçirmişti. Yedinci bölümde ucuz yaşamı değerlendirirken sefalet ve ırk yorumları üzerinde tekrar durmak için gerekçemiz olacak. Ancak önce emek, doğa ve finans arasındaki ilişkiyi kurmamız gerekiyor.

Haçlı Seferleri süresince geçerli muharebe kuralları, muharip düşmanlar olarak Sarazenleri (Müslümanları) ele geçirmeye ve esir-

leştirmeye olanak tanıdı. İnsanlar, bölgesel kontrolün genişlemesi vasıtasıyla el konulmuş bir savaş ganimeti ve kutsal savaşın bankerlerine borçları geri ödemenin araçlarıydı.⁴ Gelin görün ki Kanarya Adaları'nda hiç Müslüman yoktu. Ancak sömürgecilikten kâr elde etme zorunluluğu yerli yerinde duruyordu. Bu yüzden Portekiz devleti, sömürgecilik serüvenlerinde karşılaştıkları *herhangi bir* Kuzey ya da Batı Afrikalıyı esir alıp köleleştirmeleri için Roma'dan tebaası adına izin talep etti ve aldı. Kuzey ve Batı Afrikalıların birçoğunun Müslüman olmadığı ve bundan dolayı da teolojinin gerektirdiği anlamda Hıristiyanlığın düşmanı olmadıkları biliniyordu, fakat 1452'de Papa V. Nicolas, Portekiz kralı V. Alfonso'ya her durumda izin verdiğini yazılı bildirdi:

Tanrımız Mesih'in kanını dökmesine neden olan inancın bütünlüğü ve yayılmasıyla ilgisi bulunan her şeyin iman edenin erdemli ruhlarında yeşereceğini adil bir şekilde dileyerek ... Papalık otoritemizle beraber bu mevcut vesikalar vasıtasıyla sizlere; Müslümanlar ve putperestler ve diğer tüm inançsızlar ve Mesih'in düşmanlarına, krallıklarının yanı sıra dükalıklarında, kontluklarında, prensliklerinde ve diğer mülkiyetlerinde, her nerede olurlarsa olsunlar saldırmanız, arayıp bulmanız, esir almanız ve boyun eğdirmeniz ... *ve onların bedenlerini ebedi köle haline getirmeniz için ve kendinizle haleflerinizin hasredip sahiplenerek hem menfaat elde etmeniz hem de kâra dönüştürmeniz için*, daha önce sözü edilen krallıklar, dükalıklar, kontluklar, prenslikler ve diğer mülkiyetlerde ve benzeri emtiada Portekiz krallarına ebediyen, kâmilten ve kısıtlanmamış müsaade bağışlarız.⁵

Papalık belgeleri Yeni Dünya'da işgücü toplamak bakımından ayrıca önemli hale geldi. Amerika'nın sakinlerinin Hıristiyanlığa karşı gerçek bir düşmanlık güttüğünü iddia etmek zor olduğundan, yeni bir kıstas ortaya çıktı: cehalet. İnsanların neyi bilip bilmediği, devletin işgücü elde etme ve yönetme niyetleri açısından uygun araçlar haline geldi.⁶ İsa'dan habersiz yerli halklar, öncelikle İsa hakkında bilgi-

lendirilmek ve onun yeryüzündeki temsilcisinden haberdar edilmek zorundaydı. Bu yeni bilgiyi kabul etmeyip İber Yarımadası'ndaki yeni hükümdarlarına ve Roma'daki papaya kucak açmazlarsa Haçlı Seferleri'ndekiyle benzer savaş hükümleri uygun görülecekti. Yüksek sesle İspanyolca okunan, dokuz paragraflık bir belge olan 1513 *Requerimiento*'su, yerli halkı seçimleriyle ilgili bilgilendirme amaçlı yazılmıştır. Hristiyanlığı ve Yeni Dünya'ya gelmiş insanları kısaca tanıtarak başlayan belge, İspanya ve papanın egemenliğinin kabul edilmesini talep ederek aksi halde ne olacağını bildirir:

Tanrı'nın yardımıyla [ülkenize] güçlü bir biçimde gireceğimizi ve uygulayabildiğimiz her yöntemle ve her şekilde savaşı sürdüreceğimizi ve sizi Kilise ile Majestelerinin hizmetine ve nüfuzuna boyun eğdireceğimizi bildiririm; halkınızı, kadınlarınızı ve çocuklarınızı alıp köle yapacağız ve böylece onları Majestelerinin emredebilecekleri gibi satacağız ve kullanacağız ve eşyanızı alıp götüreceğiz ve itaat etmeyip efendilerini kabul etmeyi reddeden ve ona direnip karşı çıkan diğer uyruklara olduğu gibi, yapabildiğimiz bütün kötülükleri yapacağız ve zarar vereceğiz; ve bunların ardından yaşanan ölüm ve kayıpların, ne Majestelerinin ne bizlerin ne de bizimle gelen adamların suçu olmadığını, sizin suçunuz olduğunu ifade edeceğiz.⁷

Tropik sıcakların etkisi altında, yabancı tabiatlılar tarafından okunan bu sözcükler, hakkınızda verilen hükmü katiben anlayamadığınız bir dilde işitmek anlamına geliyordu. İşbaşında ölme emriydi bu. Belge ve tutanaklar yerli halk arasında yarattığı büyük zorluklar ve kıyametle işe yaradı.⁸ Sürecin tümüyle meşru olamayacağı endişeleri o kadar çoğaldı ki V. Charles 1551 baharında sömürgecilik faaliyetlerini geçici olarak askıya aldı; böylelikle on dört hâkimlik bir jüri, Kızılderililerle savaşın adil olup olmadığını belirleyebildi. Kızılderililer günahla bozulmamış ve cahilse, İspanyol fethiyle toplanan servet ve kullanılan yerli emeği gayrimeşruydu.⁹ Bunlar girişte bahsettiğimiz Valladolid tartışmasındaki konulardı. Oturumdan önce Sepúlveda'yla tartışırken, Las Casas yaşamın

bir hiyerarşisi olduğunu, bazı insan türlerinin diğerlerinden üstün olduğunu kabullendi. Konu, bu hiyerarşide yerli halkın konumu ve Hristiyan fatihlerin onlara karşı yükümlülükleriydi. Sonunda yerli halkın, toplumun parçası olmamasına rağmen, doğadaki statülerinden kuşaklar boyu verecekleri emek aracılığıyla kurtulabilecekleri kararına varıldı.

Açgözlülük ve diyanetin zehirli kimyasına dikkat edin.¹⁰ Şayet sömürgecilik devam etmiş olsaydı, Tanrı buna katılırdı; en nihayetinde, topraklarının ve onları işlemek için emeklerinin uygarlığın hizmetinde temellük edilmesine izin veren yerli ruhların bakımı göreviydi. Valladolid Konseyi, yalnızca Avrupalı insanlarla başka yerlerdeki “doğuştan” yabani insanlar arasına bir çizgi çekmedi, aynı zamanda emeğin amaçlarına göre bu çizginin meşruiyetini saptamayı başardı. Nitekim, emek ve dindarlık sayesinde yerli halk iki kuşaktan daha fazla bir sürede kendilerini *Requerimiento*’nun bağlarından kurtarmayı başarabilmiştir. O dönemde, İspanyollar gümüşün ve onların yaşamlarının semeresini toplarken, yalnızca İsa bakımından değil, insanlığı ve doğayı çalışma aracılığıyla doğru şekilde ayırma bakımından da eğitileceklerdi.

Burada kapitalizmin en uğursuz muhasebe hilelerinden biri yatar. İnsanların çoğunu Toplum yerine Doğa kategorisine yerleştirmek, sınır muhasebeciliğinin küstah bir eylemine olanak tanıdı. Askerler, idareciler ve denizcilerin maaşları nakit olarak tahsil edilip ödendi. Ancak nakit bağlantısıyla üretilen işin hacmi, daha fazla miktarda çalışmanın –kapitalist iktidarın erişiminde kalarak– o bağlantının dışına çıkmasına bağlıydı. “Kadınların, doğanın ve sömürgelerin” karşılıksız çalışmasının gasp edilmesi –gerçekten, hırsızlığın bir şekilde sürüp gitmesi anlamına geliyor– meta düzeninde işgücünün sömürülmesinin esas koşuludur. Biri olmadan diğerine sahip olamazsınız.¹¹ Ucuz çalışmadan bahsettiğimizde, yalnızca insanoğlunun çalışmasına, yalnızca tarım ve kaynaklara değil, aynı zamanda nasıl bir araya geldiklerine ve insan emeğiyle insan dışındaki emeği her defasında bağlayan ilişkilere, kapitalizmin harekete geçirdiği yöntemlere ulaşıyoruz.

Böylesi bir sınır dayatması kapitalizm için neden gereklidir? Basitçe söylemek gerekirse, ücretli işçiler pahalıdır ve zamanla daha pahalı hale gelirler. Bunun pek çok farklı nedeni olabilir. İşçiler örgütlenip mücadele eder ve kapitalizm geliştikçe alternatif yaratır ve geçim kaynaklarını ortadan kaldırır. Ve eğer ücretli işçiler, bu artan maliyetlere –Mike Davis’in “artık insanlık”¹² dediği milyarlarca gayri resmi işçinin durumunda olduğu gibi çoğu zaman dehşet verici bir şekilde– katlanıyorsa kapitalistler de katlanmalıdır. Her artı değer üretme eylemi, insan ve insan dışı yaşamın parasal bağlantılarla kurulan ilişkisinin ötesindeki daha büyük bir el koyma eylemine bağlıdır. Bu mantık, yalnızca Yeni Dünya’dakilere değil, giderek artan oranda Avrupa’daki işçilere de uygulanmıştır. Bu mantığın göz önüne serilmesi ve ucuz çalışmanın stratejileri ve karşı stratejileri bu bölümün konusudur.

Ücretli Emeğin Geçici Ekolojisi

Çalışmak asla eğlence anlamına gelmedi. Çalışmak kelimesinin karşılığı olan, Fransızca *travail* ve İspanyolca *trabajo* sözcüklerinin etimolojisine bakın: Latince kökleri, “ışkence etmek, ıstırap veya acı çektirmek” anlamına gelen *trepaliare*’dir.¹³ Fakat çalışmanın işleyişi ve doğa üzerinde yarattığı etki değişti. Bin yıl boyunca, çoğu insan öyle ya da böyle kara ve denizle yakın ilişkiler kurulması sayesinde hayatta kaldı. Bu yakınlığı kurmayanlar bile emeğin görev ve amaçlarına sıkıca bağlıydı. İnsanın varlığını sürdürebilmesi, parçalarına ayrılmamış, bütüncül bilgiye bağlıydı: Balıkçılar, göçebeler, çiftçiler, şifacılar, aşçılar ve daha birçokları doğrudan yaşam ağına bağlı olacak şekilde çalışmayı deneyimlediler. Örneğin çiftçiler toprağın durumunu, havanın nasıl değişebileceğini, tohumları; kısacası ekimden hasada her şeyi bilmek zorundaydı. Bu, çalışmanın hoşnut ettiği anlamına gelmiyordu. Kölelere çoğu kez gaddarca davranılıyordu, bu gaddarlık 1492’den sonra Amerika’da yaşamı ve ölümü simgeleyen soykırıma özgü kayıtsızlıkla eşdeğer değildi,¹⁴ ancak yine de bu çalışma ilişkilerinin adil olduğu anlamına gelmiyordu: Lonca ustaları kalfaları, derebeyleri serfleri, erkekler kadınları, yaşlılar gençleri

sömürdü. Ancak çalışmanın temeli, hem bütünsel bir üretim anlayışına hem de yaşam ve toplumun engin dünyalarına dayanıyordu.¹⁵

Çalışma gibi doğa da yaşam için bütünün ayrılmaz parçasıydı. Gördüğümüz üzere, ortaçağ Avrupa'sının doğa düşüncesi karşılıklı bağımlılıklardan biriydi. Bu, insanlarla doğanın geri kalanı arasında hiçbir ayırım olmadığı anlamına gelmiyordu; sadece bu kategoriler bütünsel bir şekilde düşünülüyor ve bütünsel bir şekilde deneyimleniyordu. İnsanlar uzun zaman önce kendileriyle dünyanın geri kalanı arasında bir farklılık olduğunu ayırt etmişti.¹⁶ Fakat bu farklılık bir ayırımdı ve—Kolomb'dan sonra olduğu gibi— bir *örgütlenme ilkesi* değildi.

Çalışma ve doğanın modern dünyaları eşzamanlı olarak, uzun 14. yüzyıldaki (yaklaşık 1315-1453) Avrupa feodalizminin küllerinden doğdu. Feodal tarım, son derece çeşitlilik gösterdiği halde, sürdürülebilirliğin ve toprak minerallerinin ikmali olmadan tükenmesinin bir karışımıydı.¹⁷ Toprağın tüketilmesi derebeyinin servetini ve köylünün geçim kaynağını tehdit etti, ancak derebeyi-köylü ilişkisi, tarımsal üretkenliğe yatırılacak ihtiyaç fazlasını sınırladı. Tam bu sırada, artan nüfus yoğunluğu azalan toprak verimliliğinin üzerini örttü: Daha fazla uğraş her hâlükârda bitkin düşmüş toprağı telafi edebilirdi, zira feodal derebeyleri hasadın miktarı hakkında, ekim yapıp hasadı kaldıran işgücünden daha fazla endişeliydiler.

Bu durum 16. yüzyılda *toprak* verimliliği *emek* verimliliğinden daha az önemli ve daha az kazançlı bir unsur haline geldikçe değişmeye başladı. Girişimci Hollandalı ya da İngiliz çiftçi—ve sonrasında Madeiralı, daha da sonrasındaysa Brezilyalı şeker plantasyonu işletmecisi—işlenmiş malın satılması için geliştirmekte olan uluslararası pazarlara giderek daha fazla bağlandı ve buna paralel olarak da çalışma süresiyle hasat arasındaki ilişkiye daha fazla ilgi gösterdi. Birinci bölümde gördüğümüz gibi İngiltere'de arazilerin, kırsal nüfusun hizmet ettiği, para kazandığı ve yaşamını sürdürdüğü müşterek kısımları, toprağı kapatan uygulamaların sağlamlaşması için bütünden ayrılıp serbest bırakılmıştı. Yakın zamanda yerlerinden edilmiş bu köylüler, başka iş bulmak ve eğer başarısızlığa uğrarlarsa açlıktan

ölmek ya da hapsedilmeye karşı karşıya kalmakta da aynı şekilde serbestti. Böylelikle işçilerin ortaya çıkmasıyla, araziyle yeni ilişkiler kurulması aynı zamana denk gelmişti. 17. ve 18. yüzyıllarda fakirlerin başıboş gezmesi karşısında duyulan elit korkular sonucunda aylaklığa ve insanların mecbur bırakıldığı yoksulluğun en kötü etkilerini düzeltmek için hayır kurumları kurulmasına karşı sert kanunlar çıkarıldı.¹⁸ Hükümet destekli hapis tehditleri yoksulları ücretli çalışmaya, insanların aklını, gücünü ve maharetini gerektiren ve başka bir modern buluşu –zamanı ölçmenin yeni bir yolunu– kullanarak onları kontrol eden bir etkinliğe yöneltme stratejisiydi.

Eğer kapitalizmin ekolojisini toprak üretkenliğinden ziyade emek pratiği biçimlendiriyorsa olmazsa olmaz makinesi mekanik saattir.¹⁹ Saat –kesinlikle para değil– çalışmanın değerini ölçmek için anahtar teknoloji olarak ortaya çıktı. Bu ayrım çok önemlidir çünkü basitçe ücret için çalışmanın, kapitalizmin imzası olduğunu düşünürüz, oysa öyle değildir: 13. yüzyılda İngiltere’de ekonomik olarak etkin nüfusun üçte biri hayatta kalmak için yevmiyelere bağımlıydı.²⁰ Bu ücretler yaşamı ve mekânı yapılandırmanın belirleyici bir aracı haline geldi. Doğa her şeyi yeni bir zaman modeline borçludur.

14. yüzyılın başlarına gelindiğinde, yeni geçici model sanayi faaliyetlerini biçimlendiriyordu. Şu anda Belçika’da bulunan Ypres gibi tekstil imalatçısı kentlerde, işçiler iş akışı ya da mevsimlerle değil soyut, doğrusal, tekrarlanan, yeni bir zaman türüyle tanzim edildiklerini gördüler. Ypres’de bu çalışma süresi her vardiyanın başında ve sonunda çalan kentin çanlarıyla ölçülüyordu. 16. yüzyıldaysa zaman şaşmaz dakika ve saniye tiktaklarıyla ölçüldü.²¹ Bu soyut zaman her şeyi biçimlendirmeye başladı: çalışma ve eğlence, uyuma ve uyanma, kredi ve para, tarım ve endüstri, hatta ve hatta ibadet. 16. yüzyılın sonlarında, İngiltere’deki kilise cemaatlerinin çoğunda mekanik saat vardı.²² 20. yüzyılda Detroit’teki montaj hatları Henry Ford’un T Modeli’nin seri üretimini yaparken, “bilimsel işletmeciler” (bu sistemi geliştirenlerin soyadı olan Gilbreth’in harflerinin yerinin değiştirilmesiyle ortaya çıkan) *therbligs* adını verdikleri iş birimlerini ölçmekteydi: her biri saniyenin sadece binde biri.²³

Bu nedenle Amerika'nın fethi, sakinlerine mekânın yanı sıra yeni bir zaman mefhumu aşıladı. Avrupa imparatorluklarının nüfuz ettiği her yerde, İsa'nın buyruklarından ve saatten bihaber "tembel" yerli imgesi belirdi. Zamanı yönetmek kapitalizmin ekolojisinin esasıydı.²⁴ 1553 gibi erken bir tarihte İspanyol hükümdarlığı, büyük sömürge kentlerine "en az bir saat kulesi" yerleştirmeye başladı.²⁵ Diğer uygarlıkların da zamana ait kendi karmaşık kuralları vardı fakat yeni çalışma düzenleri, yerlilerin temposunu ve insan dışı yaşamla ilişkilerini yerinden etti. Maya takvimi, evrende insanlara birtakım değerli düzenler sunan, zaman ve gökyüzü ölçümlerinin karmaşık bir hiyerarşisidir.²⁶ İspanyol istilacılar ona sadece bu kapsamda itibar etti: Sömürgeci saldırılarını takvimdeki kutsal anlarla eşzamanlı gerçekleştirdiler.²⁷

Edward Thompson'ın gözlemlediği gibi, zamanın yönetimi belirli bir mantığı izler: "Olgun kapitalist toplumda bütün zaman tüketilmeli, pazarlanmalı, kullanıma açılmalıdır; işgücünün sadece 'zaman geçirmesi' saldırgan bir tutumdur."²⁸ Belirli etkinliklerin üretken büyük ereklerle ilişkilendirilmesi, zaman hırsızlığına olanak tanımıyordu ve saatin sıkı düzeni, dünya çapında şiddete başvuru olarak uygulandı.²⁹

Yeni öznelere kapitalist zamanın değerini ve yapısını öğretmek, sömürgeci girişimin önemli bir kısmıydı. Bir yerleşimcinin 1859'da yazdıklarına göre, Avustralya Aborijinleri "artık... 'Nip Nip' denilen, yerleşimcilerin yıllık olağan kırkım takvimini kullanmalarının avantajına sahiptir. Bunun onlara, yılları belirlemek konusunda evvelce sahip olmadıkları bir yöntem sunduğu da söylenebilir. Önceden zamanı sadece aylara ya da ayın evrelerine göre belirlemek onları memnun etmeye yetiyordu."³⁰ Ancak zamanın tanzimi, bir direnişin de odak noktasıydı. Başka bir yerleşimci günlüğüne şöyle yazmıştı: "Bu akşam büyük bir Korroberry [*corroboree* metinde aynen böyle geçmiş; coşkun ve muhtemelen ruhani bir toplaşma] vardı –günlerden pazar olduğunu söyleyerek onları caydırmaya çalıştım– ancak onlar 'Siyah adama pazar günü yok,' dediler."³¹ Neden direniş? Çünkü emeklerinin hırsızlığa hedef olduğunu, çalışmalarının sömürgeciler

tarafından gasp edildiğini çok iyi biliyorlardı.³² Sömürgecilikten önce, birçok avcı-toplayıcı topluluğun üyeleri gibi Avustralya Aborijinleri de günde altı saatten daha kısa bir sürede, kapitalizmin dayattığı on iki saatlik işgününden çok daha kısa zaman zarfında kendilerine yetecek gıdayı bulabiliyordu.³³ Yeni yönetim şekline direnç gösterilmesi, “tembel” sıfatına ırkçı bir yorum kattı ve bu bakış açısı hâlâ sürüyor: ABD’de beyazların yüzde 30’undan fazlası, siyahları beyazlardan daha tembel görüyor.³⁴

“İyi bir işgünü” üzerinden insanları yöneten, kâr amacıyla emeği işe koşmak için çalışma ve zamana başvuran sömürgeci uygulamaların tek mustaribi Avustralya’daki Aborijinler değildi. Yerli halklar, Afrikalı köleler, ortakçılar ve gündelikçiler, isyanlara karşılık olarak ve çalışanlara iş yaptırmak amacıyla her zamankinden çok daha etkili yöntemlerin benimsenmesiyle devamlı revizyona uğrayan farklı rejimlerde çalıştılar. Geç ortaçağ Avrupa’sında hükümdarlar feodalizmi, işçiler ve köylüler ona sahip olmayacakları için eski haline getirmekte başarısızlığa uğradılar; Yeni Dünya’da yerli halklar köleleştirmeye karşı savaşa da Avrupa’daki salgına yenik düştü.³⁵ Eski emek deneyimleri, ücret karşılığı zorunlu çalışma (Andlar’daki *mita*), borç esareti ve sözleşmeli köleliğe neden oldu.³⁶ Bunlar, borcu kontrol altında tutan fabrika kasabaları ve ortakçılığın borca zorlayan (ve fazlasıyla ırkçı) düzenlemeleri nedeniyle 20. yüzyıla dek devam etti.

Bu çalışma biçimlerinden bazıları, premodern olarak adlandırılır ancak daha derinlikli bir düşüncenin yansımasıdır. Örneğin 1630’larda Brezilya’daki bir şeker plantasyonu, sözelimi Bangladeş tekstil endüstrisinde kolaylıkla modern bir endüstriyel işletme olarak görülebilirdi.³⁷ Sidney Mintz, özellikle Sanayi Devrimi öncesine yönelik olarak, “Yetenek ve mesleklere göre uzmanlaşmayla yaşa, cinsiyete, [ırka] ve ekip koşullarına, vardiyalara ve ‘çetelere’ göre işbölümü, dakiklik ve baskıyla kurulan disiplinle birlikte tarımdan ziyade endüstriyle ilişkili özelliklerdir,” diye gözlemde bulunur.³⁸ Şeker plantasyonu yalnızca bugünkü endüstriyel tarımın değil, bugünkü modern fabrikaların da habercisidir. Bu ilk modern şeker plantasyonları, yoğun yakıt kullanan, büyük buhar kazanları ve saplardan

şeker kamışı suyunun çıkarıldığı, ağır işlere uygun değirmenleriyle birlikte sadece son derece mekanik olmakla kalmıyor, aynı zamanda işçilere (kölelere) verilen basit görevler sayesinde çalışma sürecini ve monokültüre (sadece şeker kamışı tarımına) indirgenen toprağın kendisini “basitleştirme”nin etkili faktörleri olarak da iş görüyordu. Tıpkı üretim hattındaki otomotiv sanayisi işçisinin basitleştirilmiş, değiştirilebilir parçaları birleştirmesi ve *fast food* çalışanlarının standart hamburgerler üretmesi gibi, Afrikalı köleler de şekerin tek tip tarımının basitleştirilmiş tabiatında uzmanlaştıkları işlerde çalıştılar.

Çalışma, doğa ve bu modern basitleştirme mantığı arasındaki bağlantılar, bize daha uzun süren bir devamlılığı korumanın yolunu bahsediyor. Erken kapitalizmin –şeker, gümüş, bakır, demir, orman ürünleri, balıkçılık ve hatta hububat tarımının– büyük meta sınırları, Avrupa’da ve sömürgelerinde emeği kontrol altında tutma stratejilerinin deneme bölgeleri ve her zaman çatışma alanlarıydı. Her emek direnişi, metalaşmamış ya da asgari ölçüde metalaşmış türleri işleyecek makineler sağlamanın yeni bir nedeni oldu. Modern çalışma rejimleri ve teknolojileri, ilk modern işçilerin deneyleri, stratejileri ve direnişleri sonucunda ortaya çıktı. 1600’e gelindiğinde, Brezilya’nın şeker kamışı tarlalarındaki şeker değirmenlerinin, Norveç’in sık ormanlarındaki kereste fabrikalarının ve Andlar’daki devasa ve vahşi bir hidrolik gümüş-cıva üretim komplekslerinin silahlandırıldığını görürüz. Köylü direnişleri yalnızca gündelik olaylar olarak ortaya çıkmaz, bunların yanı sıra etkin başkaldırlara ve işçilerin alternatif arayışlarına da rastlarız;³⁹ bunların en büyüğüse, daha sonra Haiti olacak sömürge Saint-Domingue’in şeker plantasyonlarındaki köle isyanıdır.⁴⁰

Her Küresel Fabrika İçin Bir Küresel Çiftlik

Kapitalizmin adını, paranın meta üretimi ve tekrar paraya dönüşümü anlamına gelen “hareket halindeki değerden”⁴¹ aldığını anımsayın. Bu mübadeleye yakından bakalım. Değer, “tüm zenginliğin özgün kaynaklarının” yani insani ve insan dışı çalışmanın kendine özgü kristalleşmesidir.⁴² Bize her zaman insan etkinliğinin doğanın bir parçası olduğunu anımsattığından Marx’ın söyledikleri burada işe

yarar: Bizimle doğanın geri kalanı hakkında doğrudan sahip olduğumuz “bilgi” arasına giren şey paranın gücüdür. Kapitalizmin etkisi altındaki çoğu çalışma koşulunda olduğu gibi, doğayı büyük ölçüde yabancılaşmış şekilde deneyimleriz. (Doğa yaşadığımız değil ziyaret ettiğimiz bir alan haline gelir.) Çalışma ve doğa gerçekliğinin birbirinden ayrı alanlarıymış gibi sunulur ki bu çevrecilik kadar emek siyasetini de biçimlendiren bir algıdır. Marx’ın anafikri köylüler, zanaatkârlar ve diğerlerinin kapitalizm altında “üretim araçlarına” doğrudan erişimlerini kaybetmesiydi: Aletler, atölyeler, toprak ve dükkânlar bir başkasınındır ve kapitalistler, işçilerin emeklerini bu araçlarda kullanmak için ücret öder. Marx kapitalizmin gerçekliği, çalışma ve doğanın düalizmi aracılığıyla gördüğünü sergilemek istemiştir; bununla beraber, böyle bir ayrımın mümkün olmadığını bize anımsatır: İşçilerin başına gelenler “dışarıda doğayı” etkiler ve tam tersi de geçerlidir. 1875’te Marx esas noktayı unutmuş Alman sosyalistlerine çıkmıştır: “Emek tüm servetin kaynağı değildir. Doğa da *sadece bir doğal fenomenin, beşeri işgücünün tezahürü olan emek* gibi ve onunla aynı derecede (kesinlikle aynı derecededir ki maddi servet oluşur!) kullanım değerlerinin kaynağıdır.”⁴³

İnsan emeğinin bir “doğal fenomen” olduğu ve dolayısıyla yaşam ağının yararlı ve gerekli çalışma yürüttüğü anlayışı, çevre ve emek eylemcilerinin kaygılarının nasıl farklı alanlara ayrıştırıldığı ve müşterek zeminlerinin nasıl belirsizleştiği konusunda yeni bir görüş ortaya koyar. “İşler” ve “çevreyi” sıfır sonuçlu fikir ayrılığında görmek analitik olarak yanlıştır.⁴⁴ 1875’te Marx, Alman sosyalistleri emeği servetin yegâne kaynağı addederek yanıldıkları konusunda uyardı. Emeğe “doğaüstü güçler” yükledikleri düşüncesindeydi. 21. yüzyıl çevrecileriyle ilgili aynı noktaya değinmek önemlidir: Doğaya, bilhassa da uygarlık kurmak ya da parçalamak için doğaüstü güçler atfetmektedirler.

İşin de çevrenin de kapitalizm aracılığıyla kurulduğunu kavramak, dayanışma zeminleri ve hem çevre hem de emek hareketlerinin temel varsayımlarını yeniden değerlendirmek için bir fırsat sunar. Modern çalışma yaşamını kırsal kesimden bağımsız değerlendirmek yönündeki

güçlü eğilim sürüyor, oysa aslında *tüm* çalışma varlığını bu kırsal kesimlere borçludur ve borçlu olmaya da devam ediyor. Kapitalizmin her büyük çağı, tarımla milyonları –ve 1970’lerden beri yüz milyonları– çiftliklerden çekip çıkaran bir ilişki kurmaktadır.

Altıncı bölümde tartışacağımız, ABD’nin ve 19. yüzyılın 1940’larından 1970’lere uzanan tarım devrimlerini göz önüne alın. Her ikisi de fosil yakıta ve endüstriyel emeğe dayandırılmıştır. Güneyin plantasyonları, Mississippi deltasının ucuz emeği ve verimli toprakları aracılığıyla ortaklaşa üretim yapan işletmelerden Britanya’nın tekstil fabrikalarına –zalim bir emek düzeninin kuluçka makineleriydiler– ucuz pamuk sağladı. Alabama ve Mississippi gibi yeni sınır eyaletlerindeki köle sayısı, 1790’dan 1860’a dek yirmi kattan fazla arttı ve 1860’ta Amerika’nın güneyinde yaklaşık 4 milyon köle vardı.⁴⁵ Esir edilmiş işçiler olağanüstü üretkendi, zira Mississippi deltasının büyük plantasyonları bir diğer ucuz çalışma sınırının üstünde kurulmuştu: zengin alüvyonlu topraklar.⁴⁶ Kölelik, 1785-1835 arasında fiyatı aniden yüzde 70’ten fazla düşen ucuz pamuğun bedeliydi.⁴⁷ Güney’in pamuk girişimi, Mississippi’nin köleleri gibi, doğanın krallığına itilen yerli halkların mahkeme kararıyla tahliyesine ve imha edilmesine dayalıydı. ABD tarımının dışlanması ve daha sonra ortaya çıkan pamuk ve gıda ihracatları İngiliz sanayileşmesini mümkün kıldı. 1870’te, her yedi İngiliz işçisinin altısı tarım dışı alanda istihdam ediliyordu. Ucuza doyurulmaları gerekiyordu ve Amerikan tarımı tam anlamıyla bunu yapmaya hazırdı. 1846’dan sonraki otuz yıl içinde Britanya’ya Amerikan tahıl ihracatı kırk misli arttı.⁴⁸ Bu olağanüstü artış tarımsal sanayileşmeye bağlıydı: orak biçme ve diğer basit çiftçilik makineleriyle 1840’larda mütevazı şekilde başlayan ve sonraki onlarca yıl boyunca hızla gelişen, çiftliklerdeki büyük çaptaki makineleşme/mekanikleşme. 1870’te, Amerika’daki makine üretiminin dörtte biri tarım makinelerine tahsis edildi.⁴⁹

Bu on yıl zarfında, Amerikan tahılı sırf İngiliz işçilerini beslemedi, aynı zamanda Güney ve Doğu Avrupalı köylüleri yıkıma uğratmak yoluyla yeni çalışma dünyasını olanaklı kıldı. Amerikan tahıl ihracatı aniden yükselirken, tahıl fiyatları da birdenbire düştü, öyle ki

1882 ile 1896 arasında yarı yarıya indi.⁵⁰ Endüstriyel tarım, köylülere sermayeyle ikame ederek gıdayı ucuzlaştırır. O zamanlar da şimdiki gibi –sonraki bölümde NAFTA’yı tartışacağız– köylüler, sayılarının gereğinden fazla olmasına göç ederek karşılık verdiler. Birçoğu, ikinci Sanayi Devrimi’nin yeni işlerinde çalışacakları ABD’ye taşındı.⁵¹

19. yüzyılın sonlarında kurduğu fabrikalarından hareketle ortaya çıkan endüstriyel düzeni otomobil üreticisi Henry Ford’un ardından “Fordizm” olarak adlandırırken genellikle çok önemli bir noktayı ıskalarız: Fordizm çiftlikte doğmuştur. Fordizmin yenilikleri hızla ve doğrudan, 19. yüzyıldaki aile çiftliklerinin endüstrileşmesi, bu tür tarımın olanak tanıdığı yerinden etmeler, satışa dönük gıda işleme endüstrilerinde –belki de her şeyden fazla mezbaha endüstrisinin “parçalara ayırma hatlarında”– gelişen teknolojiler üzerine inşa edilmiştir.⁵²

Gıda düzeni, işçileri idare etmek üzere kullanılan –kölelikten başlayıp sendikalı ücretli çalışmaya varan– uygulamalar için laboratuvar işlevi görüyordu. Ancak bu aynı zamanda siyaseti başka türlü tasavvur etmeleri için işçilere fırsat sağladı. Upton Sinclair’in *Şikago Mezbahaları*’nda yazdığı gibi, göçmen işçiler yalnızca daha iyi çalışma koşulları için değil, dünyayı kontrol etmenin yeni yolları için de örgütlendiler. *Şikago Mezbahaları* şimdilerde ABD’de hayvan ve işçi kıyımının mide bulandıran bir hikâyesi olarak anımsanmakla birlikte, bir sokak örgütçüsünün şu konuşmasıyla sona erer:

Örgütlenin! Örgütlenin! Örgütlenin! ... Şikago’da elli bin Sosyalist oy, baharda belediye yönetiminin alındığı bir Demokrasi demek! Ve o zaman seçmenleri bir kez daha ahmak yerine koyacaklar ve yağmacılıkla yolsuzluğun tüm güçleri yeniden belediye binasına akın etmiş olacaklar! Ancak seçimi kazandıklarında her ne yaparlarsa yapsınlar, ellerinden gelmeyecek bir şey var ve bu, onların uğruna seçildikleri şey olacak! Kentimizin halkına belediye yönetimini vermeyecekler, bunu yapmak istemeyecekler, bunu yapmayı denemeyecekler; yapıp yapacakları Şikago’daki partimize şimdiye dek Amerika’da Sosyalizm’e verilmediği kadar büyük bir fırsat vermek

olacak! Kendi kendini küçük düşüren ve kendi kendini mahkûm eden sahte reformculara maruz kalacağız; çıplaklığını örtecek tek bir yalanın dahi kalmadığı radikal Demokrasi'ye sahip olacağız! ... Şikago bizim olacak! ŞİKAGO BİZİM OLACAK!⁵³

Chicago'nun politikacıları sahte reformcular olarak kaldı ve kent hâlâ sosyalist değil. Yaşanan büyük ölçüde buydu, zira işçilerin emeklerinin ucuzlamadığı bir dünya tahayyül etmesi gibi, patronlarının da farklı fikirleri vardı.⁵⁴ Kapitalistlerin çalışmayı ucuz tutmak ve işçilerin örgütlediği çözümlerin önünü kesmek için kullandıkları hesaplı hareketler ilk olarak tarımda gelişti. Örneğin, pamuk endüstrisinde birtakım farklı taktikler ortaya çıktı. Çok fazla ayrıcalık talep eden pamuk işçileri, Atlantik'in her iki yakasında işçilerin emeğine gereksinimi azaltan teknolojiler aracılığıyla düzenli biçimde yerlerinden edildi (bazı endüstriyel pamuk işçisi militanları da el tezgâhında dokumacılık yapanları yerinden etmişti).⁵⁵ Dünyanın bir bölümünde işçiler, yeni ticaret yollarının daha ucuz pamuk kaynaklarını ulaşılır kılmasıyla (daha kârlı başka kullanımlar için zaman, para ve arazi tasarrufu sağlamasıyla) birlikte diğer yerlerdeki işçilerle rekabete girdiler.⁵⁶ Kaynaklar alternatif elyaflar geliştirmek üzere harcandı (tıpkı pamuğun yünün yerini alması gibi yeni tekstil ürünleri de pamuk işçilerinin pazarlık gücünü tehdit ediyordu). Ve sendikanın gücü de grev kırıcı özel polis marifetiyle ve inatçı işçileri yerinde tutmayı amaçlayan yasama sayesinde doğrudan ezildi.

Atlantik'in her iki yakasında da en eski işçi grevlerinin bazıları pamuk endüstrisinde gerçekleşti. *Empire of Cotton* kitabında Sven Beckert, 1792'de İngiltere'deki pamuk işçisi gösterilerini ve el tezgâhı dokumacılarının asgari ücret için 1807'de gerçekleştirdikleri 130 bin imzayla desteklenen gösterilerini anlatır.⁵⁷ ABD'de ilk grev, 1824'te Rhode Island'da bir pamuk dokuma fabrikasından ayrılan kadınların öncülüğünde gerçekleşti. Endüstrinin diğer ucunda, hammaddelerin çıkarıldığı tarlalarda kölelerin başkaldırması tesadüf değildi.⁵⁸ Üstelik bu, pamuk ve şeker plantasyonlarının bulunduğu ABD'den Martinique'e, buradan 1835'te Müslüman köle ayaklanmasının meydana

geldiği Brezilya'daki Bahia'ya kadar hemen her endüstride yaşanan küresel bir fenomendi.⁵⁹ Başka bir ifadeyle, sanayi proleteryası kendi sözünü söylerken, aynı metayla bağlantılı olarak ve bazen Atlantik'in sömürgeleştirilmiş halkları (köleler, İrlandalılar ve halk tabakasından gelenler) arasında doğrudan kurulan dayanışma ilişkileri aracılığıyla köleler de kendi fikirlerini dile getiriyordu.⁶⁰

Fabrikalarda işçilerin yaşadığı huzursuzluk ve kölelerin başkaldırıları, yalnızca direnişin ifadeleri olmaları sebebiyle değil kapitalizmin ekolojisine karşı açıkça ortaya konan protestolar oldukları için de birbirleriyle bağlantılıdır. Her küresel fabrika, küresel bir çiftliğe gereksinim duyar: Endüstri, hizmet ve teknoloji alanındaki girişimler gelişmek için, açıkça sorumlusu oldukları çalışma ve ucuz doğadan elde edebildiklerine bağlıdır. California, Cupertino'da tasarlanan *iPhone*'unuzdaki uygulamalar kendi kendini sömüren bağımsız yazılım mühendisleri tarafından kodlanmıştır; Çin'de çok acımasız işyerlerinde monte edilen çiplere bağımlıdır ve yapımında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde kanlı çatışmalara yol açarak çıkartılan mineraller kullanılmıştır. Modern üretim doğada katmanlandırılmış eşzamanlı ve farklı çalışma rejimlerine dayanır. Ve kapitalizm direnişle her karşılaştığında çalışmanın sınırlarını bir kez daha harekete geçirmektedir.

Doğada Çalışmayı Kontrol Etmek

İşveren iktidarı teknolojileri işyerlerine öylesine nüfuz etmiştir ki en umulmadık yerlerde bile boy göstermişlerdir: örneğin işçilerin çalışma koşullarını –en azından kâğıt üzerinde– kendilerinin kontrol ettiği Sovyetler Birliği'nde. Sovyetler Birliği'nin kapitalist Batı'dan ne kadar ayrı olduğu halihazırda bilinmesine rağmen, düzenin aynı şekilde devamını sağlayan süreklilikler tezatlardan daha ağır basar. Sovyet modeli aynı çalışma ve doğa ilişkileri tarafından kapana kısıtılmıştır. 20. yüzyıl devlet komünizminin mantığı, 16. yüzyıl ekolojisinde saplanıp kalmıştı.⁶¹ Aslında Sovyetler her türlü fikri kapitalist düşmanlarından almaya oldukça meraklıydı; öyle ki bu fikirlere Sovyet endüstrisinde benimsenen –hem de karşı konulan– Amerikalı zaman ve hareket uzmanı Frederick Winslow Taylor'ın fikirleri

de dahildir. Daha evvel, Taylorizmi, “insanın makine aracılığıyla köleleşmesini” kınayan Lenin, Nisan 1918’de “Taylor Sistemi’ni getirmek üzerine kesinlikle konuşmalıyız... Bu olmaksızın üretkenliği artırmak imkânsız olacak ve onsuz sosyalizme öncülük edemeyeceğiz,” diyordu ısrarla.⁶² Tarımda da sanayileşme şevkle benimsendi. Muhtemelen 2000 Amerikalı tarım uzmanı, 1927-1932 arasında Sovyetler Birliği’nde vakit geçirdi; Sovyetler de ABD’deki endüstriyel çiftlikleri ziyaret etti. Sovyet ve Amerikan yaklaşımları, plan ve pazarın karışımı sözkonusu olduğunda farklılık gösterdiyse de doğaya bakışlarında birbirlerine yaklaştılar.⁶³ Stalin’e göre (Amerikalılara göre olduğu gibi) doğa, “kendi çıkarları için kullanılacak bir nesne ... [ve] boyun eğdirilecek bir düşman”dı.⁶⁴

Çin komünizmi, kolektivizm aracılığıyla çalışma ilişkilerini dönüştürmekte daha da ileriye gitti ancak yine de güçlü bir özgürlükçü damara sahipti. Çin’i açlıktan kurtarma çabalarının bir parçası olarak, Mao Çin’in tahılını tüketen hayvanlara karşı 1958 yılında savaş açtı. İki günlük katliamın sürekli gelişmekte olan Çin’in nüfusunu güven altına alacağı kanısındaydı. İnsanlar başlıca dört musibeti; pire, sinek, sıçan ve serçeleri görür görmez öldürecekti. Pireler sayılmamış olsa da hükümet sayıları, “48.695,49 kilogram sinek, 930.486 sıçan ve 1.367.440 serçe” olarak kaydetti.⁶⁵ Serçelerin yokluğunda omurgasız hayvanların nüfusu hızla arttı. Haşereler tahılı kontrolsüzce yiyerek 1959-1961 Büyük Çin Kıtlığı’na katkıda bulundu.

Köylülerin toprağa sahip olma tehlikesi karşısında Çinlilerin muazzam ölüm oranı, kaygılı kapitalistleri daha az endişelendiriyordu. Genel olarak, işçilerin iktidarının –çeşitli bayraklar altında– oluşturduğu tehdit, kapitalistlerin stratejilerini değiştirmelerine yol açtı. Örneğin, otomobil endüstrisine bakın. 1930’larda ABD’deki oturma eylemleri işçilerin militanlıklarının, işe alınmalarında ve dolayısıyla yönetimi müzakere masasına oturmaya zorlamalarında karşı konulamaz biçimde etkili olduğunu kanıtladı. Michigan’daki Flint şehrinde, United Automobile Workers, 1937’nin başlarında General Motors’la üç aylığına bir sözleşme yapabildi. ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’na girmesi sendika örgütlenmesini geçici olarak sekteye uğ-

ratsa da grev faaliyetleri 1944'te 1937'deki seviyelerine ulaşmıştı; 1945'teyse barışın ardından dalgalar halinde yayıldı.⁶⁶ Savaş sonrası Japonya'da otomobil üreticileri Amerika'nın deneyimlediği tipik işçi huzursuzluklarından kaçınmaya çalıştı. Sendikaları tamamen ezemeyince yönetimi yeniden örgütlemeyi tercih ettiler: Tek, savunmasız bir fabrika yerine, ardı ardına bir dizi taşeron yarattılar ve bu sayede emek militanlığını etkisiz hale getirilebildiler; birbirleriyle rekabet halindeki işçilerin fazla baskı oluşturmamadan, kolaylıkla taviz vermesi sağlandı.⁶⁷

İşçilerin talepleri bir yere toplanıp denetim altına alınamadığında karşılandı, daha geniş ekonomik ve toplumsal dönüşüm vizyonları –özellikle Amerikan komünistlerinin ve sosyalistlerinin– ABD'de McCarthycilik ve başka yerlerde de benzer komünizm karşıtı uygulamalar tarafından ezilirken bile.⁶⁸ Taleplerin karşılanması, küresel bağlamda işyerlerinde –Michael Burawoy'un “despot” fabrika yönetim rejimlerinden “hegemonyacı” olanlara geçiş olarak tanımladığı– korporatizmin yükselişi anlamına geldi.⁶⁹ Fabrika işletmecileri birbirlerinden bir şeyler öğrendiler ama dünya çapında meydana gelen otomotiv grevleriyle birlikte, aynı şekilde işçiler de birbirlerinden öğreniyorlardı. 1990'larda grevler, sırf işçilerin değil, daha geniş bir toplumsal bloğun, yani isteklerini kabullenmekte gönülsüz bir tutum takınan devletten daha fazla demokrasi talep eden fabrikaların dışındaki vatandaşların çıkarlarını da temsil ederek Güney Kore'de halkın desteğini alabildi.⁷⁰ Otomobil şirketleri üretimi, işçilerin çıkardığı huzursuzluklardan kurtulmayı vaat eden bir yere, Çin'e taşıdı ancak bugün işçi memnuniyetsizliği ve gösterileri Çin'de ve tüm dünyada sürüyor.⁷¹

Özetle modern çalışma düzeni, insan ilişkilerini doğanın geri kalanına ve günü geçirme –hatta zamanı anlama– yöntemine havalı eden değişik bir kuşatma süreci aracılığıyla Avrupa'da yaratıldı. Kolonilerde türlere el konuldu ve önce yerlilerin işgücü, ardından da Afrikalı köleler katı bir biçimde doğanın alanında tutuldu. Kapitalizm daima, uygun bulunduğu her türlü emek düzeniyle eşzamanlı denemeler yaptı. Köleliğin günümüze kadar devamlılık göstermesi

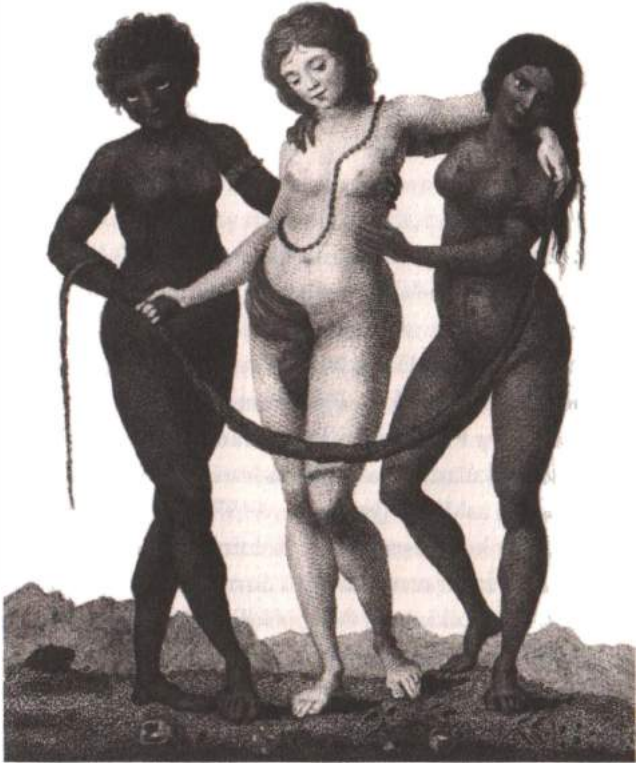
–ki bu yazı yazılırken sayıları vaktiyle Atlantik üzerinden taşınan kölelerin sayısından daha fazlaydı⁷²– ve sözgelimi “paylaşım ekonomisi” içindeki yeni çalışma biçimlerinin yanı sıra Demokratik Kongo Cumhuriyet’indeki savaş zamanı çalışma kampları bunun sonucudur. Her durumda yönetim çalışma yaşamlarımızın birbirleriyle ve bunun da ötesinde doğayla nasıl ilişki kurabileceğini yeniden tahayyül edip şekillendirmek için mevcut emek pratiği ufkunun hemen ilerisine bakar.

Bununla birlikte kapitalizm, çalışmanın üçüncü bir aşaması olmaksızın bir gün olsun hayatta kalamazdı, bu üçüncü aşama, büyük oranda parasal ilişkiler dışında kurulan ilişkilerin, insanın yeniden üretim emeğini gasp etmesidir. Küresel fabrikaların ve küresel çiftliklerin dayanak noktası bir aile, bir bakım topluluğudur. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin devrimci siyaseti, kapitalizm altındaki üçlü işbölümünü (işgücü, ödenmemiş bakım hizmeti ve bir bütün olarak doğanın işlenmesi) tanımalı ve çelişkilerden faydalanarak bunları harekete geçirmelidir. İşçi sömürüsü, insan dışı doğanın gasp edilmesi ve ödenmemiş bakım çalışmasıyla bağlantılıdır. Gördüğümüz gibi kapitalizmin yükselişi, kadınların toplum dışına itilmesi ve ucuz –ve ucuzlatılmış– türlerin diyarına dahil edilmesiyle yakından ilişkilidir.⁷³ Artık, neyin karşılığı ödenecek çalışma olarak sayıldığının ve neyin doğa tarafından ekonomiye “karşılıksız armağan” olarak bahşedildiğinin sınırlarını keşfetmemizin vaktidir.

Kristof Kolomb'un karısı Filipa Moniz Perestrelo hakkında yeterince bilgimiz yok. Babası Bartolomeo'ya, Portekizli Prens Denizci Henry tarafından Madeira kıyısındaki Porto Santo'nun verildiğini biliyoruz.¹ Perestrelo'ya kalan miras çoktan harcanmış olmasına rağmen düğününe ailesinin asaletini getirmişti. 1457 ya da 1458'de Kolomb'la evlendiğinde on dokuz yaşındaydı.² Kolomb onunla Lizbon'daki bir ayin sırasında, bir haçlı cemiyeti olan Santiago tarikatıyla bağlantılı rahibeler tarafından çekip çevrilen bir kilisede tanışmıştı.³ Perestrelo 1479 veya 1480'de bir oğul sahibi oldu ancak çocuk 1484'te öldü; bunların dışında hakkında kesin bilgilere sahip değiliz.⁴ Kolomb'un bir metresle gittiğini biliyoruz (bu kadının kuzenini Yeni Dünya'da ölüme terk etmişti). Yerli ev sahiplerini görür görmez Kolomb, "Anadan doğma geziniyorlar, bir genç kızdan başka bir şey görmememe karşın kadınlar da aynı şekilde geziyor,"⁵ diye kaydetmişti. Bir ay sonra, halihazırda alıkoyduğu adamların, yanlarında kadın refakatçiler olduğunda daha itaatkâr olacaklarını düşünerek yarım düzine de kadın kaçırmıştı.

İkinci seferinde, yeni unvanıyla Lord Amiral Kolomb'a, şu satırları kaleme alan bir İtalyan aristokratı Michele de Cuneo eşlik etti:

Lord Amiral'in bana bahsettiği Karayip yerlisi çok güzel bir kadını gemideyken yakaladım ve geleneklerine uygun olarak çıplak halde

FIGÜR 1: William Blake, *Afrika ve Amerika Tarafından Desteklenen Avrupa*, 1796. KAYNAK: Stedman 1796, s. 394.

bulunan kadını kamarama götürerek haz alma arzusu duydum. Arzumu yerine getirmek istedim ancak kadın istemedi ve tırnaklarını öyle bir geçirdi ki bu işe hiç girişmemiş olmayı diledim. Lakin [...] bir halat alıp onu iyice dövdüğüm için öyle çığlıklar kopardı ki kulaklarınıza inanamazdınız. Sonunda öyle bir anlaşılmaya vardık ki buna dayanarak size onun fahişeler mektebinde yetiştirilmiş gibi görüldüğünü söyleyebilirim.⁶

Kolomb'un günlüklerinde kadınlarla ilgili açıkça ortaya konmuş çok az şey bulunmasına rağmen şeylerin düzeninde cinsiyete göre farklılaşmanın nasıl önem arz ettiği, işçilerin nasıl yönetilebileceği, kadınların nasıl sahiplenilebileceği gibi toplumsal cinsiyet meselelerine dair çok şey vardır. Cinsiyet ve cinselliğe ait dil, Kolomb üçüncü seferine çıktığında, İspanyol hükümdarlarına dünyanın küre değil meme biçiminde olduğunu ve Cennet'in de meme ucunda yer aldığını yazınca ortaya çıktı.⁷ Dünyanın çevresinde yelken açarken "öteki dünyanın" kaynakları ve insanları kendisine yenik düştüğünde Kolomb el değmemiş toprakları kralı ve kraliçesi adına fethetti. Gümüş madeni kazanmaya çalışırken neden cinsiyetçi dil kullanıldığı konusunda geçerli bir sebep bulunmaz.⁸ Yine de gezegenin yüzeyinde ilerleyen bazı insanlar, onu mülkün hâkimiyetindetutarak sanki cinsel anlamda fethedeceklermiş gibi kuşattılar. En başından beri, ucuz doğa ve ucuz çalışmanın hâkimiyeti, sadece insanların neye nasıl sahip olabileceklerine dair değil, aynı zamanda kimin sahip olabileceğine ve çalışabileceğine, insanların nasıl doğacaklarına ve nasıl bakılacaklarına dair de bir dönüşümdü.

Yemek pişirme, öğretme, büyütme, iyileştirme, düzenleme ve kut-sallaştırma çalışmaları kapitalizmden daha önceye tarihlenir. Modern insanların ilk büyük ölçekli ekolojik dönüşümlerinin nedeni, özellikle ateşin kullanılmasıyla ortaya çıkan bakım emeğidir.⁹ Ancak kapitalizmin sınırında, bakım faaliyetleri erken modern Hristiyanlığın cinsiyet ve iktidar fikirlerini yansıtan ve genişleten etkili değişimler geçirdi. Neredeyse başından beri sömürgeci karşılaşmada cinsiyet önemliydi. Kolomb, Arawak erkeklerinden ergen ve cinsel olgunluğa ulaşmamış anlamlarını çağrıştıran *mancebo* kelimesiyle bahsederdi. Yerli erkekler,

Kolomb'un anlatımında iğdiş edilmişti ve geleceğin sömürgeci savaşları, yerli savaşçıların İspanyollar karşısındaki yenilgisinin askeri boyun eğdirmenin yanı sıra cinsel anlamda da boyun eğdirme içerdiği düşüncesiyle nitelendirilmişti.¹⁰ Örneğin, Veracruz konseyinden İspanya Kralı V. Charles'a gönderilen 1519 tarihli mektuba bakalım: yerli halkı cezalandırmak için papanın iznini istemesini telkin eder; zira "böylesi cezalandırma, yine de ayaklananlara daha fazla uyarıda bulunma ve korku salma gayesiyle hizmet [edebilir] ve hakikaten onları şeytanın hizmetinde işledikleri gibi büyük kötülüklerden caydırabilir. Çünkü çocukların, erkeklerin ve kadınların [mahluk] öldürülüp kurban edilmesine ek olarak, kesinlikle hepsinin oğlancısı olduğunu ve bu iğrenç günahla kuşatıldıklarını öğrendik ve bu şekilde bilgilendirildik."¹¹

Yucatán Mayalarının cinselliği İspanyol sömürgecileri utandırdı. Bunun nedeni, Mayaların Baküs'ün izinden giden aşkla dolu eşitlikçi bir toplum olması değildi. Tam tersine cinsellik, İspanyol sömürgecilerin, yabancılıklarından ötürü şaşkına çevrilmemiş olsalar farkına varabilecekleri yöntemlerle sınırlandırılmış, iyi tanımlanmış hiyerarşilere bağlıdır. Adem ve Havva'nın kendi çıplaklıklarından duydukları utanca karşılık olarak, Maya tanrıları kendi penislerini bıçaklamıştır. Komünyon ayini ekmeğini ağızlarına koymaktansa soylu Maya kadınları bir uçtan bir uca delinmiş dillerine ip geçirmişlerdir. Mayaların tanrıları bedensel olarak tanıma ihtimaline duydukları inanç, İspanyol sömürgeciler tarafından sadece tahrik ve utanç belirtisi olarak görülmüştür.¹²

Kimi Yucatán Mayaları kendi sömürgecilerine karşı, sömürgelerdeki iffet taslama yöntemini kullandı. Son derece özgün çalışmasında Pete Sigal'ın açığa çıkardığı anlatılardan birinde, adı bilinmeyen bir yöre sakini dört Katolik rahibi kilisede seks yapmakla suçlar:

Manga onbaşı Peder Díaz'ın tüm ahalinin önünde defalarca içine girdiği Antonia Alvarado adında Bolonchenli bir kadını var, Peder Granado da Manuela, Pacheco'nun vajinasını gece boyunca hırpalayıp duruyor... Avamdan biri bunu yapacak olsa rahip onu mutlaka ve derhal cezalandırır. Rahiplerin abartılı zinasına bakın hele; ellerini

fahişelerin vajinasına koyup ayini dahi o vaziyette yönetirler. Tanrı vere de yeni gelecek İngilizler, ilişilmedik bir tek erkeklerin anüslerini bırakan şu pederlerle eşdeğer zinacılar çıkmasalar. Tanrı'nın izniyle, penis başlarına çiçek hastalığı yürüsün. Amin.¹³

Maya dini kuralları altında olağan olan şey, İspanyolların hızla eyleme geçmesini gerektiren bir skandalmış gibi görkemli ritimler halinde tekrarlandı. Sonuçta bu rahipler başka bir yerde de görevlendirilmiş olabilirlerdi, ancak direnişe ve yıkıma yönelik bu tür eylemler, kimin ne yaptığıнын denetlenmesini durduramazdı. Sömürgecilik tarihi çalışmalarında Ann Stoler, düzen ve iktidarla ilgili bazı çok sert fikirler üzerine yerleşmiş, yerli cinselliği hakkındaki çok sayıda Avrupalı sömürgeci fantezisini ve korkusunu gözlemler: “Fransa, İngiltere, Hollanda ve İber sömürgelerinde kimin kimle evlendiği ve kiminle yattığı asla şansa bırakılmamıştır.”¹⁴ Son zamanlardaki arkeoloji çalışmaları, cinselliği ve bedenleri denetleme faaliyetinin imparatorluk projesinde ne kadar merkezi olduğunu ortaya koymuştur. Barbara Voss’un işaret ettiği gibi, “Çift ruhluların ve eşcinselliğin şiddetle bastırılması, misyonerler ve askeri yetkiler tarafından uygulanan cinsel kontrol programının yalnızca bir kısmıydı. Askeri destekle birlikte misyonerler ayrıca evlilik öncesi ve evlilik dışı seks, çokeşlilik ve doğum kontrolü uygulanmasını hedef aldılar. California’da yapılacak işler için ayrılan yıllık bütçenin yüzde 25 kadarı, bölge yerlilerinin [Californialıların] ‘müstehcen’liğini örtecek giysiler almak için kullanılırdı.”¹⁵

Bunun dünya-ekolojisiyle ne ilgisi var? Tümüyle ilgili.¹⁶ Yerlilerin toplumsal cinsiyet düzenlemeleri, Avrupa’dan getirilen uygulamalardan çok daha geniş ve kapsayıcıydı ama kapitalizmin ekolojisiyle bağdaşmıyordu.¹⁷ Ucuz doğa ve ucuz çalışma düzeninin yaratılması için karşılığı ödenmeyen bir çalışma düzeni gerekiyordu; en önemlisi de bunu gerçekleştirecek bedenlerin yaratılması ve idare edilmesi idi.¹⁸ Bu bölüm yeniden üretim emeği denilen, insan topluluklarının bakımı, beslenmesi ve yetiştirilmesi işleri üzerinde duruyor. Bu tür bakım işlerinin karşılığı genellikle ödenmez –ödenmediği durum-

lar ezici çoğunlukla öndedir– çünkü tüm ücretli çalışma sistemini mümkün kılan bu karşılıksız bakım emeğidir. Ücreti ödenmeyen işler olmadan, bilhassa da bakım emeği olmaksızın, ücretli çalışma gerçekten çok pahalıya mal olurdu.

Yerli halkları doğanın sınırlarına kapatmak için kullanılan kapitalizmin köklerindeki stratejiler, ücretsiz bakım işini üstlenecek insanları, yani kadınları kategorilendirmek için de kullanıldı. İnsan bedenleri tıbbi açıdan kimi zaman, kanuni açıdansa her zaman iki kaçınılmaz kategoriden birine mecbur edilmiştir: erkek ve kadın. Sonuçta ortaya çıkan Toplum-Doğa, erkek-kadın ve ücretli çalışma-ücretsiz çalışma biçimindeki birbirine dolanmış ikilikler, kapitalizmin dünya-ekolojisindeki insanların bazı şeyleri çarpıcı biçimde gözden kaçırmalarını sağlayan bir düşünme şekliyle baş başa bırakmıştır bizi: Sadece ücretli çalışmayı “gerçek çalışma” olarak düşünmeye devam ediyor ve tüm bunları olanaklı kılan bakım işini unutuyoruz. Bunun, kadınların tümünün bakım emeğini üstlendiği ya da bu bakım işinin sadece kadınlar tarafından yapıldığı anlamına gelmediğine dikkat edin. Bu, kapitalizmin dünya-ekolojisinin bu tür birleştirmeleri nasıl normalleştirdiğinin tarihini aydınlatacak. Bakım işi olmaksızın çalışmanın tarihini yazmak, sudan söz etmeden balık ekolojisini yazmak gibidir. Sınırlı bir biçimde mümkün olabilirdi bu tabii ama atlanmış noktayı bir kez fark ettiğinizde devam etmek zordur. En başından beri kapitalizmin ekolojisi cinsiyete, iktidara ve yeniden üretime yoğun bir ilgi duyuyordu; bu meselenin ve bu meseleyle ilgili tarihin böyle tamamen bastırılmış ve çok kolayca unutulmuş olması, bu en başta gelişen ilginin önemine işaret eder. Bu tarih ancak şimdi yeniden keşfediliyor.¹⁹

Büyük Evcilleştirme

İnsanların birbirlerinin bakımını üstlenmelerinin belirli bir yolu yoktur.²⁰ İnsanlık tarihinin topluluk biçimlerinin ve nüfus dinamiklerinin olağanüstü çeşitliliği bu anafikrin altını çizer.²¹ Her dönüm noktasında görülen insan yaşamına eğilme, bakımını üstlenme ve yeniden üretme sistemleri insan dışı türlerle bağlantılıdır. Bu varo-

luşsal bağlantı yalnızca maddi ve biyolojik olanı kuşatmaz, inanç sistemlerimize ve düşünce tarzlarımıza da yayılır. Tüm ergenliğe geçiş törenleri, ilkbaharda yaşanan tüm doğurganlık ritüelleri, mayıs ayında kurdelelerle süslenen direklerden* kan vermeye kadar pek çok şey, insanın ve insan dışı yaşamın birbirleri sayesinde oluştuklarını gösteren örneklerin çeşitliliğine işaret eder. Ancak, kapitalizm idaresindeki yeniden üretim emeğinden söz ettiğimizde, dünya-ekolojisi aracılığıyla yeniden düzenlenen ve günümüzde devam eden çok özel bir dizi düzenlemeye değinmekteyiz.” Bu düzenlemeler altında bazı insanlar, kapitalizmin ekolojisinde bakım işine daha verimli dahil edilmek için yeni siyasi, sosyal ve ekolojik birimlere –evlere– hapsedildi. Buna Büyük Evcilleştirme adını verelim.

Tamamen bağımsız birtakım gözlemler sonucunda yapılmış bir tespit gibi düşünün. 2010-2014 yılları arasında yürütülen Viyana merkezli Dünya Değerler Araştırması, “İşler kıt olduğunda erkeklerin iş sahibi olma hakkı kadınlarınkinden daha fazla olmalı,” ifadesi karşısında bazı tepkiler aldı. İzlanda’da halkın yüzde 3,6’sı aynı fikirdeyken Mısır’da bu oran yüzde 99,6’ydı.²² Bu farkın nedeni nedir? Kültür, din, gelenek, gelir seviyesi gibi basit açıklamalar yapılabilir. Ancak prestijli *Quarterly Journal of Economics*’teki bir çalışma bu saydıklarımızın hiçbirine değinmez. Geçmiş iki yüz yılın verilerini, dinden savaşa ve petrolün varlığına varıncaya kadar her şeyi inceleyen yazarlar, bir grup ülkede, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilişkili kilit unsurun, her nasılsa, belirli bir tarım teknolojisinin kullanılmaya başlanması olduğunu buldu: saban.²³ Saban kullanma geleneğine sahip bir toplumda yetişen bireyler, cinsiyet eşitsizliğini sadece yurtlarında sürdürmezler, göç ettiklerinde bile bu onlardan ayrılmaz. İyi iktisatçılar için sözkonusu olduğu üzere, bu incelemenin

* Germen halklarının genellikle 1 Mayıs’ta, dikili direkler etrafında dans ederek baharı karşıladıkları, kökenleri paganizme uzanan şenlikler. –çn

** Açıklayıcı olması açısından, Whig tarihinin ataerkilliğini yinelemekle ilgilenmiyoruz. Martha Howell’in (2010) çalışması, kapitalizmin temelleri çoğunlukla 1300-1600 yılları arasında atıldığı halde, bu temellerin doğrudan ve kasten modern dünyanın önünü açtığını düşünmenin hem bizim hem de önceki kuşakların dünyalarını küçültmek anlamına geleceğini bize hatırlatır. [Whig tarihi ya da tarihçiliği, geçmiş, özgürlük ve aydınlanma yönünde ilerleyen, liberal demokrasi ve anayasal monarşinin modern biçimleriyle sonuçlanan kaçınılmaz bir gelişme/ilerleme olarak değerlendiren bir yaklaşımdır. –yhn]

yazarlarının da elinde ipucu yok. Toplumsal cinsiyet, eşitsizlik ve ayrımcılık gibi sorunların, sabanı bazı başka tarım teknolojileriyle değiştirecek olsak bile, ortadan kalkmayacağı açık. Buradaki esas zorluk, toprağı işlemenin belli bir yönteminin erkekler ve kadınlar arasındaki ayrımı sadece nasıl doğallaştırdığını değil, eşitlik yönünde ilerlemek için neler yapılabileceğini de anlamakta yatar.

O halde, MÖ 2600'de Mısır hiyerogliflerinde resmedilecek kadar eski bir çiftçilik aleti, 21. yüzyıl şovenizminden nasıl sorumlu olabilir?²⁴ Günümüzde Peru topraklarında kalan bir 16. yüzyıl sınırında, vakanüvis Inca Garcilaso de la Vega, saban-cinsiyet ayrımı muammasını çözebilecek önemli bir şey nakletti.²⁵ Yerli halk, evcilleştirilmeyi ve ardından öküzlerin çiftte koşulmasını büyük ölçüde hem doğanın düzeninin sekteye uğraması hem de evcilleştirenler hakkında söylenenlerden dolayı tuhaf bir davranış olarak gördü. Yerliler bu meseleye, İspanyolların toprağı süremeyecek kadar tembel oldukları ve boş boş oturup dışlarındaki yiyecek artıklarını çıkarırken, bu işi kendileri için yapmak üzere hayvanları eğitmeleri gerektiği açıklamasını getiriyorlardı. İspanyollar da çiftçilik yapmak üzere seçtikleri arazi nedeniyle ve onu işgal ediş biçimlerinden dolayı tuhaf addediliyorlardı. Yerli halk, Cuzco ve etrafında hâlâ görülebilecek tıraşlama yöntemini benimsemişken sömürgeciler büyük çiftlikleri için görece düz ovaları tercih ediyordu.²⁶ Herkesin malı olan bir yamacı sabanla süremezsiniz, hem fizik kanunları hem toplum adabı buna şiddetle karşı çıkar. Geniş, bitişik, özel mülkiyete ait büyük çiftlikleri sürmek çok daha kolaydır. Başka bir ifadeyle, yalnızca saban değil, çalışmadaki dönüşümlerin oluşturduğu küme, insan dışı yaşamla ilişkiler ve sabana uygun mülkiyet de tuhaftı. Hayvan ve insanın evcilleştirilmesine dair yakın zamanda oluşan fikirler bunların merkezindeydi.

Modern hane halkı ve üyelerinin kökenleri, Avrupa kapitalizmindeki ekolojik değişimlerde bulunur. *The Working Lives of Women in the Seventeenth Century*'de Alice Clark anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailenin, bakım işi ve müşterek arazilerde yapılan üretimin iktisadi coğrafyasındaki değişiklikler sayesinde ortaya çıktığını

savunur.²⁷ Müşterek arazilerdeki kadın emeğinin, yakacak malzeme toplamak ve hasat sonrası kalan başakları derlemekten oluştuğunu ve bunun da geçinmek için yeterli geldiğini, bazen de pazarlanabilir bir ihtiyaç fazlası sağladığını anımsayalım. Herhangi bir şey ters gittiğinde topluluktaki –dini, kişisel, toplumsal– destek ağları toplumsal güvence sağlıyordu. Bu düzenlemeler, sabanın yaygın kullanımıyla ortaya çıkan yeniliklerle uyumlu değildi: etrafı çevrilmiş sahipli arazilerin giderek büyümesi, monokültür tarım alanları, ayrıcalıklı özel mülkiyet düzenlemeleri, açlık ve hapis tehditleriyle harekete geçirilen işgücü yaratımı.

Çitle çevirme, köylülerin yetersiz topraklarında hayatta kalmalarını imkânsız hale getirdi. Köylüler hayatta kalmak için emeğini satmaya zorlanan ücretli işçiler haline geldi. Bu durum kadınlarla erkekleri emek piyasasında rekabete soktu. Müşterek alanlarla birlikte, süt ve süt ürünleri satışları sayesinde hane halkını ayakta tutan mandıracılık kadınları tarımda kullanmanın bir yolu olmuştu. Müşterek araziler olmaksızın hiçbir sığır otlatılamazdı. Mandıracılığa uygun koşullar açısından pazar daraldı; koyun yünü inek sütüne göre çok daha kazançlıydı ve kırkma erkek işi olarak cinsiyet ayrımcılığına uğradı. Ücretli çalışma bağlamında kadınlara sadece ilkbaharda süt sağlamak ve inekleri yavruslatmak için gereksinim duyuluyordu. İlkbaharda toprağı sürmek ve sonbahar hasadı ağır emek gerektiriyordu ve genellikle erkek işi olarak yerleşti. Bu işbölümü, kadın ve erkek istihdamının farklı fiyatlandırılmasına neden oldu. Günümüzdeki küresel ücret uçurumunun kökenlerini tarlalarda buluruz; en başından beri doğayla ilişkilerin dahil olduğu bir fenomen.

Hane içinde ev idaresiyle ilgili modern yöntemlerin yerleşip tutması için ekonomi yeterli değildi. Kadınların ve erkeklerin yeni hane sorumlulukları konusunda eğitilip terbiye edilmeleri gerekliydi. Erken dönemde modern Avrupalılar, insanlar arasındaki toplumsal ilişkinin arketipinin, Tanrı'yla insan arasındaki münasebet olduğunu kabul edebildi. Krallar, Tanrı'nın hükmünü tebaaları üzerinde somutlaştırmıştı, aile içindeyse kocalar benzer bir rol üstleniyordu.²⁸ Dinsel devrim esnasında papalık iktidarı zayıflarken 15. ve 16. yüzyıllarda

Avrupa’da, kilisenin iktidarı ve kralların egemenliği hakkında yazılan eserlerde patlama yaşanmasıyla eşzamanlı olarak ev içi idaresi üzerine birtakım kitapçıkların yayımlandığının görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu kılavuzlar, kentleşme ve sanayileşme tarafından körüklenen yeni toplumsal düzenle birlikte kafası karışanlara talimatlar sundu. “Efesliler 5:21”den bir alıntıyla başlayan William Gouge’un *Of Domesticall Duties* adlı kitapçığı bunların en etkilileri arasındaydı: “Mesih’in haşyetiyle birbirinize boyun eğin.”²⁹ Yeni Ahit’in merhametliliğiyle tavllanmış, hiddetli Eski Ahit Tanrısı temasını açmılayarak hane halkındaki kadınları boyun eğmeye özendirir. Evde, kadınlar erkeklere ve hizmetçiler efendilerine itaat edecekler ve erkekler de Göklerdeki Baba tarafından sunulan otoriter rejim modelini izleyeceklerdi.

Modern hane halkı hegemonyası, sırf eğitim kitapçıklarıyla değil zorlama yoluyla da yaratıldı. Ucuz çalışmadaki gibi, ucuz bakım stratejisinin işlemesi için belirli niteliklerdeki insan zümrelerinin terbiye edilmesi gerekiyordu. Kadınların bedenini uysal üreme makinelerine dönüştürmek zorlama, korku ve toplumsal denetim gerektirdi.³⁰ Bu denetimi sağlayan kurumlar arasında hapisane, okul, hastane, akıl hastanesi yer alıyordu; cinsellik ve cinsiyetse hem kamusal hem de özel alanda şiddet kullanılarak ve utandırma yoluyla idare ediliyordu.³¹ Sapkın kadınlar, doğadaki yerlerini hükme bağlayan düzenin üstünde, doğaüstü yaratıklar olmakla suçlandı. Cadılara, yeni düzene karşı koyanlara, burjuvazinin dışında kalıp kılavuzların içerdiği talimatları okuyamayan ve direnişe kalkışabilecek kadınlara pedagoji adıyla tüyler ürperten umuma açık işkenceler uygulandı.³² Silvia Federici’nin kaydettiği üzere, Michel Foucault’nun ilgi duyduğu şiddet biçimleri –bireysel bedenlerin çalışmak, yeniden üretmek ve belli davranışlarda bulunmak için terbiye edilmesi– tarihsel sahne- de erken kapitalizmin stratejik gereksinimlerinin sadece bir parçası olarak boy gösterir.³³

Bunu dünya-ekolojisi diliyle yeniden tanımlarsak, insanoğlu ve doğanın çifte keşfi –Kate Raworth’un sivri üslubuyla söyleyecek olursak– insan merkezli olmaktan ziyade erkek merkezliydi.³⁴ Hane

halkının şiddet içeren eğitimi hukuk vasıtasıyla, özellikle de mülkiyet hukukuyla zorla uygulandı. Bu tartışmayı ucuz yaşamın incelendiği yedinci bölüme ertelemek yerinde olsa da modern kapitalist mülkiyet üzerine yazılmış en özgün metnin (John Locke’un ilk kez 1689’da yayınlanan *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*’si) bir kısmı önceden değinmeye değer. Bu belge, hem neye sahip olunabileceğini hem de kimin sahip olabileceğini ana hatlarıyla belirtir. Yeni kapitalist devletin etkinlik alanlarını insanlar arasındaki diğer hiyerarşi türlerinden ayırıp çevreler. Bu suretle *İkinci İnceleme*’nin ikinci paragrafı, “Muktedirin Tebaa üzerindeki İktidarı bir Babanın Çocukları, Efendinin Hizmetçisi, Kocanın Karısı ve Sahibin Kölesi üzerindeki iktidarından ayırt edilebilir,”³⁵ diye belirtir. Bu, bazı erkeklerin özgür ve eşit yurttaşlar olarak katılabileceği kamusal alan ile kölelik, ataerki ve kadının yasal temsilinin kocası aracılığıyla geçerli olabileceği özel alan arasındaki ayrımı sağlamlaştıırır. Başka bir ifadeyle, liberal özne erkek olarak doğmuştur. Şiddet ve belirli bir tür üretim düzenine geçilmesi sonucu, kapitalist tarımın küresel uzantısı aracılığıyla doğan bu erkek özne, bu yaşanan yeni gerçeklikler bağlamında neyin Doğa neyin Toplum düzeninde değerli sayıldığının belirlenmesine de katkıda bulunmuştur.

Bu durumun kışkırttığı toplumsal karışıklığı tahayyül etmek zor olsa da kimi yerlerde aşağıda gösterilen sahneye çok benziyordu. Bu tablo, bir zamanlar hoş bir ülke manzarası olarak görülmüştür. Birbirini izleyen eleştirmenlerin yakından bakışlarıysa çok daha fazlasını göstermiştir.³⁶ Günümüzde Londra’da, National Gallery’de asılı duran *Bay ve Bayan Andrews* isimli eserinde Thomas Gainsborough, kapitalist dünya-ekolojisinin bir tablosunu resmetti. Soldan, en rahatlamış kişiyle başlayalım: Robert Andrews. Yüzde 1’in bir parçası, ancak kıyafetleri umuma açık yerlerde pek de mümkün olmayacak kadar laubali; Bay Andrews “Kiss the Chef” önlüğünün 1750’lerdeki muadilini takıyor. Ailesinin Essex, Sudbury’deki mülkü Auberies’in, “Stour Vadisi”nin Suffolk tarafındaki Cornard Ormanı’na doğru bakan evin güneydoğusuna doğru yüz yarda” mesafeden bakıldığında görüldüğü üzere burada gözlemleyebileceğiniz her şeye sahiptir.³⁷

Bu mülk miras ve yapılan yatırımların sonucuydu. Robert Andrews'un aynı adı taşıyan babası Robert Andrews, son derece başarılı bir kuyumcu ve bankerdirdi. Baba Andrews'un pek çok borçlusunun arasında en vahim durumdaki, Andrews'un 30 bin sterlinlik (günümüzde bu tutar 6,4 milyon dolara denk) borcuna kefil olduğu Galler Prensi Frederick'ti.³⁸ Gainsborough'nun tablosu ucuz para ilişkilerinin, nakdin savaşa ve yeniden nakde dönüşmesinin kanıtı; yüzyıl önce topraktan çekip çıkarılmış Potosí ganimetleriyle satın alınan bir mülkiyet portresinin nişanıdır. Auberies, Andrews ailesinin ve Andrews'in karısı Frances Carter'ın ailesinin mülklerinin birleşimidir. Gainsborough bu eseri şöalesinde çalışmaya başladığında sadece soylulardan değil, aristokrasiyle bağlantısı olmayan, zenginlikleri hemen hemen üç yüzyıl önce başlayan yeni bir birikim ve yağma döngüsü tarafından yaratılmış yeni paralanmış kent sakinleri sınıfından da siparişler almıştı.

FIGÜR 2: Thomas Gainsborough, *Bay ve Bayan Andrews*, yaklaşık 1750. National Gallery, Londra.

Birçok yorumcu, hem Andrewsların hem de topraklarının bir çalışması olarak tablonun alışılmadık olduğunu gözlemledi. Tarımsal teknolojinin sınırındaki bir çiftliğin resmidir bu. Robert Andrews,

“Çiftçilik Kârı Üzerine” ve “Buğdayda Sürme Hastalığı Üzerine” gibi başlıklarla yazıları *Annals of Agriculture*’da yayımlamış bir tarım uzmanıydı.³⁹ Tahıllar burada düz bir çizgi halinde ekilmiştir. Jethro Tull tarafından 1700’de icat edilen ancak yaygınlaşması 1800’lerin ortalarını bulan bir tohum ekme makinesi⁴⁰ kullanılarak ekilmiş olması muhtemeldir. Bu teknoloji, kırsal kesimdeki tarım yöntemleri giderek artan bir biçimde kentteki endüstriye benzediğinde ortaya çıkan sorunları çözmeye yarar; emek, makineler, girdiler ve piyasalar arasındaki dengeyi en uygun hale getirmeye çalışır.

Gainsborough, Robert ve karısı Frances arasındaki ilişkiye yeni bir bakış açısı sunar. Görüş alanına giren her şeyin sahibi, kendine degecek şekilde destek yaptığı silahıyla ağaca doğru kamburunu çıkarıyorken, kadın dimdik, elleri tablonun bitmemiş kısmının üzerinde, kucağındadır. Bazıları, Gainsborough’nun Bay Andrews’un vurduğu ve köpeği tarafından bulup getirilen bir sülüne yer vermeyi tasarladığını ileri sürmüştür.⁴¹ Bazılarıysa, buraya daha sonra bir bebek Andrews’un ekleneceğini ileri sürmüştür.⁴² Her hâlükârda Frances Andrews, kocasının sahip olduğu çevrilmiş arazi ve kocasının yanı başındaki evcilleştirilmiş köpek gibi bir mülke benzetilmiştir.

Gainsborough, aynı yörede büyüdüğü ve muhtemelen aynı zamanda aynı ortaöğretim okuluna gittiği küçük Robert Andrews’u tanıdı. Yaşlı Andrews’un servetinin fakındaydı ve böyle bir zenginliğin gücünün, kendisinin ulaşabileceğinin sonsuza dek ötesinde olduğunu bilerek ondan himaye almış bile olabilirdi.⁴³ Belki de o nedenle bazı eleştirmenler Bayan Andrews’un temsilinde, izleyiciye yönelen bakışında, kendisi mal olsa da onun konumunun altında bulunduğumuzu söyleyen bir küçümseme görmüştür.⁴⁴

Hububata dayalı kapitalist tek türlü tarımının gelenek ve teknolojilerinin eşlik ettiği bu iktidar ilişkileri, Büyük Evcilleştirme’nin özellikleridir. Gainsborough’nun tablosu yalnızca tarih dersi sunmakla kalmaz, güncel bir haberdur de: Bugün dünyada her tarafta dayatılan ve karşı konulan toplumsal değişimlerin tanımıdır. Daha sonra ortaya çıkan sosyal ilişkileri irdeleyen Danimarkalı ekonomist Ester Boserup, “Peygamberin kendisine atfedilen, kulluğun girme-

diği çiftliğe asla pulluğun da girmediyi,”⁴⁵ şeklindeki İslamiyete ait alıntıyı kaydetmiştir. Etrafı çevrilen müşterek arazilerin imhasını ve insani üretimle yeniden üretim arasındaki yeni ilişkileri anlarsanız, sonunda mükafat olarak kadın düşmanı sabanın gizemini çözebilirsiniz.⁴⁶ Ancak sabanla toprağı sürmenin, nasıl olup da öncelikle yok ettiğı toplumsal düzenlerin kemikleriyle beslenen bir gelenek haline geldiğini keşfetmek için sadece iki yüz yıl öncesine gitmek yetmez; bunun için çok daha gerilere gitmelisiniz.

Finansallaşma ve Kadınların Mirası

Denetimin yeni gelenekleri, özellikle İngiltere’de burjuva kadınları çok zor duruma soktu. Buradaki hukuk, kadın ve mülkünü eşinin otoritesi altına yerleştirerek evli kadının statüsünün kocasının himayesinde olmasını kutsadı. Avrupa’nın çoğı, evlilik durumunda üç tür mülkiyet hakkı tanımışken –erkeğin mirası, kadının mirası ve evlilik esnasında edinilenler– İngiliz hukuku sadece iki türünü kabul etti: dula miras kalan toprağın ve diğer her şeyin üçte biri. Kocanın himayesi, ortaçağdan 19. yüzyıla kadar devam etti. Kadınları haklarından ve kimliklerinden yoksun bırakma gücü öylesine muazzamdı ki karşıt kampanyalara katılanlar buna “sivil ölüm” adını verdi. Kadınların kocalarının soyadını almalarının kökeni bu yerleşmiş uygulamaya dayanır. Ortasınıf eşleri, ev içinde iş gören çalışanlar ve diğer canlılar üzerinde iktidara sahipti. (Haneyle ilgili kitapçıklarda bulunan bir 17. yüzyıl sloganı şöyle der: “İngiltere bir kadın için cennet, bir hizmetkâr için kodes ve bir at için cehennemdir.”)⁴⁷ Burjuva kızların ebeveynleri her şeye rağmen endişeliydi. Servete ve kızlarını alıştırdıklarını yaşam tarzına kızları evlendikten sonra ne olacaktı? Ya yetersiz kocaları olursa? Uygun olsalar bile ya genç yaşta ölürlerse?

Bu soruların yanıtları, Amy Louise Erikson’un öne sürdüğü etki-leyici bir analiz olarak, büyük ve karmaşık modern finansal işlemleri açıklamaya bir miktar yardımcı olur.⁴⁸ Cadı avı dönemlerinde kocanın himayesine açıktan başkaldırmak riskliydi. Hayatta kalmak ve olan bitene daha belirsiz biçimde göğüs germek için İngilizler, dulların finansal güvencelerini hazırlamalarına, koca himayesi altındaki ço-

cukların gelir sahibi olmasına ve dullara destek vermesi gereken ailelerin servetlerinden gelir temin edilmesine olanak tanıyan sözleşmeler hukukunu geliştirip kendilerini buna alıştırdılar. Bu düzenlemeler kendi başlarına finansal araç olmasa da Erikson, “Kuramsal mülkiyet kavramları için hukuki güvenlik kavramının olağan hale geldiği bir iklim oluşturmaya yardım ettiklerini,” ileri sürer.⁴⁹ Bu, evlenmemiş burjuva kadınlar için özellikle anlamlıydı; paraya erişimleri, kapitalizmin geliştirdiği spekülâtif işlemlerde pay sahibi olmalarına imkân verdi. Erkekler Pasifik’in güney kesimlerindeki finansal balonda tüm paralarını yitirirken, bu spekülâtif çılgınlığa katılan kadınların çoğunlukla kârlı çıktığını öne süren kanıtlar dahi vardır.⁵⁰ Hisse senedi piyasaları dehşete düşürecek kadar büyük olmadığından, meseleyi fazla abartmamak önemli olsa da günümüzün finansal araçlarının, satın alma ya da satma hakkının ve vadeli işlemlerin yasal ve kültürel altyapılarının, burjuva kadınların kayıplarını hane halkı aracılığıyla sınırlamak için oluşturulduğunu incelemek kayda değerdir. Evlenmemiş kadınların finans piyasalarına katılımı, elbette yeni çekirdek hane halkının amacı değildi. Bunu hem sınıfın toplumsal cinsiyete indirgenemezliğinin hem de tarihsel durumun tuhaf rastlantılarının, bir kere daha, modern kapitalizmin şekillenmesinde nasıl etki ettiğinin bir örneği olarak ortaya koyuyoruz.⁵¹

Yatırımcı sınıfının parçası olmayacak kadınlar için evlilik başka olasılıklar sundu. 1600’lerde işsizliğin artması, kadınları yoksulluktan kaçınmak için evlenmeye teşvik eden nedenlerden biri oldu.⁵² Bununla birlikte, kadınların evliliği seçme nedeni olan ekonomik zorunluluklar artarken bile bu seçimlerin *zoraki olmadığı* şeklinde kılıfına uydurulan düşünme biçimleri de çoğalıyordu. Bu elbette, özgürlükleri çok düşük ücret, açlıktan ölme ya da borçlu hapisanesinde hizmet etmekten ibaret olsa bile, en azından teoride istediğini yapabilen kimseler gibi görünmesi gereken kapitalizm idaresindeki işçilerin kapitalizm ilişkilerine ayna tutar. Bu yeni dünyanın önde gelen kuramcılarından biri kuşkusuz Adam Smith’ti. Pratik deneyimi sınırlı olsa da, onun da aile ve evlilik hakkında düşünceleri vardı. Smith ne evliydi ne de babaydı. Yetişkinliğinin büyük kısmını kendisine bağımlı annesi

Margaret Douglas'la geçirdi. Babası, Smith'in doğumundan önce ölmüştü ve annesi Margaret Douglas mülkün yalnızca üçte birini miras olarak almıştı. Smith iki yaşında babasının mülküne kondu. Kocanın himayesinde olma mevzuatı, Douglas'ın kocasının ölümünün ardından finansal açıdan neden yeni yürümeye başlamış çocuğuna bağımlı olduğunu açıklar.⁵³

İlk defa 1759'da basılan *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda Adam Smith, Kuzey Amerika yerlilerinin, eşlerin özgürce taraf olmasından ziyade yaşlıların düzenlediği bir sözleşme niteliğinde olan evlilikleri hakkında bildiklerinden yararlandı. Yerli halk neden özgürce evlenmemişti? Smith bunu, Kolomb'un cinsiyetçi dilini yankılayacak şekilde şöyle açıklar, “Sevginin zayıflığı [...] yabancılar arasında kadınca tutumların en affedilemez olanı kabul edilir.”⁵⁴ Tuhaf bir mantık ama derdini anlatmasına yaradı: En iyi evlilik türü, kadınların ve erkeklerin sevginin eşit tarafları olarak birbirini seçtiği Britanya'daki uygulamaydı. Serbest piyasaların özgürlüğü konusunda en çok alıntılanan, konunun mihenk taşlarından biri olarak kabul edilen bir adamın aşkta özgürlüğü desteklemesi ya da bu modeli vahşilerin, doğal medeniyetlerin aşağıdaki konumlarından medet umarak meşrulaştırması şaşırtıcı değil elbette. Fakat yine de hayatındaki en sevgi dolu ilişkiyi annesiyle kurması biraz ironik.

Kadınların İcadı

Yeni kapitalist düzenin gelişmesi için eski düzenin kökünü kazımak gerekliydi. Kadınları, erkekleri ve çocukları çekirdek ailenin dışında desteklemiş olan akraba ağları, en az müşterek araziler kadar yıkıma uğratıldı.⁵⁵ Ailelerin varlığını sürdürmesini sağlayan geniş aile ve ilişkiler dönüştürülüp profesyonelleştirildi. Eğitim çalışmalarının okullarda yürütülmesinden sonra kadınlar bakım için çocuk odasına hapsedildi. Cerrahlar –daima erkek– ebelerin yerini aldı.⁵⁶ Kadınların ekonomik etkinliği, belli bir noktaya kadar izin verildiği ölçüde, paralel olarak siyasetin uzaklaştırıldığı ev içi alana hapsedildi. Kadınlar buna karşı koydu. Örneğin, Fransız Devrimi kadınların ekmek protestolarına öncülük etmesiyle başladı. Fakat kapitalizmin ekoloji

mantığı kadınların tarihi, eylemciliği ve direnişinin küçültülüp sesinin kısılmasını talep etti. Evde erkeklerin sözü geçti ve kamusal alana vatandaşlar hükmetti; vatandaş olmak için mülk sahibi beyaz erkek olmak zorundaydınız.⁵⁷

Devlet bu sistemi işler kılmak için erkek ve kadın kategorilerini dayatmaya aşırı ilgi duymaya başladı. Bedenleri ikisinden birine tam olarak uygun olmayan insanlar, bu kategorilerden birine uyacak şekilde ameliyat geçirdi.⁵⁸ Böyle kategorilerin mevcut olmadıkları yerlerde de icat edilmeleri gerekiyordu. Örneğin İngiliz sömürgesi Nijerya’da evle ilgili düzenlemelerin dönüştürülmesi, ev içi alanın yaratılması ve kadının yasal kategorisinin oluşturulması büyük önem taşıyordu. Kan bağı, Nijerya ve diğer birçok toplumun hayati önem taşıyan bir parçası olmasına –ve kadınları bazen çekirdek ailede sahip olacaklarından daha ileri bir konuma taşısa da genellikle bu süreci karmaşıklaştıran kendi hiyerarşileriyle birlikte ortaya çıkmasına– karşın, liberal vatandaşlar için hukuken en önemli akrabalık evliliğidir.⁵⁹ Oyèrónké Oyèwùmí’nin işaret ettiği gibi, “Yorùbá toplumunda yakın zamana kadar kadınlar yoktu. Elbette *obinrin*’ler vardı. *Obinrin*’ler anatomik olarak kadındır. Anatomileri, tıpkı *okùnrin*’ler (anatomik olarak erkekler) gibi, herhangi bir toplumsal konum için onlara ayrıcalık tanımadı ve bu anlamda bir konuma nüfuz etmelerini tehlikeye sokmadı.”⁶⁰ Oyèwùmí devam eder:

“Kadının” bir kategori olarak yaratılması, sömürge devletinin ilk başarılarından biridir... Bu nedenle, sömürge hükümetinin Yorùbá gibi halklardaki kadın liderleri tanımamasının düşünülemez olması şaşırtıcı değildir... Devlet iktidarının erkek cinsiyeti iktidarına dönüşümü, kadınların belli bir düzeyde devlet yapılarının dışında bırakılmasıyla başarıyla tamamlanmıştır. Bu, iktidarın toplumsal cinsiyet tarafından belirlenmediği Yorùbá devlet örgütlenmesiyle tam bir karşıtlık içindeydi.⁶¹

Tıpkı İspanyol sömürgecilerin Mayaların cinsel serüvenlerini dizginlediği gibi, İngilizler de kadının yasal kategorisini yaratan ve kadını

yeniden üretim atölyesi olan hane halkı içine yerleştiren kendi cinsel düzen ve iktidar biçimlerine biat edilmesini emrettiler.⁶² Ancak kuşkusuz, atölye terimini kullanmak ev işlerinin nasıl görüldüğünü yanlış nitelemektir. Doğanın ticari kurumlara karşılıksız armağanlar sunmasına benzer şekilde, kadınların erkekler için yaptığı bir iyilik olarak, ücretli çalışma alanının kesinlikle dışında sayılmıştır.

Bu anlayışın kültürel temelleri, Jennifer Morgan ve başkalarının belgelerle kanıtladığı gibi, Afrikalı kadınların Atlantik ötesinde köleleştirilmeleri sırasında atılmıştır.⁶³ Köle tüccarları ve kâşifler, De Cuneo'nun, Kolomb'un ikinci seferindeki raporlarının mantığını izledi; burada yerli kadınlar hem cinsellikleri doğal değilmiş gibi hem de Topluma has alanların dışında, Doğaya yakın olarak gösteriliyordu. Bu fikrin merkezinde tiksindirici bir doğurganlık yatıyordu. Kölelik karşıtı John Atkins, Gineli kadınların hayvanlarla ilişkiye girdiklerini ve memelerinin çok büyük olduğunu, öyle ki "bazılarının omuzlarının üstünden emzirebildiklerini" aktarmıştır.⁶⁴ Başka sömürgeciler, sancısız doğum yapan kadınları bildirmiştir. Kölelik, daha fazla köle üretmek gibi büyüleyici yeni zorunluluklar getirdi. Kadın köleler yalnızca borçları ödemek için değil, aynı zamanda bir çeşit faiz üreten finansal araçlar haline geldi: 1650'lerde Barbados'taki bazı kadınlar, daha çok köle üretilmesini sağlayan, böylelikle bu daha çok kölenin finansal yükünü karşılayan bedenler olarak, "çoğaltanlar" adıyla anıldı. Dahası bu doğurganlık kölelere, başka çocukları yetiştirmek için bir yatkınlık, ev hizmetlisi arayan beyaz burjuva ailelerine köle satmak için verilen birçok ilanda yer bulmuş bir yetenek bahşetti.⁶⁵

Her zaman direnme olanağı vardı. Yerli kadınlar, Kuzey Amerika'daki göçmen sömürgeci projesinin başlangıcında, aracılık yaparak, onlar için başlık parası ödemiş kocalarını yeni birileriyle değiştirerek, kürk ticareti yapan şirketlerin düzene sokma girişimlerini savuşturarak, Kanada kürk ticaretinin sınırlarında her iki tarafı birden idare ettiler.⁶⁶ Ev içindeki düzenleri, erkeklerin geçimi sağladığı kadınlarınsa evi çekip çevirdiği ikili, ataerkil modele uymayacaktı. Benzer şekilde ABD'deki kadınlar için de, bir erkeğin

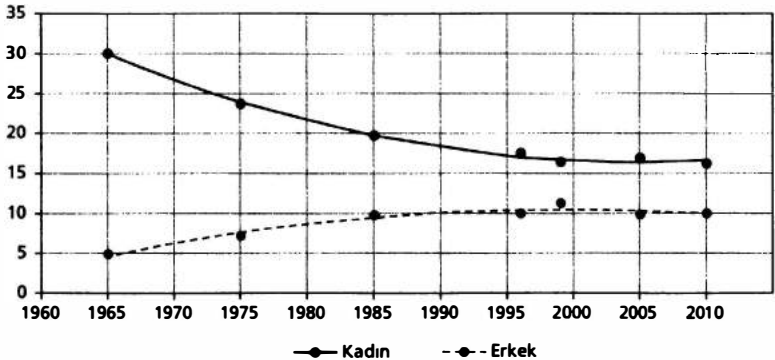
mutlak otoritesi altında oldukları bir yerde, hane halkının yararına olması şartıyla girişimcilik faaliyetlerinde –örneğin pansiyoner almak– bulunacakları alanlar mevcuttu.⁶⁷ Avrupa’da, kırsal alanlardaki Hollandalı kadınlar şehirlerde ev hizmetlisi olarak çalıştılar, toplantılar düzenlediler ve sendikalaştılar.⁶⁸ Vaziyet buyken, bu direniş her zaman başka mücadeleler bağlamında gerçekleşmiştir. Küresel Güney’de yeni ortaya çıkan milliyetçiler 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupalı imparatorluklarla savaşa tutuştuklarında, cinsiyet siyasetinin hudutlarını da artan bir güçle zorladılar. Irk, sınıf ve toplumsal cinsiyet hem erkekleri hem de kadınları etkileyecek şekilde bu sınırlarda eşzamanlı olarak üretildi.⁶⁹ Beyazlık çalışması gibi, erkeklik araştırmaları ve yasal türdeşleri de hâlâ görece yenidir ancak bu alan gelişme gayretindedir ve hegemonik erkeklik idaresindeki akraba ilişkileri çevresinde gerçekleşen dönüşüm ve direnişler hakkında öğrenecek daha çok şey vardır.⁷⁰

Sabandan Sonra

Sabanın kader olmadığını iddia edenlere ne diyeceğiz? Bir toplumun kapitalizme geçişin etkilerinden kurtulması ve belirli koşullar altında bir tür eşitliğin geliştiğini görmek mümkündür. Bu görüş 2016 yılına ait bir raporda IMF tarafından özetlendi; raporda sağlık, ekonomi ve parlamenter katılım ve eğitimin dahil olduğu bir dizi göstergeye göre, dünya çapında kadınların pek çoğunun koşullarında gelişme kaydedildiğini belirtiliyordu.⁷¹ IMF artan toplumsal cinsiyet eşitliğini yükselen milli gelirle ilişkilendiriyor ve zenginliğin kadınlara özgürlük sağladığı önyargısı baki kalıyor.

Yine de hikâyenin dolambaçsız olduğu söylenemez. Gelir artışının kadınların haklarını kısıtladığını kanıtlamak için Ortadoğu’daki ve başka yerlerdeki petrol ülkelerine bakın.⁷² Son kırk yıl süresince kişi başına düşen reel geliri yüzde 500 artmasına karşın eşitsizliğin büyük ve sürekli olduğu Hindistan gibi bir ülkeye de bakın. Kuşkusuz, temiz suya ve sağlık hizmetine erişimin artmasının kadınlara faydası olmaktadır⁷³ ama kadınlar daha az ücret ve daha az gıda karşılığında erkeklerden daha fazla çalışmaya devam ediyor.⁷⁴

Kırsaldaki Hintlilerin aldığı günlük kalori miktarı geçtiğimiz kırk yılda yüzde 500 azalırken, kadınlarda anemi oranı son on yılda artış gösterdi.⁷⁵ Meselenin aslını görmenin yollarından biri, zamanın nasıl kullanıldığını ortaya koyan anketlerdir. Hindistan'daki anketler, yiyecek ve yakacak sağlamak ve hane halkının bakımını karşılamak için erkeklerden altı kat daha fazla zaman harcayan kadınların ulusal hesaplar sisteminde görüldüğünden çok daha fazla ev işi yaptığını gösteriyor. Düşük gelirli erkeklerin ve kadınların genellikle birden fazla, çok düşük ücretli işleri olmakla birlikte, özellikle kırsal alanlarda yaşıyorlarsa hem daha az uyuyan hem de daha az boş zamanı olan kadınlar, en düşük ücretli çalışanlar olmaya devam ediyor.⁷⁶ Bu, “Daha zengin olsalardı daha iyi durumda olurlardı,” denilip geçilecek bir durum değil. Ulus daha zenginken yoksul ve çalışan sınıflar daha açtır ve kadınlarının erkeklerden daha kilolu ya da zayıf olması muhtemeldir.⁷⁷

TABLO 1: ABD'deki 25-64 yaş arasındaki bireyler için toplumsal cinsiyete göre, saat bazında ortalama haftalık ev işi süresi. KAYNAK: Bianchi vd. 2012, 57-58.

ABD'de yeniden üretim emeğini inceleyen araştırmacılar, yukarıdaki şemanın gösterdiği üzere, 20. yüzyılda saatlerin genelde olumlu eğilimler gösterdiğini kaydetmiştir. Ev içindeki ücretsiz emeğe daha

çok sayıda erkek, eskisinden daha uzun süreler –yine de haftalık 10 saatlik bir üst sınırla– katılım gösteriyordu. Genellikle, çamaşır ve bulaşık makineleri gibi zahmeti azaltan aletlerin, kadınların üzerindeki yükü azaltan teknolojiler olduğu sanılsa da işler o şekilde cereyan etmedi. Başlangıçta, çamaşır makineleri yıkama zamanını azaltmadı. Yalnızca, kıyafetlerin –kadınlar tarafından– ne sıklıkla temizlenmesi gerektiğine dair erkeklerin beklentilerini artırdı.⁷⁸ ABD kadın hareketi ev içindeki işbölümüne dair beklentilerin değişmesinde etkili oldu ancak o zaman bile, Ruth Schwartz Cowan'ın *More Work for Mother*'da yazdığı üzere, erkeklerin kendilerini yaparken buldukları işler kesinlikle çok daha mekanikleşmiş işlerdi. Kadınların ev içinde meşgul olduğu işlerse, çalışma süreleri erkeklerle benzerlik gösterse de, onlara çok fazla görev yüklediğinden daha fazla zihinsel sorumluluk gerektiriyordu.⁷⁹

Önceki bölümdeki ucuz çalışma tartışmasında, kır ve kent ekonomilerini küresel çiftlikler ve küresel fabrikalar arasındaki bağlantıyla birleştirdik. Proleter emeği kullanmak, ancak bakım emeği doğanın “karşılıksız armağanlarından” –ki gördüğümüz üzere ne karşılıksızdır ne de armağan– biri olarak kullanılabilir olduğunda mümkün olmuştur. Kapitalizm yoluna yalnızca bakım işini çantada keklik kabul ederek devam etmez, bakım işi vasıtasıyla geliştirilen becerilerin meta üretimi dünyasında satılabilir olmasını da bekler. Dolayısıyla hünerli parmaklara, şefkatli tutumlara ve destekleyici tavırlara sahip olduğu şeklindeki cinsiyetçi fikirler hayatları boyunca ucuz bakım işleri için eğitilen ve *kadın olmalarından ötürü* belirli becerilere sahip olmaları beklenen kadınların *maquila*'larda, çağrı merkezlerinde ve çocuk bakımı işinde istihdam edilmesine –ve emeklerinin ucuzlaştırılmasına– yol açar.⁸⁰

Sadece bakım işiyle edinilen becerilerin değil, esnekliğin de cinsiyetçi beklentileri vardır. Prekarya –Küresel Kuzey'de 20. yüzyıl ortalarındaki sanayi işçileriyle doğal olarak bağlantısı bulunan, iş güvencesi, emeklilikleri ve örgütlü birlikleri olmayan işçiler– yeni bir şey deneyimliyor gibi görünebilir.⁸¹ Ancak hareketlilik, esneklik ve sürekli kullanılabilirlik uzun zamandan beri bakım emeğinin ayırt

edici özellikleri olmuştur. Güvencesiz istihdamın kökenleri, kapitalist işyeri lojistiğindeki ilerlemelerinin yanı sıra geçmişteki ücretsiz bakım işi rejimlerine dayanır. Serbest çalışan ekonomisi, tüm çalışma dünyasına yayılmış bakım işi disiplinlerinin bir uzantısı olarak okunabilir.

Bakım ekonomisindeki büyüme –benzer küresel eğilimlerle beraber ABD’de 2012’den 2022’ye kadar yüzde 70 olacağı tahmin ediliyor–⁸² bakım emeğini yapısal olarak ucuz tutar. Bununla birlikte, ABD bakım ekonomisinin şu haliyle görünmesini olanaklı kılan tek şey, dünyanın diğer bölgelerinden gelen bakıcıların hamleleridir. ABD’nin bakım ekonomisi, ithal kölelerin süt anne olarak satılmasından sağlık hizmeti uzmanlarının Küresel Güney’den Küresel Kuzey’e yakın zamanlardaki göçlerine dek, uzun, küresel ve ırkçı bir ekolojiye sahiptir.⁸³ Bazı durumlarda emek kelimenin tam anlamıyla üremeyle ilgilidir. Üreme teknolojilerindeki ilerlemeler taşıyıcı annelik taleplerinde ani artış yaratmıştır. Dünyanın en büyük rahim piyasası Hindistan’dadır, sadece burada 2 milyar dolardan fazla kâr elde etmesi beklenir. Küresel Kuzey’de 80 bin ila 100 bin dolara mal olan hizmet Hindistan’da 35 bin ila 40 bin dolara alınabilir.⁸⁴ Ucuz bakımın sınırı, başka yerlerdeki hane halklarının geçimine yardımcı olmak için sınırların öbür tarafına para gönderen bakım hizmeti sağlayıcılarının çok büyük, uluslararası ağlarıyla derinleşip genişlemektedir. Küresel hane daima, küresel fabrika ve küresel çiftliği mümkün kılacak şekilde iş görür.

Bakım çalışmasında meydana gelen temel devalüasyona kökten bir tepki, jiu-jitsu fiyatlandırma hamlesiyle ev işlerinin karşılığının ödenmesi talebini kapsar. 1970’lerdeki Ev İşine Ücret kampanyasının savunduğu gibi: “Montaj hattında kölelik etmek, mutfak lavabosunda kölelik etmekten kurtulmak değildir. Bunu inkâr etmek, aynı zamanda montaj hattı köleliğinin kendisini inkâr etmektir ve kadınların nasıl sömürüldüğünü bilmiyorsanız erkeklerin nasıl sömürüldüğünü asla gerçekten bilemeyeceğinizi bir kere daha kanıtlar.”⁸⁵ Kuşkusuz buradaki ironi, ev içindeki emeklerine çok az karşılık –ki o da öden-diye– alan kadınların köklü bir tarihi olduğudur: kölelik koşulları altında çalışanların tarihi. ABD farklı sınıflardan, kastlardan ve

asında başka ülkelerde de geniş çapta istismara uğrayan milletlerden bakıcılarla birlikte bu modelde yalnız değildir.⁸⁶ Emegin karşılığının ödenmesi, emek vereni tanımanın yolu olsa da saygınlığa erişmek için yapılması gereken daha çok şey var. Angela Davis'in söylediği gibi, "Psikolojik kurtuluş, ev kadınına öylece ücret ödemek yoluyla zor elde edilir."⁸⁷ Yine de, Ev İşine Ücret kampanyasının etkisi ve kavrayışı unutulmamalıdır. Kapitalizmin bakım karşılığında ödeme yapmasını istemek, kapitalizmin bitirilmesini istemektir.

Bu ekolojik ilişkiye parayı katmak başarıyı garanti etmezse, belki daha kolektif yaklaşımlar işe yarayabilir. Modern hane halkının yaratılmasından beri var olmalarına karşın devletlerin bakım işini yönetmekteki rolleri, İkinci Dünya Savaşı'yla refah devletinin yaratılması uğruna verilen mücadelenin ardından çarpıcı biçimde artmıştır.⁸⁸ Bu refah devleti –özellikle Batı Avrupa'da– çalışan sınıflara sağlık hizmeti, eğitim ve emeklilik maaşlarında anlamlı kazanımlar sağladı. Ancak bakım işinin devlet tarafından yönetilmesi, bu işlerin muafiyetiyle aynı şey değildir.⁸⁹ Gwendolyn Mink'in gözlemlediği gibi, kadın hakları mücadelesinin annelik alanında verilmesi sonucu elde edilen "zaferler vatandaşlık yerine anneliği toplumsallaştırmıştır."⁹⁰ Karen Orren, genel olarak iş hukukunun ve özel olarak bakım işinin "gecikmiş feodalizm" alanları olduğunu kaydetmiştir.⁹¹ Örneğin ABD'de bakım işçilerinin sendika ve kooperatif olarak örgütlenmesi sonucunda, 1938 Adil Çalışma Standartları Kanunu gereğince işçi olarak tanınmaları ancak 2015'te gerçekleşmiştir.⁹² Başka bir ifadeyle, saban teknolojisini kapitalizmin ekolojisinden çıkarmak için gerekenlerden biri, IMF'nin istediği üzere, öylece gelirlerin yükselmesini beklemek değil siyasi mücadeleye girme kararıdır.⁹³

Neoliberalizm idaresi altındayken bakım işinin tanınması, ödüllendirilmesi ve azaltılması için verilen mücadele, sağcı iktisadi milliyetçiliğin etkisindeyken daha da zorlaşır. Küresel Kuzey'deki çok sayıda ülkede –yalnızca ABD değil– kemer sıkma programları altında güvenli iş bulmanın zorlukları, yetişkinlerin otuzlu yaşlarda ebeveynleriyle birlikte yaşamalarına yol açtı bile. Kemer sıkma kadınları yalnızca artık yetişkinliğe ermiş çocuklarının değil, yaşlı anne baba-

ların bakımını da üstlenmeye gitgide daha fazla zorluyor. Evelyn Nakano Glenn'in belirttiği gibi, günümüzde ABD'li kadınlar yaşamlarının çoğunu çocuklarından ziyade anne babalarının bakımı için harcıyorlar (on sekize karşı yetmiş yıl).⁹⁴ Refah devletinin varlıklarının yitimiyle eşzamanlı olarak emeklilik maaşlarının reel değerindeki düşüş, katlandıkları bakım ilişkilerini keskinleştirmektedir. Yedinci bölümde göreceğimiz gibi, milliyetçilik her zaman aile yaşamı ve ev işleriyle uğraşma mantığını beraberinde getirir. Bakım işçilerinin son yetmiş yıl boyunca edindiği kazanımların, önümüzdeki on yıl içinde hızla tersine çevrilmesi ne yazık ki mümkündür.

Kapitalizmin ekolojisinin şafağındakilere dikkat çekici şekilde benzer görünen tahakküm biçimlerine karşı –seks işçilerinin sendikalarından evde bakım işlerini görenlerin kolektiflerine kadar uzanan farklı gruplar tarafından yürütülmüş– kurtuluş ve direniş mücadeleleri yine de devam ediyor. Son zamanlardaki durgunluğun ardından uluslararası mesleki gelişimdeki eğilimler üzerine yapılan incelemeler, cinsiyetçi işlerde dikkat çekici bir artışa –erkekler için askerlik ve kadınlar için bakıcılık yönünde bir harekete– işaret ediyor.⁹⁵ Cinsiyetçi işbölümüne dayanarak ortaya çıkan işler, kadınlara yönelik gaddarlığın son zamanlardaki artışının da kanıtlaştığı üzere, şiddetin bir zalimlik pedagojisi olarak kullanılmaya devam edildiği koşullar altında yürütülmektedir.⁹⁶

Bakım işinin tanınması, eşit bir şekilde bölüşülmesi, azaltılması ve karşılığının verilmesi için yürütülen mücadeleler başarıya ulaşırsa, bu ucuz doğanın sonuna gelindiğine ve bu işin istismar değil bakım işi olarak değerlendirilmesi yönünde bir geçiş yaşanacağına dair umut verici bir işaret olacaktır. Bakım işinde adil bir dünya hayal etmek, kapitalizmden sonra bir dünya hayal etmektir. Ancak kapitalizm sürdüğü müddetçe, emeğin yeniden üretiminin ucuzluğu da diğer ucuz şeylere dayalı olacaktır. Tıpkı kapitalizmin ekolojisinin ucuz çalışmayı sağlamak için ucuz bakıma ihtiyacı olduğu gibi, toplumsal düzeni sürdürmek amacıyla işçilerin bedenleri için de yakıta gereksinimi vardır; yani şimdi ele alacağımız ucuz gıdaya.

Kolomb Yeni Dünya'ya ilk seferinde, yeni bitkilerin potansiyel kazanç getirilerine yediği yiyeceklerden çok daha fazla dikkat etti. *Niña*, *Pinta* ve *Santa María*'da beslenme düzeni için öyle sıkı bir protokol izledi ki geminin seyir defterinin ilk iki ayında bunun bahsi hiç geçmez.¹ Seyir defterinde yiyecek bahsi ilk temastan iki gün sonra, Kolomb, güverteye gelip de denizcilere yiyecek içecek bir şeyler getirmeleri için kıyıdaki arkadaşlarına haykıran yaşlı adam hakkında yazdığına geçer. Bir ay sonra, 5 Kasım 1492'de Kolomb, kendine gastro-turizm törenleri için izin verdi ve bazı yerel yiyecekleri denediğinde, yerli halkın "havuca benzeyen ve tadı kestane gibi olan *mames* ve bizimkilerden çok farklı fasulye çeşitlerine ve *faxones*"a sahip olduğunu yazdı. Fakat Kolomb lezzet testi için orada değildi. Notlarının önemli bir kısmında buna benzer şeyler yazar: "Binlerce başka meyve türü var ki bunlar hakkında yazmam imkânsız, bu türlerin hepsi kârlı olmalı."²

Günlük erzakları –peksimet (çifte kavrulmuş buğday bisküvisi) ve bir miktar kurutulmuş etle peynir– seyir defterlerine yazacağı kadar önemli değildi. Yalnızca eve dönüş yolunda, 25 Ocak 1493'te, "Denizciler yunus ve çok büyük bir köpekbalığı avladılar ki ekmek, şarap ve Hint Adaları'ndan gelen bir miktar tatlı patatesten başka hiçbir şeyleri bulunmadığından bu çok hoş karşılandı."³

Bu bölümdeki tartışmamızın merkezinde, çalışan insan bedenlerini ayakta tutan türden gıda yer alıyor. Madeira'nın şeker devrimi, kapitalizmin ekolojisinin merkezindeki erken dönem olaylarından biriydi ve bitkiyi Yeni Dünya'ya bizzat Kolomb tanıtmıştı; 1506'ya gelindiğinde Hispanyola'da yaygın ve yoğun olarak yetiştiriliyordu.⁴ Ancak bu hikâyede önemli olan gıda, Kolomb ve ekibinin Madeira'dan Cenova'ya taşıdığı işlenmiş şekerden ziyade ucuz çalışmanın sürdürülebilirliğini sağlayacak, denizciler ve köle ailelerinin gıdasıdır.⁵

Mahsul çeşitliliği toprak ve insan ekolojisi için önemlidir. Gıdayı bir bütün olarak ele alamayız ancak özelliklerini ve farklı mahsullerin kendi ekolojilerini oluşturma yöntemlerini anlamamız gerekir. Pirinç, mısır ve buğday –Fernand Braudel'in “uygarlık bitkileri”–⁶ çok farklı iktidar, çalışma, gastronomi ve doğa biçimlerinin önünü açtı:

Avrupa, toprağı bitirip tüketen ve onu düzenli aralıklarla dinlenmeye zorlayan buğdayı seçti; bu tercih, sağladığı imkânlarla birlikte, çiftlik hayvanı yetiştiriciliğini de beraberinde getirdi. Şimdi öküzler, atlar, sabanlar ve at arabaları olmaksızın Avrupa tarihini kim hayal edebilir? Avrupa bu seçimin sonucunda, tarım ve hayvan besiciliğini her zaman kaynaştırmıştır. Her zaman etobur olmuştur. Pirinç, bahçeçiliğin insanların hayvanlara yer vermediği, dar alanda çok ürünün yetiştirilmesine dayalı bir biçiminden hareketle ortaya çıktı. Bu, etin pirinç yetişen bölgelerde, beslenme düzeninin neden bu kadar küçük bir kısmını oluşturduğunu açıklar. Mısır dikmekse kişinin “günlük ekmeğini” kazanması için kesinlikle en basit ve en elverişli yoldur. Çok hızlı büyür ve asgari bakım gerektirir. Mahsul olarak mısırın seçilmesi, boş zaman bırakarak köylülerin zorla çalıştırılmasını ve Kızılderililerin devasa anıtlar yapmasını mümkün kıldı. Toplum, toprakta sadece aralıklı olarak çalışan bir işgücünü kendine tahsis etti.⁷

Kapitalizm çok defa kömür ve petrol yakıtlı devrimlerle ilişkilendirilse de gıda düzenindeki dönüşümler önce geldi. Gıda fazlası olmadan tarım dışı çalışma olmaz. Ders kitabı uygarlıkları –Sümerler ve Mısırlılar, Hanlar ve Romalılar, Mayalar ve İnkalar– daha az

insanın daha fazla gıda üretmesine olanak tanıyan devrimler sayesinde gelişti. Neolitik devrimden 16. yüzyılın şafağına kadar insanlık tarihinin kavislerindeki gıda ilişkilerinin çeşitliliği nefes kesicidir.⁸ Ancak hepsi de iki ortak özelliğe sahiptir: Emekten ziyade toprağa dayanan tarımsal üretkenlik düzeni ve gıda fazlasını piyasa yerine siyaset aracılığıyla yönetme düzeni.

Kapitalist tarım gezegeni dönüştürdü. Bir kısım arazi, belirli mahsul türlerinin ve nakit akışını sağlamak için tasarlanan monokültür gibi tarım sistemlerinin özel alanı haline geldi. Diğer bölgeler, bu topraklardaki ürün yetiştirme işinden aforoz edilen ve birlikte daha yakın yaşamak üzere emeklerinin karşılığının daha iyi verileceği yerlere –kentlere– giden bu insanları barındırmaya ayrıldı. Kentler ve kırlar uzun zamandır kardeşler; birbirlerine belli bir çağa ait olmayan bir başka zorunlulukla bağlanmışlardır: kentli yoksulu doyuracak ucuz gıdayla. Cicero’dan imparatorluk dönemindeki Çinliye dek herkes, kentsel huzursuzluktan kaçınmak için kent sakinlerinin yeteri kadar iyi beslendiğinden emin olmanın önemini anladı.⁹ Nakit tarımı ekolojisiyle ilgili farklı olan şeyse tek bir amaç güderek kâra odaklanmak ve kentli işçileri ve onların ailelerini beslemek için ortaya ucuz gıda sürmektir; bu sadece kalkışmaları önlemek amacıyla değil emeği ucuz tutmak için de yapılır. Çalışma ve bakım üzerine bölümlerde gördüğümüz gibi, ücretli çalışma düzenini sürdürmek pahalıdır ve zamanla daha da pahalılaşır. Ucuz gıda, bu pahalı düzenin zenginlere teslim edilmesine olanak sağlar. Bu zenginlerin varlığı, yeni bir kent ve taşra ekolojisi yaratan iktidar ve üretim altyapıları yoluyla güçlü bir biçimde hissedilmiştir. İşveren-işçi ilişkisindeki gibi, bu da son derece eşitsizdi. Kırsal-kentsel ekoloji, modelleri Atlantik sınırları, büyük Avrupa kentleri, Hint Okyanusu ve Asya’nın baharat yollarında oluşan kapitalizmin yapısına dahil olmuştur.

Gıda Endüstriyel Dünyayı Nasıl Yarattı

1700 itibarıyla İngiliz köylülerin çoğu ya rençperlere dönüştürülüp ücretli tarımsal çalışmaya itilmiş ya da topraktan ayrılıp kentlere gitmeye zorlanmıştı; İngiltere’nin çalışan nüfusunun yüzde 61’i gıda

yetiştirmek dışındaki işlerle uğraşıyordu. Kent sakinlerinin *orani*, önceki yüzyıl boyunca ikiye katlanmıştı.¹⁰ Geçmiş iki yüzyılda toprağın etrafının çevrilmesi tarımı rekabetçi bir uğraş haline getirmiş ve bir icatlar kümesi de –yeni sabanlar, nöbetleşe ekimler ve özellikle sulama sistemleri– tarımı biyolojik olarak verimli kılmıştı. Tarihçiler tarım devriminin kesin olarak ne zaman başladığını tartışsa da 1700 itibarıyla İngiltere’nin, her büyük kapitalist iktidarın yapmak zorunda olduğu iki şeyi yaptığı açıktır: tarımsal üretim fazlasını çoğaltmak ve emeği çiftliğin sınırları dışına çıkarmak.¹¹ Emeğin üretkenliği yeni bir anlam kazandığı için çiftliğin sınırları dışına çıkarılabilir: Emek verimliliği hızla artarak 1500 ile 1700 yılları arasında neredeyse yüzde 46 yükseldi.¹²

İngiliz tarımı 18. yüzyılın başlangıcında öylesine güçlüydü ki hızla proleterleşen Avrupa’yı açlıktan kurtarabildi. Bizler sanayileşmeyi yeni işçiler üretmek olarak düşünmeye eğilimliyken, emeğin tarımdan kovulmasının sanayileşmenin yeni biçimlerini kayırdığını söylemek daha doğrudur. Avrupa’nın ücretli nüfusu, 1550’den sonraki iki yüzyılda muhtemelen 60 milyon kadar artmıştı ve bu işçilerin ucuz biçimde doyurulması gerekmişti. Her küresel fabrika bir küresel çiftliğe gereksinim duyar. Bu küresel çiftlik 16. ve 17. yüzyıllarda, buğday ve çavdarıyla Hollandalı balıkçıların, bıçkıcıların ve turba kesicilerinin karnını doyuran Polonya olmuştu. Ancak 1700 itibarıyla Polonya’nın ihracatı büyük ölçüde toprağın yorgun düşmesi nedeniyle çöktü. Sonraki yarım yüzyıl süresince İngiltere, Batı Avrupa’nın tahıl ambarı oldu, ihracatı beş kat arttı. Sonuç olarak tahıl fiyatları, Batı Avrupa kentlerinde istikrarlı biçimde seyretti; ancak ekonomik büyümeye daima aç olan kapitalizm bakımından istikrar asla yeterli değildir.¹³ İngiltere’de –ve Kuzey Avrupa’da– gıda fiyatları düştü.¹⁴

İngiltere’nin zaferi kısa sürdü. Daha önce Polonya’da olduğu gibi adada da tarım devriminin hızı kesildi. Çiftçiler giderek artan bir biçimde biyolojik rezervlerinden “faydalandılar.”¹⁵ 1750’ye gelindiğinde bardağı taşıran son damlaya ulaşıldı. Tahıl ihracatı durma noktasına geldi. Verimlilik artışı yavaşladı, gıda fiyatları yükseldi.¹⁶ İrlanda’dan gelen ithal ürünlerin ani artışına rağmen İngiliz gıda

fiyatları, 1770 ile 1795 arasında tekstil fiyatlarına göre yüzde 66, kömür fiyatlarına göreyse yüzde 48 daha hızlı tırmanış göstererek sanayi fiyat endeksinin iki katı kadar arttı.¹⁷

Bu yalnızca bir İngiliz fenomeni olsaydı önemli sayılmayabilirdi ama üretkenlik yavaşladı, eşitsizlik yayıldı ve Atlantik boyunca gıda pahalılaştı. Emek üretkenliği, 1750'den sonraki yarım yüzyılda Batı Avrupa'da düştü veya durgunlaştı.¹⁸ Fransa'da ekmeğin fiyatı, 1789 Devrimi'nden önce ücretlerden üç kat daha hızlı arttı.¹⁹ Orta Meksika'da da rekolte azaldı, mısır fiyatı yüzyılın sonuna doğru yüzde 50 arttı.²⁰ 1730 ile 1810 arasında Avrupa genelinde “başlıca ekmek tahıllarının” (bilhassa buğday ve çavdar) fiyatı fırladı: İngiltere'de yüzde 250; Kuzey İtalya, Almanya, Danimarka, İsveç, Avusturya ve Hollanda'da yüzde 200'den fazla yükseldi. Fransa gıda fiyatı enflasyonunun daha düşük oranlarını deneyimledi –yüzde 163– ancak bu, muazzam toplumsal karışıklığın önünü almak için yeterli değildi.²¹

1760'a gelindiğinde İngiltere kırsalında tarımsal kapitalizmin zaferini –hem de tükenişini– gösteren kökten değişim işaretleri vardı. Ülke çapında büyüyen gıda başkaldırılarına ve artan tahıl fiyatlarına karşılık,²² tarımsal canlanmaya sebep olan şeyi tekrar harekete geçirerek üretkenliğin işaret fişegini yeniden yakmak yönündeki bir girişim olarak arazilerin çitle kuşatılmasıyla ilgili parlamenter kararların kapsamı ve hızı birden artırıldı. 1760 ile 1790 arasında, otuz yıl önceye kıyasla altı kat daha fazla çitleme yasası yürürlüğe konulmuştu.²³ 1750'den sonraki yüzyıl içinde, İngiltere'nin işlenmiş arazisinin dörtte biri, öncenin açık arazileri ve müşterek toprakları özelleştirildi.²⁴

Bu ekoloji ucuz doğa ve ucuz çalışma üzerine tesis edildi ama ucuz gıdaya da gereksinimi vardı. Ucuz gıda belli bir bağlamda, meta düzeyinde daha düşük ortalama emek süresiyle üretilen daha fazla kalori sözkonusu olduğunda, “ucuz”dur. Kuşkusuz, kapitalist olmayan bazı yetiştiricilik yöntemleri, makul çabayla çok yüksek seviyelerde gıda üretiminin tadını çıkardı. 19. yüzyıl başlarında Brezilya'daki yetiştiricilerin işlemek için orman arazilerinin bazı bölümlerini açtığı, sonra birkaç hasadın ardından döngüyü tekrarladığı tarımsal süreçlerde,

her çalışma saati başına 7 bin ila 17 bin 600 kalori manyok, mısır ve tatlı patates üretebiliyordu. Bu da İngiltere'nin emek üretkenliğinden üç ila beş kat daha yüksekti.²⁵ Ancak kapitalizmin yükselişine kadar hiçbir yerde, tarımda sürdürülebilir emek üretkenliği, yoğunlaşmış büyük nüfuslara yetecek kadar artmıyordu.

Ucuz gıda modeli böyle işliyordu. Kapitalizmin tarım devrimleri, asgari ücret eşiğini düşüren ucuz gıda sağladı: İşçilere daha az ödenebilecekti ve açlıktan ölmeyeceklerdi. Bu da karşılığında, sömürü oranının yükselmesine imkân sağlayarak proleterleşmenin ölçeğini artırırken işverenlerin ücret giderlerinin azalmasını sağladı. Sermaye birikimi, ancak artan gıda fazlası “ucuz” işçileri sağlama aldığı sürece büyümeye devam edebildi.²⁶ Bu basit bir modeldir. Bu ucuz gıda düzeni tasarlanarak ortaya çıkmamıştır fakat kapitalizmin ekolojisinde ortaya çıkışını anlamak, ucuz gıda sağlama zorunluluğunun modern dünyanın yaratılmasına nasıl yardımcı olduğu da dahil, dünyayı farklı bir şekilde düşünmeyi ve görmeyi mümkün kılar.

Pirinç, mısır ve buğdayla ilgili Braudel'den alıntı yaptık. Ne var ki Britanya'nın Sanayi Devrimi'ndeki kalori ihtiyacını esas karşılayan Yeni Dünya şekeriydi. Kenneth Pomeranz'ın kaydettiği gibi, “Britanya'nın 1801 yılı Karayip şekerı tüketimindeki kalorilerin yerine yerelde yetiştirilen ürünlerin kalorilerini koymak, 340.000 ila 480.000 hektar birinci sınıf buğday arazisi gerektirecekti; 1831'e gelindiğinde bu rakam –şeker fiyatlarındaki büyük düşüşten ve kişi başına tüketimin beş misli artmasından önce– 480.000 ila 640.000 hektardır.”²⁷ Kapitalizmin hikâyesi aşırı şişirilmiş küresel bir hikâyedir.

17. ve 18. yüzyıllar boyunca Avrupa hükümetleri, kentlerdeki gıda fiyatlarını yönetmeye çalıştı ama bunda her zaman başarılı olamadı. Sağladıkları bakım işi ve piyasalara bağımlı olmaları nedeniyle ucuz gıda mücadelelerinde kadınlar ön saflarda yer aldı, çoğunlukla kadınların başını çektiği ekmek başkaldırıları oldu.²⁸ En ünlüsü Fransız Devrimi'ni başlattı. 1789'da gıda fiyatı krizi kötüyeye giderken Parisli kadınlar, “Fırıncı'yı, Fırıncı'nın karısını ve

Fırıncı'nın oğlunu" (kral ve ailesi) almak için Versailles'a yürüdü.²⁹ İki yıl sonra, büyük şehirde duyulan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik çağrılarının yarattığı hevesle bir şekerkamışı kolonisi Fransız sömürgecilerine başkaldırdı. Haiti ve Fransız başkaldırıları, Rusya'dan Peru'ya ve Kuzey Amerika'ya uzanan tarım başkaldırılarının dünya çapında yayıldığı çağda tek değildi.³⁰

İşçilerini beslemek için imparatorlukların gıdaya gereksinimi vardı. Rus devrimci Vladimir Lenin, soylu heykeli Cape Town Üniversitesi merdivenlerinden bin bir zahmetle aşağıya edilmiş sömürgeci Cecil Rhodes'un 1895'teki sözlerini aktarmıştır: "Dün Londra'nın doğu yakasındaydım ve işsizlerin bir toplantısına katıldım. Yalnızca 'ekmek', 'ekmek', 'ekmek' diye haykırılan kızgın konuşmalara kulak verdim, sonra evime giderken olayın üzerinde kafa yordum ve emperyalizmin önemine her zamankinden daha fazla ikna oldum... İmparatorluk, her zaman söylediğim gibi, bir ekmek ve tereyağı sorunudur. İşvaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmalısınız."³¹ Yirmi yıl sonra 1917'de, Lenin kendini, 130 yıl önce olduğu gibi yine kadınların öncülük ettiği, yıllarca süren ekmek başkaldırılarına dayanan ve sloganı "Barış, Toprak ve Ekmek" olan bir devrimin merkezinde buldu.³²

İmparatorluk, gezegenin diğer halklarına çok pahalıya mal olsa da Avrupa'nın sanayi işçilerine ucuz gıda sağladı. Mike Davis'in ileri sürdüğü üzere, Avrupa imparatorluğu, Üçüncü Dünya'yı kuran meta ticareti ağlarını yarattı.³³ Eski bir İngiliz sömürgesinden bir örnek, Avrupa imparatorluklarında köylüleri aşağılamanın genel bir yaklaşım olduğunu kanıtlar. 1845-48 patates kıtlığında, yoksulluk ve piyasa güçleri, sahip olabilecekleri bir iş ve alabilecekleri yiyecek olmasa da İrlandalıların yaşamlarını kazanmasını emretti: Kıtlığın zirvesinde, İrlanda yılda yaklaşık 300 bin ton tahıllı anavatani do-yurmak için ihraç ediyordu. Ardından gelen açlığın İrlanda nüfusunun büyük kısmını yok etmesi, aslında bir bonustu. Kıtlık yardımı fonlarını yöneten Britanya Hazine Müsteşarı Charles Trevelyan konuyla ilgili oldukça netti: "Gerçek kötülük, kıtlığın yarattığı fiziksel kötülük değil ... [İrlanda] halkının ahlaki kötülüğü"ydü.³⁴ İrlanda

açlıktan kıvranırken krallığa hizmetlerinin karşılığında şövalyelik unvanı alan Trevelyan, İrlanda nüfusunun kontrolsüz büyümesini dizginlemenin bir yöntemi olarak, “Kıtlık, safi hikmet sahibi ve bağışlayıcı bir İlahi Takdir’in doğrudan darbesidir,” diye yazdı.³⁵

Diğer İngiliz sömürgeleri de aynı güçlere tabiydiler. Hintlilerin zayıf besleme geleneklerinin yerini, Hindistan tahıl ihraç edebilsin diye, silah tehdidi altındaki serbest piyasa ilişkileri aldı.³⁶ İkinci bölümdeki parayla ilgili tartışmada gördüğümüz üzere, askeri güç asla finansal iktidardan uzak değildir ve bazen ikincisi ilkinin ödeme yapmak için kullanılabilir. Sömürge yönetimi altında Hindistan, vergilendirme yoluyla İngiltere’nin dünya çapındaki emperyalizmine kaynak yaratmakla görevlendirildi: “Sıradan Hintliler [...] Pekin’in yağmalanması (1860), Etiyopya’nın istilası (1868), Mısır’ın işgali (1882) ve Sudan’ın fethi (1896-98) gibi Hint ordusunun uzaklara yayılmış serüvenlerinin bedelini ödediler.”³⁷ Sömürge istismarı, Almanya’yla ABD’nin –ve ivedilikle Japonya’yla Avrupa’nın geri kalanının– 1871’den sonra altın standardında Britanya’ya katılmasıyla daha da şiddetlendi. Hindistan’ın, gümüş endeksli rupileri 1873 ile 1894 arasında üçte birden daha fazla değer kaybettiği halde, Britanya’ya ödemeleri altın üzerinden belirleniyordu.³⁸

Piyasa mekanizmaları ve şiddet, ucuz gıdanın Asya’dan Avrupa’ya akışıyla el ele gitti. Britanya’nın savaş gemileri Guangdong Nehri’ni Kasım 1869’da ablukaya aldığı anda, gümüş ve afyon mücadelesi yürütülüyor ve afyon Hindistan genelinde tarlalarda ekilip biçiliyordu. Doğu Hindistan Şirketi 18. yüzyılın sonunda, afyon üretimi ve ticaretini tekeline almıştı. Hızla büyüyen –yasadışı ama kârlı– afyon ticareti Çin’e doğru yolunu buldu. Çinlilerin İngilizlerle ticarete ihtiyacı yoktu ama İngilizler Çin çayını istiyordu, bunun içinse gümüş gereksinimleri vardı. Eric Wolf müstehzi biçimde, afyon ticaretiyle beraber “Avrupalıların en sonunda Çinlilere satacak bir şeyi oldu,” gözleminde bulunur.³⁹ Bu ticaret 1839’da Çin hükümeti “İngiliz kaçakçılara, gemiler dolusu afyonlarını Çin’e nakletmeyi durdurma sözü verene dek gıda, su ve ticaret izni vermeyi reddettiğinde” riske girdi.⁴⁰ İki Afyon Savaşı’ndan ilki bu tehdidin ardından

gelen birkaç yıl boyunca sürdürüldü. Çin pazarının kontrolü tehlike altındaydı. Çin 1842'den sonra kademeli olarak Avrupa iktidarına ve ticaretine açık hale geldikçe Britanyalıların beklenmedik en büyük kazançlarından biri, çay tarlalarını güvence altına alabilmeleri oldu. 1851'de Robert Fortune, 2000 kadar çay bitkisini ve 17.000 çay tohumunu Çin'den –önce Hong Kong üzerinden, sonrasında da İngiliz kontrolünde– Kalküta'daki Botanik Bahçesi'ne nakletmişti.⁴¹ Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngilizler, Çin'de değil, Hindistan ve Seylan'da (Sri Lanka) yetiştirilen çayları içiyordu.⁴²

Britanya botanik emperyalizmini bir sanat eserine dönüştürdü. Kauçuk tohumları gizlice Brezilya dışına çıkarıldı, Londra Kew'deki Kraliyet Botanik Bahçeleri'nde yetiştirildi ve Güney ve Güneydoğu Asya'da denendi. Halat ve tarım ipi üretiminde kullanılan sisal, Güney Meksika'dan Asya'ya benzer bir şekilde göç etti. Sömürgeci yayılmanın, tropikal enlemlerde endemik sıtmayı atlatması için kınakına ağacı –kinin kaynağı– yetiştirildi ve Brezilya'daki doğal yurdundan çok uzaklara kadar dağıldı.⁴³

Çok önemli tarımsal yeniliklerden biri, ondan önceki pek çoğu gibi, savaş ve jeopolitiğin bir sonucu olarak ortaya çıkan suni gübreydi. 20. yüzyılın başlarına dek en inorganik suni gübre araştırılıp bulundu. Güherçile –potasyum nitrat (KNO_3)– tarımda ve barut imalatında önemli bir mineraldi. Avrupa'da böylesi gıda arzı gir-dilerini idare etmenin getirdiği gerginlikler, tarihçi Avner Offer'ın ileri sürdüğüne göre, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına katkıda bulundu.⁴⁴ Almanya ve Avusturya-Macaristan gıda arzını sekteye uğratmanın bir aracı olarak Şili'deki güherçile madenlerini ablukaya aldı ve askeri seferberlikler, Alman kimyagerler Fritz Haber'le Carl Bosch'un öncülüğünde, azot fiksasyonunun savaş öncesi teknolojilerinin ticari gelişimini teşvik etti.⁴⁵ Eylemleri yeryüzünü dönüştürdü: Gezegendeki nitrik oksit (NO) ve amonyak (NH_3) seviyeleri günümüzde 1800 öncesinin beş katıdır⁴⁶ ve amonyak üretmek için gereken enerji, altıncı bölümde tartıştığımız üzere, doğrudan ucuz fosil yakıttan gelir. Günümüzde tek bir kalorilik gıda üretmek için on kaloriye kadar petrol gerekmesinin gerekçelerinden biri budur.⁴⁷

20. yüzyıl bu biyoteknolojik müdahalelerinin önemsiz gibi görünmesine neden olan başka değişimler de yaşadı. Devrimci komünist fikirlerin yayılması, Rhodes'un ve burjuva emsallerinin korkularının gerçeklik kazanmasıydı. Rus Devrimi, her kapitalistin kâbusunu gerçek kıldı ve hükümetler, onların orak ve çekiçlerinin altına girme tehlikesini göze almaktansa dik kafalı işçileri idare edip yatıştırmanın yollarını aradılar. İşçiler, kapitalistler ve devlet arasındaki bu tür uzlaşmalardan biri, eski İspanya sömürgesi Meksika'da da yaşandı.

1910 Meksika Devrimi, orta sınıfın bir meselesi olarak başladı ama işçiler ve köylülerin militan talepleriyle birlikte çok geçmeden bunun ötesine geçti. 1934'te Lázaro Cárdenas, bu taleplerin buluştuğu bir platformda Meksika'nın başkanı seçildi: Ekilebilir arazinin yüzde 47'sini yeniden dağıtarak geniş çaplı toprak reformu başlattı⁴⁸ ve Standard Oil Company'nin rafinerileri de dahil olmak üzere petrol endüstrisi millileştirildi. Meksika korporatizmi projesinin esas meselesi ucuz enerjiyi kontrol etmektir.

Standard Oil Company'nin kurucu ailesi Rockefellerlara göre bu zorbalıktan başka hiçbir şey değildi; ayrıca artan nüfusun ve sınırlı gıda arzının önemli bir tehlike yarattığını gösteren bir diğer kanıttı. Amerikan egemen sınıfı arasında, Malthus'un öngörüsünün gerçekleşebileceği yönünde genel bir korku vardı: Kent nüfusunun açlığı gıda arzını geride bıraktığında toplumun çöküşüne zemin hazırlar.

Hayırseverler toplumu kurtarmayı kendilerine görev edindiler. Meksika'da çalışmaya başladıktan yaklaşık on yıl sonra, Rockefeller Vakfı tarafından 1951'de yayınlanan "Dünya Gıda Sorunu, Tarım ve Rockefeller Vakfı" konulu stratejik bir belge isyan, nüfus ve gıda konularını billurlaştırdı: "Sayıları artan milyonlarca insanın [...] Komünist olup olmayacağı, kısmen, Komünist dünyanın ya da özgür dünyanın sözlerini yerine getirip getirmediğine bağlı olacaktır. Aç halk vaatlerle kandırılabilir ancak onları kazanmak eylemlerle mümkün olacaktır. Komünizm yetersiz beslenmiş halklara çekici sözler verir. Demokrasi yalnızca sözler vermekle yetinmemeli, daha fazlasını sağlamalıdır."⁴⁹

Vakıf *kentsel* açlığı önlemek için mahsul almak üzere, parlak ve genç bir bitki yetiştiricisi Norman Borlaug'u görevlendirerek 1943'te

Meksika’da işe koyuldu. Politika geliştirenlerin, kırsaldakinden ziyade kentteki açlığı bir dert olarak görmesinin hayati bir önemi vardır. Dünyadaki açlık sorununun yoğunlaştığı kırsal kesimlerdeki insanlar için gıda ve istihdam çok küçük bir endişe kaynağıdır. Açlık ancak yoksullar kentlere gelip de açlığı kızgınlığa ve buna bağılı olarak başkaldırı ihtimaline ve ucuz doğa düzenine meydan okumaya çevirdiğinde siyaseten önem kazandı. Yeşil Devrim olarak bilinen şeyin kökenini burada –burjuvazinin ucuz doğa düzeniyle ilişkilenmesinde ve bu düzenin işçilerin uyumuna ihtiyaç duymasında– buluruz.

Genellikle iyi karşılanan *Yeşil Devrim* terimi, bir dizi müdahale hakkında hararetle konuşan ABD Uluslararası Gelişim Ajansı’nda yönetici olan William Gaud tarafından 1968’de türetilmiştir: “Tarım alanındaki [son] gelişmeler, yeni bir devrimin niteliklerini barındırır. Bu ne Sovyetler Birliği’ninki gibi şiddetli bir Kızıl Devrim ne de İran şahı’ninki gibi bir Beyaz Devrim’dir. Ben ona Yeşil Devrim diyorum.”⁵⁰ Bir başka ifadeyle Yeşil Devrim tarımı, yeni ekin çeşitlerini, suni gübreleri, zirai ilaçları, sulamayı, arazi sahipliği mekanizmalarını, piyasa yaklaşımlarını ve ucuz emek, bakım, hammadde ve –İran’ın uluslararası petrol piyasaları üzerindeki etkisini tanımak üzere– enerji sağlamak için devlet iktidarlarını kullandı.

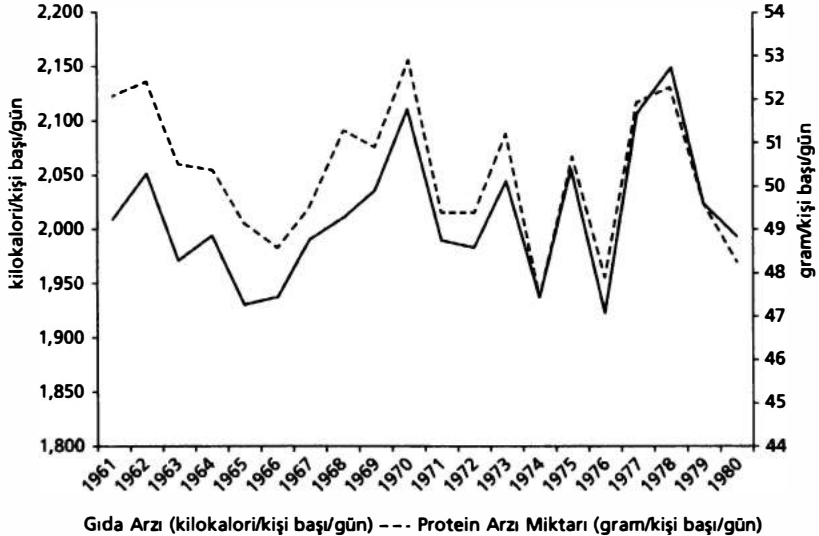
Meksika’nın Yeşil Devrim programı, ucuz gıda düzeninin hayata geçirilmesidir. Ortodoks anlatı Borlaug’ın, “Meksika’nın geleneksel yöntemlerle buğday yetiştiren yüksek bölgelerinde, ülkenin kendine yetmesini sağlayacak miktarda buğdayı yetiştirmeyeceğini fark ettiğini,” söyler.⁵¹ Bu yüzden, ucuz buğdayın kentsel alanlarda rahatça dolaşıma girmesine imkân tanıyacak türleri ışlah etmeye koyuldu ve bu çalışması 1970’te Nobel Barış Ödülü’yle ödüllendirildi. Yeşil Devrim’in tarihindeki bu cazibe nedeniyle, hükümetler ve yardımseverler başka bir yerde –yakın dönemde Yeşil Devrim İttifakı aracılığıyla Afrika’da– bu başarıyı tekrar yakalamaya çalışmışlardır. Fakat Yeşil Devrim’in resmi hikâyesi Meksika konusunda pek haklı değildir. Meksika köylülerinin büyük çoğunluğu için mısır (darı), buğdaya göre çok daha önemli bir mahsuldür. 1950’de buğdaydan (555.756 hektar) on kat daha fazla mısır (4.781.759 hektar) ekilmiştir.⁵² Ticaret amaçlı çiftçi-

lik yapanlar mısır üretimindense ABD'deki meslektaşlarının yöntem ve kaynaklarıyla daha fazla mukayese edilebilecek buğday yetiştirme eğilimindedir. Aynı şekilde, Yeşil Devrim Hindistan'a getirildiğinde, araştırma yatırımı namlusunun ucundaki mahsul, ülkenin tarımsal üretiminin yüzde 3'ünden daha azını oluşturan ve hiçbir şekilde bölgenin başlıca ürünü olmayan mısırdı.⁵³

Tohum teknolojisi, belirli mahsullerin kıtalara sıçraması ve küresel olarak yetiştirilmesi için gereken yegâne düzenek değildi. Yeşil Devrim, tarımsal yayılma hizmetlerini ve hükümetin saha araştırmacılarının yeni mahsuller lehinde tebliğde bulunmasını gerektiriyordu; ayrıca, bu mahsullerden daha fazla yetiştirmek adına tarımsal pazarlama birlikleri aracılığıyla çiftçileri sübvans etmek için ulusal hükümetlere gereksinim duydu. Ucuz gıda, siyasi görüş ayrılığının sindirilmesini de gerektiriyordu. Sonuç olarak Yeşil Devrim, köylü ve topraksız işçi hareketlerinin birçoğunun Kızıl devrimci siyasi hedefini önlemek için tasarlanmış bir reform paketi: geniş kapsamlı toprak ve tarım reformu. Yeşil Devrim'in uygulamada genellikle otoriter bir program olmasının nedeni budur.⁵⁴

Yeşil Devrim'i bir başarı olarak görmek mümkündür. 1950'yle 1980 arasında küresel tahıl üretimi ikiye katlandı ve birim başına üretim miktarı, yani rekolte, iki mislinden fazla arttı. Yeşil Devrim'in kalbinin attığı yerlerde, rekolteler daha da hızlı yükseldi. Hindistan'ın buğday verimliliği, 1960'la 1980 arasında aniden yüzde 87 artış gösterdi; bu, Amerikan mısır çiftçilerinin 1935'ten sonraki yirmi yıl içinde deneyimlediğine benzer bir durumdu.⁵⁵ 1960'lar ve 1970'lerde tüm bu gıda ürünlerinin artan payı dünya pazarında mübadele edildi ve küresel tahıl ihracatı yüzde 179'un üzerinde büyüdü.⁵⁶ Devlet desteği ve şiddet aracılığıyla gıdayı ucuz kılma yönündeki siyasi taahhüt etkili oldu. 1952'yle 1972 arasında gıda fiyatları, 20. yüzyıl genelinde zaten aşırı düşen meta fiyatlarından üç kat daha hızla, yılda yüzde 3 düştü.⁵⁷ Pirinç, mısır ve buğdayın reel fiyatları, 1976'dan 2002'ye kadar daha da düştü.⁵⁸ Belki de en büyük başarı, köylülerin toprak reformu ve kentlilerin siyasi değişim yönündeki taleplerinin etkili biçimde susturulmasıydı.

Buna rağmen, uzun vadeli Yeşil Devrim'in fevkalade üretim başarıları açlığı azaltmadı. Şayet –tarım devriminin kesinlikle daha kızıl olduğu ama bunun daha az üretken olduğu anlamına gelmediği– Çin analizden çıkarılırsa, aç sınıflar Yeşil Devrim sırasında yüzde 11'den fazla büyüdü.⁵⁹

TABLO 2: Hindistan'da gıda ve protein arzı. KAYNAK: FAOSTAT, www.fao.org/faostat/en/.

Ve gazeteciler, 1965'ten 1972'ye⁶⁰ dek “Hindistan'ın buğday üretiminin ikiye katlandığı” ve 1970'ler boyunca sürekli arttığı gerçeğini kutlamaktan mutlu olsa da aynı dönem zarfında Hintlilerin gerçekte yediği miktarda neredeyse hiç gelişme kaydedilmedi.

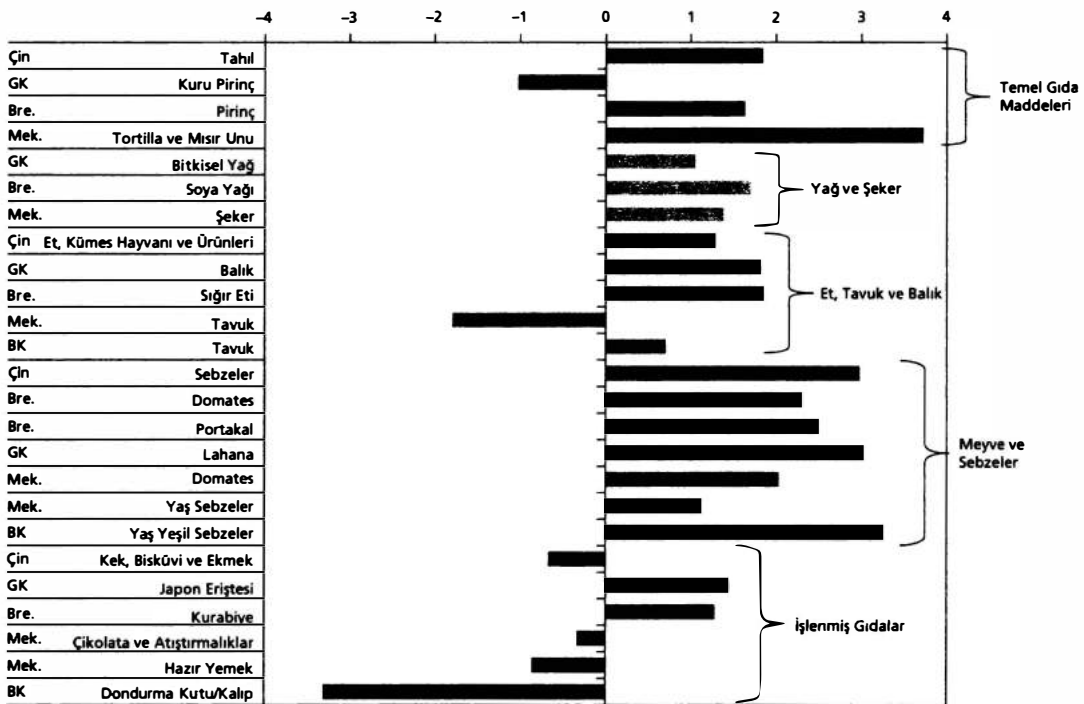
1955'ten 2005'e kadar Hindistan'ın zirai ilaç tüketimi 17 kat arttı, Pencap eyaletinin bu artıştaki payı büyüktü.⁶¹ Yeşil Devrim'in etkisinin en yoğun hissedildiği toplulukların son zamanlarda kanser kitlelerine dönüşmesiyle birlikte, bazı bölgeler resmen “kanserden mustarip köy” ilan edildi.⁶² Ancak yine de Yeşil Devrim yönünü Hint köylülerine çevirmiş değildi; kapitalizmden kaçma düşüncelerini des-

tekleyebilecek olanlar sadece kentlerdeki parasal ilişkilerin içindeki işçilerdi. Ticaret anlaşmaları, sübvansiyonlar ve teknoloji aracılığıyla hükümetler, gıda fiyatlarını, bilhassa temel ve işlenmiş gıdalarının yönetmektedir. Gerçekten de 1990'dan 2015'e kadar, işlenmiş gıda fiyatlarının taze meyve ve sebze fiyatlarından daha az yükselmesi küresel bir olgudur.⁶³ Önerilen günlük taze meyve ve sebzeyi almak için düşük gelirli ülkelerin sakinlerinin, hane halkı gelirinin en az yarısını bu sağlıklı yiyeceklerin sadece beş kalemine harcaması, kırsal bölgelerdeki hanelerin ise daha yüksek bir oranla harcama yapması gerekecektir: Düşük gelirli ülkelerin kırsal bölge sakinlerinin yüzde 70'inin en ucuz sebzelerden üç porsiyon ya da meyvelerden iki porsiyon satın almaya gücü yetmez.⁶⁴

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ülkelerindeki ücret oranları 1990'dan beri nispeten durağandı. Bu, üçüncü bölümde kaydettiğimiz gibi, biliminsanlarının uygun bir dille “ücret baskılanması” adını verdiği emek karşıtı politikaların doğrudan sonucu. Neoliberal çağda ücretler istikrarlı bir biçimde düşük olduğundan, ucuz gıdayı sadece ücrete oranlayarak değil, doğrudan fiyatı itibarıyla da ucuz olarak değerlendirmek anlam taşır. Bu şekilde düşünüldüğünde Meksika'da çarpıcı biçimde fiyatı düşen gıdanın tavuk olması rastlantı değildir, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA), teknolojinin ve ABD soya fasulyesi endüstrisinin doğrudan bir sonucudur. NAFTA ilk başta tarım ürünlerini dışarıda tuttu, ancak köylülerini tarımdan kentsel endüstri çevrelerine sürükleyerek “modernleştirme-yi” amaçlayan Meksika hükümetinin ısrarı üzerine tarım ürünleri dahil edildi.⁶⁵ Strateji başarılı oldu: Meksika'nın *campesino* [köylü] tarım ekonomisi, 2003'te ülke genelinde *El Campo No Aguanta Más* (Kırsal Artık Daha Fazla Dayanamaz) protestolarının açıkça gösterdiği üzere boyun eğdi.⁶⁶ Sonuç, göç dalgaları ve ABD tarımı için emek havuzlarının ortaya çıkması oldu ama en azından tavuk ucuzdu.

Et 1970'lerden bu yana küresel beslenmedeki dönüşümün en can alıcı noktası olmuştur. Uzun Yeşil Devrim'in geleceğini düşünürken, hem nasıl gitgide etçil bir gezegen haline geldiğimizi hem de etin ucuza üretilmesine imkân veren mantığın “açlığı doğrudan yoksulluğu ele

olarak değil de gıdanın münferit moleküler bileşenlerinin onlardan yoksun olanlara dağıtımına öncelik vererek” gidermenin bir biçimi olan “beslenmeciliğin” yükselişiyle nasıl eşleştirildiğini incelemeye girişiriz.⁶⁷ Ucuz gıdanın acımasız geleceği kendini takdim eder.

TABLO 3: Yıllık reel gıda fiyatı değişim oranları: Meksika, Güney Kore, Brezilya, Çin ve Birleşik Krallık, 1990-2012. KAYNAK: Wiggins ve Keats 2015, s. 10.

Az Etli Sebzelerden Vitamin Katkılı Yoksulluğa

Kanadalıda uzmanı Tony Weis, et tüketimindeki son değişimlerin ölçeğine dikkat çekiyor: “1961’de, 3 milyardan fazla insan, yılda ortalama 23 kilogram et ve 5 kilogram yumurta tüketti. 2011’e gelindiğinde, 7 milyar insan yılda 43 kilogram et ve 10 kilogram yumurta yedi... 1961’den 2010’a, yalnızca yarım yüzyılda, 8 milyardan 64 milyara fırlayan kesilen hayvan nüfusu, şayet bugünkü artış oranları sürerse 2050’de yine ikiye katlanarak 120 milyara çıkacak.”⁶⁸

Gıdalarının nereden geldiğine dair romantik görüşe sahip olanlar için et, işlenmişten ziyade işlenmemiş içerik gibi görünür. Ancak, ilk kez şeker üretiminde geliştirilen yalınlaştırma, bölümlere ayırma ve uzmanlaşma şeklindeki endüstriyel emek teknikleri, et üretiminde de uygulandı. Kısmen Yeşil Devrim’in yayılmasıyla Küresel Güney’de erişilebilir olan yem ve yağlı tohumlar, Weis’in “endüstriyel tahıl-yagli tohum-hayvancılık kompleksi” diye adlandırdığı şeyin parçasıdır.⁶⁹ Tekdüze tahıl ve et emtiası için pazarların yaratılması –örneğin Chicago Ticaret Kurulu–, bu metaların sadece ucuz gıda haline gelmelerini değil finansal araçlara arka çıkmalarını da mümkün kıldı. Bu finansal araçların dönüştürdükleri mahsullerin tek tip olması, homojenleşmesi ve endüstriyellemesi gerekir.⁷⁰ Bu tür sanayi gıda, toprak, su ve havanın kalitesi üzerinde küresel olarak dönüştürücü etkileri bulunan; yoğun yetiştiricilikten hormon desteğine, antibiyotik kullanımına, konsantre hayvan besleme işlemlerine kadar yeni veterinerlik uygulamalarının icadını talep eder. Diğer bir deyişle, süpermarketteki çiğ et, kapitalizmin ekolojisinin karmaşık ve yoğun bir kolu tarafından pişirilir.

Bunun bir sonucu, döllenmiş bir yumurtayı ve dört kilogramlık yem torbasını, beş hafta içinde iki kilogramlık bir tavuğa dönüştürebilecek et üretim düzenidir.⁷¹ 1970’le 2000 arasında, yumurtadan 16 kilogramlık kuş oluncaya dek hindi üretme süresi, neredeyse yarı yarıya inerek yirmi haftaya düşmüştür.⁷² Başka hayvanların yetiştirilme sürecinde de ıslah, konsantre besleme işlemleri ve küresel tedarik zincirlerinin birleşimine benzer ilerlemeler kaydedilmiştir. Yeryüzündeki domuzların yarısı Çin’de yenir ve yem ithalatı kay-

nakları gezegene ait bir meseledir. Sonuçlar şöyledir: İnsan kökenli tüm karbondioksit (CO₂) emisyonlarının yüzde 14'ü çiftlik hayvanı üretiminden kaynaklanır.⁷³ Yaklaşık yarım kilogramlık sığır eti için 6810 litre su ve 3 kilogram yem gerekir.⁷⁴

Et üretiminin çevresel sonuçları, endüstriyel gıda düzeninin kâr hesaplarının kuşkusuz dışındadır. Etin bu denli ucuz olmasının nedenlerinden biri budur. Bir diğeri de ucuz emektir. Tehlike, “fabrika çiftçiliğini” çevresel, “fabrika üretimini”yse toplumsal bir sorun olarak görmektir. Ucuz işgücünün ABD neoliberal mezbaha sektöründeki merkezi konumu göz önünde tutulduğunda, Latin göçmenlerin merkeziliğine de dikkat çekilebilir. Bu ucuz emeği temin etmeyi mümkün kılan, iki cephede de sınıfların yeniden yapılandırılması olmuştur. Bunlardan biri ABD’de yeni, agresif mezbaha firmaları –örneğin Hormel– tarafından sendika gücünü ortadan kaldırmak ve sendikalaşmamış işçileri düşük ücretli göçmen emeğiyle ikame etmek için 1980’lerde yürütülen güçlü bir harekettir.⁷⁵ Diğeriyse, 1994’ten sonra Meksika’nın tarım düzeninin NAFTA aracılığıyla istikrarsızlaştırılmasıdır ki bu, kapitalizmin ekolojisi tarafından yerinden edilmiş ucuz göçmen emeğinin ABD sınırına akın etmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁶

Et sanayisine tahsis edilen çevre ve hükümet desteğine rağmen, birçok kişi gücü yetip de et ürünlerini alamaz. Onlar için özel sektör ve uluslararası kalkınma topluluğu bir alternatif sunmuştur: Besin değeri artırılmış, endüstriyel olarak üretilen bitki bazlı gıda. Burada ironiden daha fazlası vardır: Sanayileşme ve Yeşil Devrim, bazı besinleri gıda sistemindeki temel besin maddelerinin birçoğundan *çıkarılmıştır*.⁷⁷ Bu besin maddeleri verim, raf ömrü ve standartlaştırılmış metanın tüketici tarafından kabul edilebilirliğini en yüksek düzeye çıkarma dürtüsünün zayıyatıydı. Onları yeniden piyasaya sürmek, haddinden fazla işlenmiş gıda maddesinin kârlılığını artırmanın bir vasıtasıdır. Bir bakıma, ucuz et üretiminin mantığı dönüp dolaşıp aynı yere gelir: Gıdadaki katkı maddeleri hayvan eti üretiminden kâr elde etmek için değil ucuz insan emeğini sürdürmek için tasarlanır ki bu ucuz insan emeği de ileride daha fazla kâr sağlar.

Bu mantığı Küresel Güney’de en güçlü şekilde işbaşında görebilirsiniz. G8’in 2013 zirvesi, kendisinin –ve ortaklarının– düşüncesine işaret eder şekilde, “Büyüme için Beslenme: İş ve Bilim Yoluyla Açlığı Alt Etme” başlığı taşıyordu. Uzun Yeşil Devrim’in çalışmalarını Afrika’ya kazandırmak gayesiyle, açlık üzerine Gıda Güvenliği ve Beslenme için Yeni İttifak girişimini başlattı. Yeşil Devrim’in, 20. yüzyılda sınıf siyasetine bir müdahale, aç ve kızgın kentli isyancıların siyasi kaygılarını yönetmenin bir yolu olarak başladığını anımsayın. Yeni İttifak, tarım ve gıda endüstrileri için pazarlar geliştirirken, kentsel kargaşa kaygılarını ele almak maksadıyla Dünya Ekonomik Forumu’nda –vaktiyle *Financial Times*’ın “evrenin efendileri”⁷⁸ adını verdiği ticari çıkar grubu– ortaya konan temeller üzerine kuruldu.

Bu, Yeni İttifak’ın en büyük bağışçısının neden Norveçli suni gübre devi Yara olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Yara onyıllardır tüm enerjisini Afrika topraklarından çıkan ne varsa ihracata yönelik ele geçirilmesine yöneltmiştir. Azot, potasyum, fosfor, selenyum ve eser miktardaki diğer elementlerin eksikliklerinin nedeni hem sömürgeci rejimler altında hem de bağımsızlıktan sonra dışarıya yapılan sevkیاتlardır ki bağımsızlıktan sonraki süreçte amaç, 1980’lerde ve 90’larda sömürgecilik sonrası ülkeler tarafından alınan Dünya Bankası Yapısal Uyum Kredileri’ni geri ödemektir.

Değişiklik için sadece toprak değil insanlar da hazırdır. G8 planı, yabancı tüzel kişilerin Afrika pazarlarına ve toprağına erişim hakkının artırılmasını ve yoksulluk ve gıdaya erişememeyle bağlantılı rahatsızlıkların bazılarının üstesinden gelmek için Afrikalıların güçlendirilmiş, işlenmiş gıdayla desteklenmesini gerektirmektedir. Bu, vitamin katkılarıyla birlikte yoksulluk devrinin hulâsasıdır; kırsaldaki yoksulların çiftçilikte başarılı olmalarını zorlaştıran fakat aşırı yoksulluklarını mikro besinlerle gideren bir tarım politikası; sömürü sürecini uzatma ve yönetme stratejisiyle sömürüyü birleştiren bir politikadır.⁷⁹

Burada ucuz gıda düzenleri üzerine önemli bir noktaya geliyoruz: Beslenme düzeniyle bağlantılı hastalıkların ve yetersiz beslenmenin küresel ölçekteki sürekliliğinin de kanıtlayabileceği üzere, ucuz gıda insanların ne beslenmesinin ne de iyi beslenmesinin garantisidir. Ger-

çekten de Farshad Araghi'nin iğneleyici üslubuyla ortaya koyduğu gibi, kapitalizmin ucuz gıda rejimleri, *açlık* rejimleridir.⁸⁰

Bu arada, kapitalizmin tarımsal sınırları, Küresel Güney'in büyük kısmında gıdanın yüzde 75'ini sağlayan yeryüzü köylülerine karşı baskı yapmaya devam ediyor.⁸¹ Bugünün Amazonlar'a kadar dayanan ve dünya genelinde köylüleri yerlerinden eden tarımsal sınırlarının yarattığı kasvet bir yana, 21. yüzyılda, kapitalizmin beş yüzyıllık gıda düzenini ölümcül biçimde sarsacak yeni bir sürpriz gelişme boy gösterdi: iklim değişikliği. Sınır tasavvuru yalnızca toprak üzerinde rahatça düşünme imkânı tanır. Ancak son iki yüzyıl, sınır hareketinin çok farklı bir türüne tanıklık etmiştir: müşterek atmosfer tabakasının sera gazı emisyonlarının çöplüğü olarak kuşatılması.

21. yüzyılda, sera gazı emisyonlarının dörtte biri ile üçte biri, (ihraç edilecek mahsuller için arazileri temizleyip boşaltmak da dahil) tarım ve ormancılık faaliyetlerinden kaynaklanıyor.⁸² Bu mecburen böyle çünkü tarım ve ormancılık çoğunlukla enerji yoğun faaliyetlerin sürdürüldüğü alanlar ve 1940'lardan beri daha da enerji yoğun bir hal aldılar.⁸³ Atmosfer tabakasında kuşatılacak başka müşterekler kalmadığından ve iklim değişikliğinin maliyetlerini kapitalizmin hesap defterinden uzak tutacak belirgin bir yol olmadığından, bu büyük sorundur. Bunun etkisinin en açık görüldüğü yer, tıpkı 18. yüzyılda İngiliz çiftçilerinin başına geldiği gibi üretkenlik artışı yavaşlamakta olan, bocalayan küresel çiftliktir. Amerikan tahıl tarımında, 1980'lerden bu yana emek üretkenliği artışı üçte bir oranında yavaşladı ve Hindistan'da buğday verimi, 1980'ler ve 90'lar arasında yüzde 80 azaldı.⁸⁴ Tarımsal biyoteknolojinin yeni bir tarım devrimi vaadi bugüne dek boş laf olmaktan da kötüsüydü: yeni bir ani verimlilik patlaması sunamamak, glifosat ve diğer zehirlere karşı koyabilecek süperotlar ve süperböcekler yaratmak, ve iklim sistemindeki değişikliğe yön veren ucuz gıda düzenini sürdürmek.⁸⁵

Sınırlar yaşama, çalışmaya ve toprağa emeğin üretkenliğini geliştirecek dayanak muamelesi yaparak ticari tarım mahsullerinde patlama yaşanmasına imkân tanıdı. İklim değişikliği, kapanan sınırdan çok daha fazlasını temsil eder: kolay ve ucuz türlerin sonunu getirmek ye-

rine çarpıcı bir ters dönüşe neden olan ucuz doğa düzeninin içe doğru patlamasına yakın bir şey. Giderek artan sayıda araştırmanın gösterdiği üzere, iklim değişikliği tarımsal üretkenliği bastırır. *İklim* kuraklık, aşırı yağış, sıcak hava dalgaları ve aniden bastıran soğuğu kapsayan son derece farklı fenomenlere işaret eder. Braudel'in "uygarlık bitkileri" –ve buna ilaveten paradigmatik neoliberal ekin soya– bilimsel tarım uzmanlarının, insan kökenli iklim değişikliğinin sonucu olarak verimin bastırılması adı verilen şeyi çoktan deneyimlediler. Miktarı tartışma konusu olsa da birçok analiz 1980'lerden bu yana verimde –1981'den 2002'ye kadar yıllık 5 milyar dolar değerinde– yaklaşık yüzde 3'lük azalma tespit etmiştir.⁸⁶

Daha da kötüsü, iklim değişikliği mutlak düşüşlerin de garantisi demektir. Yıllık ortalama küresel sıcaklıkta yaşanan her artışa, küresel tarım üzerinde doğrusal olmayan, çarpıcı etkilere sahip büyük bir risk eşlik eder. Tarımdaki verim zaman dilimine, mahsule, yere ve bugün inanılmaz oranlarda havaya pompalanan karbon seviyesine bağlı olarak sonraki yüzyılda yüzde 5'le yüzde 50'yi geçen oranlarda değişiklik göstererek düşecek.⁸⁷ Dünya tarımı 2050'ye kadar iklim değişikliğinin neden olduğu maddi zararın üçte ikisini karşılayacaktır.⁸⁸ Bu, sadece iklimin değil kapitalizmin tarımsal modelinin de bir durum değişikliğinin, giriş bölümünde karşılaştığımız ani ve geri döndürülemez değişim anlarından birinin tam ortasında olduğu anlamına gelir. Küresel çiftlik, küresel fabrikaya ve küresel aileye bağlı olmuştur. İklim değişimiyle birlikte bu gıda düzeni gelecek yüzyılda iflas edecektir.

İklim değişikliği nedeniyle ucuz gıdanın sonunun gelmesi, kapitalizmin ekolojisinin dehşetli bir şekilde son bulması riskini taşıyor çünkü ucuz işçilerin hayatta kalmasını mümkün kılan bu gıda düzenidir. Bununla birlikte gıda, ucuz bakımın sürdürülmesi için gereken tek koşul değildir. Tarihsel olarak, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa genelinde işçilerin gıda giderlerinden sonra karşılaşılan en önemli maliyet enerjidir. Aslında ucuz gıdayı bitirecek şey ucuz enerjinin atmosferde yarattığı sonuçlardır. Bunun nedenini anlamak için şimdi ucuz enerjiye bakacağız.

İyi liman, iyi su, iyi toprak ve yakıt bolluğu nedeniyle bir kasaba ya da kale kurmak için burası iyi bir mevki olurdu.

Kristof Kolomb'un seyir defteri,¹ 27 Kasım 1492, Salı

Kolomb Yeni Dünya'ya gelmeden evvel, onu eğiten şeker sanayisi Madeira'yı yaktı. Madeira'nın ağaçları (Portekizlilere göre "odun") gemi inşa malzemesinden yakıta, küllere dönüştü. Bu odun, sadece tabiatındaki nitelik nedeniyle değil, belirli insan ilişkileri sayesinde de enerji kaynağı haline geldi. Tıpkı kalemin içindeki grafitin ocak malzemesi olarak kullanılması ya da turbanın gübreyken şömine-de yakacak haline gelmesi veya inek gübresinin toprağın kalitesini artıran bir katkı maddesinden yemek pişirmek için kullanılan bir yakıta dönüşebilmesi gibi, odun da çevresindeki ilişkiler tarafından dönüştürüldü. Kapitalizmin ekolojisinin biçimlenişi insanların ağaçlarla etkileşimini düzenledi.

Ateş, kara toprak üzerinde yakacak şeyler olduğundan beri yer-yüzünün bir parçası olagelmıştır.² İnsanlardan önce, nice mevsimin çirasıyla beslenen ve uygun iklim salınımları tarafından körüklenen ateşin ritimleri vardı. İnsanlarsa çok çeşitli şeyleri ateşe verdiler. *Homo erectus*'un *Homo sapiens*'e dönüşmesi yemek pişirmesi saye-

sinde mümkün oldu.³ Otlar ilk yakıttır fakat bizon gübresi, zengin bir ısı kaynağı olarak dayanıklıdır. Herodotos semirmiş hayvanların kemiklerinin İskitler’de yakıt olarak kullanıldığını gözlemledi.⁴ Kömürleşmiş mamut kemikleri, insanların alevlerle ilişkisinin uzun tarihini gösterir. Aotearoa’nın (Yeni Zelanda) Maoriler tarafından sömürgeleştirilmesi, ormanın yarısının kaybına yol açtı.⁵ Fakat insanlar kısıtlamak gerektiğinin farkına da vardılar. *Kısıtlama* genellikle “kendini mahrum etmek” olarak çevrilir, mevcut tüketime karşı bir fedakârlık eylemi gerçekleştirmek; ancak bunu, şimdiki tüketimin silinmez parçası olarak anlamak daha doğru. Orman Etekleri Polisi’nin kuruluşu da dahil olmak üzere orman idaresiyle ilgili ilk girişimlerde bulunan Zhou hanedanında (MÖ 1112-256) bu tür bir karar bulabilirsiniz.⁶ İmparatorluk enerji kaynağını korumak için kısıtladı.⁷

Kapitalizmin ekolojisi, fosil kayıtlarının parçası olan kendine özgü bir yangın coğrafyasına sahiptir. Yerli halk, Yeni Dünya’nın doğal manzarasını ateş aracılığıyla etraflica değiştirmişti. Kuzey Amerika’nın doğu taraflarında, Avrupalıların bozulmamış doğa olarak düşündüğü orman, savan ve çayırların “mozaik niteliğini” birlikte ürettiler.⁸ Kolomb’un geliş tarihiyle yaklaşık 1650 arasında, hastalık ve sömürgeci şiddet Amerika’daki yerli nüfusunu yüzde 95 azalttı. Yakıp kesen insanların azalmasıyla birlikte ormanlar etkili bir şekilde kurtarılınca Yeni Dünya gezegenin karbon bataklığı haline geldi. Ormanların büyümesi, gezegeni o kadar çok soğuttu ki yerli soykırımı, Küçük Buzul Çağı’nın sertliğine katkıda bulundu.⁹ 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, erken modern dönemin en kötü kışlarından bazıları Avrupa ve Amerika genelinde kayıt altına alınıyordu. Pekin’den Paris’e kadar şiddetli bir savaş ve siyasi kargaşa çağı yaşanması tesadüf değil.¹⁰ Giriş bölümündeki bir görüşü yineleyecek olursak, bu soykırım ve yeniden ormanlaştırma dönemini antropojenik [insan kökenli] olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Yerli halkların sömürgeleştirilerek yok edilmesi, tüm insanların değil, istilacıların ve kapitalistlerin işiydi; bu yüzden *kapitalojenik* demek daha uygundur. Şayet kapitalizmi bir noktada Sanayi Devrimi’yle birleştirmenin cazibesine kapılırsak bu dönüşümler, erken kapita-

lizmin tahribatının gezegenin iklimini dört yüzyıl önce değiştirecek kadar derin olduğunu fark etmemize hizmet etmelidir.¹¹

Avrupa'daki ve Avrupa dışındaki sıradan halklara göre ormanlar ve ağaçlık alanlar, hayatta kalmak için gıda kadar temel gereksinimlerdi ve hâlâ da öyleler. Müşterek alanların yok edilmesi, açlığın ortaya çıkmasından daha başka şeylere de sebep oluyordu; bu, odunun ortak kullanım hakkını ortadan kaldırıp, toplanmasının önüne geçerek yakıt ve inşa malzemesi yetersizliğini de dayattı. Feodal Avrupa'da 11. ve 12. yüzyıllarda demografik ve yerleşimci genişleme, sadece ekilebilir araziler konusunda değil, soylular ve krallar için kazançlı gelir kaynakları haline gelen ormanlara erişimle ilgili çatışmalara da öncülük etti.¹² İngiltere'nin Kral John'unun, 1215'te Magna Carta'yı imzalamaya zorlandığında, aynı anda ikinci bir belge olarak Orman Sözleşmesi'ni imzalamak zorunda bırakılması anlamlıdır. Magna Carta hukuki ve siyasi haklara bağlıyken, Orman Sözleşmesi "ekonomik olarak hayatta kalmak"la ilgiliydi, köylüler için zaruri levazım adı verilen, geniş bir geçimlik ağaç ürünleri kategorisini güvenceye alıyordu.¹³ Orman Sözleşmesi İngiliz halkının yakıt, gıda, inşaat malzemelerine erişiminin güvencesiydi.

Almanya'da, Peter Linebaugh'un kaydettiği gibi: "Modern tarihin ilk büyük proleter başkaldırısı olan 1525'teki Alman Köylü Savaşı, geleneksel orman haklarının iadesini talep etti."¹⁴ Bu haklar, "rüzgârın devirdiği ağaçların odununu, kökünden devrilmiş ağaçları ve içindekilerini" kullanma haklarını kapsıyordu ki "ağacın içindekiler 'yalnızca üzerine gerçekten çok fazla arının konmasından' anlaşılabilirdi 've ağacın içinde bulunacak bal'" kullanılabilirdi, "ancak rengine göre herhangi bir ana dalı ya da ağacın kendisi kesilemezdi."¹⁵ İnsanlar odunun yakıt ve inşaat malzemesine dönüşmesiyle ilgili olarak yüzyıllardır savaşıyor. Kapitalizmin enerji devriminin kömürle değil, odunla –ve ormanların etrafının çevrilmesi anlamına gelen özelleştirmeyle– başladığı genellikle unutulduğundan, tüm bunlardan bahsetmek önemlidir.

Avrupa ve Kuzey Amerika enerjisi tarihine, sözgelimi Çin'deki ormansızlaştırma politikalarından daha fazla ayrıcalık tanındığı

anlamına gelmez bu. Çin'in bin yıl önce var olan orman polisine rağmen, muazzam biçimde ormansızlaştırılmasının günümüzde de devam eden sonuçları oldu: Kişi başına düşen 10 metreküp (353 kübik fit) ormanlık alanla, ülkenin orman rezervleri dünya ortalamasının sekizde biridir.¹⁶ Ancak Çin'in dünya-ekolojisi küresel fethi vakfedilmemişken, Avrupa'nınki edilmiştir.

Avrupa'daki enerjiye bakmamızın nedeni, kapitalizmin ekolojisinin esas kısmı olarak –ucuz doğanın bir türü– yakıtın farklı kullanımında yatıyor. Ucuz enerji, ucuz çalışma ve bakımı genişletmenin –ve bazı durumlarda ikame etmenin– bir yoludur. Ucuz gıda, kapitalizmin ücret giderini düşürmesinin başlıca yoluysa ucuz enerji de emek üretkenliğini geliştirmek için çok önemli bir kaldıraçtır. Gerçek tarih çok daha karmaşık olsa da bu ikili mantıksal bir sırayla iş görür. Öncelikle köylüler müşterek alanlardan çıkarılmalıdır. Bu yeni işçiler bir biçimde ücretli iş bulmalıdır. İkinci olarak, bu işçileri çalıştıran atölye ve fabrikalar birbirleriyle rekabet etmek zorundadır. Patronların elemanlarını fazla çalıştırmasının uzun bir tarihi olmakla birlikte, kapitalistler arasındaki rekabetçi mücadeleyi nihayetinde emek üretkenliği belirler. Genellikle emek verimliliğinin –yani ortalama çalışma saati başına daha fazla emtia üretiminin– makineler tarafından belirlendiğini düşünürüz. Fakat kapitalist makineler insan dışı türlerin emeğini de kullandığı için işler ve bunlar, talep sınırsız olduğundan ucuz olmalıdır. Bundan dolayı, yeryüzünün müşterek alanlarının etrafının çevrilmesi, yeraltı dünyasının etrafının çevrilmesiyle çakiştı. Tam da köylü yaşamının 16. yüzyılda İngiltere'de altüst edildiği sırada, ülkenin büyük kömür madenlerinden binlerce ton kömür çıkarılıyordu. Bu noktada, dünya tasvirimizde yeni bir katman belirir: Kapitalizmin küresel fabrikası sadece küresel çiftlik ve küresel aile değil, aynı zamanda bir küresel *maden* de gerektirir.

Bu bölümde, enerjinin Avrupa ve Amerika'daki enerji devrimleri aracılığıyla nasıl kapitalizmin ucuz şeylerinden biri haline geldiğini ve ucuz enerjinin 21. yüzyılın küresel ekolojisi için ne anlama geldiğini inceliyoruz. Enerji yaşam ağının bir kısmından alınıp satılacak bir metaya dönüştürüldüğü ölçüde bir “şey” olarak nitelik kazanır.

Fosilleşmiş yaşam, yalnızca kapitalizmin ekolojisi aracılığıyla ateşin ve motorun yakıt deposu için bir madde haline gelir. Fakat kapitalizmin enerji düzeni aynı anda birkaç görevi yerine getirir. Hem enerji hem de girdileri daha ucuz kılar: Ucuz kömür ucuz çelik, ucuz turba (daha) ucuz tuğlalar yaratır. Bu da iş yapma maliyetlerini azaltır ve kârlılığı artırır.¹⁷ Ucuz enerji ayrıca, aile bütçesindeki en büyük masraflardan birini (gıdadan sonra) kontrol ederek emek maliyetlerini düşük tutmaya yardım eder. Etrafını çevirme, dünyanın pek çok yerinde kaynakları toplama işinin kadınlara düştüğü müşterek alanlara köylülerin erişimlerini engelleyerek köylülerin çoğu için enerjiyi daha da pahalılaştırırken aynı zamanda işçileri, yapı malzemeleri ve yakıt karşılığında ödeme yapmak zorunda oldukları nakit ekonomisinin içine çekmiştir.¹⁸ Enerji maliyetlerini kontrol etmek, ucuz çalışmayı idare edip sürdürmenin bir diğer yoludur. Enerji her zaman hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur ancak kapitalizmin ekolojisinin nasıl vazgeçilmez parçası olduğunu göstermek için enerji rezervlerinin zirvesindeki bir yerle başlamamız gerekir; burası, ülkenin kendini yeryüzünden çekip çıkaracak kadar muazzam bir yer olan Hollanda'dır.¹⁹

Hollanda İleti

2012'de Royal Dutch Shell'in CEO'su olan Peter Voser'in sözleriyle başlayalım:

ABD'deki Amerikan Petrol Enstitüsü, endüstrinin doğrudan ve dolaylı yollarla ülkenin toplam istihdamının yüzde 5'ini aşan 9 milyondan fazla işçiye dayanak oluşturduğunu tahmin ediyor. 2009'da enerji sanayisi, ABD'nin gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzde 7,7'sini temsil eden, 1 trilyon ABD dolarından fazla bir toplam katma değeri ülke ekonomisine sağlamıştır.

Ekonomiye doğrudan katkılarının ötesinde, enerji başka sektörlerde de kolayca anlaşılmayan yollarla bağlıdır. Mesela, tükettiğimiz gıdaların her bir kalorisi için ortalama beş kalorilik fosil yakıt girdisi gerekir ve sığır eti gibi en yüksek nitelikteki ürünlerde bu ortalama

80 kaloriye yükselir. Enerji sektörü aynı zamanda, tatlı suyun en büyük endüstriyel kullanıcısıdır ki bu ABD'deki tatlı suyun yüzde 40'ına karşılık gelir...

Güçlü aktörler, önümüzdeki zorluklarla yüzleşmek için sınırlar boyunca birlikte çalışacağımıza güvenebileceğimizi gösterirken, enerji sektörünün rolünü ve çalışmalarımızın getirilerini netleştirmelidir. Bunun karşılığında toplum bütün olarak işletilme izni verecektir.²⁰

Kendilerine karşı örgütlendiği için, Royal Dutch ve Nijerya yönetimi tarafından yaşamı ucuzlaştırılıp 1995'te idam edilen, Ogoni halkı mensubu Ken Saro-Wiwa'nın²¹ gibi protestolar üzerine fosil yakıt endüstrisinin zafer planını düzenlemek Voser'in işinin parçasıydı.²¹ Şu an Endonezya'da bulunan petrol sahalarını geliştirmek için kurulan şirketin resmi tarihinin de ortaya koyduğu üzere: "Royal Dutch'ın yükselişi ancak bu liberal ilkelerin sömürge politikasında zafer elde etmesiyle mümkün olmuştur; öyle ki bu liberal ilkelere göre, Asyalı sömürgelerin çıkarlarına en fazla hizmet eden bu tropikal bölgelerin kaynaklarının geliştirilmesinde Batı sermayesiyle Batı emeğinin serbest rekabetidir."²² Yetmiş yılı aşkın bir süre zarfında Madeira'daki ani ekonomik canlanmanın, ormansızlaştırmanın ve tahribatın gösterdiği üzere, kapitalizmin yakıt konusundaki açgözlülüğü ekolojinin bir parçasıdır. Royal Dutch uzun ucuz enerji tarihinin en yeni oyuncusudur sadece, o kadar.

Şirket kuruluş tarihinden birkaç yüzyıl önce, 15. yüzyıl Hollanda'sındaki yakıt krizine bağlı devlet gelirleri ve sermayesi sayesinde kurulmuştur. Hollanda toprağı bir zamanlar kara altınla doluydu: Petrol olmasa da turba, bugün hâlâ ısınmada ve hatta elektrik üreti-

* 2009 yılında Royal Dutch Shell, Ken Saro-Wiwa'nın yanı sıra katledilen diğer sekiz göstericinin yakınlarıyla duruşmanın görüldüğü ABD'de 15,5 milyon dolarlık mahkeme dışı uzlaşma anlaşmasına vardı. Davada Shell, Nijerya'nın eski askeri hükümeti tarafından göstericilere karşı yürütülen cinayet, işkence ve diğer suistimallerde suç ortağı olmakla itham ediliyordu. Yazar, yapımcı ve çevre eylemcisi Saro-Wiwa, askeri mahkemece dört yerel liderin cinayetiyle ilgili suçlu bulunarak idama mahkûm edilmişti. Mahkeme dışı uzlaşma anlaşmasına rağmen adı geçen şirket, meydana gelen şiddetin parçası olmadığını ve bu cinayetlerde hiçbir rolünün bulunmadığını iddia etti. Şirkete göre bu uzlaşma, yakınlarını kaybedenlerin mahkeme harcı ve masraflarının bir kısmını karşılamaları adına yapılan "insani bir jest"ti. (Kaynak: news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8090493.stm, www.nytimes.com/2009/06/09/business/global/09shell.html.) –çn

minde kullanılan bir enerji kaynağıdır.²³ Fosil yakıtların en yenisidir ve ağırlığına oranla meydana çıkardığı enerji, kömürünün üçte ikisidir.²⁴ Turba kömürün öncüsüdür. Yeterli zaman ve basınçtan sonra turba kömüre dönüşür ve turba –ve dolayısıyla kömür– bir zamanların bataklık bitki örtüsüdür. Kuzey ve Orta Avrupa’da bu bitki örtüsü çürüdükçe, yükselmiş bataklıklarda birikmiş çapı 1,6 kilometreden fazla yastık şeklinde katmanlar oluşturmuştur. Ortaçağın başları itibarıyla, bunlar deniz seviyesinin üstünde, yaklaşık 4,6 metre yüksekliğe ulaştılar. Bununla birlikte, 11. yüzyılın başlarından itibaren köylüler ısınmak, tuzu işlemek ve satmak için turba topladılar. Üst toprak tabakası madenciliği, Çukur Ülkeleri daha da çukurlaştırdı ve iklim değişikliğine karşı savunmasız kıldı. Gerçekten de 13. yüzyılın sonunda Avrupa’nın iklimi daha soğuk, daha yağışlı ve çok daha fırtınalı bir hal aldıkça, Avrupa genelinde, özellikle de toprağın batmakta olduğu Kuzey Denizi bölgesinde su baskınları arttı. İyice ıslanmış arazi verimli toprakların oluşmasını engelledi. Bunu biliyoruz, zira 1400 itibarıyla agroekolojik kriz derinleştikçe tahıl yetiştiriciliğinden alınan vergiler düştü.²⁵ Amsterdam, Rotterdam ve Utrecht’in etrafını “bir zamanlar çiftlik olan yapıların dağıldığı, genellikle dar ve savunmasız arazi şeritlerinden başka hiçbir şeyin birbirinden ayırmadığı, suyla dolu ve tükenmiş düzinelerce turba bataklığıyla birlikte İsviçre peynirini andıran”²⁶ manzaralar çevreliyordu. İklim değişikliği ve turbalıkların kaldırılması, gerçekten korkunç bir duruma yol açtı: 1500’de “Kuzey Denizi, Hollanda toplumunu boğmakla tehdit etti.”²⁷ O sırada, tahıl çiftçiliği kıyı bölgelerinde neredeyse tamamen kaybolmuştu.²⁸

Bunun Hollanda ekonomisi için sonuçları vardı. İngiltere’de işçilerin ortaya çıkmasının nedeni toprağın etrafının çevrilmesiydi.²⁹ Hollanda’daysa işçileri ortaya çıkaran neden batan turba bataklıklarıydı ve büyüyen mandıra ve çiftlik hayvanları endüstrisinin gereksinimleri de keşfedilmelerini sağladı.³⁰ Turba ayrıca ülkeyi ucuz enerjiye bağladı. 17. yüzyıl süresince her yıl 1,5 milyon ton turba kazılıp çıkarıldı ve cumhuriyetin büyüyen kentlerine gemilerle taşındı; yalnızca 1636’da Amsterdam’a 8000 tekne yükünden fazlası ulaştı.³¹

1650'ye gelindiğinde, Hollanda Cumhuriyeti'nin kişi başına enerji tüketimi, Hindistan'nın 2000 yılındaki tüketimden daha yüksekti.³²

Hollanda köylü sınıfı giderek zorlaşan zamanlar geçirirken Hollanda kapitalizmi geliyordu. Aslında kapitalizm Hollanda köylüleri kentlerde işçilik yaptığı için geliyordu.³³ Bu sürecin merkezinde ucuz gıda vardı. Hollanda uzun 16. yüzyılı Batı Avrupa'daki en yüksek tahıl fiyatlarıyla başlayıp en düşük fiyatlardan biriyle sona erdirdi.³⁴ Önceki bölümde dile getirdiğimiz üzere, bu tahıl Polonya'daki bir sınırdan, Vistül boyunca verimli topraklara sahip bir ülkeden ve "uluslararası borç esaretine"³⁵ düşmeye hazır derebeylerinden geldi. Özgün finansal anlaşmalar, And gümüşünü buğday ve çavdar karşılığında hızla Amsterdam ve Anvers'ten Polonya'ya gönderdi. Ticaret açığı, büyüyen Hollanda kentlerine akan gıdayı ucuz tutma stratejisinin bir parçasını oluşturdu. Tıpkı Madeira'daki gibi, Polonya çavdarı ve buğdayının ani artışı elli ila yetmiş beş yıl sürdü. 1660'lara gelindiğinde, toprak erozyonu mahsulleri neredeyse yarıya indirmiş ve kapitalizmin ekolojisi, Polonya'nın zayıflamış topraklarının ötesinde derinleşip yayılmıştı.³⁶

Hollanda süpergüç konumunu hem tarım hem de enerji devrimine borçluydu. Bu yalnızca büyük ölçekte turba çıkarılarak değil, rüzgâr gücünün çok çeşitli endüstriyel uğraşlardaki öncü uygulamaları ve teknolojik gelişimiyle de mümkün oldu.³⁷ 16. yüzyılın ortalarından itibaren farklı türlerdeki yel değirmenleri Hollanda manzarasını benek benek kapladı. Zaan Nehri boyunca, hemen Amsterdam'ın kuzeyinde 1730'lar itibarıyla her yüz metrede bir, 600 yel değirmeni vardı.³⁸

Ancak Hollanda'nın kapitalizme giden yolu, 1650 sonrasında genişleme konusunda üç ciddi kısıtlamayla karşılaştı. Birincisi, ülkenin bahse değer hiç ormanı yoktu. Bolca sahip olunan kullanılabılır nakit kaynağı sayesinde bu kısıtlamanın üstesinden geldi. Hollandalı tüccarlar, gemi yapımının yanı sıra tekstillerin ağartılmasında da ihtiyaç duyulan ucuz kereste ve çok çeşitli orman ürünleri için Kuzey Denizi boyunca ve Baltık'ın içlerine doğru uzandı. İkinci sorunun çözümü ilki kadar kolay değildi. Turba boldu ama hiç ucuz değildi.

Maliyeti, 1480 ile 1530 yılları arasında Anvers'teki fiyat endeksinden yüzde 50 daha hızlı arttı.³⁹ 1530'dan sonra, su seviyesinin altından turba çıkarılmasına imkân tanıyan yenilikler olsa da, fiyatlar 1560 yılının ardından yüzyıl içinde Hollanda'nın kuzey kesimlerinde üç misli artarak yukarı yöndeki eğilimlerini sürdürdü.⁴⁰ Kömür, (günümüzde Belçika'da bulunan) yakındaki Liège'den başka, özellikle de İngiltere'den artan hacimlerde –1650'lere gelindiğinde yıllık 65 bin ton kadar– ithal edildi.⁴¹ Bu çok fazla enerjiye tekabül ediyordu ve belli başlı enerji yoğun endüstriler, imkân bulduklarında kömüre kaydı. 17. yüzyılda modern fabrikaya en yakın şey olarak göreceğiniz, beş katlı binalardan meydana gelen şeker rafinerileri öylesine çok kömür yaktilar ki Amsterdam belediye meclisi uygulamayı 1614'te yasakladı. Ancak kentin rafinerileri çoğaldıkça –yüzyılın sonuna gelindiğinde yüzlerceydi– ucuz veya en azından daha ucuz enerji talebi de arttı. Kömür yakılmasının Amsterdam'ın vatandaşlarına yüklediği “dayanılmaz kötü durumu” kayıt altına alan evvelki yasaklara karşın, yıl boyunca kömür yakmak 1674'te yasallaştırıldı.⁴² Turba daha temizdi fakat kömür daha ucuzdu.

Bu adımlar, Hollanda'nın üçüncü sorununu çözemedi: yüksek emek maliyeti. Hollanda'nın başarısı, “proto-proleterler emeğinin esnek arzını” üreten tarım krizine dayanıyordu.⁴³ Bu esneklik 1580'de yitirildi ve 18. yüzyılın ortalarına dek Hollanda'daki ücretler, Avrupa'nın en yükseği olmayı sürdürdü.⁴⁴ 1650 itibarıyla –ve belki de daha önce– Hollandalı kapitalistler Avrupa'daki en yüksek ücret giderine sahipti ve bu gider 1680'den sonra daha da yükseldi. 1590 ve 1730 yılları arasında Hollanda'da ücretler, İngiltere'dekiden daha en az üçte bir daha yüksekti ve çoğunlukla iki katıydı.⁴⁵ Ancak büyük ölçüde, daha fazla bölgesel sömürgecilik biçimlerinden dolayı, İngilizler yakında bu rakamlara yetişecekti.

Hollanda'da turba hafriyatına ve İngiltere'de kömür madenciliğine büyük çaplı geçişler, 1530'lar ve 1540'larda eşzamanlı cereyan etti.⁴⁶ Sanayi Devrimi hayalimiz bize, fosil yakıtların 18. yüzyılda icat edildiğini söyler fakat aslında daha başka pek çok şey gibi, onlar da uzun 16. yüzyılın ürünüdür. İlk büyük sanayileşme yaklaşık

1450'den sonraki yüzyıl zarfında, muazzam şeker ekiminin ve gümüş madenciliğinin sınırlarında, aynı zamanda gemi yapımında, mayalı içki üretiminde, cam imalatında, matbaacılıkta, dokumada ve demirle bakırın dökümünde yayılarak meydana geldi.⁴⁷ Hepsisi de öyle ya da böyle, çok büyük miktarlarda enerji tüketti.

Makul miktarlarda kömür, çok uzun sürelerde çıkarılıp yakılmıştı; Romalılar için "Britanya'daki en iyi taş"tı.⁴⁸ 1530'u takip eden yüzyıl içinde, İngiltere'nin kömür çıktısı sekiz misli artarak çarpıcı bir aşama kaydetti.⁴⁹ Sadece kömür zengini Newcastle'da üretim, 1560'larla 1660'lar arasında yaklaşık yirmi kat artış göstererek tüm İngiltere kömürünün belki de üçte birine tekabül etti.⁵⁰ Newcastle kömür zengini olabilirdi ama Hollanda'nın kişi başına düşen termal enerji üretimi, 17. yüzyılda İngiltere'ninkine denkti; mekanik enerji üretimiye fazlaydı.⁵¹ Fakat Hollanda'nın enerjisi henüz yeterince *ucuz* değildi. O sırada İngiltere düşük ücret ekonomisi sayılmazdı ve toprakların etrafının çitle çevilmesiyle mülksüzleştirmenin başarılarına karşın reel ücretler de hızla yükselmektedir. Hollanda'dakilere göre daha aşağı bir seviyeden başlayan İngiliz ücretleri, 1625'ten sonraki yüzyıl içinde neredeyse ikiye katlanarak çok daha hızlı yükseldi.⁵² Kömürle birlikte İngiltere'nin ekonomik avantajı belirleyici oldu: "Ancak İngiltere'de yüksek ücret yükü ucuz enerjiyle dengelenmişti."⁵³

İşçilerin yüksek maliyeti ve İngiltere'de ucuz enerjinin bolca bulunması, 18. yüzyıldaki bir dizi teknolojik atılımı yönlendirdi; hem demir elde etmek için kömürün bir türevi olan kokun hem de artan derinliklerin daimi su baskını anlamına geldiği kömür madenlerinden suyun tahliyesinde Newcomen buhar motorunun kullanımını.⁵⁴ Kok 17. yüzyıldan beri biliniyordu fakat demir üretimi açısından kârlı hale getirilmesi için 1709 ile 1755 arasında –genellikle Thomas Darby'nin hanesine yazılan– uzun süren bir dizi yenilik yapılması gerekti.⁵⁵ Bu, İngiltere'yi odun kömürüne bağımlı olmaktan kurtardı. Kok-yakmalı demir, 1750'de İngiliz demir üretiminin sadece yüzde 7'sine, 1784'teyse yüzde 90'ına tekabül etmişti.⁵⁶ Bir ton demir üretiminin maliyeti, 18. yüzyılda yüzde 60 düşerek yerle yeksan oldu. Ucuz enerji ucuz

demir, ucuz demirse ucuz araçlar ve makineler üretti. Bolca enerji sağlanabildiği sürece, emek ve sermaye maliyetlerinden tasarruf edildi ve hammaddeler daha da ucuzlaştı.⁵⁷

Bunu saf bir İngiliz teknolojik mucizesi olarak sunmuyoruz. Bazı tanımlamalar, İngiliz kömürü olmaksızın gerçek kapitalizmin var olmayacağını düşünmemizi sağlayacaktır. Gerçekten de kömürün önemi kolaylıkla abartılır: Mekanik dokuma ve iplik eğirme makinesi gibi tekstil üretimindeki başlıca yenilikler, geniş bir kullanım alanına yayılan buhar makinelerinin ardından gelmekten ziyade onun öncülü olmuştur ve 1868'in sonlarına gelindiğinde, Britanya'nın ticari filosunun yüzde 92'si kömürle değil, rüzgâr gücüyle çalışmaktadır.⁵⁸ Kapitalizmin sınırının, özgün ve yaratıcı olmadığı takdirde bir hiç olduğunu fark edecek kadar bilgi sahibiyiz. İngiliz tarihini daha fazla enerji ithal edip açığa çıkarmış, kömürsüz bir tarih olarak ve 19. yüzyılın toplumsal başkaldırı ve devrime, her zamankinden daha açık olduğunu hayal etmek mümkündür. Bu tür toplumsal karışıklıkların, ucuz doğanın sınırları olmaksızın 21. yüzyılın kaderi olacağını öne sürerken ucuz enerjinin gıda, bakım, para ve çalışmayla nasıl kesiştiğini anlamak, onlar tarafından üretilen toplumsal düzeni görmek açısından önemlidir. Bu nedenle, 21. yüzyılın, enerji meselesi etrafında gerçekleşen uluslararası çatışmaları kapsayan üç önemli evresini ortaya koyuyoruz.

20. Yüzyıl Gıdası

Günümüzde ucuz enerjinin önem arz ettiği ilk ve muhtemelen en önemli örnek, Badische Anilin ve Soda Fabrikasının (BASF) Rhine-land-Palatinate laboratuvarlarında sanayileşen ve 13 Ekim 1908'de patent alan Haber-Bosch işlemidir. Karlsruhe Üniversitesi'nde araştırmacı olan Fritz Haber, amonyak (NH_3) üretmek amacıyla hidrojenle (H_2) hava azotunu (N_2) reaksiyona sokmak için yüksek sıcaklık ve yüksek basınçlı sanayi kimyası kullanan bir yöntemi kanıtladı. BASF mühendisi Carl Bosch, bu reaksiyonu ticarileştirmek için 100 atmosferden (santimetrekareye 103 kilogram) fazla işlem ortamı gerektiren önemli mekanik problemleri çözdü.⁵⁹ Araştırmasının ar-

kasında stratejik zorunluluklar vardı. Önemli bir amonyak kaynağı olan guano'dan muazzam miktarlarda çıkarılmış ve yerini Atacama Çölü'nden Peru güherçilesi (sodyum nitrat NaNO_3) almıştı.⁶⁰ Bu “beyaz altın” barut üretimi ve toprak verimliliğinde çok önemliydi ve ticareti İngilizlerin denetimindeydi.⁶¹ Haber-Bosch işlemi bunu yerine geçecek amonyağı üretti; bu o kadar önemliydi ki Haber 1918’de, Bosch da 1931’de Nobel Ödülü’nü aldı. Bunlar olurken, Alfred Nobel patlayıcıdan servet kazanmıştı ve Haber’le Bosch’un çalışması, Almanya’ya Nobel’in patentini aldığı TNT ve jelatinli dinamit için önemli girdiler sağladı. Onların bilgisi, belirli mevkillerdeki kaynaklardan çıkarılan barutun üretimini ayrıştırdı ve silahların enerjiyle havadan başka bir şey kullanmadan üretilmesine imkân tanıdı. Silahlı çatışmalardaki ölüm sayısının 100 milyondan fazla olması, Haber-Bosch işlemi aracılığıyla üretilen amonyağın geniş bir alandaki mevcudiyetiyle ilişkilendirilebilir.⁶²

Lakin amonyak da yaşamın bir parçasıdır. Marx’ın metabolizma üzerine düşüncesine ilham veren Justus von Liebig 1840’ta, tarımın mücadelesinin sindirilebilir azotu güvenilir bir şekilde üretmek olduğunu açıkladı.⁶³ Normalde, havada fazlasıyla bulunan durağan azot, ya şimşeklerle etkileşim ya da mikroorganizmalarca toprakta sabitlenmek yoluyla biyolojik olarak kullanılabilir hale gelir. Bitki gelişimi için bir önkoşul ve doğru miktarlarda kullandığında canlandırıcıdır. Azot, Haber-Bosch işlemi sayesinde biyolojik olarak kullanılabilir kılındığında, bunun yüksek bir enerji maliyeti olur. Bu reaksiyon hidrojen gerektirir, hidrojen de ucuz enerji. Her ne kadar kömür ve neftyağı da bu amaçla kullanılabilir olsa da, günümüzde suni gübre üretimi için hidrojen esas itibarıyla doğalgazdan elde edilir. Bu, suni gübre üretimini ABD endüstriyel tarımı için en büyük enerji girdisi yapar.⁶⁴

Haber-Bosch işlemi hava ve fosil yakıtı suni gübre haline dönüştürürken gıda, çalışma ve bakım masraflarını düşürmüştür.⁶⁵ Ucuz inorganik gübreler ortaya çıktığında, toprak sahiplerine yüksek mahsul ve tarla çalışanlarına daha düşük ücret getirdi ve kentlere gıda ürünleri ve yerinden edilmiş köylüler gönderdi.⁶⁶ Bu, Küresel

Kuzey’de ve çok geçmeden tüm dünyada insanlar tarafından etleri oburca tüketilecek çiftlik hayvanlarının kursaklarında yerini bulacak hububat dağları yaratılmasını mümkün kıldı. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle amonyak, mühimmat üretimi dışındaki şeylere yönlendirildi ve derhal toprağı tahrip etti. ABD ve Avrupa’da, üretiminde patlama yaşanan hububatın üçte ikisi hayvan yemi olarak kullanıldı. Haber-Bosch küresel beslenme düzeninin –Tony Weis’in taktığı isimle– etleştirilmesine olanak tanıdı.⁶⁷ Giderek artan bir şekilde modern öğünün temel bileşeni olarak pazarlanan etle birlikte yem talebi arttı. Bunu karşılamak için Brezilya’da çiftçiler arazileri çiftlik hayvanlarına soya yetiştirmek uğruna boşaltıp temizlediler; bu süreç tek başına tüm kapitalojenik sera gazlarının yıllık miktarının yüzde 2’sinden sorumludur.⁶⁸ Suni gübre ve gıda bağlantısının bir diğer örneğı de bu gerçekte mevcuttur: Suni gübre fiyatının manipülasyonunun, 2007-2008 yıllarındaki son gıda fiyatı krizinde 44 milyon insanın yoksullaşmasında payı vardır.⁶⁹ Bütün bunlar, köylü tarımını ve yerlilerin yemek kültürünü ortadan kaldırma ve yerlerine endüstriyel monokültür tarım düzenini koyma projesinin parçasıdır ve toprağın kalitesini artıran katkı maddesine dönüşecek enerji olmadan düşünülemez.⁷⁰ Veya Marx’ın ifadesiyle: “Belirli bir süre için toprağın verimliliğini artıran tüm ilerlemeler, bu verimliliğin daha uzun süreli kaynaklarının yıkımı yönünde ilerlemelerdir. Bir ülke kalkınmasının arka planı ne kadar çok büyük ölçekli sanayiden kaynaklanırsa [...] bu yıkım süreci de o kadar hızlı olur. Bu nedenle kapitalist üretim, yalnızca, tüm servetin asıl kaynaklarını –toprak ve işçi– eşzamanlı baltalamak yoluyla, üretim teknikleri ve üretimin toplumsal süreçlerinin birleşiminin derecesini geliştirir.”⁷¹

20. Yüzyıl Kömürü ve Çalışması

Enerjiyi ucuz tutmak, sürekli devlet müdahalesini gerektirir. Devlet desteğı ayrıca, yeniden üretim emeğini bedava ve ücretli emeğı de ucuz tutmak için gereklidir. Devlet başarısızlığa uğradığında, 21. yüzyılın Occupy Nijerya ve Birleşik Krallık yakıt gösterileri gibi farklı hareketlerde olduğu üzere direniş siyasetinin ortaya çıktığını gö-

rürüz.⁷² 20. yüzyılın ikinci ucuz yakıt bağlantısı, modern gösterileri 1525 Köylü Savaşı'na bağlar. Köylülerin ormandaki müşterek hakkın bir parçası olan oduna, yakıt ve yapı malzemesi olarak kullanmak amacıyla erişim talebinde bulunduklarını anımsayın. 20. yüzyıldaki direniş siyaseti de hem konutla hem de enerjiyle bağlantılıdır.

İşçilerin başlarının üzerinde bir çatıya ihtiyacı vardır ve çatılar bedava değildir. 19. yüzyılın sonunda Colorado'daki evler tuğlayla inşa edilmişti: Kereste çok pahalıydı, tuğlaysa yerel olarak erişilebilir kil ve kömürden üretilebiliyordu. Bu üretim enerjiyi konut için yaşamsal kılmıştır. Madencilik teknolojisi kömürün fiyatını düşürdü ancak işgücü kömür maliyetinin yüzde 60 ila 80'ini oluşturmayı sürdürdü. Bu maliyeti düşük tutmanın iki yolu, göçmen işçilere ağıltan ölmeyecekleri kadar ödeme yapmak ve onları konut ve okullar, indirimli İngilizce kursları ve dinlence olanakları gibi hizmetler karşılığında ücretlerini geri vermeye zorlayan şirket kasabalarına yerleştirmektir. Yaşamları üzerinde çok az kontrole sahip işçiler, şirket kasabalarının iyi huylu kapitalizmden ziyade yeniden feodalleşmeye benzediğini düşünüyordu. Rockefeller'a ait Colorado Yakıt ve Demir Şirketi ücretleri kısıtığında kömür madencileri örgütlendi.⁷³ 1913 ilkbaharından 1914 kışına dek süren grevleri, ABD emek tarihinde dikkat çekici bir hareket olmayı sürdürür. 20 Nisan 1914'te yirmi kadar erkek, kadın ve çocuk, grevcilerin Ludlow, Colorado'daki kamplarında katledildi. Sonrasında, bilhassa da madenin sahibi John D. Rockefeller'a yöneltilen öfke kongre soruşturmasına yol açtı ve çocukların işgücü olarak kullanılması hususunda getirilen kısıtlamalarla sekiz saatlik işgününün uygulamaya konması ileride sendikalaşacak bir örgütlenmenin fitilini ateşlendi.⁷⁴

Timothy Mitchell 20. yüzyılda karbonun emek siyaseti üzerinde çok derin etkiye sahip olduğuna dikkat çeker. Belirli bir ülkenin fosil yakıt ya da mineraller vasıtasıyla lanetlenip lanetlenmediği tartışmasını bir tarafa bırakın.⁷⁵ Bunun yerine, bu kaynakların çıkarılmasının, sömürüye direnebilen, eşitlik taleplerinin emeğini kazançlı kılan enerji sayesinde karşılanabilen bir işçi sınıfını nasıl kurduğuna bakın.⁷⁶ Milletın kaderiyle ilgili aniden daha büyük ha-

yaller kurulmaya başlandı çünkü bu gibi ulusal hayallerin altında ucuz enerjinin imzası vardı.

20. Yüzyıl Petrolü ve Parası

20. yüzyıldaki ucuz enerjiyle ilgili üçüncü öykü, enerjinin paraya dönüşümünden ve “Amerikan yaşam tarzından” gelir.⁷⁷ ABD 20. yüzyılın önde gelen petrol gücüydü. Yüzyıl başlarken Rusya avantajlı konumda olmasına rağmen Pennsylvania, Texas ve California’da petrolün bulunmasıyla ABD hızla lider oldu. 1945’e gelindiğinde, her üç varil petrolden ikisi ABD’de üretiliyordu.⁷⁸ Ancak 1970’lerde, Sovyetler Birliği ve sonra Suudi Arabistan, dünyanın önde gelen petrol üreticisi olarak ABD’yi yerinden etti.⁷⁹ Küresel petrol üretimi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra olağanüstü büyüyerek dönemin sıradışı ekonomik büyümesini yaklaşık yüzde 60 geride bıraktı.⁸⁰

ABD Ağustos 1971’de altın standardını terk ettiğinde,⁸¹ uluslararası sermaye, meta alımlarında bu “Nixon şoku”ndan kaçıp sığınacak bir yer aradı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği –verimsiz hasatların ardından– petrolünü buğday karşılığı takas edip ekmek fiyatlarını yükseltti. On dört ay sonra, İsrail’le Mısır arasındaki Yom Kippur Savaşı’na sözde karşılık veren Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), petrol üretim vergisinde yüzde 70 artış açıkladı.⁸² OPEC ülkeleri, ABD’nin dolar cinsinden enflasyon ihracatına karşılık veriyordu. İran şahının ifade ettiği gibi, ABD “Bize sattığı buğdayın, şekerin ve çimentonun fiyatını yüzde 300 artırmıştı.”⁸³ Dünya daha yüksek petrol fiyatı ödedi ve OPEC ülkeleri kendilerini önemli bir gelirin, petro-dolar olarak bilinen şeyin rezervlerinin üzerinde otururken buldular. Bu rezervlerin bir getiriye ihtiyacı olduğundan, petrol ithal eden ülkelere düşük faizli krediler olarak geri döndüler. Bunu gümüşle değil de petrolle desteklenen bir para, bir “fiili petrol standardı” olarak düşünün.⁸⁴ 1979’daki sözde Volcker şoku, sonraki iki yıl boyunca bu petro-kredilerin reel faiz oranlarını üçe katladı.⁸⁵ Büyük bir çoğunlukla Küresel Güney’de yer alan borçlu ülkeler, temerrüde düşmemek için onları dikkate alan yegâne borç verenlere yöneldiler: kemer sıkma programlarını, küçük hükümetleri ve serbest piyasaları kendi çok doktrinleri vasıtasıyla idare edebilecek Ulusla-

rarası Para Fonu'na ve Dünya Bankası'na.⁸⁶ Böylece petro-dolarlar neoliberal yönetimin kasvetli öyküsünü mümkün kıldı.

Bununla birlikte, enerjinin siyasi ekonomisi son yirmi yıl boyunca değişti. 1980'ler ve 90'lar süresince pazara yeni bir varil petrol getirmenin maliyeti yıllık yüzde 1'in biraz altında arttı. Bu, yüzyılın sonunda –çarpıcı biçimde– değişti. 1999'la 2013 arasında bu maliyetler her yıl yaklaşık yüzde 11 tırmandı. En pahalıya mal olan –gelecekteki fiyat eğilimlerini genellikle önceden haber veren üretimin ilk onu– petrol sahalarındaki üretim maliyetleri, 1991'le 2007 arasında 10 kat ve bu tarih itibarıyla da üçte iki oranında artmıştır.⁸⁷ 2030'a kadar küresel ısınma, 100 milyon insanı öldürme yolunda ilerlerken ucuz petrol sona eriyor.⁸⁸ Ve bu son, yalnızca gelecekteki ölümlerle ilgili değil; Alberta'dan Ekvator'a kadar uzanan çatışmalar, yerli halklarla maden çıkaranlar arasındaki 16. yüzyıl mücadelesini bir kez daha gezegeni ilgilendiren sonuçlarla yineledikçe, işler zaten her zamankinden daha kirli ve şiddetli bir hal alıyor.

Ucuz petrol neden bu kadar önemli? Kapitalizm fosil yakıtlar olmaksızın yapamayacağından değil. Sonuçta, perakendeciler ve imalatçılar elektriklerinin çok eski zamanlardan kalma fosillerden mi, yel değirmenlerinden mi ya da güneş panellerinden mi geldiğini umursamazlar. Ucuz petrol, günümüzün kapitalistleri güneş enerjisinin dönüşümünü mümkün kılacak büyük yatırım türlerini desteklemek istemediği için önemlidir. Açıkça görülüyor ki bazı işletmeler çeşitli yenilenebilir enerji girişimleriyle kazanç sağlayacaklar. Bununla birlikte, dünyadaki tüm işletmelerin 2050'ye kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının büyük ölçekli dönüşümü için gereken 45 trilyon dolarlık katkıyı sağlayacağına inanmak zor.⁸⁹ Kapitalizm idaresinde güneş enerjisine dönüş, yalnızca hükümetler bunun için ödeme yaparsa gerçekleşecektir.⁹⁰ Neoliberal uygulama hükümetlere vergi indirimi dışında birkaç siyasi reçete bıraktı ve ABD gibi ülkelerde kurumsal vergilendirme, en büyük hak sahipleri olan sözde “temiz” teknoloji şirketleri (Apple, Google) nezdinde halihazırda tarihsel olarak en düşük düzeylerde.⁹¹ Hisselerinin fiyatlarını yüksek tutmak için en sonunda hepimiz kendimizi para öderken bulacağız.

Ucuz yakıt içindeki *ucuz* kelimesi üzerine tartışarak bitirmek istiyoruz. Yakıt krizi ille de kıtlık ya da aşırı üretim krizi değildir. Fosil yakıtlardan uzaklaşmak, ucuz enerji düzeninin sonu değildir. Aslında iklim krizi, finansın kendisini küresel kurtuluş mekanizması olarak sunmasına fırsat vermiştir: Atmosferi kurtaracak olan şey karbon kredileri, dengelemeler ve atmosferi kirletme izinleridir ya da bize öyle söyleniyor.⁹² Müştereklığe tam bu noktada son verilebilir: doğal kaynakların akıbeti konusunda verilmesi gereken kolektif kararların küresel pazarda finansal ürüne dönüştürülmesiyle kolektif sorumluluğun finansal olarak tamamen dışsallaştırılması.

Bununla birlikte, 2016'da Uluslararası Enerji Ajansı'nın, yenilenebilir enerji kapasitesinin kömür kapasitesini aştığı açıklamasını dikkatle incelemeden enerji tartışmasını sona erdiremeyiz.⁹³ Bu ucuz enerjiyi tartışmalı bir konu yapar mı? Düşük ihtimalle. Güneş devriminin bataryalarının içine bakın, Demokratik Kongo'yla Bolivya'dan kan mineralleri bulacaksınız.⁹⁴ Bolivya'daki lityum çıkarma tesisi, Potosi'nin dirilmiş haline benzer.⁹⁵ İklim değişikliğiyle mücadelenin bir yolu olarak nehirlerle baraj yapmak felaketlere yol açtı; bu ayrıca yerlilerin mülküne el koyma stratejisinin de bir parçasıydı.⁹⁶ Fosil yakıtlardan barajlara yönelmek, öngörüldüğü üzere bazı türlerin neslinin tükenmesine yol açıyor hâlâ ve insan eliyle yapılmış su rezervlerinin ayrıştırıcı ekolojisiyle birlikte artan sera gazı emisyonlarıyla sonuçlanabiliyor.⁹⁷

Bütün bunların ötesinde, ucuz yakıt stratejisi karbona bağımlı değildir. Geçmişte öyleydi ama sonrasında öyle olmadı. Örneğin hidroelektrik barajlar, ucuz enerji stratejisinin her zaman devletlere bağlı olduğunu ortaya koyar. Bu da, kamu ve özel sektör tarafından dağıtılan, ucuz doğaya geri uzanan bir dünya-ekolojisinin izin verdiği ve ancak ucuz enerjiyi ulusal armağanın bir parçası olarak gören kolektif anlayışla olanaklı olan şiddete ihtiyaç duyar. Müşterek milliyetin kolektif fikirleri sayesinde, Hindistan'da sübvans edilmiş petrolden ve Venezuela'daki petrol gelirlerinden ABD'deki mavi yakalıların reel ücret artışıyla ayakta kalan düşük gaz fiyatlarına dek enerji, kapitalizmin ekolojisinde güvence altına alınır.

Yoksulların enerji projelerinin maliyetlerine dayanabilmeleri için, kolektif kaderin fikirlerini onlar adına sevk ve kontrol edebilen bir dizi düzenleyici fikir ve kuruma ihtiyaç vardır. Kolektif kader ve kolektif şiddetle ilgili bu kapsayıcı fikirlerin esaslarını kavramak için son ucuz şeyimize geçiyoruz: Yaşam.

Yeni Dünya'daki üçüncü günüyle ilgili Kolomb, İspanya'nın kralı ve kraliçesine takdim edilebilecek bir adanın tasvirini şöyle sunmuştu:

Ben bunun gerekli olacağını düşünmüyorum ancak silah kullanımı konusunda bu halk çok acemi olduğundan, fethedip memlekete getirdiğim ve dilimizi öğrenip geri dönen yedisinden Ekselanslarınızın görebilecekleri üzere, Ekselanslarınız tümünün Kastilya'ya getirilmelerini ya da aynı adada esir olarak tutulmalarını emretmezse, elli adamla birlikte hepsine boyun eğdirilebilir ve kendilerinden istenenleri yapmaları sağlanabilir.¹

Kolomb sömürge kurmanın bir şey, onu sürdürmenin başka bir şey olduğunu erkenden öğrendi. *Santa Maria* ilk seferinde battı ve mürettebatını memlekete getirmek için diğer gemilerde yeterince boş yer yoktu. O sene Noel zamanı denizcilerin bir kısmı gemilerinden kurtarabileceklerini kurtarıp Kolomb'un kumandası altında Hispanyola'da La Navidad'a yerleşti. Yaklaşık kırk sömürgeciden oluşan bu mürettebata Kolomb'un metresinin kuzeni Diego de Araña da dahildi. Kolomb ikinci seferinden döndüğünde hepsi öldürülmüştü. Adamlarının yerli kadınları taciz ettikleri için öldürüldüğünü öğrendi. Kolomb ikinci seferinde, yerli ayaklanması karşısında birin-

cisine nazaran daha hazırlıklıydı. Sömürge mandası 17 gemi, 1200 adam, besi hayvanları ve bu hayvanların yerli nüfusunun kökünü kazıyacak hastalıklarıyla teçhizatlandırılmıştı. Bununla birlikte, kuşkusuz kanlı biçimde kasten öldürmeyi gerektirse de sömürgecilik hiçbir zaman sadece bir kaba kuvvet eylemi olmamıştır. Kolomb ve ardıllarının silahlarının yanı sıra bu gücü kullanmalarını meşrulaştıran bir örgütleri ve dilleri vardı. Kapitalizm Yeni Dünya'ya tüfek, mikrop ve çelikle² sahip olmuş olabilir fakat Yeni Dünya'nın düzeni ırk, polis ve kârlar aracılığıyla korunmuştur. Bu hegemonya ve düzen teknolojileri son bölümümüzün konusudur.

Buraya kadar ele aldığımız her ucuz şey örneğinde örgütlü direniş eylemleri gördük. Kadınlar, ücretli işçiler, yerli halk ve hatta varlıkları üzerinde güneşin battığı hâkim sınıfın üyeleri; hepsi, itaat etme zorunluluğuna karşı az çok başarılı bir biçimde mücadele etmişlerdir. Bunun üzerine, kapitalistler yeni sınırlar oluşturmak ve var olanları derinleştirmek için yeni stratejiler geliştirdiler. Bu direniş, strateji ve karşı-stratejinin kedi-fare oyunu kapitalizmin ekolojisinin tarihi olmuştur. Hükümetler, tüccarlar ve finansçılar, kâr arayışındaki yaratıcılığın ve yıkımın yeni zirvelerine tırmanmışlardır. Ancak kapitalizmin ekolojisi aynı zamanda, toplumsal düzen sanatı ve bilimindeki fevkalade deneyim sayesinde kendini geliştirmekte ve sağlamlaştırmaktadır. Toplumsal kontrolün daha dayanıklı ve esnek teknolojileri arasında, yeniliğini ve acayıplığını unutmayı kolaylaştıracak kadar bildik hale gelen bir şey var: ulus-devlet.

Bu bölümün savı sömürge sınırları, eski kapitalistlerle “yabani-ler” arasındaki etkileşimler ve başlangıcında kapitalizmi besleyen iletişim teknolojileri aracılığıyla kapitalizmin ekolojisinin modern ulus-devleti, modern ulus-devletin de kapitalizmin ekolojisini şekillendirdiği yönündedir. Ucuz şeyler yoluyla toplumu düzenleme ve yeniden düzenleme her zaman, hem güç ve ikna hem de zorlama ve rızadan ileri gelmiştir. Antonio Gramsci'nin gözlemlediği üzere, hegemonyayı sürdürmek, toplum genelindeki güçleri rakiplerini biteviye köşeye sıkıştırabilen bir blokta toplayıp orada tutmaktır.³

Düzen ve kontrol arayışı içinde “ulus” fikri, çok az kişinin tahmin edebildiği ve gezegeni biçimlendirmeye devam eden şekillerde devlete eklendi.

Şeyleri ucuz tutmak pahalıya mal olur. Yerel ve uluslararası hukuk ile düzenin güçleri, kapitalizmin ekolojisini idare etmenin pahalı tarafıdır. Bu bölüme “Pahalı Devlet” değil “Ucuz Yaşam” başlığını verdik, zira yönetimin kurumlarına değil süreçleri ve sonuçlarına odaklanmak istiyoruz. Teknik olarak, yaşamlar diğerlerinin olduğu biçimde ucuz değildir ama bunu daha evvel itiraf etmek, uygunsuz bir başlığa neden olurdu. Kapitalizmin “ucuz yaşamı” nasıl ucuz doğanın bir stratejisi haline getirdiğini anlayınca sadece para, çalışma, bakım, gıda ve enerjiyi ucuz tutmak için gereken güçleri değil, aynı zamanda en gelişmiş ve incelikli modern kurum olan ulus-devletin modern yaşamı yönetmek için erken modern köklerinden ve doğa bilimlerinden hâlâ nasıl yararlandığını da anlarsınız. Daha da önemlisi, devletler hem kendi sorumluluklarındaki yaşamları yönetme hem de liberal kapitalizm için olanak sağlayan çevreler temin etme yeteneklerinin sınırlarını zorlarken, ucuz yaşam çağının sonuna geliyoruz. Bu savı liberal ulus-devletin ardılı için heves duyarak değil, ardından ne gelebilir endişesiyle ileri sürüyoruz. Sonrakinin beterin beteri olabileceğini bilecek kadar zeki tarih öğrencileriyiz.

Ucuz şeyler, öykümüzdeki diğer her şey gibi, modern ulus-devletin bileşenleri ve ucuz yaşamları kapitalizmden daha önce gelir. Henry Cornelius Agrippa, Paracelsus ve Andreas Vesalius gibi klasik ve erken modern fizyologlar, insan tipolojilerinin ve bedenlerin toplumsal hiyerarşideki doğal duruşlarının okunabileceği sözlükler ürettiler.⁴ Yaratıcılara benzetilen insanlar hiyerarşinin bir ucundaydı. Diğer ucunda “canavarlar” vardı. Canavarımsı fiziksel nitelikler, gerektiğinde, toplulukta doğuştan gelen farklılıklarının tıbbi belirtileri olarak yorumlanabilirdi ve farklı nesillerin nasıl elde edilip izinin sürülebileceğini anlamak için bir temel oluştururdu.⁵ Akraba olduğu *yaban* gibi, *canavar* terimi, insan ve insan olmayan hayvanlar arasındaki sınırı geçen varlıklarla bağlantı kurma hususunda alarına geçilmesine neden olur. Canavarlık, safkan fikrinin serbestçe ilerlemesine yol açmıştır;

öyle ki onu lekeleyecek “iğrenç cinsel birleşme” tehdidi olmaksızın saf bir nesle sahip olamazdınız.⁶

Hiyerarşi ve bedenler hakkındaki düşünceler eskidir. Bunları yayıp silah haline getirmek için kurumların özel türlerine gerek vardır. Ulus-devlet, kapitalizm ve olumsuzluk yoluyla ortaya çıkan bu tür bir kurumdur. Nasıl olduğunu anlamak gayesiyle Kara Veba’ya geri dönelim. Geç ortaçağ Avrupa’sında bir dizi kent ve devletteki Yahudi cemaatleri, inançlarını Roma’dan alınan ve yerel piskoposlarca yorumlanan yasalarla değil, Tevrat’tan alınan ve hahamlarca yorumlanan yasalara göre uygulama yollarını müzakere etmişlerdi. Bu ateşkesler hiçbir zaman güvenilir olmadı. Haçlı Seferleri esnasında Papa III. Innocent (1198-1216), hükümdarların Yahudilere saygı duymasını gerektiren *Constitutio Judaeorum*’u yayımladı.⁷ Ancak aynı zamanda koruma altına alınabilmeleri için Yahudilerin ayırt edilebilir olması şartı geldi. Kendi güvenlikleri ve Hristiyanlarla dinler arası evlilik yapmalarını önlemek için “kırmızı keçe ya da safran sarısı kumaştan” rozet takmak zorundaydılar.⁸ Bu kan polisliği, o kandan gelen insanlar toplu katliamla suçlandıklarında çok önem kazandı.

1347’deki Kara Veba’yı ele alalım. Vebanın görüldüğü yerlerde bulunan cesetler üzerinde yakın zamanda yapılan DNA analizleri, hastalığa *Yersinia pestis* bakterisinin neden olduğunu⁹ ve Avrupa’ya biri Fransa’nın güneyi ve diğeri Norveç ve Çukur Ülkeler yoluyla olmak üzere en az iki farklı güzergâhtan taşındığını öne sürer. Ölenlerin sayısı, girişte ve birinci bölümde tartıştığımız Ortaçağ Sıcak Dönemi’nin sonundaki sosyoekolojik karmaşa nedeniyle, olabileceğinden yüksekti. Ortaçağ Avrupalılarının başka gerçekleri vardı. 1348 yılında Beringenli Louis Sanctus’un aktardığı etkili bir açıklamaya göre, patojen, Hindistan’da akrep yağmurlarına tanık olan gemilerin Cenova’ya ve akabinde Marsilya’da rıhtıma yanaşmasıyla, zombi meraklılarına tanıdık gelen bir sahneyle ulaşmıştı. Kıyıdakiler, tayfaların ölmüş ya da ölmekte olduğunu fark etmiş ve gemileri denize geri göndermişti ancak öldürücü salgın hastalığı durdurmak için çok geçti.¹⁰ Louis Sanctus salgının, kocası

Macaristanlı Andrea'yı öldüren Napoli Kraliçesi I. Giovanna'nın yaptıklarına karşı ilahi ceza olarak gönderildiğini öne sürüyordu.¹¹

Doğu'ya özgü bulaşma korkusundan veya yasal sahibini öldüren bir kadının yerel dehşetinden daha önemlisi, sorumluluğu yeni göze çarpan Yahudi cemaatine yıkan teorilerdi. Vebaya tepki olarak işkenceye maruz kalan Yahudiler, kentleri zehirlediklerini kabul etmek zorunda kaldılar. Papa VI. Clement (1342-52) 1348'de yargısız infazı, din değiştirmeye zorlamayı ve Yahudi mülküne saygısızlığı yasaklasa da veba nüfusu kasıp kavururken katliam Avrupa'nın her yerine yayıldı. Çok sayıdaki dehşet vakasının arasından, 9 Ocak 1349'da Basel'deki Yahudi çocuklarının tümünün ebeveynlerinden koparılıp zorla vaftiz edildiğini ve kentli 600 yetişkin Yahudi'nin "Ren üstündeki bir kum yığnında" yakıldığını bir düşünün.¹² Kent devletinin desteğiyle planlanmış kıyımlarda binlerce kişi katledildi ve bazı Yahudi cemaatlerinin üyeleri komşuları tarafından işkence edilip öldürülmeden evvel intihar etti. Üstelik bu gaddarlıklar, Roma'nın tekrar tekrar verdiği buyruklara rağmen yaşandı. Bazı insanların şeylere dönüştürülebileceği emsali ortaya konulurken Katolik Kilisesi'nin Avrupa'nın ticari merkezleri üzerindeki iktidarı azalmaya başlıyordu.

Bilimsel Irkçılık ve Sömürge Siyaseti

Kanın saflığını, devletin Roma'ya nazaran artan iktidarını ve insanların doğal düzeni fikrini onaylayan yazılı kaynakların tümü yürürlükteydi; yönetimin yeni türlerini bildirmek ve yürütmek için kullanıldılar ve yeni toplumsal-bilimsel kontrol çeşitleri bir kez daha sömürge sınırında uygulandı.

Yeni İspanya'da *sistema de castas* vatandaşları, vergileri ve işgücü gereksinimlerinin yanı sıra Tanrı'ya yakınlığı denetlemenin bir yolu olarak ortaya çıktı. Kombinasyonla ilgili bir matematik probleminin yanıtları gibi ortaya çıkan kategorilerle birlikte halkı kanlarına göre derecelendirdi. Afrika kökenli kölelerden, yerli halktan ve İspanyollar-dan *españoles* (İspanyollar), *peninsulares* (Avrupa'da doğan İspanyollar ve diğer Avrupalılar), *criollos* (Amerika'da doğan İspanyollar ve Avrupalılar), *indios* (Amerika Yerlileri), *mestizos* (bilinmeyen Kızılderili ve

Avrupalı kalıtımı olan insanlar), *castizos* (yüzde 75 Avrupa ve yüzde 25 yerli kalıtımı olan insanlar), *cholos* (Amerika yerlisi ve bir miktar mestizos kalıtımı olan insanlar), *pardos* (Avrupalı, Afrikalı ve Kızılderili kalıtımı olan insanlar), *mulatos* (Afrika ve Avrupa kalıtımı olan insanlar), *zambos* (Amerika yerlisi ve Afrikalı kalıtımı olan insanlar) ve *negros* (Afrikalılar) gibi kategoriler ortaya çıktı. Aslında toplumsal cinsiyet, cinsiyet ve tarihin karmaşıklıkları kendi kelime dağarcığı ve aritmetiğini talep etti:

1. *español* + *negra* = *mulato*
2. *mulato* + *española* = *testerón* ya da *tercerón*
3. *testerón* + *española* = *quarterón*
4. *quarterón* + *española* = *quinterón*
5. *quinterón* + *española* = *blanco* ya da *español común*
6. *negro* + *mulata* = *sambo*
7. *sambo* + *mulata* = *sambohigo*
8. *sambohigo* + *mulata* = *tente en el aire*
9. *tente en el aire* + *mulata* = *salta atrás*
10. *español* + *india* = *mestizo real*
11. *mestizo* + *india* = *cholo*
12. *cholo* + *india* = *tente en el aire*
13. *tente en el aire* + *india* = *salta atrás*
14. *india* + *negra* = *chino*
15. *chino* + *negra* = *rechino* ya da *criollo*
16. *criollo* + *negra* = *torna atrás*¹³

Criollo ve Afrikalı ebeveynlerden dünyaya gelen çocuğun her zaman Afrika'ya "geri döneceği"ni ya da *sambohigo* ve *mulata* karışımının "belirsiz" sayıldığını akla getiren kategorilerle birlikte bu dilbilgisi, genetik, matematik ve teleolojinin güçlü bir karışımıdır.¹⁴ Bu kategoriler bir kere ortaya çıktığında mecburen kalıcı olurlar. Başka bir ifadeyle kadınların bedenleri, işçiler, vergiler, din ve mülkiyet hakları eşzamanlı olarak denetleniyordu. Sömürgeci devlet, ilkin gümüş sikke ve daha sonra Avrupa'da satış ve kâra yönelik tarımsal üretim

için işçilere duyulan ihtiyacı karşılamak üzere yeni kategoriler, yeni türler üretti. Hükümetin belirlediği bu kategorilerin her biri belirli görevler, ayrıcalıklar, kanın saflığı ve vergi oranlarını belgeleyen evrak işleriyle birlikte ortaya çıktı. Öyleyse bazı yaşamlar diğerlerine göre kelimenin tam anlamıyla daha ucuzdu.¹⁵

Doğa bilimleri bu düzenin sağlamlaştırılmasına katkı sağladı. İsveçli Carl Linnaeus (1707-78), insanların bugüne dek türleri tanımlaya devam ettiği bir terminoloji geliştirdi. 1735 tarihli *General System of Nature* eseriyle insanları memeliler sınıfına, primatlar takımına, *Homo* familyasına, *Homo sapiens* türüne sokan bir tipoloji sundu. Fakat aynı zamanda değişik *Homo sapiens* çeşitleri üzerinde, görünüm ve karakter farklılıklarını dikkate alarak gözlemler yaptı.

Memeliler sınıfı

Takım I. Primatlar genetik olarak

Ön dişleri kesici; üst dişlerin dördü paralel; göğüste iki meme ucu
HOMO

Sapiens. Gündüz hareketli; eğitim ve duruma göre değişen

Aşağıdaki gibi çeşitlilikler

1. Dört ayaklı, dilsiz, kıllı. *Yabani insan*

2. Bakır tenli, asabi, dik. *Amerikan*

Siyah, düz, kalın saç; geniş *burun delikleri*; sert *yüz ifadesi*; seyrek *sakal*; *inatçı*, rahat, özgür. Güzel kırmızı çizgilerle kendini *boyar*. Gelenekler tarafından *düzene sokulur*.

3. Açık tenli, gayretli, kaslı. *Avrupalı*

Sarı, kahverengi, dalgalı saç; mavi *gözler*; *nazik*, zeki, yaratıcı. Kapalı giysilerle *örtülü*. Yasalar vasıtasıyla *yönetilir*.

4. Kül rengi, kasvetli, katı. *Asyalı*

Siyah saç; kara *gözler*; *haşin*, mağrur, açgözlü. Bol giysilerle *örtülü*. Kanılar aracılığıyla *yönetilir*.

5. Siyah, soğukkanlı, sakin. *Afrikalı*

Siyah, kıvrık saç; ipeksi *ten*; düz *burun*; kabarık *dudaklar*; *kurnaz*, tembel, ihmalkâr. Kendini *yağlar*. Geçici heveslerle *yönetilir*.

Anormal yaradılışlı. İklim ya da hünerle değişmekte.

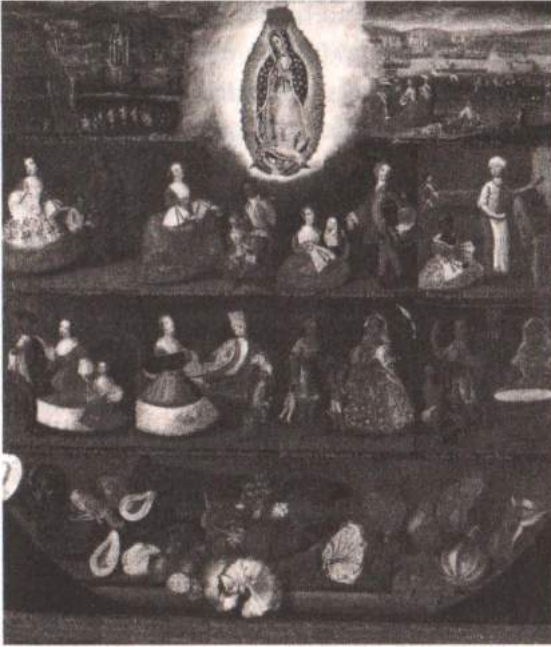
Bu türlerin çeşitleri aşağıdaki gibidir:

1. Küçük, etkin, çekingen. *Dağlı*
2. İri, tembel. *Patagonyalı*
3. Daha az üreyen. *Hottentot*
4. Köse. *Amerikalı*
5. Konik kafa. *Çinli*
6. Basık kafa. *Kanadalı*¹⁶

Bazı insanlar, örneğin Avrupalılar nazik, zeki ve yaratıcıyken bazıları fizyoloji ve karakterlerinin kesinlikle daha az faydalı olduğu düşüncesiyle damgalandı. Bilim, ırk düzeni için zemin sağladı ve bu düzen de sömürgeciliğin uygarlaştırma görevini meşrulaştırdı. Linnaeus'un tipolojisi, bazı insan bedenlerinin mülkiyet ve borçlanma aracı olarak düşünülmeye imkân vermekten fazlasını yapmıştır. Kendilerini bu hiyerarşinin zirvesine yerleştiren insanlar tarafından yönetilen bir devlet vasıtasıyla idare edilmeye tabi olan bedenler ve yaşamlar için bilimsel bir temel sağlayarak daha da ileri gitmiştir.

Bu durumun sentezi için yandaki resmi inceleyin. Bu 18. yüzyılda popüler olan bir türün örneğidir: *Casta* tablosu. Bu eserler genellikle, sömürge bürokratları tarafından Yeni İspanya'daki faaliyetlerini, Avrupa'da yayılmış yoksulluk ve açgözlülüğü kötüleyen (ve doğru) korku hikâyeleri gibi değil de nezaket ve uygarlık projesi olarak betimlemek azmiyle sipariş ediliyordu. İspanya'da bu tabloların çoğu özel olarak elde tutulsa da bazıları ziyaretçilerin ayrıca mastodon [fillerin atası] fosillerini ve Çin gonglarını görebileceği Doğal Tarih Müzesi'nin öncüsü Gabinete de Historia Natural gibi yerlerde halka açık sergileniyordu.¹⁷ Bu tür bir alanda insanların sergilenmesi doğayı, toplumsal cinsiyeti, çalışmayı, toplumu ve uygarlığı açıkça ve tam olarak birbirine bağlıyordu.

Ulusal düzenin bu bilimsel projesi, Küresel Kuzey ve Küresel Güney'de sürüyor; sömürgeciliğin ustası İngilizler tarafından ulusal söylemlere katılımıyla olağanlaştırıldığından büyük ölçüde hayatta kaldı.

FIGÜR 6: Luis de Mena, Castas, yaklaşık 1750. Museo de América, Madrid. KAYNAK: Cline 2015, s. 218.

Doğa, Uygarlık ve Britanya Sömürge Devleti

İspanyol sömürge ilişkileri, İspanyol devleti ve ona borç verenlerin talepleri, özellikle de emek ihtiyacı ve emeğin kontrolü tarafından biçimlendirildi. İngiliz kapitalistler de emekle ama bilhassa toprakla ilgiliydi.¹⁸ Toprağın çevrilmesi ve Kelt halklarının fethedilmesi aracılığıyla güvence altına alınmış ucuz emek, İngiliz sömürgeciliği için esas öncelik oldu. İngiliz devleti, ülkeyi koruma gereksinimi aracılığıyla ve güvence altına alınmış bu mülkiyet haklarını yönetme biçimlerini üretmek için gelişti. İnsanların o toprak üstünde düzene sokulması ve kontrol altında tutulması, mülkiyet hakkı ve mülkün korunması, İngiliz sömürge girişiminin esasıydı. Toplumsal kontrol tekniklerinin birçoğu, İngiltere'nin ilk büyük sömürge mevzisi İrlanda'da uygulanıp geliştirildi. VII. Henry'nin

İrlanda kralı olduğunu ilan etmesi, İngiltere'nin –ve daha sonra Britanya'nın– İrlanda sınırının hem iç siyasetin uzak mevzisi hem de bölgesel sömürge olarak nasıl işlediğini keşfetmek açısından faydalıdır.¹⁹ Giriş bölümünde, İngilizlerin Dublin'in etrafında bir alanı, o hududun ötesindeki İrlandalılarla birlikte kontrol altında tuttuğunu dile getirdik. İngilizler bu bölgede tarımın nasıl yapılması gerektiği konusunda İrlandalıları eğitmeyi amaçlayan “plantasyon” modellerini başlatmaya cüret ettiler. 16. yüzyılın sonlarında numune çiftliklerde doğayı kontrol etmek gayesiyle mekanik ve siyasi düzenlemeleri oluşturmak için çeşitli deneyler yapıldı.²⁰ Bu çiftçilik uygulamaları kiracılar ve görevli zanaatkârlarla beraber, derebeyinin büyük ölçekli mülk sahipliğini kapsıyordu.²¹ Ayrıca plantasyonlarda sığır, koyun, buğday, kereste ve özellikli ekinler – çivitotu ve kızılkök (sırasıyla mavi ve kırmızı boyaların kaynakları) ve kenevir– mevcuttu.²²

İlk sömürgeciler toprak edinme konusunda mevcut uluslararası hukuku izlemek için çaba gösterdiler. İngiltere'nin ilk plantasyonları İrlandalı yerel mülk sahiplerinden kiralandı. Diğer durumlarda plantasyonlar, askerler tarafından yağmalama yoluyla devletin düşmanlarından ele geçirilmiş meşru savaş ganimetleriydi. Buna karşın işler sorunsuz yürümedi. İngiliz ticari tarla tarımı düzeni, bağların aristokratik kontrolden ziyade aile ilişkileriyle yönetildiği ve mülkün en büyük çocuğa miras kalması temeli yerine vârisler arasında bölündüğü İrlanda'da, gıda tedarikinin daha küçük ölçekli kırsal düzenlemeleriyle çatıştı.²³ İrlandalılar başkaldırdı. Sığırlarını İngilizler tarafından çevrilmiş arazilere sürdüler ve İngilizler de sömürge mülkünü korumak için askeri seferberlikle karşılık verdiler.²⁴ 16. yüzyıl boyunca süren başkaldırıları, sonraki yüzyılda yeni bir stratejiyi harekete geçirdi: daha etkili ve şiddet yoluyla uygulanan bir plantasyon düzeni. Ulster Plantasyonu doğal ve toplumsal deneyler düzenleyen Londra'nın kontrolündeydi. (Bu deneyler örneğin İrlanda'nın kuzeyinin orta kesimlerindeki Derry'yi sömürgeleştirme hakkının özel kurumlara verilmesi gibi başka yerlerde de yinelenendi.) Bu arada yerli başkaldırıları daha fazla güç kullanılarak bastırılırken

şiddet, sömürgecilik için yeni bir mantıksal temelle meşrulaştırıldı. İngiltere'nin İrlanda'daki varlığının hukuki parametreleri tartışılırken ve uluslararası hukuk biçimlendirilirken, İngiltere'nin İrlanda'da bulunması uğruna ihtiyaç duyduğu gerekçeler, şu gibi fikirleri içermeye başladı: "Majestelerinin, halkını barbarlıktan uygarlığa taşımak için tüm yasal ve adil süreçleri kullanması vicdanen kaçınılmazdır [...] zira onların topraklarının yarısı, değerinin yarısı kadar iyileştirilmesi huy edinilmediğinden şu an boş yatmaktadır; fakat müteşebbisler [yerleşimciler] aralarına yerleştirildiğinde ... ve bu araziler tam olarak sürülüp gübrelendiğinde, 200 hektarı şimdiki 2000 hektardan daha değerli olacaktır."²⁵ Bir sömürge avukatının Salisbury Kontu'na ilettiği görüş, bu gibi verimli varlıkları onları etkili biçimde kullanmaktan âciz halkın ellerinde bırakmanın toplumsal kabahat olduğu yönündeydi. İrlandalıların yabaniliği toprağı verimsiz kullandıklarını, toprağın verimsiz kullanılmasıysa yabaniliklerini doğruluyordu. Doğa, sınırın insafsız zorlaması, düzen ve iktisadın yeni biçimleri birbirini yarattı. Bu süreç, İrlanda'daki sınırından Yeni Dünya'ya, İngiltere'nin en saygın kahramanlarından biri olan Sir Francis Drake'in kılıcı ve liberalizmin en yüksek rahiplerinden biri olan John Locke'un kalemi sayesinde buldu yolunu.²⁶

Atlantik Sınırında Liberal Denetim

Britanya sömürge devleti, Atlantik'in her iki yakasının hüner ve teknolojilerinden yararlandı. Francis Drake İrlanda'da yerli halkı acımasızca baskı altına alma sanatını öğrendi. Drake Yeni Dünya'da daha yüksek bir unvan ve daha fazla zenginliğe kavuşmadan önce, 1575'te Rathlin Adası'nda her erkeği, kadını ve çocuğu kılıçtan geçirmeye yardımcı oldu.²⁷ Daha da önemlisi, devletlerin sömürge serüvenlerine yatırım yapmak için gerekli olan devlet idaresi görevi ve yasal gerekçelerin inşasıydı.²⁸ Bu bağlamda John Locke, liberal emperyalizmin timsali olarak ortaya çıktı. Özel mülkiyet ve bireylik hakkındaki görüşleri, sömürge yöneticisi olarak çalışmasından derinlemesine etkilenmiştir. Locke 1682'de yürürlüğe giren Carolina'nın Temel Yasaları'nı yeniden tanzim etmekteyken, *Yönetim*

Üzerine İkinci İnceleme'nin "Mülkiyet Üzerine" diye isimlendirilen beşinci bölümünü kaleme alıyordu. Temel Yasalar, "Carolina'nın her özgür insanı, Siyah köleleri üzerinde mutlak *iktidar ve* otoriteye sahip olacak," diye beyan eder; Locke bu kısmın italik olmasını gözetmiştir.²⁹ *İkinci İnceleme*'de, "Mülkiyet her insanın kendisine aittir, bunda kendisinden başka hiç kimsenin hiçbir hakkı yoktur," iddiasında bulunan da yine Locke'tur.³⁰

Bu iki savı uzlaştırmaya çalışırken hatırı sayılır miktarda mürekkep sarf edilmiştir. Kimileri Locke'un yaşamı süresince köleliğe dair fikrini değiştirdiğini öne sürmüştür. Fakat bu yorum, yaşamının sonuna doğru köle emeğiyle yapılmış emtiayla uzlaşmaktan öteye geçmemiş gibi görüldüğü Ticaret ve Plantasyonlar Başkanlığı'ndaki çalışmasına ters düşer. Yakın tarihli daha ikna edici bir yorum, Locke'un adil bir savaştan sonra mülkiyeti ve esirleri ele alış biçimine odaklanır ve Carolinalıların arazi sahibi lordlarından biri olan patronu Shaftesbury Kontu'nun o bölgede olmasını istediği şeyle tamamen uyuştuğunu gözlemler. O dönemlerde, arazi sahibi lordların asıl endişesi, yerli halkların ele geçirilmesi, köleleştirilmesi ve sürgün edilmesidir. Locke'un teorileri, yerleşimcilerin Carolinalar adını verdiği topraklarına tecavüz eden sömürgecileri defederken ele geçirilmiş Coosa erkeklerinin alınıp satılmasını meşrulaştırmanın yolunu kolaylaştırmıştır. Savaş ganimeti olan yerli kölelerin kendilerine ait mülke sahip olmalarına izin verilemezdi ve Locke bunu düzenlemek üzere Temel Yasalar'da zemin sağladı. Afrikalı kölelere dair sessiz kaldı.³¹ Başka bir ifadeyle, modern siyasi düşüncenin en uzun soluklu çelişkilerinden biri, liberal teori sistemindeki bir parça dalgınlıktan değil, liberalizmin temel filozoflarından birinin ücret karşılığı çalışmaya yol açması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Modern liberal öznenin bir sömürge sınırında üretildiği bağlamdır bu. Modern tüzel kişinin, kendisine ait mülkün sınırları kadar kesin surette tanımlanması ve kontrol altında tutulması şaşırtıcı olmamalıdır.³² Bu endişeleri 18. yüzyılın bilimsel ırkçılığıyla birleştirdiğinizde liberal öznenin sadece erkek değil aynı zamanda beyaz olarak doğduğunu görmek kolaylaşır.

Liberal öznenin sınırları hiçbir zaman, kölelerin insanın kendisinin sahibi olması iddiasına soyundukları zamankinden daha açık bir şekilde gösterilmemiştir. 1789'da Fransız Devrimi'nde resmen ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi tüm insanların özgür ve eşit olduklarını bildirdi. Bu, dünyanın en büyük şeker üreticisi, Fransız sömürgesi Saint-Domingue'deki kölelere kendilerinin sahibi olabilecekleri, "halkın"³³ bir parçası olabilecekleri şeklindeki çok gerçekçi bir ihtimali işaret etti; bir zamanlar devrimin tam ortasındaki, hem çok kapsamlı hem de neredeyse derhal bastırılan bir fikirdi bu. 1791'den 1804'e uzanan Haiti Devrimi, köle başkaldırıları ve isyanları üzerine inşa edilmiş ve bugün yaşayan devleti kurmuştur.³⁴ Ancak adanın mülkiyeti ve üzerinde yaşayanlar konusu yine de hep oyuna dahildi. Fransızlar kolonilerini geri almak için yirmi yıl harcadılar ve 1825'te köleler ve diğer servet kaybına karşı 150 milyon franklık tazminat talebinde bulunmak için Port-au-Prince'e üç savaş gemisi göndererek son kez oyuna girdiler.³⁵ Borç nihayet 1940'larda ödendi.³⁶

Haitililer başkaldırılarının liberal Atlantik refahı için oluşturduğu tehdidin boyutunu ve "halkın" sınırlarının ötesine uzanmasını hafife aldılar. Güç, finans ve ideoloji tarafından kontrol altına alındılar ve Doğa-Toplum ayrımının kesinlikle doğa tarafında oldukları kendilerine anımsatıldı. Yine de kendi kaderlerinin efendisi olmak istedikleri için onları suçlayabilmek –bilhassa da bu kaderin temel biçimiyle ilgili yeni fikirlerin matbaa makineleri sayesinde yayılabildiği her yerde ortaya çıktığı bir zamanda– zordu. Sonuç olarak liyakat, köken ve geleceğe dair büyük ideolojiler, kitle iletişim teknolojileri sayesinde karşılıklı alınıp verildi. Bu fikirler kelimenin tam manasıyla, altında devletin uygun adım ilerleyebileceği bayraklardı.³⁷ Haitililerin uğruna savaştıkları şey sadece devlet değil, *ulus*-devlettir.

Devlet ve Ulus

Benedict Anderson milliyetçilik üzerine yazılmış kusursuz *Hayali Cemaatler* kitabında, milliyetçiliğin gelişmesi için ruhban sınıfı ve hükümdarların hakikate erişiminin kesilmiş ve otoritelerinin yıkılmış olması gerektiğini savunuyor. Bu kurumlardan taviz ve-

rildiğinde, devlet içindeki topluluğun temelleri yeniden inşa edilebilirdi. Matbaa makineleri, hakikatin kaynakları olarak İnciller ve fermanların yerini, çoğalan ve otoritenin yeni bir türünü temsil eden metinlerin, haritaların ve kayıtların almalarına olanak tanıdı. Matbaa makinelerinde sadece toplumun gündelik yaratım aracı –gazete– değil, aynı zamanda bölgenin yerel dilleri ve eserlerin kopyaları basıldı. Coğrafyacılara ve haritacılar imparatorluğun ilk safındaydılar ve harita yapımı, hem devleti –Thomas Hobbes azimli bir amatör haritacıydı– hem de bu devletin vatandaşlarını birleştiren şeyin öyküsünü, ulusal kan ve toprağın öyküsünü tanımlamaya yardımcı oldu.³⁸ 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da, ulusal saflığın sınırlarını ayırmak için kullanılmış, eğlenceli çeşitli halk hikâyeleriyle birlikte *das Volk*, *la patrie* ve hayırlı İngiliz neslinin kökenlerini açıklayan öyküler yazılmıştır. Orta sınıfın ve yoksulların günlük konuşma dillerinde basılmış bu mitler, yeni iletişim teknolojilerince erişilir ve satın alınabilir kılındı. Matbaa makineleri enformasyonun ve bilginin dolaşıma girme ve topluluğu oluşturma biçimini değiştirdi.

Teokrasiler ve aristokrasiler, Aydınlanma’nın (tam anlamıyla sınırlanmış) eşitlik ve insanın kendisinin sahibi olması anlamına geldiği düşüncesi altında, genişletilmiş bir imtiyazla birlikte yeni ulusal burjuva demokrasilere teslim oldular. Burjuvazi, kitleleri, kâğıt üstünde gördükleri kendi dillerinde tarihe davet etti ve Tom Nairn’in söylediği gibi, “Davetiye anladıkları dilde yazılmak zorundaydı.”³⁹ Anderson, bu yeni metinlerin kendi ekonomi politığıne sahip olduğunu fark ederek Nairn’in fikrini daha da ileri götürdü. Para, halkın kurtuluşuna dair bakış açılarını dolaşıma sokarak imal edilebiliyordu. Maddi endişeler ve ileri okuryazarlık oranları, ulusal bir hayalin önkoşuluydu. Milliyetçiliğin fikirleri yazılı olarak basıldıktan sonra kendi materyallerini oluşturdular; kârlı bir biçimde tercüme edildiler, uyarlandılar, teksirle çoğaltıldılar, yasadışı çoğaltıldılar, çarpıtıldılar ve yeniden yayımlandılar. Daha genç okurlar için söylemek gerekirse: Uluslar bir “şey” haline geldiler çünkü beğenildiler, paylaşıldılar, olduğundan iyi gösterildiler ve yorum aldılar.

İrk, ulus ve matbaa kapitalizmi sıkıca birbirine bağlıydı. Ucuz bakım ve ucuz emeği gerektiren stratejiler, bedenlerin Toplum ve Doğa'nın sınırlarında yorumlandığı, kategorize edildiği ve kontrol altında tutulduğu ırkçı düzenler üretip çoğalttı. Hem yurtiçi düzeni oturtan hem de ödül olarak gelecekteki ulusal azameti sunan basılı yazı ve anlatılar bu düzenleri yayıp onayladılar. Anderson'un ifade ettiği gibi:

Milliyetçilik tarihsel mukadderatın terimleriyle düşünürken ırkçılık zamanın başlangıcından bu yana sonu gelmeyen iğrenç çiftleşmelerle yayılan bitmez tükenmez kirlenmenin rüyasını görür: tarih dışıdır. Siyahlar, o görünmez katran fırçası sayesinde sonsuza kadar siyah kalacaklardır; İbrahim'in tohumu Yahudiler, ne pasaport taşırlarsa taşınsın, hangi dilde konuşur, okur ve yazarsa yazsınlar sonsuza kadar Yahudi'dir. (Bu yüzden Naziler için Yahudi bir Alman daima bir sahtekârdı.)

İrkçılık rüyalarının kökeni millet değil sınıf ideolojilerinde, en çok da yöneticilerin kutsallık, “mavi” ya da “beyaz” kan iddialarında, aristokratlar içi “üremelerinde” yatar. O halde modern ırkçılığın farazi aile babasının bir küçük burjuva milliyetçisi değil, Joseph Arthur, Comte de Gobineau olması şaşırtıcı değildir. İrkçılık ve antisemitizmin milli sınırları aşan bir tarzda değil de temelde milli sınırlar içinde ortaya çıkması da... Başka bir deyişle bunlar dış savaşıardan ziyade, içindeki baskı ve egemenliği haklı gösterir.⁴⁰

İçerideki düzenin güvenceye alınması, yalnızca savaş alanlarına değil mutfak ve yatak odalarına da uzandı. Ulusal mitler somut, maddi ve ayrıntılıdır. Cinsel alışkanlıklar (edebiyatın toplu üretimi buna olanak tanıdığından çok daha sık itiraf edilir)⁴¹ milliyetçilerin özel konusu haline gelir. Fransa'da Jakobenler seks işçilerine devrimin düşmanları olarak dava açtılar misal.⁴² Bir ulusun fizikselliği, ilgiyi milliyetçilere çeken yiyeceklerinde de açıkça görülür. “[Millet] olarak [yenilebilir]” –elmalı turta kadar Amerikalı, biftek kadar İngiliz, sığır eti içermeyecek kadar Hintli–⁴³ biçimindeki ifadeler, yalnızca

sürdürülebilir çalışma aracılığıyla doğar. Obezite, beslenme düzeni ve ulus hakkında ilk kitap George Cheyne'nin 1733 tarihli *The English Malady* eseri idi.⁴⁴

Milliyetçilik düşüncesi aracılığıyla devletlerin vatandaşlarını kontrol altında tutma gücü, üretken ve yeniden üretim emeği aracılığıyla para ve gıda saflığının savunulmasındaki eylemlerden akıl sağlığı siyasetine kadar her şeye uzanmıştır. Ancak Haiti örneğinin gösterdiği gibi, milliyetçilik fikirlerini ve teknolojilerini benimseyenler ve yayanlar sadece Avrupalı burjuvalar değildi. Ortak kader fikri sömürgeciler aleyhine de dönebiliyordu.

Küresel Güney'deki sömürge yönetiminden kurtuluş mücadeleleri, kendi ulusal alinyazılarını yarattı. İngilizlerin Hintli Asker Ayaklanması adını verdiği 1857 Hint İsyanı bir milliyetçilik çatışmasıydı. Vergilendirme, sömürü ve adaletsizlikten kaynaklı iltihap kaplı kızgınlıkları son noktaya vardığında, Hint ordusu Britanya'yla işbirliği yapmayı reddetti. Cephane, özellikle Britanya'nın 1853 Enfield modeli tüfek için yeni bir mermi üretmesi askerlerin fitilini ateşledi. Fişekler, domuz ve sığır yağıyla önceden yağlanmış kâğıda sarılmış olarak geldi. Müslüman ve Hindu askerler, üreticinin fişekleri kullanmadan önce ucunun ısırılıp koparılması yönündeki kullanma talimatını izleyerek lanetlenme riskine girmek istemediler. Britanyalı subaylar ısrar etti. Ardından gelen başkaldırı, Hindistan'dan Jamaika'ya bir dizi isyan başlattı.

İngilizler başkaldırının sömürgecilikleri yüzünden değil, Hintlilerin kalıcı biçimde farklı bir ulus olduğunu anlamaktaki başarısızlıklarından çıktığı tespitinde bulundular. Sömürgeci Sir Henry Maine, onları uygarlaştırmaya ve Hristiyanlaştırmaya çalışmaya devam etmek yerine yeni bir strateji önerdi.⁴⁵ Günümüzde hâlâ var olan incelikli ve etkili bir yönetim teknolojisiyle “yerli” kategorisi icat edildi. Bu sayede hükümet, devletin vatandaşlarının yaşamlarını kontrol etmesini derinleştirerek, içlerindeki farklı dini cemaatlerin ve mezheplerin yasal olarak yaratılmasını ve yönetilmesini gözetip denetledi. Bu strateji sömürgecilik karşıtı duruştan doğmuştur. Buna cevaben Mahmood Mamdani şu fikri ileri sürer: “İlerleme tehdi-

dine karşı özgünlüğü koruduğunu iddia ederek yerleşimci yerliyi tanımlayıp elini kolunu bağlamıştır.”⁴⁶ Bu üç kelimelik ucuz yaşam stratejisidir: “tanımla ve yönet.”⁴⁷ Güney Afrika’dan Hindistan’a, Kanada’dan Peru’ya sömürgecilik sonrası devletlerin çoğuna miras kalmış bir yönetim şeklidir bu. Fakat “yerli” kategorisinin siyasi teknolojisi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Hindistan üzerindeki egemenliğinin sona ermesini önlemek için yeterli değildi; buradaki başkaldırı uyarı niteliğinde büyük bir uğrak olduğunu kanıtladı.⁴⁸ Küresel Güney genelinde ulusal bağımsızlık mücadeleleri 19. ve 20. yüzyıllarda kazanıldı. Ancak bu yeni ulus-devletler, 21. yüzyılda gittikçe belirginleşen sonuçlarıyla beraber kapitalizmin ekolojisinde var olmaya devam ettiler.

Alternatif Milliyetçilikler

Ülkenin can damarı olarak tanımlanan, lafını sakınmaz bir grubun kaderinin iktidar partisinin liberal, enternasyonalist hırsları yüzünden hüsrana uğradığını ve bunun yerine kendi kişiliğini teknokratik yönetimin sert otoritesine adayan bir adam için oy verdiğini düşünün; ulusal kaderi engellemeyi amaçlayan İslami ve diğer terörist girişimlere meydan okuyarak ulusu için durumu düzeltme vaadinde bulunmuş bir adam. Bu ülkede, ulus, din, enternasyonalistlerin kötü yönetiminin ayırdına varılmasının tarihi ve ulusal yüceliğe ihanet düşünceleri, bir liderin –sosyal medyada herkese şeffaf ancak kapalı kapılar ardındaki anlaşmalarında şeffaf olmayan bir adam– üstünlüğüne yol açtı. Onun yönetimi zaten varlıklı olan bir sınıfı daha da zenginleştirdi ama servet aktarımı, terör savaşıyla aynı zamanda gerçekleşti ve ulusal muhalefet gürültülü, dikkat çekici, kurusıkı kabadayılıkla birlikte sürdürüldü.⁴⁹ Narendra Modi’nin Hindistan’ından bahsediyoruz; yükselişi, liberal enternasyonalizmin belirli bir hegemonik düzeni karşısındaki pek çok yenilgiden biridir.

Hegemonya, bu bölüme başladığımız düşünce, asla güvenli veya garanti edilmiş değildir. Her zaman zor kullanarak ve ikna yoluyla korunması gerekir. Hangi milletten olursa olsun işçilerin ulus-devletteki rolü, hegemonik güçler blokunda itaat eden ortaklar olarak kalmıştır.

Ulus, kaderini ve dolayısıyla bugününü yorumlayıp düzenlemek için yazılan ve yeniden yazılan, sürekli akış halinde bir kurgudur. Ancak ulusun fikirleri ve ekonomik kaderi, belirli bir hegemonik blokun münhasır alanı değildir. Aslında –bugün görüp geçirmekte olduğumuz gibi– kapitalist kriz anlarında ulusal kaderin değişik yorumlarının yükseldiğini görme nedenimiz de budur. Kapitalizmin ekolojisinin mantığı, ucuz şeylere ilişkin yönetim şekli, milliyetçiliğin *paylaşılan* kader diline ters düşmektedir. Kapitalizmin zenginliklerinin böylesine ısıt ısıt yoğunlaşmasıyla beraber –62 kişi gezegenin en fakir 3,5 milyarının sahip olduğuna sahip– liberal bir blokun hegemonyasının çökmeye başlaması şaşırtıcı mıdır?⁵⁰ Bu “küresel faşizm” dediğimiz bir fenomen, uzun süredir gerçekleşmekte olan bir gelişmedir.⁵¹

Kolektif kimliğin endişesi 21. yüzyılda, tıpkı 16. yüzyılda olduğu gibi, iş ve ekonomik güvensizliğe dair tasalarla körüklenen bir belirsizlik anında kendini gösterir. Ulus-devletlerin buradan nereye ilerlediği, bu yüzyılda şimdiye dek gördüğümüzden çok daha dehşet verici bir siyasetten daha özgürleşmiş bir dünyaya doğru uzanan bir yelpazedeki olasılıklarla beraber oldukça açık bir sorudur.

Yine de milliyet ve topluluk fikri, ve çok sayıda insan tarafından yayılan, tartışılıp yaşanan gelecek vizyonu, kendiliğinden toksik ya da otoriter değildir, özellikle de, birçok ulusun yaptığı gibi, kapitalizmin ekolojisine karşı muhalefet halindeyse.⁵² ABD’nin beş yüzden fazla milletten oluşan bir ülke olduğunu anımsayın: yerli İşleri Bürosu 566’sının varlığını kabul eder. Avustralya benzer sayıda Aborijin ulusunu kaydeder, Kanada’da bu sayı 600’den fazladır ve Hindistan, nüfusunun toplam yüzde 7’sini oluşturan 255 yerli millete sahiptir. Son zamanlardaki akademik çalışmalar ve aktivizm sayesinde yerli gruplar, ataerkil olamayan yerli milliyetinin neye benzeyebileceğini keşfetti. Bu esas olarak, hem devleti ulus-devlet çiftinden ayıran yönetim düzenlemeleri altında bölgeyi yönetmeyi hem de bakım, doğa ve çalışma etrafındaki ilişkiler çevresinde yeniden müzakereyi gerektirdi. Bu ilişkilerin nerede sonuçlanabileceği oldukça belirsizdir.

Kanada’da Artık Durmak Yok (Idle No More) hareketine katılan Kino-nda-niimi Kolektifi eylemcileri, kapitalizmin ekolojisinin dışında

kalan milletlerde yaşamının ne olabileceğine dair birtakım görüşler sunuyor.⁵³ *Red Skin, White Masks* kitabında Glen Sean Coulthard da bu yeni ulusal girişimde devletle iç içe geçmenin tehlikeleri üzerine dersler içeren bir bakış açısı sunarak⁵⁴ doğru bir yaklaşım sergiler. Bugün anılan ismiyle Bolivya Çokuluslu Devleti'nde, yerli liderlik madencilik kazançlarıyla daha geniş alana yayılmış bir refah düzeni için ödeme yapmaktadır. Şayet Pachamama'yı –saygıdeğer Andlı toprak tanrıcısını– kurtarmak için hükümet onun imhasını ruhsatlandırıyorsa bunun yeni ulus-devletin kapitalizmin ekolojisinden kopuş anlamına gelip gelmediği açık değildir.⁵⁵ Yerlilerin ve diğer ulusların yaşam ağına dair alternatif görüşleri elinde tutan seçimle ilgili başarısının, dönüş-türücü değişimi güvence altına alabileceğinden emin değiliz. Ancak diğer yerleşimci sömürgelerinde –özellikle Kuzey Amerika'daki doğal maddeleri işleme endüstrileri etrafında– artan militanlık ve Bolivya'da sürmekte olan daha radikal dönüşüm çağrılarıyla birlikte, bu tür deneylerin geliştiğine ve bu alternatif milliyetçilikler altında yaşamların yeniden değerlendirilebileceğine dair bizim için umut kaynağıdır.

Sonuç bölümüne yaklaşırken, yaşam üzerine bir bölümün neden ucuz şeyler hakkındaki bir kitaba girdiğini bir kez daha tekrarlamaya değer. Giriş bölümünde tartıştığımız konular, kapitalist ekolojinin bir stratejisi olarak Doğa'nın Toplum'dan ayrılması sürecine yol gösterdi. Bu bölüm –devlet tarafından tanınmış ve düzenlenmiş– insan yaşamı fikrinin, ırkçılaştırılmış ve ataerkil bir hiyerarşi içinde nasıl geliştiğini gösterdi. Devlet kendisini bize sunan ve sayesinde millet olarak yaşadığımız o hiyerarşi içindeki yaşamları yönetir. Beyaz üstünlüğünün yeniden tanımlanmış bir ulus tarafından sonlandırılabilceğini düşünmek, kapitalizmin ekolojisindeki ulusun modern biçimine öncülük eden ve ulus-devletin tarihsel devinimsizliğini hafife alan iktidar etkinlikleri dizisini yanlış anlamaktır. Devrimci siyaset genişleyen, post-kapitalist yönetim ve hesaplaşma vizyonu gerektirir ve analizimiz sonuç bölümümüzde bizi böyle bir siyasetin ufkuna yönlendiriyor.

Ucuz şeylerimiz sihirli biçimde kendilerini yaratmadı. Fikirlerin, fethin ve ticaretin modern dünyadaki şiddetli bir simyası aracılığıyla ortaya çıktılar. Merkezinde en başından beri birbirine geçmiş bir dizi ikilik vardı: Toplum ve Doğa, sömürgeci ve sömürgeleştirilen, erkek ve kadın, Batı ve diğerleri, beyaz ve beyaz olmayan, kapitalist ve işçi. Bu düalizmlerin her biri, sırf dünyayı tanımlamaya ve kategorize etmeye yaramadı, *pratikte* neredeyse tüm insanların yaşamlarını ve doğanın geri kalanını hüküm altına alıp ucuzlatma *işini gördü*. Kapitalizmi iktidar, sermaye ve doğanın bir dünya-ekolojisi olarak anlamak, bunların her bir yarısının diğerine ne kadar derinlemesine gömülü olduğunu, kuvvetli mukteditin aralarındaki bariz sınırları denetim altında tutmak için nasıl çabaladığını ve bu sınırlara nasıl güçlü bir şekilde karşı koyulduğunu görmemize yardım eder.

Köleler, yerli halklar, kadınlar ve işçiler –gördüğümüz üzere münhasır kategoriler değil– her zaman birbirine bağlı bu ikilikleri başından beri deneyimlediler ve bunlara *direndiler*. Kapitalizmin şafağında dahi sınırdaki sıkıntı vardı, çünkü özgür ve köle işçiler Madeira’da birbirleriyle yakınlaşıp direnmişti. Yaşamları ucuzlatıldı, efendileri ve işverenleri tarafından aşağılandılar ve tüm bunlara karşı mücadele ettiler. Yerli halkın ve işçilerin birçoğunun –o zaman ve şimdi– kapitalizmin ekolojisine katlanmayı reddetmesi hükümetlerden gelen

tepkileri ve yatırımcıların ekmek için yeni yerler, yeni düzen, kâr ve yeni ürün arayışlarını harekete geçirdi.

İnsanların kapitalist stratejilere dair deneyimleri ve tepkileri, başarı için aşkın talimatlarla gelmez, çünkü böyle bir şey yoktur. Kendi yaşadığımız zamanın fikirlerine dayanarak politika yaparız. Bizler kapitalizmin ekolojisinin yaratıklarıyız ve bu nedenle, giriş bölümünde tartıştığımız üzere, bu ekolojinin bizim aracılığıyla ürettiği durum değişikliğiyle anlaşmak için hazırlıksızız. Örneğin ucuz doğa sorununu ele alma yönündeki güncel girişimleri düşünün. Kartezyen ve kapitalist düşüncenin modern bir birleşimini görmek isterseniz, işte yapabileceğiniz bir egzersiz: Çevrimiçi olun, ekolojik ayak izi hesaplayıcısı bulun ve sorularını yanıtlayın. Herkes sizinle aynı şekilde yaşadığında, kaç gezegen gerektiğini size söyleyecek. (Bizim ayak izlerimizin ortalaması dört gezegen; bununla gurur duymuyoruz.) İleri düşünceli çevreciler, 1960'lardan beri *aşırı nüfusu* “nüfus yoğunluğuna değil, kaynaklarına ve insan etkinliğini sürdürmek için çevre kapasitesine göre bir bölgedeki insan sayısı”yla¹ ölçtüklerinden, insanoğlunun gezegenin taşıma kapasitesini aştığını² vurgulamak için ekolojik ayak izini kullanırlar. Başka bir ifadeyle aşırı nüfus, taşıma kapasitesinin hesaplanmasıyla tanımlanır. Bu taşıma kapasitelerini sorgusuz sualsiz kabul etmek, Küresel Kuzey ve Küresel Güney'deki yoksul ve çalışan sınıfları, ayak izi hesaplayıcısını programlayanlarla bir bakıma eşitlik uğruna mücadele ederlerken gelecekteki çevresel yıkım nedeniyle suçlamaktır. Bu tür Malthusçu düşünce, umutsuzluğu kaçınılmaz, kaçınılmaz biçimde ırkçı kılar.

Üretim, tüketim ve yeniden üretimin sınırları, yalnızca içinde kendimizi bulduğumuz düzen tarafından belirlenir. Bu gibi sınırlar ne dışarıda ne içeridedir, ikisinde birden yer alır ve her ikisi de kapitalizmin iktidar, üretim ve doğa ekolojisi tarafından örülmüştür. Bireysel ayak izi, tüketimin toplumsal olarak zorlanan mantıklardan ziyade “yaşam tarzı seçimleri”yle³ belirlendiğini düşünmeyi öğretir bize. Eski semtinizden çıkarıldıysanız ve işinize varmak için bir saat yol gitmeniz gerekiyorsa, ekolojik ayak iziniz yaşam tarzınızın etkisiyle yapılmış bir seçim değildir. Bu, vaktiyle topraktan atılan, ücretli iş

bulmak veya açlıktan kıvranmakta “özgür” olan İngiliz köylülerinin seçimiyle benzerdir. Daha da kötüsü, ayak izi düşüncesi, gezegene ait krizin etmenlerinin, kapitalizm ve imparatorluğun dizgesel dinamiklerinden ziyade “halk” ve “tüketim” kümelerine dayandığını göz önüne almayı bize öğretir. 13. yüzyılda kıtlığın, salgın hastalığın ve feodal krizin arifesinde Normandiya’daki Fransız köylülerinin, feodal derebeylerin onlara özerklik vermesine bağlı olarak daha fazla gıda üretebileceklerini anımsayın. Günümüzün köylüleri benzer iddialarda bulunurlar ve agroekolojik çiftçiliğin endüstriyel tarımdan daha fazla ürün verebileceğini ve daha fazla karbon tutabileceğini öne sürmek için ellerinde iyi kanıtlar var.⁴ Çok sayıda kadın hareketi, kadınların bedenleri üzerindeki özerklikleri için mücadele etmiştir (daha düşük doğurganlık oranları bunun çok sayıdaki sonuçlarından biridir). Ancak ne köylü özerkliği ne de feminizm, karbon hesaplamasının ayırt edici işlemlerinde bir seçenek olarak yer almaz. Bugünlerde pek çok çevreci kavram gibi ekolojik ayak izi de kapitalizmin yükselişine eşlik eden –Doğa’nın Toplum’dan– ayrılmayı tam olarak gerçekleştiriyor. Şekil 1A’yı anımsayın: Antroposen.

Ayak izi hesaplayıcısını savunurken şunu sorabiliriz: Zamanımızın gerçekliğini, gezegene ait krizi, çığır açan iklim değişikliklerini, kitle-sel yok oluşu itiraf etmiyor mu? Ediyor ama bu düşünce biçimleri, şu anki feci gidişatımızı bugünün nasıl uzun bir geçmiştin, yaşam ağıyla birbirine dolanmış iktidar, sermaye ve sınıfın kanlı tarihinin bir ürünü olduğunu sürekli ve önemli ölçüde küçümseyerek açıklıyor. Nüfus, doğa ve kısıtlamaları anlama *biçimimiz* tehlikededir. Berkeley’den coğrafyacı Nathan Sayre’nin açıkladığı gibi:

Taşıma kapasitesi kavramının sınırlarının olması, belirtmek istediği sınırların var olmadığı ya da anlamsız olduğu anlamına –kesinlikle– gelmez. Buradaki konu, bu tür sınırların önceden kestirilip yönetilebilir olmaları şöyle dursun, nadiren durağan ya da ölçülebilir olmasıdır. Birileri dünyayı bir gemiye benzetilebilir ama bu dünyayı bir gemiye *benzer* kılmaz. Çevresel sınırları zaman ve tarihten soyut olarak –idealleştirilmiş doğaya bir şekilde yerleşik olarak– düşünmek,

gerçekliğin modelini gerçekliğin kendisiyle karıştırmaktır... Taşıma kapasitesi kavramının, tarihi boyunca kendisine bağlanmış zerre kadar idealizm, durağanlık ve sayısal ifade olmaksızın herhangi bir içeriğe sahip olup olmadığı belirsizdir. Belirgin olan şey, kavramak için fazla sıkıcı bir araç olmasıdır.⁵

Neyse ki yaşam ağındaki ilişkilerimizin nasıl farklı olabileceğini kavramak için daha keskin araçlara sahip olan hareketler, post-kapitalist karşı-hegemonya geliştirmek için iyi konumlandırılmış hareketler var.⁶

Örneğin uluslararası köylü hareketi La Via Campesina, iklim değişikliğinin önemini anlar ve doğayla insan yaşamı karşısında saygı duymayı bilir.⁷ Üyelerinin birçoğu, agroekoloji uygulamaları ve “kadınlara karşı her türlü şiddete son verme”⁸ gerekliliğinin yanı sıra istikrar –kredi, tahıl depolama, enerji ve vade tarihini uzatma hizmetlerine erişim, kentle kır arasındaki uçuruma köprü kurmanın yolları– ihtiyacını iyi anlıyorlar.

ABD göçmen kolonisinde Siyah Yaşamlar Hareketi fosil yakıttan topluluk finansmanına, askerileştirmeye ve –mutlak surette– tazminatlarla kadar her konuyla politik olarak ilgilenir.⁹ Engelli hakları hareketi, yalnızca inşa edilmiş kamusal alanın değil; ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıfın bir eleştirisini sunmaktadır.¹⁰ Altı yüzyılının yarısından fazlasında bedenleri kapitalizmin ekolojisinin ön saflarında yer alan Amerika’daki yerli kadınlar, bu şiddete dikkat çekip görünür kılıyorlar.¹¹ Kanada’daki “Artık Durmak Yok” gösterileri ve Kuzey Dakota’da Standing Rock’taki gösteriler, kendilerini sömürgecilerin kolonilerden çekilmesini sağlamaya adanmıştır ve iktidarın sömürgeciliğine karşı koyarlar. Arjantinli sosyalist feminist hareket Pan y Rosas (Ekmek ve Güller) kadın cinayetlerine karşı örgütleniyor. Ayrıca iklim değişikliğinden çıkmak için önerilen stratejiler, kapitalizm haricinde bir hareketin gerektireceği kaynakların çarpıcı bir şekilde yeniden bölüşülmesi üzerine düşünen bir dizi düşünür ve eylemcinin yakınlaşp örgütlendiğini kanıtlıyor.¹²

Kapitalizmin sınırlarında, topluluklar yalnızca birikimin çoklu cephelerini deneyimlemekle kalmıyor, aynı zamanda hem direniyor

hem de karmaşık ve sistemli tepkiler geliştiriyorlar.¹³ İngiltere'deki Sokaklar Bizimdir hareketinin kurucularından olan eylemci John Jordan, direniş ve alternatiflerin “toplumsal değişimin DNA’sının ikiz dizileri” olduğunu savunuyor.¹⁴ Bu değişimin gelişmek için kaynaklara ve alana ihtiyacı olacaktır. İnsanların yaşam ağıyla ve yaşam ağı içindeki ilişkilerini eşzamanlı olarak yeniden oluşturan bir sınıf mücadelesi için yol haritası yok. Kapitalizmin ekolojisi tarafından yapılmışsak, o halde biz yalnızca üretmek ve karşılıklı birbirine bakmanın yeni yollarını uygulamak karşılığında yeniden yapılabiliriz ki bunlar en temel ilişkilerimizi tekrarlayanın, etraflıca düşünmenin, yeniden yaşamanın bir praxisidir.

Bu çabaya katkıda bulunmak adına, şu anda gelişmekte olan yaşımsal düzenlemeyi tamamlayıcı bazı fikirler, hem geçmiş hem de şimdiki zamanı farklı biçimde anlamaya yardımcı olabilecek –yaşamın kabulüyle ve Kapitalosen dönemi aşan– fikirler sunuyoruz. Sistemin değiştiğini görmek konusunda hep umutsuz olsak da devrimlerin tarihi umulmadık ve imkânsız olanın tarihidir. Büyük vaat, insanların –ve insanların dönüştüğü şeylerin– Kapitalosen’den sonra gezegenin geri kalanıyla beraber gelişebileceği vaadidir. Buna *telafi ekolojisi* diyelim. Uygun biçimde çevrilmeyen bir düşüncedir: Örneğin Fransızlar, insanlar zarar verdikten sonra çevrenin düzeltilmesi anlamına gelen *réparation du préjudice écologique* ifadesine sahiptir. Fakat bu hasarlı bir yoldur çünkü eski haline getirilebilen doğa fikri hem geriye döndüktür hem de soykırım ve fetih yoluyla gelişen, el değmemiş doğa vizyonuna dayanır.

Telafi kelimesini kapitalizmin ekolojisinin dünyayı –ve düşünme ve eylemde bulunma kapasitemizi– nasıl yarattığını anımsamanın ve yaşam ağıyla farklı biçimde etkileşime girmeyi öğrenmenin bir yöntemi olarak kullanarak, burada daha büyük ve farklı düşünüyoruz. Kesinlikle, telafi kelimesini sadece parayla ilgili kabul etmiyoruz. Bu zarar ziyan arayışı değil, kapitalizmin ekolojisinin bir sonucu olarak dünyada en fazla acıyı çeken kişiyi aramak da değil. Ancak tek hatası, muhtemelen bir kadın ve yerli olarak doğmak olan, iklim değişikliği ve kirlilikten zarar görmüş ve yaşamı, bir sonraki cümleyi okuyabilen her-

kesin etkileri giderek artan eylemleriyle açıkça daha kötü hale gelecek birinin var olduğunu bilmektir: Farklı bir şekilde nasıl yaşayabiliriz?

Bu tür bir programın ana hatları “tanıma”, “telafi”, “yeniden bölüşüm”, “yeniden tahayyül” ve “teneffüs”ü içermelidir.

Tanıma

Dünya-ekolojisini anlamak, tarih ve gelecekle yüzleşmektir. Yaşama biçimimizin ve insanlarla doğal dünyayı ayıran pek çok düşünme biçiminin –ebedi değil– tarihi gerçeklikler olduğunun farkına varmaktır. Kaldı ki kapitalizmin ikili kodları, yalnızca tanım olarak değil insanları ve doğanın geri kalanını düzenlemek –ve ucuzlatmak– için normatif bir program olarak da çalışır. Sözkonusu tanıma bireysel olarak iyileştirici değil, kurumsal ve sistemlidir. İnsanlarla insanların zarar verdiği şeyler arasındaki ilişkiyi tanımak, –hükümetten iş dünyasına ve toplumsal değişim için uğraşan örgütlere dek– toplumsal kurumlar düzeyinde hem gerekli hem de tehlikelidir. Bu kurumlar sık sık, dördüncü bölümdeki bir benzetmeyi kullanırsak, sanki sudan çıkmış balıklmış gibi incelenmiştir; çevreyle ve çevre yaratmakla kurulan temel bağlantı sıklıkla çerçeveden çıkarılmıştır. Tanıma sürecinde devletler, tanıma iddiasında oldukları pek çok grubu kötüye kullanmıştır. Bunun nasıl yaşandığını görmek için sadece her yerde, devletlerle yerli halklar arasındaki modern ilişkilere bakmaya ihtiyaç vardır. Kanada’daki yerli mücadelelerinden yararlanan Glen Sean Coulthart’ın dersleri, bunun ötesinde yaşama girişimlerinin başarılı olması için devletle bağlantıların sınırlandırılması gerektiğini ileri sürer.¹⁵ Yine de kapitalizmin ekolojisinin farkına varıp onu anlamak yeterli değildir. Değiştirilmesi gerekir ki işte bu nedenle de telafi gerekir.

Telafi

Acının ve acı karşılığında ödenecek bedelin hesaplanmasının kolay bir yöntemi yoktur. Böyle bir yöntem bulmaya çalışmak Ölüler Kitabı’nın, biri zarar biri tazmin için olmak üzere çift kayıtla tutulan, alt tür bir muhasebe defteri olduğunu varsaymak olacaktır. Telafi ne bu kadar kolaydır ne de herhangi bir zamanda son bulur. Guatemala

vakasını göz önüne alın. Diane Nelson'un işlevsel olarak *Reckoning* diye adlandırdığı kitabı, United Fruit Company'nin Guatemala'daki ucuz muzlar üzerindeki saltanatının ve şirketin toprak reformu krizine verdiği –CIA darbesini hızlandıran– tepkinin kışkırttığı uzun savaşı anlama ve anlatma girişimini kayda geçirir. Nelson, nihayetinde kısmen ağaç dikme fonu haline gelen savaş suçları borçlarının, çoktandır mücadelesi verilen hesap verme sorumluluğu ve savaş tazminatı taleplerinin izini sürer. Kaynaklarından biri şunları anlatır: “Joyabaj'da, Doña Miguela'nın kocası biraz para aldı fakat hiçbir şey ekmedi. Miguela, en küçük oğullarının ABD'ye gitmesine yardım etmek yerine parayı başka bir kadına harcadığı için öfkeliydi.”¹⁶ Başka açılardan bu, tazminatın beyhudeliğinin, her şeyin değişmesi gerekirken tek bir şeyi değiştirebilme çaresizliğinin kanıtı olabilir. Nelson bunu daha ziyade devletin yenmek için onlarca yıl harcadığı, zafer kazanmış bir siyasi çabanın kanıtı olarak sunar. O tazminatın amacına aykırı yöntemlerle harcanması, hiçbir biçimde herhangi bir para kaynağına sahip olmamaktan çok daha büyük bir sorundur.

Ayrıca devletlerin hasarın ve sonrasında gelen telafinin tek sorumlusu olmadığını anımsamak önemlidir. Şirketler de borçludur. Bhopal faciasından sorumlu Union Carbide'in şu anki sahibi Dow Chemical'ı ya da Siyah Yaşamlar Hareketi'nin sözleriyle ifade edersek kasalarını, “çevresel ırkçılık, kölelik, gıda ırkçılığı”, barınma ayrımcılığı ve ırkçı kapitalizm aracılığıyla topluluklarımızdan elde edilen servet”le doldurulmuş şirketleri düşünün.¹⁷ Yine de hesaplaşmanın terazisi asla dengeli olmayacaktır. Bunun nedeni, yaşamlar ve cefa hususunda bir denklemin hesap edilemezliği değil, telafi sürecinin etkin bir tarihsel tartışma gerektirmesidir. Kölelik, fetih ve sınıf savaşının kayıpları için hesap verme işini görecektir “milat” yoktur. Sonuçta kapitalizmin ekolojisinin yol açtığı tüm zararın, kime hangi zararın verildiğinin kavranması, sırf para değil, parasal olmayan yeniden bölüşümün tasavvurunu da gerektirecektir.

Telafi ekolojisinin bir bedeli olduğunu kabul ediyoruz. Önümüzde bir sorun var. Kapitalizme alternatif önermek, birinci bölümdeki adsız Tlaxcalan cadısının dört yüzyıldan daha uzun bir süre önce

katledildiği dönemde olduğu gibi, şu anda da hoş karşılanır. ABD'deki komünistler 1950'lerde bunu yaptıklarında zulme uğradılar; günümüzde de çevreciler bunu yapınca güvenlik devletinin ilgi odağı haline geliyorlar.¹⁸ Sömürge kolonilerinden çekilme uygulaması, işe yaraması daha muhtemel olmasından dolayı basit dayanışmadan daha tehlikelidir.¹⁹ Sonuçta, “Neye sahipsin?”, “Bunu nasıl ediniyorsun?” ve belki isyankârca, “Ne istiyorsun?” diye sorar. Yanıtlar, piyasa kapitalizmiyle pek az ilişkisi olan “kaynakların bölüşümü” cevabını içerecektir. Kuşkusuz piyasa kaynakları paylara ayırır fakat aklımızda olan şey oldukça farklı bir yeniden bölüşüm şeklidir.

Yeniden Bölüşüm

Nelson'un Guatemala'daki telafisinin cinsiyetçi kaderine bir bakış, suçlar karşılığında yüklü ödeme yapmanın adaleti kendi kendine sağlayamayacağını ortaya koyar. Aksine telafi ekolojisi, “Kim neyi alır?” diye sormaz, “Kim neyi aldı ve kim *bunun* için ödeme yapmalı?” diye sorar. Ataerkillikte, evde yapılan işin yeniden bölüşümü, telafi ekolojisi tarafından kapsanmasını hayal ettiğimiz şeyin önemli bir kısmıdır. Benzer şekilde, böyle bir yeniden bölüşümün, evleri ısıtıp soğutmak için enerjiyi ve kapitalist zorunluluklarından sıyrılmış bir beslenme düzeninde gıdayı içereceğini, her ikisinin de müşterek yönetim biçimleriyle yönetileceğini umuyoruz. Bunu yapmak için, insanların yaşam ağıyla ilişkilerini günlük olarak tazeleyebildikleri görev bölgelerine, insanların insan dışı yaşamla ilişki kurabildiği yerlere, toprağa ihtiyacınız vardır. Bu da sürekli yeniden tahayyülü gerektirir.

Yeniden Tahayyül

İnsanları merkezden ayırmak ve Doğa ile Toplum'a dair hakiki soyutlamaları açmak, yalnızca fiziksel bir düzeyde gerçekleştirilebilir. Bu soyutlamaları uygulamaya koyan düzenlemeler karşısında –örneğin Standing Rock kampanyası– bazı savunma eylemleri başarılar sağlayabilir fakat bunlar her zaman uzun bir mücadelenin parçasıdır.²⁰ Biidewe'anikwetok'un önerdiği gibi, “bir seferde bir ismi”, bir seferde

bir haritayı sömürge kolonilerinden çekmek hem fiziksel hem de psikolojik bir iştir.²¹ Bunun terapistin kanepesinde çok fazla zaman geçirmeyi gerektiren bir tür girişim olarak kalma tehlikesi vardır. Bu, iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı önemli psikanalitik çalışmayı küçümsemek anlamına gelmez,²² daha ziyade meşe tablalı odalara değil de üretim bölümlerine, tarlalara, ofislere ve sınıflara ait olduğunu kabul etmektir. Bu yeniden tahayyül kolektif bir kurtuluş hareketidir. Kapitalizm idaresindeki çoğunluğa asla yaşamaktan hoşlanacağımız dünyayla ilgili soru sorulmaz. Hayal kurmak, isyankârca hayal kurmak birçok insanın gerçekleştirmesi gereken bir şeydir zira yüzyıllardır bunu yapmaktan menedildik. Bu hayallerin ortaklaştırıldığı işçi atölyeleri, sosyal merkezler, sınıflar ve mutfak masalarının kendileri de yeniden tahayyüle tabidir. İyileştirme ekolojisi, çalışmayı angarya olarak görmekten ziyade teneffüs için eşit fırsatlarla doldurulacak yaşama ve çalışma alanları arayarak neşe verir.

Teneffüs

Çalışmamızın sonuna geldiğimizde, insanların sınırsız boş zamana sahip olmasını sağlayacak angarya işleri üstlenen robotlar fikrine dayanan bildirilerde halihazırda küçük bir artış olduğu görülüyor.²³ Kapitalist mekanizmalarla ucuz doğa arasındaki yakın ve şiddetli ilişkileri unutmak bu tür analizlerin bir riski olsa da insanların tek başına yeterince acı veren bir sömürge mirası olan Protestan çalışma ahlakı dışında anlam ve saygınlık bulabileceği umudunu artırdıkları için onlara minnettarız.²⁴ Sıkı çalışmak fikrine karşı çıkmak anlamına gelmez bu. Daha çok, işçilerin mücadele ederek anlamlı ve memnuniyet yaratan bir çalışma düzeni istemesi ve çalışma-yaşam-oyun ilişkisinin özgürleştirici bir biçimde ayrışmasını talep etmektir. Bu noktada yardımcı adalet fikrini işlevsel buluyoruz. Onarıcı adalet, ABD ceza yargılaması sisteminde hapsedmenin alternatifi olarak kısım geçerlilik kazanmıştır.²⁵ Mantık, onarıcı adaletin işleri statükoya döndürmesidir. Ancak ya statüko yeterince iyi değilse veya düpedüz korkunçsa? Cristian Timmermann ve Georges Félix yıpratıcı agroekolojik çalışma hakkında yazarken derin bilginin toprağa uygulan-

masının, kendi kaderini tayin hakkının ve yaşam ağıyla bağlantının yalnızca ücretli emeği taahhüt etmekle kalmayıp daha iyi bir adalet durumuna katkıda bulunduğunu; kendilerini, topluluklarını ve dünyayı daha iyi kılma fırsatı sunduğunu keşfederler.²⁶ Hem aylaklığın hem de iyi koşullarda çalışmanın keyfi,²⁷ kırmızıyla yazılmış “telafi ekolojisi” manşeti altında kutladığımız şeylerdir.

Öne sürdüğümüz bu fikirler, Doğa ve Toplum’a dair hakiki soyutlamaları ve kapitalizmin durmadan doğurduğu stratejiler olmaksızın nasıl yaşayabileceğimizi hayal etmek adına ucuz şeylerin dünyasının ötesinde bir düşünme yöntemi sunuyor. Devrimci etki bırakıyorsa, ne âlâ.

Bugün bulunduğumuz noktaya nasıl geldiğimizi anlamaya çalışan bir kitapta teşekkürle ailelerimizle ve yazarken ihtimam görmemizi ve yazdığımız şeye ihtimam göstermemizi sağlayan, ne yaptığımızı çok daha iyi anlamamıza yardımcı olan akrabalığın, aşkın ve aklın genişleyen ve karşılıklı ilişkilere dayanan ağlarıyla başlamalıyız. Çocuklarımızın bir gün farklı bir yaşam ağında hayatlarını sürdüreceği umuduyla çalıştık.

Tanıdık tanımadık, bizi destekleyen, saygın kurumlardaki meslektaşlarımızdan okuduğunuz bu sayfaları –ya da ekranı– hazırlayan kişilere kadar çok sayıdaki insan sayesinde bu kitabın yayımlanması mümkün oldu. University of California Press'teki çabaların karşılığı kolay kolay ödenmez: Kate Marshall kitabı sunup yayımlanmasını destekledi, kitabı kabul eden yayın kurulundaki hakemler paha biçilmez önerilerde bulundu; Bradley Depew, Dore Brown ve tasarım ekibi çok sıkı çalıştı. Yayıncının tercihlerine, bu kitabı daha anlaşılır kılan Juliana Froggatt'la çalışma imkânı sağladığı için bilhassa minnettarız.

ICM'deki Caroline Eisenmann, Karolina Sutton ve Kris Dahl olmasaydı basınla ortak çalışma yürütme şansı bulamazdık. Austin Texas Üniversitesi'nde olduğu dönemde Jason'ı Raj'ın kapısına kadar götürüp tanışmamızı, planlar yapmamızı ve en nihayetinde bu kitabı

yazmamızı sağlayan Mark Metzler olmasaydı bu isimlere ulaşma fırsatımız da olmazdı.

Raj: Jason'ı tanıma ve onun sayesinde dünyayı yeni bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatını bana sunduğu ve daha sonra da Texas Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki seminer çalışmamıza değerli fikirleriyle katkıda bulunduğu için Mark Metzler'a bir kez daha teşekkür ederim. Geniş bir alana yayılmış başka bir kampüste Eric Tang, Sharmila Rudrappa, Jason Cons, Bob Jensen, Billy Chandler, Karen Engle ve onların Afrikalı Amerikalılar, Asyalı Amerikalılar ve siyahlar üzerine çalışan ya da antropoloji, radyo, televizyon, sinema ve hukuk alanlarında araştırmalarını yürüten meslektaşları ilham kaynağı oldular. Lyndon Baines Johnson Halkla İlişkiler Okulu'ndaki Erin Lentz ve Jamie Galbraith bira hakkındaki tuhaf fikirler üzerinde düşünüp taşınacak kadar naziktiler; Sydney Briggs'se incelikli ve keskin tavrıyla ilk taslağa katlandı. Muhteşem öğrencilerim, bu kitap-taki savların peş peşe tekrarlandığı bir sömestri hoş gördüler; Bryce Block, Leo Carter, Lucia Gamboa, Caitlin Goodrich, Jose Guzman, Ben Hirsch, Brian Jackson, Tim Knoedler, Josh Meuth Alldredge, Alex Payson, Bobak Reihani, Scott Squires ve Mary Vo'ya neler borçlu olduğumun farkına vardığım için hoşnutum. Austin Texas Üniversitesi kütüphanelerinin muhteşem personeline, bilhassa da Benson Latin Amerika Koleksiyonu ve Perry-Castañeda kütüphanesi çalışanlarına minnettarım.

Steven Tomlinson, Eugene Sepulveda, Tom Philpott, Rebecca McInroy ve David Alvarez, Tim ve Karrie League, Shawn Sides ve de Graham Reynolds'la yapılan konuşmalar akademi için tasarlanmış projenin daima geliştirilmesini sağlamıştır. Malik Yakini, Kandace Vallejo, Bianca Bockman, Yotam Marom, Deirdre Smith Shabaaz ve Wildfire Proje kurulu ve ekibi daima doğru soruları sordu ve Gill Hart, Nathan Sayre, Richard Walker, Michael Watts, Comrade Boal ve Retort kolektifi tarafından ustalıkla yönlendirilen parlak lisansüstü öğrencileriyle Berkeley Üniversitesi coğrafya bölümü hücum kıtası, yanıtlar için nereye bakacaklarını daima biliyorlardı.

Bu kitabın nüshaları Rhodes Üniversitesi Beşeri Bilimler Birimi'nin (UHURU) (Şimdilerde Bilinen adıyla Rhodes Üniversitesi'ndeki) seminerinin farklı alanlardaki katılımcılarıyla; her daim faydası dokunan Richard Pithouse, Vashna Jagarnath, Michael Neocosmos'la ve "Eleştirel Tarım Çalışmaları İnisiyatifleri" başlıklı iki konferans vesilesiyle kitabı bitirme hayalleri kurmayı mümkün kılan Jun Borrás'la paylaşıldı. Uluslararası Araştırmalar Birliği'nde Andrej Grubačić Christopher K. Chase-Dunn, Barry Keith Gills ve Denis O'Hearn'in de dahil olduğu paneli hoş sohbet içinde yönetti.

Mahcup olmama neden olacak kadar çok sayıda insan, kitabın farklı kısımlarını okudu ya da dinledi ve kitabın nasıl geliştirilebileceğini bizlerle paylaştı. Kolya Abramsky, Rachel Bezner Kerr, Jun Borrás, Zoe Brent, Chris Brooke, Harry Cleaver, Josephine Crawley-Quinn, Silvia Federici, Harriet Friedmann, Leland Glenna, Sam Grey, Shalmali Guttal, Friede Habermann, Naomi Klein, William Lacy, Phil McMichael, Daniel Moshenberg, Joe Quirk, Jackie Roth, Olivier De Schutter, Daniel Bowman Simon, John Vandermeer ve Ken Wilson'a zaman ayırdıkları ve fikir verdikleri için içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Jason: İlk olarak, dünya-ekolojisine gösterilen ilginin üniversitenin ötesindeki alanlara yayıldığı ve *bu* kitabın da bunu yapması gerektiği yönündeki görüşünden dolayı kitabın, her zaman zarif ve daima anlayışlı eşyazarı Raj'a teşekkür ederim. Bu kitap, yazarak geçirdiğim pek çok hafta sonu ve akşam boyunca küçük ailemizi ayakta tutan Diana C. Gildea ve Malcolm W. Moore'un ilgisi, sevgisi ve desteği sayesinde mümkün oldu. Marge Thomas, bu kitaba daha geniş bir bakış açısı ve gezegeni iyileştirmek konusundaki şahsi deneyimleri katmam konusunda yardım etti. Bu kitabın da bir katkıda bulunduğu dünya-ekolojisi hareketi A. Haroon Akram-Lodhi, Fredrik Albritton Jonsson, Elmar Altvater, Martin Arboleda, Gennarro Avallone, Luke Bergmann, Henry Bernstein, Jun Borrás, Neil Brenner, Gareth Bryant, Terry Burke, Bram Büscher, Jennifer Casolo, Daniel Aldana Cohen, Sam Cohn, Hanne Cottyn, Sharae Deckard, Treasa De Loughry,

Marion Dixon, Barbara Epstein, Henrik Ernsston, Sam Fassbinder, Harriet Friedmann, Clodagh Gannon O'Malley, Diana C. Gildea, Bikrum Gill, Andrej Grubačić, Daniel Hartley, Aaron G. Jakes, Gerry Kearns, Steve Knight, Zahir Kolia, Markus Kröger, Benjamin Kunkel, Nick Lawrence, Emanuele Leonardi, Sasha Lilley, Larry Lohmann, Peter Marchetti, Justin McBrien, Laura McKinney, Phil McMichael, Fred Murphy, Michael Niblett, Andrzej Nowak, Denis O'Hearn, Kerstin Oloff, Christian Parenti, Michael Paye, Stephen Shapiro, Beverly Silver, David A. Smith, Marcus Taylor, Eric Vanhaute, Richard Walker, Immanuel Wallerstein, Michael Watts, Tony Weis ve Anna Zalik'in de dahil olduğu fevkalade zarif ve entelektüel açıdan üretken bir biliminsanları topluluğu tarafından beslendi.

Binghamton Üniversitesi'ndeki ya da diğer yerlerdeki yüksek lisans öğrencilerim, büyük bir umut ve esin kaynağı oldu: Kushariyaning-sih Boediono, Alvin Camba, Giuseppe Cioffo, Christopher R. Cox, Daniel Cunha, Joshua Eichen, Luis Garrido de Soto, Kyle Gibson, Çağrı İdiman, Benjamin J. Marley, Roberto J. Ortiz ve Fathun Karib Satrio. Binghamton'daki birbirini izleyen lisans seminerlerindeki öğrencilerim, bilhassa da Dayne Feehan aynı şekilde esin verdi.

Üç yıldan uzun bir süredir beni araştırma merkezlerinde, akademik programlarda, kitapçılarda ve toplumsal adalet merkezlerinde konuşma yapmaya davet eden biliminsanlarına ve eylemcilere de ayrıca teşekkür ederim. Onlar –ve konuşmamı dinlemeye gelenler– beni dünya-ekolojisi konusundaki sayısız boşluk üzerine daha derin düşünmeye zorladılar. Farklı görüşte olduğumuzda bile, hatta tam da o zaman düşüncelerim keskinleşip geliştirdi.

Birlikte: Bu kitabı bir dizi kapalı formülleştirme ya da lanetlenmek veya övülmek üzere tepeden inen bir hakikat olarak değil, daha ziyade de bu gezegenin kaderi ve nasıl yaşayacağımız –ve öleceğimiz– üzerine yürütülen tartışmalara katkı olarak sunuyoruz. İnsanlar ve tüm mahlukat için adil ve özgürlükçü bir dünya yaratmak yönündeki ortak proje karşısında duyulan aşkın ve bundan alınan keyfin bu tartışmanın zorluklarına, yaratacağı rahatsızlığa ve bununla birlikte

asırlık ahlaki değerlerin sarsılmasına ağır basacağını umuyoruz. Kitabın tüm kusurları bir yana, iyi yanlarını değerlendirirken okurun şunu aklında tutması ümidi içindeyiz: Yaşamlarımızın buna bağlı olduğunu düşünmeli ve ona göre davranmalıyız.

25 Mayıs 2017

Austin, Texas ve Vestal, New York

GİRİŞ

1. Roberts, 1989; Hansen ve Sato, 2012.
2. Carrington, 2016; “Antroposen” üzerine Çalışma Grubu, 2016. Burada Antroposen’den jeolojik araştırma alanı olarak bahsediyoruz: Jeolojik Antroposen. Ekolojik krizin kaynakları hakkında geniş bir tartışmayı içeren, daha yaygın olarak bilinen kardeşi Popüler Antroposen’den farklıdır. *Bkz.* Moore, 2016, 2017a, 2017b.
3. Barnosky *vd.*, 2012, s. 52.
4. Örnek için *bkz.* muhteşem N. Klein, 2014.
5. Barnosky *vd.*, 2004.
6. Louys, Curnoe ve Tong, 2007.
7. Afrika’da insanların megafaunayı uyum sağlamaya zorlamayı becerdikleri varsayımında bulunulur; bunun sonucu olarak da orada tükenen soylara dair neredeyse hiç kanıt yoktur. Örn., *bkz.* Channell ve Lomolino simülasyonları, 2000.
8. Ruddiman *vd.*, 2016.
9. Ceballos *vd.*, 2015.
10. Moore, 2016, s. 78-115; 2017a; 2017b.
11. Bunge, 2015.
12. Liu *vd.*, 2006.
13. Evans, 2014.
14. Bunge, 2015.
15. Oxfam America, 2015.
16. Seabury *vd.*, 2014.
17. Dunkley, 2014.

18. McMichael, 1998; Kaimowitz ve Smith, 2001; Gale, Lohmar ve Tuan, 2005.
19. Yerli halk hareketleri bizzat böyle yapmayı seçtiği için burada büyük harflerle yazıyoruz.
20. Jowett, 1914, s. 383-85. *Ayrıca bkz.* Glacken'in (1967) insanın doğayla ilgili sorularının uzun tarihi üzerine okuması: Doğa insanlar için mi yapıldı? Fiziki coğrafyası insanları değiştirmekte mi? Ve insanlar onun özgün halini değiştirdi mi?
21. Chew, 2001.
22. Mielants, 2002, 2008.
23. Lamb, 2002; Fagan, 2008; Büntgen *vd.*, 2011.
24. Fagan, 2008, s. 12, 20-21.
25. Hoffmann, 2014, s. 116.
26. B. Campbell, 2010; Mayhew, 2013.
27. M. Williams, 2003, s. 93. *Ayrıca bkz.* Wickham, 1994.
28. Nairn *vd.*, 2004; Dribe, Olsson ve Svensson, 2015.
29. Ruiz, 1994.
30. Jordan, 1997; Fagan, 2008; B. Campbell, 2010.
31. Hilton, 1951.
32. Bois, 1984, s. 264. Bu, 20. ve 21. yüzyıl ekolojik tarım çiftçiliğini çağrıştırıyor, örn. Altieri, 1999; Rosset ve Martínez-Torres, 2012.
33. Ziegler, 2013, s. 40. Kara Veba hakkında kaynak çoktur. *Bkz.* örn. McNeill, 1976; Cantor, 2002; Ruddiman, 2005; DeWitte, 2015.
34. L. White, 1962, s. 75; Moore, 2003b.
35. DeWitte, 2015.
36. McNeill, 1976.
37. Broadberry, Campbell ve van Leeuwen'den hesaplanmıştır, 2011. *Ayrıca bkz.* Lappé *vd.*, 2013; azalan tarımsal verimlilik üzerine, Broadberry *vd.*, 2010, s. 36.
38. Levine, 2001, s. 325-400; Hilton, 2003, özellikle s. 95-133; Cohn, 2007b.
39. Elvin, 2004.
40. Cohn, 2006, 2. Bölüm.
41. Çin'in 15. yüzyıldaki donanması Portekiz donanmasından daha büyük ve güçlüydü. Ancak Portekiz donanması hükümdarlığın gelirlerle desteklenmesi için acil olarak görevlendirilirken, Çin donanması görevlendirilmemişti. Böyle olmamalıydı. Modern dünyanın tarihi beklenmedik olaylar, krizleri çözmeye çalışan ve başarısız olan stratejiler ve katedilmeyen yollarla doludur.
42. Moore, 2009.
43. Cadamosto (1455), 1937, s. 9.
44. Verlinden, 1970, s. 216-17.
45. Kediler şekere pek ilgi göstermeyerek diğerlerinden ayrılır (Li *vd.*, 2005),

ancak onlar hep çok tuhaftır.

46. Van Dillewijn, 1952.
47. Schwartz, 2004.
48. Mintz, 1985, s. 82.
49. W. Phillips, 2004, s. 29.
50. Age.
51. Mintz, 1985.
52. Moore, 2007.
53. Moore, 2010e.
54. Ramsey, 1920.
55. Afonso de Albuquerque'ten aktaran Vieira, 2004, s. 45.
56. Madeira 1520'lerde çöktü ve 1550'lerde São Tomé onu geçti. 1590'larda çöken São Tomé, Pernambuco tarafından; 1630'larda çöken Pernambuco, Bahia tarafından; 1680'lerde çöken Bahia, Barbados tarafından; 1720'ler ve 1750'ler arasında çöken Barbados, Jamaika ve Haiti tarafından geçildi.
57. Bulbeck *vd.*, 1998.
58. Thomas, 1997.
59. Dann ve Seaton, 2001; Spínola *vd.*, 2002.
60. Mintz'in, şekerin gezegeni nasıl dönüştürdüğüne dair çığır açan çalışması, 1985.
61. Dann ve Seaton, 2001.
62. Bu, Schumpeter'in (1976) kapitalizmin yaratıcı yıkımına ilişkin tanımı ar-
dındaki dile getirilmemiş varsayımdır.
63. LaDuke, 1994.
64. Le Grange, 2012.
65. Barnhill, 2005; L. Williams, 2012, s. 95.
66. Levins ve Lewontin, 1985; Moore, 2015.
67. Bull ve Maron, 2016.
68. Pigou, 1920; J. E. Meade, 1952.
69. Örn., Martinez-Alier, 2014.
70. Goodfriend, Cameron ve Cook, 1994.
71. Kapitalizm genellikle doğanın çalışmasını "karşılıksız armağan" –Marx'ın,
Engels tarafından düzeltilen metinlerinde karşımıza çıkan bir ifade (1967a,
s. 745)– olarak görmüştür. Gerçek hayatta, doğanın çalışması –buna insan
doğası da dahil– ne "karşılıksız"dır ne de sermayeye "armağan edilmiş"tir.
72. J. Jackson, 1997.
73. Worm *vd.*, 2006; Dünya Ekonomik Forumu, 2016.
74. Moore, 2014.
75. Abulafia, 2008.
76. Wallerstein, 1974, s. 347; Abu-Lughod, 1989; McMichael, 2000.

77. Wallerstein, 1974, s. 44. Ayrıca bkz. Moore, 2003a.
78. Bkz. örn. Fine (2001) "toplumsal sermaye" teorisinin saçmalığını eleştirip alaya alır.
79. Marx, 1973b, s. 33.
80. Marx, 1976, s. 376.
81. Arrighi ve Moore, 2001.
82. Arrighi, 1994.
83. Piketty, 2014; vergi kayıtları yerine maaş bordrosu kullanımı, Gailbraith ve Hale, 2014; farklı bir teknikle ancak benzer bulgularla, Veblen (1899), 1973.
84. Arrighi ve Moore, 2001.
85. Vieira, 1996.
86. Moore, 2003a. Emek ve doğanın eşzamanlı sömürüsü ve kapitalizm ekolojisinin ayrılmaz parçası olan doğanın yabancılaşması literatürde "metabolik ayrılık" olarak bilinir. Bkz. Foster, 1999; Wittman, 2009; Schneider ve McMichael, 2010; Moore, 2011.
87. Vieira, 1996.
88. Yeri gelmişken bunun *Komünist Manifesto*'nun tüm tarihin -işçi direnişiyle burjuva baskısı arasındaki ileri geri diyalektikten dolayı- sınıf mücadelesi tarihi olduğunu söylemesinin nedeni olduğunu belirtelim.
89. Disney, 2009, s. 114.
90. Bales, Trodd ve Williamson, 2009.
91. Belser, 2005.
92. O. Patterson, 1982.
93. İlk temasın başlangıç seferlerinden sonra kaptanlar sömürge gemilerinde eşleri, aileleri ve maiyetiyle beraber yolculuk ettiler (Boxer, 1975). Yazılı belgeler bu kadınlar hakkında neredeyse tamamen sessiz kalır; günümüze kadar gelmiş az rastlanan vasiyetlerinde bu varıl kadınların temennilerine ve malına mülküne -köleler, eşya, giysiler- dair bilgiler bulunur. Bununla birlikte, kadınların yeniden üretim işinin kontrol altında tutulduğu açıktır. Beyaz özgür kadınlarla yatan köleler idam edilmiştir (Vieira, 1996).
94. H. Klein, 2004, s. 225.
95. Federici, 2004, s. 77.
96. Erken modern ve modern Avrupa'da kadınların çalışmaları hakkında bir tartışma için, bkz. Honeyman ve Goodman, 1991; Frader, 2004; Wiesner-Hanks, 2008. Ayrıca, daha kapsamlı ve oldukça iyi tartışmalara için bkz., Meade ve Wiesner, 2004; Delle, Mrozowski ve Paynter, 2000.
97. Federici'nin (2004) kaydettiği gibi, yeni düzen içinde yerini bilmeyen kadınları ve beyaz olmayanları sırasıyla simgeleyen cadı ve Caliban eşzamanlı kapitalist olgulardır.
98. Age., s. 92.

99. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1995.
100. City of London, 2016; Payne, 2016.
101. Safri ve Graham, 2010, s.111.
102. Schwartz, 1985.
103. Carney, 2001.
104. Patel, 2013; Patel ve McMichael, 2009.
105. Holt-Giménez ve Patel, 2009; Aldrete, 2013. Genel olarak *bkz.* De Ste. Croix, 1981.
106. De Vries, 1993; Brown ve Hopkins, 1956.
107. USDA, 2017a, “Percent of Consumer Expenditures Spent on Food, Alcoholic Beverages, and Tobacco That Were Consumed at Home, by Selected Countries, 2015.”
108. USDA, 2017b, tablolar 51-53.
109. Ervin ve Ogden, 2013; Sheiham ve James, 2014. Daha genel olarak *ayrıca bkz.* World Public Health Nutrition Association.
110. Verlinden, 1970.
111. Dolayısıyla bu ağaç, en eski “esnek ürün” örneklerinden biridir (Borras *vd.*, 2014).
112. Boyle, 2008, s. 57.
113. Vieira, 1996.
114. Dussel, 2008.
115. Parise, 2008.
116. Dussel, 2008, s. 12.
117. Buzan, Wæver ve Wilde, 1998.
118. Moore, 2015. *Ayrıca bkz.* Moore, 2016; Moore *vd.*, 2017; C. Campbell ve Niblett, 2016. Dünya-ekolojisi konusunda gelişen bir literatür, www.academia.edu/Documents/in/World-Ecology sayfasında bulunabilir.
119. Edwards, 2009.
120. Timmermann ve Félix, 2015.
121. Livingston, 2016.
122. Patel *vd.*, 2014.
123. NORC tarafından yapılan genel sosyal araştırma için *bkz.* <http://gss.norc.org>
124. N. Klein, 2014.
125. Garrett ve Jackson, 2015, s. 288, Walker’dan alıntı, *Alice Walker: Beauty in Truth* (yöneten Pratibha Parmar, 2013).
126. Minnettarlıkla Watts’tan alınmıştır, 1983; Peet ve Watts, 2004.

I. UCUZ DOĞA

1. Behar, 1987, s. 127.
2. *The Oxford English Dictionary* (Simpson and Weiner, 1989) şu örneği kul-

lanır: “c1330 *Arthour & Merlin* (Auch.) (1973) l. 8270 *Pe v was Dedinet þe saueage.*”

3. Simpson and Weiner’da (1989) bu kullanımı göstermek için daha sonra verilen örnek, John Locke’un 1690 tarihli *Essay on Human Understanding*’den alınmış: “Bazı yaban ve barbar kavimlerin canavarlığından öte.”
4. R. Williams, 1976, s. 292.
5. Foucault, 2003.
6. Braudel, 1953; Wallerstein, 1974; Moore, 2016.
7. Pomeranz, 2000.
8. Gunaratne, 2001.
9. Lo, 1955.
10. Broadberry ve Gupta, 2006.
11. Elvin, 2004.
12. Sohn-Rethel, 1978; Jameson, 1998; Toscano, 2008; Schneider ve McMichael, 2010; La Berge, 2014; Toscano, 2016.
13. Wang, Surge ve Walker, 2013.
14. Crumley, 1994; Lieberman, 2009.
15. Bois, 1984.
16. Merchant, 1980; Moore, 2015.
17. Wallerstein, 1974; Moore, 2003b.
18. Mumford, 1934; Kicza, 1992; Sued-Badillo, 1992; Abulafia, 2008; Bleichmar, 2009.
19. Modest, 2012, s. 86. Gerçi adil olmak gerekirse Yeni Dünya’yı ilk gören Kolomb değildi. Hindistan’da karaya çıkacak ilk adama, İspanya kralı ve kraliçesi yılda 10 bin İspanyol sikkesine ek olarak ipek yelek vermeyi vaat etti. Rodrigo de Triana adlı bir denizci, 12 Ekim 1492’de sabaha karşı saat 2’de karayı fark etti (Kolomb, 2003). Fakat kendisine verilen ödül ölünceye dek Kolomb’da kaldı ve Sevilla kasaplarına getirilen bir vergiyle kaynak sağlandı.
20. Kolomb, 2003, s. 123.
21. Elliott, 1963, s. 68-69.
22. Elliott, 1984, s. 312.
23. Werlhof, 1988; Rai, 1993.
24. Stavig, 2000. İngilizcedeki *doğa* ve *toplum* kelimelerinde olduğu gibi, İspanyolca *doğal* kelimesinin kullanımı da bu dönemde, “belirli bir kentin yerlisi” anlamından “doğanın parçası” anlamına daha yakın bir şeyi ifade edecek şekilde değişikliğe uğramıştır.
25. D. Arnold, 1996.
26. Dussel, 2008.
27. Descartes, 1985, s. 142-43.
28. De Vries ve Van der Woude, 1997; Moore, 2010a, 2010b.

29. Amrine, 2010.
30. Bacon, 1861, s. 296. Feminist eleştiriler için *bkz.* Merchant, 1980; Harding, 1991. Bacon'ın birçok savunucusu var –örn. *bkz.* Soble, 1995; Vickers, 2008–ancak en son üzerinde durulan sav, bizim anlayışımıza göre çok daha fazla ikna edici; Merchant, 2013.
31. Daly, 1990.
32. Dussel, 2014, s. 44. *Ayrıca bkz.* Grosfoguel ve Mielants, 2006.
33. Cobarrubias ve Pickles, 2009.
34. Mumford, 1934, s. 20.
35. Ingold, 1993; Brotton, 1997; Wintle, 1999.
36. Chaudhuri, 1985; Pearson, 1987.
37. Ingold, 1993; Taylor, 2004.
38. Brotton, 1997, s. 166.
39. Descartes, 1985, s. 142-43.
40. Proleterleşme neredeyse her zaman kısımdır: Daha kesin terim “yarı-proleterleşme” olabilir. *Bkz.* Wallerstein, 1983.
41. Brenner, 1976, s. 61-62.
42. Age., s. 44.
43. Whittle, 1998, s. 56.
44. Brenner, 1976, 2001, 1993.
45. J. C. Scott, 1985; Kain ve Baigent, 1992.
46. Wood, 2007.
47. Wallerstein, 1974, s. 255.
48. R. Allen, 2000, s. 8.
49. Montaña, 2011, s. 157.
50. Kapitalizmin ağırlık merkezi Asya'ya doğru yön değiştirdikçe geleneksel bilginin belli türlerinin yeniden değerlendirildiğini görmek çarpıcıdır. Çin tıbbi tarafından önayak olunan bir çalışma için 2015'te verilen Fizyoloji ya da Nobel Tıp Ödülü, ödülün kurumlaşma aşamasında havsalaya sığmazdı.
51. VIII. Henry'nin danışmanı, Northampton Kontu'ndan alıntılan Lustick, 1985, 23. *Ayrıca bkz.* Ohlmeyer, 2016. Arazinin etrafının çevrilmesine İrlandalıların verdiği bir yanıt, İngiliz yönetimine karşı alternatif bir komünal tarımsal mülkiyet ve kolektif idare biçimi sunan toprak düzeniydi ancak sonunda –özellikle arazilerin genişlemesiyle ilgili baskılar nedeniyle– iş bulmak için İskoçya'ya yollanan işgücünü gruplar halinde bir merkezde toplamıştır. Yager, 2002; Gannon, 2015.
52. Moore, 2017a.
53. U. Phillips, 1929.
54. Naylor, 2016.
55. *Al Jazeera*, 2016.

56. Sherwood ve Huber, 2010; Pal ve Eltahir, 2016.
57. Inani, 2015.
58. Bromwich, 2016. Taşkınların sıklığı ve yoğunluğuyla iklimdeki görece küçük değişimler arasında uzun dönemde sıkı bir bağ var (Knox, 1993).

II. UCUZ PARA

1. Francisco de Quevedo y Villegas'tan alıntılایan Felloni ve Laura, 2014, s. 12 (yazarların çevirisi); Felipe Guamán Poma de Ayala'dan alıntılایan Dussel, 2014, s. 43.
2. HARRISSE, 1888. Keza Kolomb servet için evlendi ki Atlantik'i aşmayla ilgili takıntısı 1484 itibarıyla borca dönüşmüştü.
3. Centurione ailesinin yün işlemede önemli bir malzeme olan şap madenciliğinde de yatırımları vardı.
4. Catz, 1993, s. 22-23.
5. Boyle, 2008, s. 54-55.
6. Kicza, 1992.
7. Nader, 2002, s. 402.
8. Thomas, 2013, s. 48.
9. McCarthy, 1915; Sued-Badillo, 1992.
10. Majid, 2009, s. 31; Kaplan, 2010; Thomas, 2013, s. 48.
11. McCarthy, 1915.
12. Neal'in (2015) 1. bölümü paranın tarihöncesini güzel bir şekilde özetliyor.
13. Age., s. 16.
14. Braudel, 1977, s. 64-65.
15. Faiz oranları ve savaştaki uzun vadeli eğilimler hakkında daha fazlası için bkz., Hills, Thomas ve Dimsdale, 2010.
16. Moore, 2015.
17. Arrighi, 1994; Arrighi ve Silver, 1999.
18. Headrick, 1988; Stone, 1999.
19. Shaikh, 2011, s. 45.
20. Day, 1978, s. 12.
21. Wei, Fang ve Su, 2014.
22. Atwell, 2002, s. 97.
23. McNally, 2014.
24. Atwell, 2002, s. 97.
25. Weatherford, 2009, s. 126.
26. Wallerstein, 1974.
27. Patterson, 1972, s. 230. İngiltere için, bkz. M. Allen, 2001.
28. Ehrenberg, 1985; Häberlein, 2012; Steinmetz, 2016.
29. Nef, 1941.

30. Vilar ve White, 1976.
31. Day, 1978, s. 47; Ruggiero, 2015. Gerçekten de Kuzeybatı Avrupa'da kam-biyo hızındaki keskin artış, gümüşün akış yönünün Venedik ve Danzig'den (şimdi Gdańsk) uzaklaşıp Anvers'e doğru yönelmesinde belirgin rol oynadı: *bkz.* Munro, 2003, s. 11. Büyümekte olan külçe arzı ve artan kam-biyo hızıyla paralel olarak paranın değeri düştü. Anvers'teki faiz oranı, 1480'le 1520 arasında yarı yarıya düşmüş olabilir; oran İtalya'da da düştü ancak bu düşüş çok daha az, yüzde 20 civarındaydı (Homer ve Sylla, 1996, s. 142; *ayrıca bkz.* Koenigsberger ve Mosse, 1968, s. 50).
32. Blanchard, 2001, s. 110-11.
33. Holborn, 1982, s. 72.
34. Agricola (1556), 1950, s. 8.
35. Westoby, 1989, s. 56. *Ayrıca bkz.*, Birrell, 1987.
36. Blickle, 1981.
37. Age., s. 198-99
38. Münzer, 1524, Marx'ta alıntılanmıştır, 2000, s. 68.
39. Braudel, 1972, s. 339, 388-89.
40. Epstein, 1996.
41. Lopez, 1964.
42. Braudel, 1972, s. 339.
43. Coles, 1957, s. 18.
44. Heers, 1961; Dotson ve Agosto, 1998, s. 11.
45. Coles, 1957, s. 19.
46. Kamu maliyesini takip etmek için çift girişli muhasebe sistemi zorunluydu. 1340'a tarihlenen en eski Casa defterikebirleri bu usuldeydi. Bağımsız olarak Kore'de geliştirilmiş (O. Miller, 2007) ve Ortadoğu'da saptanmış fikirlerden (Zaid, 2004) yararlanılmış olsa da bu sistemin modern finasta önemli role sahip bir girişim olduğu yadsınamaz. Muhasebecilerin, finansal zorunlulukların en yüksek mertebesindeki memurlar olması rastlantı değildir (ekonomistler onların fazlasıyla mükâfatlandırılmış oyun yazarlarıdır).
47. Felloni ve Laura, 2014, s. 65.
48. Spence, 1870.
49. Epstein, 1996, s. 281.
50. Epstein, 2001, s. xi.
51. *Bkz.* örneğin Gleeson-White, 2012. Boland (2009), (2009) daha tekdüze terimlerle Ferguson'da eksik olan şeyi açıklar.
52. Neal, 2015, s. 50-51.
53. Lopeç, 1964; Abu-Lughod, 1989; Epstein, 1996, s. 273.
54. Lopez, 1964.
55. Thomas, 2013, s. 48.

56. Elliott, 1963, 3. bölüm.
57. Bagnall, 1999.
58. Parker, 1996; Eltis, 1998.
59. Tilly, 1992, s. 79.
60. Parker, 1976.
61. 't Hart, Brandon ve Goossens, 2008; Tallett, 2010, s. 169-73.
62. Tallett, 2010, s. 170.
63. Black, 1991, s. 30; Tallett, 2010, s. 169.
64. Dauverd, 2014, s. 60.
65. Age., s. 61.
66. Barrera-Osorio, 2010.
67. Suárez de Figueroa (1617) 1914, s. 20, Elliott, 1992, s. 96'da alıntılanmıştır.
68. Lynch, 1964, s. 61-62.
69. Tallett, 2010, s. 175.
70. Palmer, 1974, s. 561. Bu istisnai de değildi: 1788'de devrim arifesinde Fransa'nın savaş ve borç hizmeti harcamasının oranı yüzde 75'e ulaştı (Michael Duffy, 1980, s. 7). *Ayrıca bkz.* P. Anderson, 1975, s. 32-33.
71. Elliott, 1963, s. 90.
72. P. Anderson, 1975, s. 70. Gelirler nominal olarak üçe katlandı, fiyat enflasyonuna karşı tahmini bedel tayini, para arzını azalttı.
73. Franklin, 1950, s. 69.
74. P. Anderson, 1975, s. 33.
75. Langley, 2002.
76. Fernow, 1911; Westermann, 1996; Moore, 2007, 2. bölüm.
77. Von der Heydt-Coca, 2005.
78. Age., s. 76.
79. Studnicki-Gizbert ve Schecter, 2010, s. 96. *Ayrıca bkz.* Moore, 2010d.
80. Bakewell, 1987, s. 242; Moore, 2007.
81. Moore, 2007; Studnicki-Gizbert ve Schecter, 2010, s. 96.
82. Moore, 2010d.
83. Flynn ve Giráldez, 1995, 2002.
84. Flynn ve Giráldez, 2002.
85. Flynn ve Giráldez, 1995, s. 205. *Ayrıca bkz.* Flynn, 1984.
86. Gotzek *vd.*, 2015.
87. Schumpeter, 1961, s. 138.
88. Braudel, 1984, s. 604.
89. Arrighi ve Moore, 2001, s. 61.
90. Ruth Hall *vd.*, 2015.
91. Bennett, Govan ve Satterfield, 2015.
92. Cahan, Marboe ve Roedel, 2016.

93. Hildyard, 2016. "Mikrofinansın" yükselişi sermayenin çıkarıldığı tabana, özellikle Küresel Güney'de kadınlara dek uzadı (Keating, Rasmussen ve Rishi, 2010; Roy, 2010).
94. Varufakis, 2016.
95. Harvey, 2005.
96. IMF, 2015.
97. IMF, 2014.
98. Apostolopoulou ve Adams, 2015.
99. EU, 2017.

III. UCUZ EMEK

1. Kolomb'dan alıntılan Koning, 1976, s. 82.
2. Epstein da (2001) bunu sorun etmiştir.
3. W. Phillips, 2013.
4. Stevens-Arroyo, 1993.
5. Maxwell 1975, s. 53 (vurgulu kısım yazara aittir).
6. 4. bölümde tartışacağımız üzere, kapitalizmin ekolojisinde bilginin kontrol altında tutulmasının kökeninin, bilginin biyopolitikasının Foucault'nun radarına girmesinden çok öncesine dayanıyor olabileceğini dikkate alın.
7. Zorrilla, 2006, s. 253-54. Yazarın çevirisi.
8. Reséndez, 2016.
9. Roper ve Brockington, 1984.
10. Quirk, 1954; Roper ve Brockington, 1984; Parise, 2008.
11. Mies, 1986, s. 77. Ayrıca bkz. Moore, 2015.
12. M. Davis, 2004, s. 13.
13. Seabrook, 2003.
14. De Ste. Croix, 1981; O. Patterson, 1982.
15. Applebaum, 1992; Boissonnade ve Power, 2011.
16. Cicero (MÖ 45), 1933; D. Arnold, 1996.
17. Moore, 2003b.
18. Laf arasında bu, modern aşevinin şeceresidir.
19. Mumford, (1934) 2010.
20. Wickham, 2008, s. 10.
21. Dohrn-van Rossum, 1996, s. 283.
22. Thompson, 1967, s. 63.
23. Price, 1992, s. 64, 60.
24. Nguyen, 1992.
25. Kinsbruner, 2005, s. 142.
26. Spinden, 1920.
27. G. Jones, 1989.

28. Thompson 1967, 90-91
29. Alatas, 1977; Schwartz, 1978; Tinker, 1993.
30. F.R. Godfrey, 1859, s. 71, Aborijinler Yasama Konseyi Seçilmiş Komitesi'nden alıntı, Nanni içerisinde, 2011, s. 12.
31. Dredge, 1839-43, Nanni, 2011, s. 23'te alıntılanmıştır.
32. *Ayrıca bkz.*, 19. yüzyıl California için, Hurtado, 1988, 2. bölüm.
33. Sahllins, 1972, s. 24; Harris, 1978. *Ayrıca bkz.* Minge-Klevana *vd.*, 1980; Fischer-Kowalski *vd.*, 2010. Zaman yönetimi sıkıdüzenleri asla bütünüyle etkili değildir. Ayak sürüme ve zaman hırsızlığı, ücretli işçilerin işverenlerine direniş biçimleridir. *Bkz.*, J. C. Scott, 1985.
34. Pew Araştırma Merkezi, 2010.
35. Reséndez, 2016.
36. Moore, 2010d.
37. Paul-Majumder ve Begum, 2000.
38. Mintz, 1985, s. 47.
39. Linebaugh ve Rediker, 2000; Hart, 1991; J. C. Scott, 1985.
40. Stein, 1984; Renda, 2001; Macdonald, 2010; Santiago-Valles, 2005.
41. Marx, 1967b, s. 133.
42. Marx, 1976, s. 638.
43. Marx, 1973a, s. 13 (vurgulu kısım eklenmiştir).
44. Bu yanlış fikir ayrılığının trajedisi, Eylül 2016'da, Kuzey Dakota ham petrolünü Güney Illinois'a taşıyan yaklaşık 1900 kilometrelik boru hattı Dakota Access Pipeline'in öngörülen tamamlanma tarihiyle ilgili olarak bir kez daha su yüzüne çıktı. Tam da, Standing Rock Sioux ve destekçileri, topraklarına tecavüz eden ve su kaynaklarını tehdit eden federal hükümete karşı kayda değer bir muhalefet tertiplelediği sırada, ABD'nin başlıca işçi federasyonu AFL-CIO, federal hükümete boru hattının tamamlanmasını sağlaması için çağrıda bulundu. Ancak Siouxlar, işçi hareketi içinde, özellikle projeyi "halk sağlığına sürekli tehdit" olarak ilan eden National Nurses United sendikasıdan da destek buldular (Registered Nurse Response Network 2016). Emegın, ekolojik ve First Nation toplumsal hareket siyasetinin birbirine yaklaşması, otuz yıl önce James O'Connor'ın göz attığı bir gelişmeyi akla getiriyor (1988). Kapitalizm, parasal işlemlerle oluşan ilişkiyi sosyoekolojik yeniden üretimin ana ilgi alanlarına genişletirken, yalnızca insanların ve insan dışı türlerin esenliğini tehdit etmez, aynı zamanda antikapitalist mücadelenin yeni koşullarını da yerleştirir.
45. USBC, 1909, s. 132 (www2.census.gov/prod2/decennial/documents/00165897ch14.pdf adresinden erişilebilir).
46. Johnson, 2013.
47. Solar, 2012.

48. Atkin, 1992, s. 17-18'deki bilgilerden yola çıkılarak hesaplanmıştır.
49. Page ve Walker, 1991, s. 294.
50. Friedmann, 1978, s. 546.
51. Wolf, 1982.
52. Page ve Walker, 1991, s. 308.
53. Sinclair, 1906, s. 412-13.
54. Dünyaya neler olabileceği konusunda öne sürülen farklı görüşler çevresinde yürütülen mücadele uluslararasıdır ve Silver (2003), işçi ayaklanmalarının küresel ritmini işlevsel bir şekilde kayda geçirir.
55. Robert Hall, 1989.
56. Hornborg, 2006.
57. Beckert, 2014, s. 192.
58. Aptheker, 1943.
59. Genovese, 1992; Tomich, 1990; Wish, 1937; Reis, 1993.
60. Linebaugh ve Rediker, 2000.
61. 1920'lerdeki –komünist ve başkaca– Rusların olağanüstü entelektüel yaratıcılığını küçümsemek aptalca olurdu.
62. Lenin, 1965, s. 152. Ayrıca bkz., Bailes, 1977.
63. Fitzgerald, 2003, s. 157-83. Kagarlitsky, (2008), Sovyet projesinin kapitalizmin akışı ve debisi dışında, “komünizmin” ideolojik ve coğrafi kılıfının içinde geliştiği görüşüne etkin biçimde karşı çıkar. Sovyet sanayileşmesi ve tarımsal sanayileşme, büyük ölçüde önde gelen kapitalist devletlerden yapılan ithalata –ve krediye– bağlıydı (Nove, 1992).
64. Josephson, 2013, s. 74. Josephson (başkalarıyla birlikte), Sovyet ve kapitalist doğa görüşlerinin ne kadar farklı olduğunu vurgulamak için çok çaba harcıyor: Bizim vardığımız sonuçtan biraz farklı bir sonuç.
65. Dunn, 2017, s. 57.
66. Lichtenstein, 2002, s. 234.
67. Silver, 2003, s. 68-69.
68. M. Davis, 1986.
69. Burawoy, 1983.
70. Sonn, 1997, Silver, 2003, s. 64'te tartışıldı.
71. Butollo ve ten Brink, 2012.
72. ILO, 2014.
73. Mies, 1986; Werlhof, 1988; Federici, 2004; Moore, 2015; Habermann, 2016.

IV. UCUZ BAKIM

1. O'Connell, 2004.
2. Catz, 1993, s. 33.
3. Mirasına rağmen, Kolomb Atlantik aşırı seferini finanse edemedi ve Cenovalı

- bağlantılarının bu sefere parasal kaynak sağlamasını beklemek zorunda kaldı.
4. Barreto, 1992, O'Connell, 2004 *vd.* Kolomb ve Perestrelo hakkında şimdiye kadar çözülmemiş bir tartışma sunar.
 5. Kolomb, 2003, s. 111.
 6. Michele de Cuneo, Morison, 1963 içerisinde, s. 212, alıntıl原因 Keller, 1994, s. 59.
 7. Age.
 8. Bununla birlikte *bkz.* doğa ve bilimle ilgili ikinci bölümdeki tartışma.
 9. Berna *vd.*, 2012; Bowman *vd.*, 2009. *Ayrıca bkz.* Balée, 2006. Tarihsel ekolojinin çalışma sahası, toplumsal cinsiyet analizi eklemek konusunda istekli olduğumuz bir alandır.
 10. Zamora, 1990. Genişletilmiş tartışma için, *bkz.* Trexler, 1995.
 11. Trexler, 1995, s. 1.
 12. Sigal, 2000, 4. bölüm.
 13. Age., s. 65.
 14. Stoler, 2010, s. 47. *Ayrıca bkz.* Lugones, 2007.
 15. Voss, 2008, s. 196.
 16. Mies, 1986; Dunaway, 2015.
 17. McClintock, 1995 burada ana hatları ortaya koyar.
 18. Federici, 2004, s. 8.
 19. J. W. Scott, 1999.
 20. Bu kısmın başlığını Bayly'den (2004, 49) alıyoruz ve fikri burada genişletiyoruz.
 21. Seccombe, 1992; Coontz ve Henderson, 2016.
 22. Datanın tamamı için *bkz.* www.WorldValuesSurvey.org
 23. Alesina, Giuliano ve Nunn, 2013.
 24. Breasted, 1919, s. 424.
 25. La Vega, 1688, s. 378.
 26. Donkin ve Wenner-Gren Antropolojik Araştırma Vakfı, 1979, s. 5.
 27. A. Clark, 1919.
 28. Amussen, 1988, 1. bölüm.
 29. Gouge, 1622, s. 1.
 30. Federici, 2004; Mies, 1986. *Ayrıca bkz.* Ariel Salleh'in önemli çalışması (örn., Salleh, 1997).
 31. Foucault, 1973, 1979, 1980, 2008.
 32. Segato, 2014.
 33. Federici, 2004, s. 15–16.
 34. Raworth, 2014. *Ayrıca bkz.* Merchant, 1980; Federici, 2004.
 35. Locke, 2003, s. 101.
 36. Gold, 1984; Prince, 1988; Rose, 1993; Berger, 2008.

37. Belsey, 2013.
38. Corri, 1983.
39. Belsey, 2013.
40. Belsey, (2013) aynı fikirde değilse de Andrews'un gayretli ve çalışkan bir çiftçi olduğu kesindir.
41. Postle, 2002, s. 16.
42. Rose, 1993.
43. Corri, 1983.
44. Stoneman, 2015.
45. Boserup, 1970, s. 34.
46. McKeon, 1995. Özellikle *bkz.* McKeon'a göre verileri İngiltere'nin güneylerinden gelen Snell (1987).
47. Platter, 1937, s. 181-82, Amussen, 1988, s. 48'de alıntılanmıştır.
48. Erickson, 2005.
49. Age., s. 5.
50. Carlos, Maguire ve Neal, 2006.
51. Eisenstein, 1979.
52. Hill, 1989.
53. Rae, 1895; Marçal, 2015.
54. A. Smith, (1759) 1976, s. 240-41.
55. D. Smith, 1993.
56. Bloch, 1978.
57. Connell, 1990, s. 511, görünürde kısırlaştırılmış vatandaş fikrinin liberal kuramda nasıl devam ettiğini belirtir.
58. Örn. *bkz.*, Barbin, 1980; Herdt, 1994.
59. Sudarkasa, 1986; Mamdani, 1996.
60. Oyëwùmí, 1997, s. 78.
61. Age., s. 124-25.
62. Ayrıca, kadın kategorisini yaratan beyaz yerleşimcilerin devletlerinin kadınlara bazen metropollerden onlarca yıl önce oy hakkını verdikleri dikkatinizden kaçmasın (Connell, 1990, s. 521).
63. Morgan, 1997. Ayrıca *bkz.*, K. Hall, 1996a.
64. Atkins, (1735) 1970, s. 50, Morgan, 1997, s. 188'de alıntılanmıştır.
65. Morgan, 2004.
66. Van Kirk, 1983.
67. Ulrich, 1991; Folbre, 2006.
68. Lutz, 2002.
69. Stoler, 1989.
70. Connell, 1995 genel bir bakış sunar; Strasser ve Tinsman, 2010, Latin Amerika çalışmaları için iyi bir kaynakça özetine sahiptir.

71. Stotsky *vd.*, 2016, s. 39.
72. Inglehart ve Norris, 2003.
73. Bhattacharya, 2006.
74. Safri ve Graham, 2010.
75. National Nutrition Monitoring Bureau, 2012; Planlama Komisyonu, 2012.
76. Hirway ve Jose, 2011.
77. F. Arnold *vd.*, 2009.
78. Cowan, 1983; Bittman, Rice ve Wajcman, 2004. Kenyon (2010) kapitalizmin ekolojisinin Büyük Evcilleştirme üzerindeki etkisinin bir diğer işareti olarak, kadınların zamanla ilgili taleplerinin ayrıca derinleşmesini anlamak üzere zaman kullanım araştırmalarının sınırlarına işaret eder.
79. S. Offer ve Schneider, 2011.
80. Tsing, 2015, s. 66; Wright, 2006.
81. Standing, 2016.
82. Yeates, 2005; ILO, 2015; Maybud, 2015.
83. Glenn, 1992.
84. Rudrappa, 2015.
85. Dalla Costa ve James, 1973, s. 40.
86. Yeates, 2009.
87. A. Davis, 1983, s. 373.
88. Piven, 1990.
89. Wakeman, 1868, s. 29.
90. Mink, 1990, s. 93.
91. Orren, 1991.
92. Rolf, 2016.
93. Rosen, 2000; Fraser, 2012; Goldberg, 2014. Hususi olarak sendikaların önemi için *bkz.* Schlozman, Burns ve Verba, 1999.
94. Glenn, 2010.
95. Falquet, 2006.
96. Segato, 2014. Bu saldırılar, Afrika'da cadı avının sürüp gitmesinde olduğu gibi kültürel müdahale kılıfıyla sistemli hale sokulabilir. Federici, 2008.

V. UCUZ GIDA

1. Mariana-Costantini ve Ligabue, 1992.
2. Kolomb, 2003, s. 139.
3. Age., s. 232-33.
4. Ratekin, 1954.
5. Solow, 1987, s. 718.
6. Braudel, 1981, s. 256.
7. Braudel, 1977, s. 11-12.

8. Elbette, beşeri gıda düzenlerinin her türü, “uygarlık bitkilerinin” hayli ötesine; çobanlığa, tarım alanlarının kesilip yakılarak açıldığı yöntemlere, balıkçı topluluklarına ve göçebelğe uzanır.
9. Patel ve McMichael, 2009; Bruins ve Bu, 2006.
10. Maddison, 2007, s. 43.
11. Thirsk, 1987 ve Overton, 1996, İngiliz tarım devriminin mükemmel incelemeleri dahilindedir.
12. G. Clark, 2002'deki bilgilerden hesaplanmıştır. İlk modern tarım devriminin yurdu İngiltere değil Hollanda'ydı ve İngilizler, kapitalist tarımı onlardan öğrenmişti. Ancak İngiltere'nin daha geniş nüfus yapısı ve büyüklüğü hızla artan kömür kullanımıyla da bir araya gelince, tarım devrimini yararlı bir tartışma konusuna çevirdi.
13. Ormrod, 2003, s. 213-18; hesaplamaların dayandığı kaynak, R. Davis, 1954, s. 302.
14. Ormrod, 2003, s. 214.
15. Overton, 1996, s. 197.
16. R. Davis, 1954. Ayrıca bkz. Moore, 2010c; Broadberry, Campbell ve van Leeuwen, 2011.
17. G. Clark, Huberman ve Lindert, 1995.
18. R. Allen, 2000, s. 20.
19. Hufton, 1983, s. 304.
20. Lipsett-Rivera, 1990; Arroyo Abad, Davies ve van Zanden, 2012.
21. Abel, 1980, s. 197-98.
22. Charlesworth, 1983.
23. Mantoux, 1961, s. 141-42; Slicher van Bath ve Ordish, 1963, s. 319; R. Jackson, 1985.
24. Hobsbawm ve Rude, 1969, s. 27.
25. G. Clark, 2007, s. 67-68.
26. Moore, 2010c.
27. Pomeranz, 2002, s. 442.
28. Hufton, 1971.
29. Colwill, 1989, s. 67.
30. Slaughter, 1986; Wallerstein, 1989; Bayly, 2004.
31. Lenin, 1987, s. 229.
32. Engel, 1997.
33. M. Davis, 2001. Ayrıca bkz. Bohstedt, 2016.
34. Charles Trevelyan, Ranelagh, 1999, s. 117'de alıntılanmıştır.
35. Trevelyan, Handy, 2009, s. 332'de alıntılanmıştır.
36. M. Davis, 2001.
37. Age., s. 302.

38. Age., s. 303.
39. Wolf, 1982, s. 258.
40. Lovell, 2012, s. 20.
41. Fortune, 1852, s. 357.
42. Brockway, 1979a, s. 26-29.
43. Brockway, 1979b.
44. A. Offer, 1991.
45. Erisman *vd.*, 2008.
46. Galloway *vd.*, 2004.
47. Manning, 2004.
48. Alcantara, 1973, s. 25.
49. Tarımsal Faaliyetler Danışma Komitesi, 1951, s. 4, Brinkmann, 2009, s. 5'te alıntılanmıştır.
50. Gaud, 1968.
51. Dubin ve Brennan, 2009, s. 21.
52. Dirección General de Estadística, 1955, s. 13-16.
53. Patel, 2013.
54. Age.
55. Cochrane, 1979, s. 128'deki bilgilerden hesaplanmıştır; EPI, 2012, 2013, 2014.
56. Moore, 2010c.
57. Fuglie ve Wang, 2012, s. 2'deki bilgilerden hesaplanmıştır; Grantham, 2011.
58. FAOSTAT veritabanına *bkz.* www.fao.org/faostat/en/#home.
59. Rosset, 2000.
60. Specter, 2014.
61. Tiwana *vd.*, 2009.
62. Kumar ve Kumar, 2016, s. 3.
63. Wiggins ve Keats, 2015.
64. V. Miller *vd.*, 2016.
65. Patel 2007, 3. bölüm.
66. McMichael, 2009.
67. Patel *vd.*, 2014, s. 22.
68. Weis, 2013, s. 1-2.
69. Age., s. 126
70. Cronon, 1991.
71. PennState Extension, 2015.
72. EPA, 2012.
73. Gerber *vd.*, 2013.
74. Olson-Sawyer, 2013.
75. Burbach ve Flynn, 1980; Moody, 1988; Rachleff, 1993.

76. Bello, 2009, s. 39-53.
77. Robinson, 2013.
78. Giles, 2017.
79. Patel *vd.*, 2014.
80. Araghi, 2013.
81. Herrero *vd.*, 2017.
82. IPCC, 2007, s. 36; 2014.
83. Moore, 2015, s. 252.
84. Fuglie, MacDonald ve Ball, 2007; Matuschke, Mishra ve Qaim, 2007.
85. Gurian-Sherman, 2009.
86. Lobell ve Field, 2007.
87. Peng *vd.*, 2004; Cerri *vd.*, 2007; Kucharik ve Serbin, 2008; Lobell, Schlenker ve Costa-Roberts, 2011; National Research Council, 2011; Challinor *vd.*, 2014; Shindell, 2016.
88. Braconier, Nicoletti ve Westmore, 2014.

VI. UCUZ ENERJİ

1. Kolomb, 2003, s. 161.
2. Bowman *vd.*, 2009.
3. Berna *vd.*, 2012.
4. Herodotus, 1945, s. 311, Heizer, 1963, s. 188'de atıf yapılmıştır.
5. Mcglone ve Wilmshurst, 1999.
6. Teng, 1927.
7. İnsanlar orman kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını yönetmeye devam ediyor. İnsan toplulukları, yeterince özerkliğe ve zaman zaman yaşanan deşetli kayıplardan kurtulmalarına izin veren bir zemine eriştiklerinde, birlikte başarılı bir şekilde –kaynaklarını kolektif şekilde yönetmek için– müşterek yaşam sürdürebilirler (Thirsk, 1964). Örneğin 21. yüzyılın müşterek ormanlar üzerinde hak sahibi olan insanları ağaçlara hem belediye yetkililerinden hem de merkezi hükümetlerden daha iyi bakıyorlar (Chhatre ve Agrawal, 2009).
8. Cronon, 1983, s. 51.
9. Dull *vd.*, 2010.
10. Parker, 2014.
11. S. Lewis ve Maslin, 2015.
12. Birrell, 1987.
13. Linebaugh, 2008, s. 6, 306.
14. Age., s. 55.
15. P. Lewis, 1811, s. 186, age., s. 8'de alıntılanmıştır.
16. Elvin, 2004, s. 20.
17. Bu münakaşa, yüzyılı aşkın bir süredir yapılmaktadır. *Bkz.* Luxemburg,

- (1913) 2003; Wallerstein, 1974; Bunker, 1985.
18. Leach, 1987, s. 64; Nathan ve Kelkar, 1997; Gylfason ve Zoega, 2002.
 19. Huber, 2009; Abramsky, 2010.
 20. Dünya Ekonomik Forumu, 2012, s. 3.
 21. Westra, 1998.
 22. Gerretson, 1953, s. 1.
 23. Andriesse, 1988.
 24. Smil, 2010, s. 83; R. Allen, 2013; Oram, 2013. Wrigley, (1990, s. 59) turbanın enerji yoğunluğu konusunda daha az iyimserdir, ağırlığına oranla kömürdekinin yarısı kadar olduğunu düşünmektedir.
 25. Van Dam, 2001.
 26. De Vries ve van der Woude, 1997, s. 38.
 27. Van Dam, 2001.
 28. Davids, 2008.
 29. Brenner, 1976.
 30. Brenner, 2001.
 31. Zeeuw, 1978; De Vries ve van der Woude, 1997, s. 182.
 32. Smil, 2010, s. 83.
 33. De Vries ve van der Woude, 1997; van Dam, 2001.
 34. De Vries ve van der Woude, 1997, s. 199-200.
 35. Wallerstein, 1974, s. 121-22.
 36. Topolski, 1962; Moore, 2010b.
 37. Davids, 2008, s. 239, 408-9.
 38. Van der Woude, 2003.
 39. De Vries ve van der Woude, 1997, s. 37.
 40. Van der Woude, 2003.
 41. Unger, 1984, s. 245-46.
 42. Van der Woude, 2003, s. 75.
 43. Van Zanden, 1993, s. 172, Davids, 2008, s. 18'de alıntılanmıştır.
 44. De Vries ve van der Woude, 1997, 12. bölüm.
 45. Age., s. 631.
 46. Nef, 1934; De Vries ve van der Woude, 1997, s. 37-40.
 47. Nef, 1964, bu erken sanayileşmenin klasik anlatımıdır. Ayrıca bkz. Moore, 2016, s. 78-115; 2017a.
 48. Solinus, *Collectanea rerum memorabilium* (Polyhistor), s. 22, Freese, 2003, s. 15'te alıntılanmıştır.
 49. Malanima, 2009, s. 61.
 50. Braudel, 1981, s. 369.
 51. Wrigley, 1990, s. 59.
 52. De Vries ve van der Woude, 1997, s. 631.

53. R. Allen, 2009, s. 105.
54. Age., özellikle s. 156-81.
55. Age., s. 217-37.
56. Fremdling, 2005.
57. Von Tunzelmann, 1981.
58. Bonneuil ve Fressoz, 2016, s. 108-9.
59. Smil, 1999.
60. Foster ve Clark, 2009.
61. A. Offer, 1991.
62. Erisman *vd.*, 2008.
63. Foster, 1999; Finlay, 2002, s. 120.
64. Beckman, Borchers ve Jones, 2013, s. 14
65. Erisman *vd.*, 2008, s. 637.
66. Wills, 1972; Patel, 2013.
67. Weis, 2013, s. 72.
68. Woods *vd.*, 2010.
69. Gnutzmann ve Śpiewanowski, 2016.
70. Friedmann, 1993.
71. Marx, 1976, s. 638.
72. Chiluwa, 2015; Doherty *vd.*, 2003.
73. Andrews, 2008.
74. Zinn, 2003.
75. Watts, 2004.
76. Mitchell, 2009.
77. Painter, 2014.
78. Huber, 2013.
79. Kander, Malanima ve Warde, 2013, s. 260-64; Painter, 2014.
80. Yüzde 4,9'luk GSYİH büyümesine karşı, dünya petrol üretimi 1950'yle 1973 arasında yüzde 7,79 oranında arttı (Maddison, 2007, s. 380'deki bilgilerden hesaplanmıştır; EPI, 2010, s. 2).
81. Prashad, 2012 hikâyeyi merak uyandıran şekilde anlatır.
82. Mitchell, 2011, s. 184.
83. İran şahı, D. Smith, 1973 ve Prashad, 2012, s. 57'de alıntılanmıştır.
84. K. Phillips, 2009, s. 15.
85. Panitch ve Gindin, 2012.
86. N. Klein, 2007.
87. Baffes *vd.*, 2008, s. 60; IMF, 2008, s. 95; Bina, 1990; FTI Consulting, 2016; Chapman, 2014.
88. DARA ve Climate Vulnerable Forum, 2012.
89. IEA, 2008, s. 3.

90. Parenti, 2016.
91. Srnicek, 2017.
92. Larry Lohman'ın konu üzerine çalışması önemlidir. Lohmann, 2008 güzel bir başlangıçtır.
93. IEA, 2016.
94. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki Virunga Ulusal Parkı'nda, dağ gorillerinin korunmasında başlıca mücadele odun kömürü endüstrisine karşı veriliyor. Endüstrinin stratejisi, ulusal parka gerek duyulmasını boşa çıkarmak için, en sonunda ağaçlarına erişimi sağlamak amacıyla, gorilleri katletmektir (Emmanuel DeMerode, kişisel iletişim).
95. Revette, 2016.
96. International Rivers Network, 2011.
97. Benchimol ve Peres, 2015.

VII. UCUZ YAŞAM

1. Kolomb, 2003, s. 114.
2. Bkz. Diamond, 2005.
3. Gramsci, 1978. Ayrıca bkz. S. Hall, 1996.
4. Hannaford, 1996.
5. Grosfoguel ve Mielants, 2006.
6. B. Anderson, 2006, s. 149.
7. Anonim, 1893, s. 128.
8. Graetz, (1894) 1967, s. 612. Ayrıca bkz. Hannaford, 1996, s. 113-15.
9. Haensch vd., 2010. Bunun, Cohn (2002) ve Cantor'un (2002) şarbon da dahil olmak üzere bir dizi farklı patojenin Kara Veba'ya neden olduğuna dair varsayımlarıyla çeliştiğine dikkat edin.
10. Aberth, 2005, s. 21-22.
11. Goldstone, 2011, s. 2.
12. Cohn, 2007a, s. 20.
13. Cahill, 1994, s. 339.
14. Katzew, 2004, s. 190-92.
15. Martínez, 2011.
16. Linné, 1806, s. 375-76.
17. Deans-Smith, 2005.
18. Montaña, 2011, s. 23.
19. Cavanagh, 2013.
20. Bahçeleri yabancıları evcilleştirmenin bir ifadesi olarak kullanmak, yalnızca Avrupa'ya ait bir fenomen değildir (Drayton, 2000). Çinliler, Uygurların fethini haklı çıkarmak için benzer imge örgüsünü kullandı (W. Jones, 1971). Bu tür bir gelişme milliyetle iç içe geçmiştir (Helgerson, 1992).

21. Canny, 2001, s. 120.
22. Age., s. 148-51.
23. Wily, 2012.
24. Montaña, 2011, s. 2.
25. Sir John Davies, Salisbury Kontu'na, 1610, E. Wood, 2003, s. 81-82'de alıntılanmıştır.
26. Sınır fikri İrlanda'nın sömürge mi yoksa krallık mı, Britanya'nın mı yoksa Atlantik'in mi bir parçası olduğu tartışmasını çözmeye yardımcı olur. İrlanda'yı bir sınır olarak yorumlamak, onu bu kategoriler arasında akış halinde olan –geçiş değil akış halindeki– bir yer olarak kavramaktır.
27. “Columbus in Ireland” başlıklı 1993 yılına ait bir makalede Milan Rai, 1599'da Essex Kontu'nun O'connorlara karşı kullandığı hasadı ateşe vermek taktığından –günümüze ait bir ifadeyle, “Öyle ki tüm iller, hep birden yanıyordu (Falls, 1950, s. 240'ta alıntılanmıştır)– neredeyse üç yüzyıl sonra ABD Kızılderili Savaşları'nda rastlanan müşterek ormanı imha etme manevrasına dek, işgal güçlerinin İrlandalı isyancılara boyun eğdirmek için kullandığı çeşitli yöntemleri betimliyor. İşçilerin varlığını sürdürmesini herhangi bir vesileyle önlemek için silah olarak ateşin kullanılmasından sonra emeğini kapitalistlere satması –bunu dikkate alın– sömürge sınırlarında yapılan deneylerle ortaya çıkan ve daha sonra başka bir noktaya getirilen bir fikirdir. İngiliz hükümeti, İrlanda'da belalı isyancıların başları karşılığında cömertçe ödeme yaparak kafa derilerinin yüzülmesini ödüllendirmiştir. İrlandalılara karşı düzenlenen seferlerdeki emekli askerlerin birçoğu Amerika'da arpalıklar sağladı. Bazıları, orada öğrendiklerini, ürünlerle birlikte eve getirdi. Görünüme göre İrlandalılar, İrlanda'da ilk kez 1606'da anılan patates tarımına dönmüştür çünkü Oliver Cromwell'in emriyle İngiliz İmparatorluk Ordusu, İrlanda tarımını kasıtlı olarak imha etmiştir fakat patates yeraltında gizlidir. Daha sonra Wexford valisi olacak Albay George Cooke, Mart 1652'deki hücumlar hakkında rapor hazırlamıştır: “Tüm ormanları ve bataklıkları ararken, yaktığımız büyük bir mısır ambarı bulduk, ayrıca rastlayabildiğimiz tüm ev ve kulübelerin tamamında bol bol mısır ele geçirdik: Dört gün boyunca yakıp yıkmaya devam ettik ki bu süre içinde her sabah kalktığımız yerleri yakıp gün boyu ateşe vermeye devam etsek de at ve adamlar için erzak ihtiyacı duymadık. Her gece akşam yemeğinde semiz bir kuzu, dana eti, domuz eti ya da bir tür kümes hayvanı veya bunların hepsini birden yemeyen, açıkta kalan bir asker yoktu. Bu taraflardaki düşman, erzak için bu ülkeye en çok bağlı oldu. Bir sonraki hasada dek binlerce kişiye yetecek kadar ürün imha ettik sanıyorum” (Ellis, 1988, s. 37'de alıntılanmıştır). Cooke daha evvel New England'a göç etmiş ve 1646'da Massachusetts Meclisi'nin başkanı olarak hizmet vermişti. Geri döndüğü Yeni Dünya bizzat bir sınırdı ve bu okyanus aşırı yolculuk sü-

recinde, Avrupa ve Amerika'nın sömürgeleştirilmiş halklarının alın yazıları birbirlerini şekillendirmiştir.

28. Scarth, 2010; Moloney, 2011; Neocleous, 2014.
29. Armitage, 2004, s. 609.
30. Locke, *Second Treatise*, §27, age., s. 609'da alıntılanmıştır.
31. Pitts, 2010; Hinshelwood, 2013.
32. Foucault, 2008.
33. Resnick, 1992.
34. Santiago-Valles'in (2005) 18. ve 19. yüzyıl köle isyanlarına dair küresel incelemesi burada özellikle yararlıdır.
35. Stein, 1984.
36. Renda, 2001.
37. Ulusal bayrakların üçte biri, bir tür dini ikonografi içerir (Theodorou, 2014).
38. Örn. bkz., B. Anderson, 2006; Montaña, 2011.
39. Nairn, 1977, s. 340.
40. B. Anderson, 2006, s. 149-50. [Hayali Cemaatler, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, s.167]
41. Foucault, 1980, özellikle s. 15-50.
42. Mosse, 1988, s. 8-12.
43. Appadurai, 1988.
44. Cheyne'le ilgili daha fazlası için bkz. Patel, 2007, 4. bölüm.
45. Mantena, 2010.
46. Mamdani, 2012, s. 30.
47. Mamdani, 2012.
48. David, 2002.
49. Halperin, 2013; McMichael, 2017.
50. Hardoon, Ayele ve Fuentes-Nieva, 2016.
51. Patel ve McMichael, 2004.
52. M. Davis, 2015.
53. Kino-nda-niimi Collective, 2014.
54. Coulthard, 2014.
55. Webber, 2017.

SONUÇ

1. Wackernagel ve Rees, 1996; Wackernagel ve Silverstein, 2000; Wackernagel vd., 2002.
2. Ehrlich ve Ehrlich, 1990, s. 38.
3. Wackernagel ve Rees, 1996, s. 113.
4. De Schutter, 2010.
5. Sayre, 2008, s. 132. Ayrıca bkz., Moore, 2015.

6. Gramsci, 1978.
7. Buna rağmen, bazı La Via Campesina üyeleri, Bharatiya Kisan Sendikası'nın –1995'te Brass tarafından üstü kapalı dile getirilmiş ve 2013'te Muzaffarnagar'daki ayaklanmalarla doğrulanmış– Müslümanlık karşıtı eylemlerindeki gibi bu ilkelere ihanet etmişlerdir.
8. La Via Campesina, 2009.
9. Yazıldığı sırada otuzdan fazla yazılı belge vardı: <https://policy.m4bl.org/downloads/>.
10. McRuer, 2006; L. Davis, 2016.
11. Lucashenko, 1996; Quijano, 2000; Barker, 2006; Grey ve Patel, 2014.
12. Foster, 2013.
13. Barkin ve Lemus, 2016.
14. N. Klein, 2014, s. 405.
15. Coulthard, 2014.
16. Nelson, 2009, s. 300.
17. Siyah Yaşamlar Hareketi, tarihi yok.
18. Potter, 2013.
19. Walia, 2014.
20. Kino-nda-niimi Collective, 2014.
21. Biidewe'anikwetok, 2014.
22. Dodds, 2011.
23. Örn., Srnicek ve Williams, 2015.
24. Hudson ve Coukos, 2005.
25. Latimer, Dowden ve Muise, 2005.
26. Timmermann ve Félix, 2015.
27. Zamana dair yeni algılar için *bkz.* Hönig, Gerhard, ve Michailow 1995

- AB (Avrupa Birliği), *Labour Market and Labour Force Survey (LFS) Statistics*, (Brüksel: Avrupa Birliği, 2017).
- Abel, Wilhelm, *Agricultural Fluctuations in Europe: From the Thirteenth to the Twentieth Centuries*, (Londra: Methuen, 1980).
- Aberth, John, *The Black Death, 1348-1350: The Great Mortality of 1348-1350; a Brief History with Documents*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005).
- Abramsky, Kolya, *Sparking a Worldwide Energy Revolution: Social Struggles in the Transition to a Post-petrol World*, (Edinburgh: AK Press, 2010).
- Abulafia, David, *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters in the Age of Columbus*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2008).
- Abu-Lughod, Janet L., *Before European Hegemony: The World System a.d. 1250-1350*, (New York: Oxford University Press, 1989).
- Advisory Committee for Agricultural Activities, "The World Food Problem, Agriculture, and the Rockefeller Foundation", Rockefeller Foundation Records, Administration, Program and Policy, RG 3.1, seri 908, kutu 14, klasör 144, (22 Haziran 1951), Rockefeller Archive Center, New York. <http://rockefeller100.org/items/show/3780> adresinden erişilebilir.
- Agricola, Georgius, (1556), *De re metallica*, çev. Herbert Hoover ve Lou Henry Hoover, (New York: Dover, 1950).
- Alatas, Syed Hussein, *The Myth of the Lazy Native: A Study of the Image of the Malays, Filipinos and Javanese from the 16th to the 20th Century and Its Function in the Ideology of Colonial Capitalism*, (Abingdon, Oxford: Frank Cass, 1977).
- Alcantara, Cynthia Hewitt de., "The 'Green Revolution' as History: The Mexican Experience", *Development and Change* 4, no. 2, 1973, s. 25-44.
- Aldrete, Gregory S., "Riots", *The Cambridge Companion to Ancient Rome* içinde,

- der. Paul Erdkamp, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), s. 425-40.
- Alesina, Alberto, Paola Giuliano ve Nathan Nunn, "On the Origins of Gender Roles: Women and the Plough," *Quarterly Journal of Economics* 128, no. 2, (2013), s. 469-530.
- Al Jazeera, "Heatwave Continues to Bake Parts of the Middle East", 28 Ağustos 2016, www.aljazeera.com/news/2016/08/heatwave-continues-bake-parts-middle-east-160828091709175.html.
- Allen, Martin, "The Volume of the English Currency, 1158-470", *Economic History Review* 54, no. 4, 2001, s. 595-611.
- Allen, Robert C., "Economic Structure and Agricultural Productivity in Europe, 1300-1800", *European Review of Economic History* 4, no. 1, 2000, s. 1-25.
- *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
- "Anthropocenic Poetics: Ethics and Aesthetics in a New Geological Age", "Energy Transitions in History: Global Cases of Continuity and Change" içinde, der. Richard W. Unger, *Rachel Carson Center Perspectives* özel baskısı, no. 2, 2013, s. 11-15.
- Altieri, Miguel, "Applying Agroecology to Enhance the Productivity of Peasant Farming Systems in Latin America", *Environment, Development and Sustainability* 1, 1999, s. 197-217.
- Altvater, Elmar, "The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism", *Socialist Register* 2007, 2007, s. 37.
- Amrine, Frederick, "The Unconscious of Nature: Analyzing Disenchantment in Faust I", *Goethe Yearbook* 17, no. 1, 2010, s. 117-32.
- Amussen, Susan Dwyer, *An Ordered Society: Gender and Class in Early Modern England*, (Oxford: Basil Blackwell, 1988).
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, gözden geçirilmiş baskı, (Londra: Verso, 2006). [Hayali Cemaatler, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları.]
- Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*, (Londra: New Left Books, 1975).
- Andrews, Thomas G., *Killing for Coal: America's Deadliest Labor War*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008).
- Andriess, J. P., *Nature and Management of Tropical Peat Soils*, (Roma: Food and Agricultural Organization of the United Nations, 1988).
- Anonim, "Israel", *Quarterly Review*, cilt 176, (Londra: John Murray, 1893), s. 106-39.
- Apostolopoulou, Evangelia ve William M. Adams, "Neoliberal Capitalism and Conservation in the Post-crisis Era: The Dialectics of 'Green' and 'Un-green' Grabbing in Greece and the UK", *Antipode* 47, no. 1, 2015, s. 15-35.
- Appadurai, Arjun, "How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India", *Comparative Studies in Society and History* 30, no. 1, 1988, s. 3-24.

- Applebaum, Herbert A., *The Concept of Work: Ancient, Medieval, and Modern*, (Albany: State University of New York Press, 1992).
- Aptheker, Herbert, *American Negro Slave Revolts*, (New York: Columbia University Press, 1943).
- Araghi, Farshad, "The End of Cheap Ecology and the Future of 'Cheap Capital'", *Political Economy of World-Systems Section of the American Sociological Association*'ın yıllık toplantısında sunulan rapor, University of California, Riverside, (11-13 Nisan 2013).
- Armitage, David, "John Locke, Carolina, and the Two Treatises of Government", *Political Theory* 32, no. 5, 2004, s. 602-27.
- Arnold, David, *The Problem of Nature: Environment, Culture and European Expansion*, (Oxford: Blackwell, 1996).
- Arnold, Fred, Sulabha Parasuraman, P. Arokiasamy ve Monica Kothari, *Nutrition in India*, National Family Health Survey (NFHS-3), Hindistan, 2009, s. 2005-6. Mumbai: International Institute for Population Sciences. http://rchiips.org/nfhs/nutrition_report_for_website_18sep09.pdf.
- Arrighi, Giovanni, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, (Londra: Verso, 1994).
- Arrighi, Giovanni ve Jason W. Moore, "Capitalist Development in World Historical Perspective", *Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations* içinde, der. Robert Albritton, Makoto Itoh, Richard Westra ve Alan Zuege, (Londra: Palgrave Macmillan, 2001), s. 56-75.
- Arrighi, Giovanni ve Beverly J. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).
- Arroyo Abad, Leticia, Elwyn Davies ve Jan Luiten van Zanden, "Between Conquest and Independence: Real Wages and Demographic Change in Spanish America, 1530-1820", *Explorations in Economic History* 49, no. 2, 2012, s. 149-66.
- Atkin, M., *The International Grain Trade*, (Cambridge: Woodhead, 1992).
- Atkins, John, (1735), *A Voyage to Guinea, Brazil, and the West Indies in His Majesty's Ships, the Swallow and Weymouth*, (Londra: Cass, 1970).
- Atwell, William S., "Time, Money, and the Weather: Ming China and the 'Great Depression' of the Mid-Fifteenth Century", *Journal of Asian Studies* 61, no. 1, 2002, s. 83-113.
- Bacon, Francis, *The Philosophical Works of Francis Bacon*, der. James Spedding, Robert Leslie Ellis ve Douglas Denon Heath, cilt 4, (Londra: Longman, 1861).
- Baffes, John, Donald Mitchell, Elliot Riordan, Shane Streifel, Hans Timmer ve William Shaw, *Global Economic Prospects 2009: Commodities at the Crossroads*, Global Economic Prospects and the Developing Countries, (Washington DC: World Bank, 2008), <http://documents.worldbank.org/curated/en/586421468176682557/Global-economic-prospects-2009-commodi->

ties-at-the-crossroads.

Bagnall, Nigel, *The Punic Wars: Rome, Carthage, and the Struggle for the Mediterranean*, (Londra: Pimlico, 1999).

Bailes, Kendall E., "Alexei Gastev and the Soviet Controversy over Taylorism, 1918-24", *Soviet Studies* 29, no. 3, 1977, s. 373-94.

Bakewell, Peter J., "Mining", *Colonial Spanish America* içinde, der. Leslie Bethell, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s. 203-49.

Balée, William, "The Research Program of Historical Ecology", *Annual Review of Anthropology* 35, no. 1, 2006, s. 75-98.

Bales, Kevin, Zoe Trodd ve Alex Kent Williamson, *Modern Slavery: The Secret World of 27 Million People*, (Oxford: Oneworld, 2009).

Barbin, Herculine, *Herculine Barbin: Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite*, çev. Richard McDougall, (New York: Pantheon, 1980).

Barker, Joanne, "Gender, Sovereignty, and the Discourse of Rights in Native Women's Activism", *Meridians: Feminism, Race, Transnationalism* 7, no. 1, 2006, s. 127-61.

Barkin, David ve Blanca Lemus, "Third World Alternatives for Building Post-capitalist Worlds", *Review of Radical Political Economics* 48, no. 4, 2016, s. 569-76.

Barnhill, David Landis, "Buddhism," *The Encyclopedia of Religion and Nature* içinde, der. Bron Raymond Taylor, (Londra: Thoemmes Continuum, 2005), s. 236-39.

Barnosky, Anthony D., Elizabeth A. Hadly, Jordi Bascompte, Eric L. Berlow, James H. Brown, Mikael Fortelius, Wayne M. Getz vd., "Approaching a State Shift in Earth's Biosphere," *Nature* 486, no. 7401, 2012, s. 52-58.

Barnosky, A. D., P. L. Koch, R. S. Feranec, S. L. Wing ve A. B. Shabel, "Assessing the Causes of Late Pleistocene Extinctions on the Continents", *Science* 306, no. 5693, 2004, s. 70-75.

Barrera-Osorio, Antonio, *Experiencing Nature: The Spanish American Empire and the Early Scientific Revolution*, (Austin: University of Texas Press, 2010).

Barreto, Mascarenhas, *The Portuguese Columbus, Secret Agent of King John II*, (New York: St. Martin's, 1992).

Bayly, C. A., *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons*, (Malden, MA: Blackwell, 2004).

Beckert, Sven, *Empire of Cotton: A Global History*, (New York: Knopf, 2014).

Beckman, Jayson, Allison Borchers ve Carol A. Jones, *Agriculture's Supply and Demand for Energy and Energy Products*, (Washington DC: United States Department of Agriculture Economic Research Service, 2013).

Behar, Ruth, "The Visions of a Guachichil Witch in 1599: A Window on the Subjugation of Mexico's Hunter-Gatherers", *Ethnohistory* 34, no. 2, 1987, s. 115-38.

Bello, Walden F., *The Food Wars*, (Londra: Verso, 2009).

- Belser, Patrick, *Forced Labour and Human Trafficking: Estimating the Profits*, (Cenevre: International Labor Organization, 2005), <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/forcedlabor/17/>.
- Belsey, Hugh, "Andrews, Robert (1725-1806)", *Oxford Dictionary of National Biography* içinde, der. Lawrence Goldman, (Oxford: Oxford University Press, 2013), www.oxforddnb.com/view/article/95074.
- Benchimol, Maíra ve Carlos A. Peres, "Predicting Local Extinctions of Amazonian Vertebrates in Forest Islands Created by a Mega Dam", *Biological Conservation* 187, 2015, s. 61-72.
- Bennett, Nathan James, Hugh Govan ve Terre Satterfield, "Ocean Grabbing", *Marine Policy*, 57, 2015, s. 61-68.
- Berger, John, *Ways of Seeing*, (Londra: Penguin, 2008). [Görme Biçimleri, çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları]
- Berna, Francesco, Paul Goldberg, Liora Kolska Horwitz, James Brink, Sharon Holt, Marion Bamford ve Michael Chazan, "Microstratigraphic Evidence of In Situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderwerk Cave, Northern Cape Province, South Africa", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109, no. 20, 2012, s. E1215-E1220.
- Bhattacharya, Prabir C., "Economic Development, Gender Inequality, and Demographic Outcomes: Evidence from India", *Population and Development Review* 32, no. 2, 2006, s. 263-92.
- Bianchi, Suzanne M., Liana C. Sayer, Melissa A. Milkie ve John P. Robinson, "Housework: Who Did, Does or Will Do It, and How Much Does It Matter?", *Social Forces* 91, no. 1, 2012, s. 55-63.
- Biidewe'anikwetok, "Reclaiming Ourselves One Name at a Time", *The Winter We Danced: Voices from the Past, the Future, and the Idle No More Movement* içinde, der. Kino-nda-niimi Kolektifi, (Winnipeg: ARP, 2012), s. 163-66.
- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, (Londra: Sage, 1995).
- Bina, Cyrus, "Limits of OPEC Pricing: OPEC Profits and the Nature of Global Oil Accumulation", *OPEC Review* 14, no. 1, 1990, s. 55-73.
- Biro, Andrew, *Denaturalizing Ecological Politics: Alienation from Nature from Rousseau to the Frankfurt School and Beyond*, (Toronto: University of Toronto Press, 2005).
- Birrell, Jean, "Common Rights in the Medieval Forest: Disputes and Conflicts in the Thirteenth Century," *Past and Present* 117, 1987, s. 22-49.
- Bittman, Michael, James Mahmud Rice ve Judy Wajcman, "Appliances and Their Impact: The Ownership of Domestic Technology and Time Spent on Household Work", *British Journal of Sociology* 55, no. 3, 2004, s. 401-23.
- Black, Jeremy, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800*, (Londra: Macmillan, 1991).
- Blanchard, Ian, "International Capital Markets and Their Users, 1450-1750", *Ear-*

- ly Modern Capitalism: Economic and Social Change in Europe, 1400-1800* içinde, der. Maarten Prak, (Londra: Routledge, 2001), s. 107-24.
- Bleichmar, Daniela, "A Visible and Useful Empire: Visual Culture and Colonial Natural History in the Eighteenth-Century Spanish World", *Science in the Spanish and Portuguese Empires, 1500-1800* içinde, der. Bleichmar, Paula De Vos, Kristin Huffine ve Kevin Sheehan, (Stanford, CA: Stanford University Press, 2009), s. 290-310.
- Blickle, Peter, *The Revolution of 1525: The German Peasants' War from a New Perspective*, çev. Thomas A. Brady ve H. C. Erik Midelfort, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981).
- Bloch, Ruth H., "Untangling the Roots of Modern Sex Roles: A Survey of Four Centuries of Change", *Signs* 4, no. 2, 1978, s. 237-52.
- Bohstedt, John, "Food Riots and the Politics of Provisions from Early Modern Europe and China to the Food Crisis of 2008", *Journal of Peasant Studies* 43, no. 5, 2016, s. 1035-67.
- Bois, Guy, *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy, c. 1300-1550*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
- Boissonnade, Prosper ve Eileen Power, *Life and Work in Medieval Europe*, (Abingdon, Oxford: Routledge, 2011).
- Boland, Vincent, "The World's First Modern, Public Bank", *Financial Times*, (17 Nisan 2009), www.ft.com/content/6851f286-288d-11de-8dbf-00144feabdc0.
- Bonneuil, Christophe ve Jean-Baptiste Fressoz, *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*, (Londra: Verso, 2016).
- Borras, Saturnino M., Jr., Jennifer C. Franco, Ryan Isakson, Les Levidow ve Pietje Vervest, "Towards Understanding the Politics of Flex Crops and Commodities: Implications for Research and Policy Advocacy", (Amsterdam: Transnational Institute, 2014).
- Boserup, Ester, *Woman's Role in Economic Development*, (Londra: Allen and Unwin, 1970).
- Bowman, D. M., J. K. Balch, P. Artaxo, W. J. Bond, J. M. Carlson, M. A. Cochrane, C. M. D'Antonio, vd., "Fire in the Earth System", *Science* 324, no. 5926, 2009, s. 481-84.
- Boxer, C. R., *Women in Iberian Expansion Overseas, 1415-1815: Some Facts, Fancies and Personalities*, (New York: Oxford University Press, 1975).
- Boyle, David, *Toward the Setting Sun: Columbus, Cabot, Vespucci, and the Race for America*, (New York: Walker, 2008).
- Braconier, Henrik, Giuseppe Nicoletti ve Ben Westmore, "Policy Challenges for the Next 50 Years", *OECD Economic Policy Paper* No. 9, Organization for Economic Cooperation and Development, (Paris, 2014), www.oecd-ilibrary.org/economics/policy-challenges-for-the-next-50-years_5jz18gs5fckf-en.

- Brass, Tom, *New Farmers' Movements in India*, (Ilford, Londra: Frank Cass, 1995).
- Braudel, Fernand, "Qu'est-ce que le XVIe siècle?", *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* 8, no. 1, 1953, s. 69-73.
- , *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, çev. Siân Reynolds, cilt 1, (Londra: Collins, 1972).
- , *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*, çev. Patricia Ranum, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977).
- , *The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible*, çev. ve rev. Siân Reynolds, (Londra: Collins, 1981).
- , *The Perspective of the World*, çev. Siân Reynolds, cilt 3, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*, (New York: Harper and Row, 1984).
- Breasted, James Henry, "The Origins of Civilization", *Scientific Monthly*, (Ekim 1919), s. 289-578.
- Brenner, Robert, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe", *Past and Present* 70, 1976, s. 30-75.
- , *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550-1653*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993).
- , "The Low Countries in the Transition to Capitalism", *Journal of Agrarian Change* 1, no. 2, 2001, s. 169-241.
- Brinkmann, Mankel, "Fighting World Hunger on a Global Scale: The Rockefeller Foundation and the Green Revolution in Mexico", 2009, www.rockarch.org/publications/resrep/brinkmann.pdf.
- Broadberry, S. N., B. M. S. Campbell, Alexander Klein, Mark Overton ve Bas van Leeuwen, "English Economic Growth, 1270-1700", *CAGE Online Working Paper Series* 2010, no. 21, Department of Economics, University of Warwick, Coventry, (Birleşik Krallık, 2010).
- Broadberry, Stephen, Bruce Campbell ve Bas van Leeuwen, "English Medieval Population: Reconciling Time Series and Cross Sectional Evidence", 2011, www.basvanleeuwen.net/bestanden/medievalpopulation7.pdf.
- Broadberry, Stephen ve Bishnupriya Gupta, "The Early Modern Great Divergence: Wages, Prices and Economic Development in Europe and Asia, 1500-1800", *Economic History Review* 59, no. 1, 2006, s. 2-31.
- Brockway, Lucile H, *Science and Colonial Expansion: The Role of the British Royal Botanic Gardens*, (New York: Academic, 1979a).
- , "Science and Colonial Expansion: The Role of the British Royal Botanic Gardens", *American Ethnologist* 6, no. 3, 1979b, s. 449-65.
- Bromwich, Jonah Engel, "Flooding in the South Looks a Lot like Climate Change", *New York Times*, (16 Ağustos 2016), www.nytimes.com/2016/08/17/us/climate-change-louisiana.html.
- Brotton, Jerry, *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*, (Ithaca, NY:

- Cornell University Press, 1997).
- Brown, E. H. Phelps ve Sheila V. Hopkins, "Seven Centuries of the Prices of Consumables, Compared with Builders' Wage-Rates", *Economica* 23, no. 92, 1956, s. 296-314.
- Bruins, Hendrik J. ve Fengxian Bu, "Food Security in China and Contingency Planning: The Significance of Grain Reserves", *Journal of Contingencies and Crisis Management* 14, no. 3, 1956, s. 114-24.
- Bulbeck, David, Anthony Reid, Tan Lay Cheng ve Wu Yiqi, *Southeast Asian Exports since the 14th Century: Cloves, Pepper, Coffee, and Sugar*, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1998).
- Bull, J. W. ve M. Maron, "How Humans Drive Speciation as Well as Extinction", *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 283, no. 1833, 1998.
- Bunge, Jacob, "How to Satisfy the World's Surging Appetite for Meat", *Wall Street Journal*, (4 Aralık 2015), www.wsj.com/articles/how-to-satisfy-the-worlds-surging-appetite-for-meat-1449238059.
- Bunker, Stephen G., *Underdeveloping the Amazon: Extraction, Unequal Exchange, and the Failure of the Modern State*, (Chicago: University of Chicago Press, 1985).
- Büntgen, Ulf, Willy Tegel, Kurt Nicolussi, Michael McCormick, David Frank, Valerie Trouet, Jed O. Kaplan, vd., "2500 Years of European Climate Variability and Human Susceptibility", *Science* 331, no. 6017, 2011, s. 578-82.
- Burawoy, Michael, "Between the Labor Process and the State: The Changing Face of Factory Regimes under Advanced Capitalism", *American Sociological Review* 48, no. 5, 1983, s. 587-605.
- Burbach, Roger ve Patricia Flynn, *Agribusiness in the Americas*, (New York: Monthly Review Press, 1980).
- Burkett, Paul ve John Bellamy Foster, "Metabolism, Energy, and Entropy in Marx's Critique of Political Economy: Beyond the Podolinsky Myth", *Theory and Society* 35, no. 1, 2006, s. 109-56.
- Butollo, Florian ve Tobias ten Brink, "Challenging the Atomization of Discontent", *Critical Asian Studies* 44, no. 3, 2012, s. 419-40.
- Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998).
- Cadamosto [Alvise da Ca' da Mosto], (1455), *The Voyages of Cadamosto and Other Documents on Western Africa in the Second Half of the Fifteenth Century*, çev. ve der. G. R. Crone, (Londra: Hakluyt Society, 1937).
- Cahan, Bruce B., Irmgard Marboe ve Henning Roedel, "Outer Frontiers of Banking: Financing Space Explorers and Safeguarding Terrestrial Finance", *New Space* 4, no. 4, 2016, s. 253-68.
- Cahill, David, "Colour by Numbers: Racial and Ethnic Categories in the Viceroyalty of Peru, 1532-1824", *Journal of Latin American Studies* 26, no. 2, 1994,

s. 325-46.

- Campbell, Bruce, "Nature as Historical Protagonist: Environment and Society in Pre-industrial England", *Economic History Review* 63, no. 2, 2010, s. 281-314.
- Campbell, Chris ve Michael Niblett, der., *The Caribbean: Aesthetics, World-Ecology, Politics*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2016).
- Canny, Nicholas P., *Making Ireland British, 1580-1650*, (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- Cantor, Norman F., *In the Wake of the Plague: The Black Death and the World It Made*, (New York: HarperCollins, 2002).
- Carlos, Ann M., Karen Maguire ve Larry Neal, "Financial Acumen, Women Speculators, and the Royal African Company during the South Sea Bubble", *Accounting, Business and Financial History* 16, no. 2, 2006, s. 219-43.
- Carney, Judith Ann, *Black Rice: The African Origins of Rice Cultivation in the Americas*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001).
- Carrington, Damian, "The Anthropocene Epoch: Scientists Declare Dawn of Human-Influenced Age", *Guardian*, (29 Ağustos 2016), www.theguardian.com/environment/2016/aug/29/declare-anthropocene-epoch-experts-urge-geological-congress-human-impact-earth.
- Catz, Rebecca, *Christopher Columbus and the Portuguese, 1476-1498*, (Westport, CT: Greenwood, 1993).
- Cavanagh, Edward, "Kingdom or Colony? English or British? Early Modern Ireland and the Colonialism Question", *Journal of Colonialism and Colonial History* 14, no. 2, 2013.
- Ceballos, Gerardo, Paul R. Ehrlich, Anthony D. Barnosky, Andrés García, Robert M. Pringle ve Todd M. Palmer, "Accelerated Modern Human-Induced Species Losses: Entering the Sixth Mass Extinction", *Science Advances* 1, no. 5, 2015.
- Cerri, Carlos Eduardo P., Gerd Sparovek, Martial Bernoux, William E. Easterling, Jerry M. Melillo ve Carlos Clemente Cerri, "Tropical Agriculture and Global Warming: Impacts and Mitigation Options", *Scientia Agricola* 64, 2007, s. 83-99.
- Challinor, A. J., J. Watson, D. B. Lobell, S. M. Howden, D. R. Smith ve N. Chhetri, "A Meta-analysis of Crop Yield under Climate Change and Adaptation", *Nature Climate Change* 4, no. 4, 2014, s. 287-91.
- Channell, Rob ve Mark V. Lomolino, "Trajectories to Extinction: Spatial Dynamics of the Contraction of Geographical Ranges", *Journal of Biogeography* 27, no. 1, 2000, s. 169-79.
- Chapman, Ian, "The End of Peak Oil? Why This Topic Is Still Relevant despite Recent Denials", *Energy Policy* 64, 2014, s. 93-101.
- Charlesworth, Andrew, *An Atlas of Rural Protest in Britain, 1548-1900*, (Londra: Croom Helm, 1983).
- Chaudhuri, K. N., *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History*

- from the Rise of Islam to 1750*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
- Chew, Sing C., *World Ecological Degradation: Accumulation, Urbanization, and Deforestation, 3000 b.c.–a.d. 2000*, (Walnut Creek, CA: AltaMira, 2001).
- Cheyne, George, *The English Malady; or, A Treatise of Nervous Diseases of All Kinds*, (Londra: G. Strahan, 1733).
- Chhatre, Ashwini ve Arun Agrawal, "Trade-Offs and Synergies between Carbon Storage and Livelihood Benefits from Forest Commons", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106, no. 42, 2009, s. 17667-70.
- Chiluwa, Innocent, "'Occupy Nigeria 2012': A Critical Analysis of Facebook Posts in the Fuel Subsidy Removal Protests", *Clina* 1, no. 1, 2015, s. 47-69.
- Cicero, Marcus Tullius, (MÖ 45), *De natura deorum; Academica*, çev. H. Rackham, cilt 19, *Cicero in Twenty-Eight Volumes*, (Londra: William Heinemann, 1933).
- City of London, *Total Tax Contribution of UK Financial Services*, 9. baskı, (Londra: City of London Corporation, 2016).
- Clark, Alice Shaw, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, (Londra: G. Routledge and Sons, 1919).
- Clark, Gregory, "The Agricultural Revolution and the Industrial Revolution: England, 1500-1912", yayınlanmamış taslak, Department of Economics, University of California, Davis, 2002, <http://faculty.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/papers/prod2002.pdf>.
- . *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007).
- Clark, Gregory, Michael Huberman ve Peter H. Lindert, "A British Food Puzzle, 1770-1850", *Economic History Review* 48, no. 2, 1995, s. 215-37.
- Cline, Sarah, "Guadalupe and the Castas: The Power of a Singular Colonial Mexican Painting", *Mexican Studies / Estudios Mexicanos* 31, no. 2, 2015, s. 218-47.
- Cobarrubias, Sebastián ve John Pickles, "Spacing Movements: The Turn to Cartographies and Mapping Practices in Contemporary Social Movements", *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* içinde, der. Barney Warf ve Santa Arias, (Londra: Routledge, 2009), s. 36-58.
- Cochrane, Willard W., *The Development of American Agriculture: A Historical Analysis*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1979).
- Cohn, Samuel K., Jr., "The Black Death: End of a Paradigm", *American Historical Review* 107, no. 3, 2002, s. 703-38.
- . *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200-1425—Italy, France, and Flanders*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006).
- . "The Black Death and the Burning of Jews", *Past and Present* 196, 2007a, s. 3-36.
- . "Popular Insurrection and the Black Death: A Comparative View", *Past and Present* 195, ek 2, 2007b, s. 188-204.
- Coles, Paul, "The Crisis of Renaissance Society Genoa, 1488-1507", *Past and Present* 11, 1957, s. 17-47.

- Kolomb, Kristof, "Journal of the First Voyage of Columbus", *Northmen, Columbus and Cabot, 985-1503* içinde, der. Julius E. Olson ve Edward Gaylord Bourne, 2003, s. 85-258, *Original Narratives of Early American History*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1906), www.gutenberg.org/files/18571/18571-h/18571-h.htm adresinden erişilebilir.
- Colwill, Elizabeth, "Just Another Citoyenne? Marie-Antoinette on Trial, 1790-1793", *History Workshop* 28, no. 1, 1989, s. 63-87.
- Connell, R. W., "The State, Gender, and Sexual Politics", *Theory and Society* 19, no. 5, 1990, s. 507-44.
- . *Masculinities*, (Berkeley: University of California Press, 1995).
- Coontz, Stephanie ve Peta Henderson, der., *Women's Work, Men's Property: The Origins of Gender and Class*, (Londra: Verso, 2016).
- Corri, Adrienne, "Gainsborough's Early Career: New Documents and Two Portraits", *Burlington Magazine* 125, no. 961, 1983, s. 210-16.
- Coulthard, Glen Sean, *Red Skin, White Masks: Rejecting the Colonial Politics of Recognition*, (Minneapolis: Minnesota University Press, 2014).
- Cowan, Ruth Schwartz, *More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*, (New York: Basic, 1983).
- Cronon, William, *Changes in the Land: Indians, Colonists, and the Ecology of New England*, (New York: W. W. Norton, 1983).
- . *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*, (New York: W. W. Norton, 1991).
- . *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*, (New York: W. W. Norton, 1995).
- Crumley, Carole, "The Ecology of Conquest", *Historical Ecology: Cultural Knowledge and Changing Landscape* içinde, der. Crumley, (Santa Fe: School of American Research Press, 1994, s. 183-201.
- Dalla Costa, Mariarosa ve Selma James, *Power of Women and the Subversion of the Community*, 2. Baskı, (Bristol: Falling Wall, 1973).
- Daly, Mary, *Gyn/ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, (Boston: Beacon, 1990).
- Dann, Graham M. S. ve A. V. Seaton, "Slavery, Contested Heritage and Thana-tourism", *International Journal of Hospitality and Tourism Administration* 2, no. 3-4, 1990, s. 1-29.
- DARA and the Climate Vulnerable Forum, *Climate Vulnerability Monitor: A Guide to the Cold Calculus of a Hot Planet*, 2. baskı, (Madrid: Estudios Gráficos Europeos, 2012).
- Dauverd, Céline, *Imperial Ambition in the Early Modern Mediterranean: Genoese Merchants and the Spanish Crown*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
- David, Saul, *The Indian Mutiny: 1857*, (Londra: Viking, 2002).

- Davids, Karel, *The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership: Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350-1800*, cilt 1, (Leiden: Brill, 2008).
- Davis, Angela Y., *Women, Race and Class*, (New York: Vintage, 1983). [Kadınlar, Irk ve Sınıf, çev. İnci Çeliker, Sosyalist Yayınlar]
- Davis, Lennard J., *The Disability Studies Reader*, 5. baskı, (New York: Routledge, 2016).
- Davis, Mike, *Prisoners of the American Dream: Politics and Economy in the History of the US Working Class*, (Londra: Verso, 1986).
- . *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, (Londra: Verso, 2001).
- . "The Urbanization of Empire: Megacities and the Laws of Chaos", *Social Text* 22, no. 4, 2004, s. 9-15.
- . "Marx's Lost Theory: The Politics of Nationalism in 1848", *New Left Review* 93, 2015, s. 45-66.
- Davis, Ralph, "English Foreign Trade, 1660-1700", *Economic History Review* 7, no. 2, 1954, s. 150-66.
- Day, John, "The Great Bullion Famine of the Fifteenth Century", *Past and Present* 79, 1978, s. 3-54.
- Deans-Smith, Susan, "Creating the Colonial Subject: Casta Paintings, Collectors, and Critics in Eighteenth-Century Mexico and Spain", *Colonial Latin American Review* 14, no. 2, 2005, s. 169-204.
- Decker, Ethan H., Scott Elliott, Felisa A. Smith, Donald R. Blake ve F. Sherwood Rowland, "Energy and Material Flow through the Urban Ecosystem", *Annual Review of Energy and the Environment* 25, no. 1, 2000, s. 685-740.
- Delle, James A., Stephen A. Mrozowski ve Robert Paynter, *Lines That Divide: Historical Archaeologies of Race, Class, and Gender*, (Knoxville: University of Tennessee Press, 2000).
- Descartes, René, *Philosophical Writings of Descartes*, çev. John Cottingham, Robert Stoothoff ve Dugald Murdoch, cilt 1, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
- De Schutter, Olivier, "Agro-ecology and the Right to Food: Report Submitted by the Special Rapporteur on the Right to Food, Olivier De Schutter, to the Sixteenth Session of the Human Rights Council", der. Genel Kurul, (New York: Birleşmiş Milletler, 2010), <http://www2.ohchr.org/english/issues/food/docs/A-HRC-16-49.pdf>.
- De Ste. Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquests*, (Londra: Duckworth, 1981).
- De Vries, Jan, "Between Purchasing Power and the World of Goods: Understanding the Household Economy in Early Modern Europe", *Consumption and the World of Goods* içinde, der. John Brewer ve Roy Porter, (Londra: Routledge,

1993), s. 85-132.

De Vries, Jan ve Ad van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

DeWitte, Sharon N., "Setting the Stage for Medieval Plague: Pre-Black Death Trends in Survival and Mortality", *American Journal of Physical Anthropology* 158, no. 3, 2015, s. 441-51.

Diamond, Jared M., *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, (New York: W. W. Norton, 2005). [Tüfek, Mikrop ve Çelik, çev. Ülker İnce, Pegasus Yayınları]

Dirección General de Estadística, der., *Tercer censo agrícola ganadero y ejidal, 1950*, (Mexico City: Dirección General de Estadística, 1955).

Disney, Anthony R., *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, cilt 2, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Dodds, Joseph, *Psychoanalysis and Ecology at the Edge of Chaos: Complexity Theory, Deleuze/Guattari and Psychoanalysis for a Climate in Crisis*, (Londra: Routledge, 2011).

Doherty, Brian, Matthew Paterson, Alexandra Plows ve Derek Wall, "Explaining the Fuel Protests", *British Journal of Politics and International Relations* 5, no. 1, 2003, s. 1-23.

Dohrn-van Rossum, Gerhard, *History of the Hour: Clocks and Modern Temporal Orders*, (Chicago: University of Chicago Press, 1996).

Donkin, R. A. ve Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, *Agricultural Terracing in the Aboriginal New World*, (Tucson: University of Arizona Press, 1979).

Dotson, John ve Aldo Agosto, *Introduction to Christopher Columbus and His Family: The Genoese and Ligurian Documents*, der. Dotson ve Agosto, çev. Dotson, (Los Angeles: UCLA Center for Medieval and Renaissance Studies / Repertorium Columbianum, 1998), s. 5-26.

Drayton, Richard Harry, *Nature's Government: Science, Imperial Britain, and the "Improvement" of the World*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2000).

Dredge, James, "Diary: 1 Sept. 1839-8 Oct. 1843", State Library of Victoria, (Avustralya, 1839-43).

Drbe, Martin, Mats Olsson ve Patrick Svensson, "Famines in the Nordic Countries, ad 536-1875", *Lund Papers in Economic History: General Issues* 138. Department of Economic History, Lund University, (2015).

Dubin, H. J. ve John P. Brennan, "Fighting a 'Shifty Enemy': The International Collaboration to Contain Wheat Rusts", *Millions Fed: Proven Successes in Agricultural Development* içinde, der. David J. Spielman ve Rajul Pandya-Lorch, (Washington DC: International Food Policy Research Institute, 2009), s. 19-24.

Duffy, Michael, *The Military Revolution and the State, 1500-1800*, (Exeter: Uni-

- versity of Exeter Press, 1980).
- Duffy, Mignon, "Reproducing Labor Inequalities: Challenges for Feminists Conceptualizing Care at the Intersections of Gender, Race, and Class", *Gender and Society* 19, no. 1, 2005, s. 66-82.
- Dull, Robert A., Richard J. Nevle, William I. Woods, Dennis K. Bird, Shiri Avnery ve William M. Denevan, "The Columbian Encounter and the Little Ice Age: Abrupt Land Use Change, Fire, and Greenhouse Forcing", *Annals of the Association of American Geographers* 100, no. 4, 2010, s. 755-71.
- Dunbar-Ortiz, Roxanne, *An Indigenous Peoples' History of the United States, ReVisioning American History*, (Boston: Beacon Press, 2014).
- Dunaway, Wilma A., "The Double Register of History: Situating the Forgotten Woman and Her Household in Capitalist Commodity Chains", *Journal of World-Systems Research* 7, no. 1, 2015, s. 2-29.
- Dunkley, Claudia S., *Global Warming: How Does It Relate to Poultry?*, (Atina: University of Georgia Extension Service, 2014), <http://extension.uga.edu/publications/detail.cfm?number=B1382>.
- Dunn, Rob, *Never Out of Season*, (New York: Little, Brown, 2017).
- Dussel, Enrique, "Anti-Cartesian Meditations: On the Origin of the Philosophical Anti-discourse of Modernity", *Journal for Cultural and Religious Theory* 13, no. 1, 2014, s. 11-53. www.jcrt.org/archives/13.1/dussel.pdf, çev. George Ciccarriello-Maher, "Meditaciones anti-cartesianas: Sobre el origen del anti-discurso filosófico de la Modernidad", *Tabula Rasa* 9, 2008, s. 153-98, www.revistatabularasa.org/numero-9/09dussel.pdf.
- Dünya Ekonomik Forumu, *Energy for Economic Growth: Energy Vision Update 2012*, (Cenevre: Dünya Ekonomik Forumu, 2012), <http://reports.weforum.org/energy-for-economic-growth-energy-vision-update-2012/>.
- . *The New Plastics Economy: Rethinking the Future of Plastics*, (Cenevre: Dünya Ekonomik Forumu, 2016), http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_New_Plastics_Economy.pdf.
- Dwyer, Rachel E., "The Care Economy? Gender, Economic Restructuring, and Job Polarization in the U.S. Labor Market", *American Sociological Review* 78, no. 3, 2013, s. 390-416.
- Edwards, Mark A., "Nationalization, De-nationalization, Re-nationalization: Some Historical and Comparative Perspective", *Pace Law Review* 30, 2009, s. 124-53.
- Ehrenberg, Richard, *Capital and Finance in the Age of the Renaissance: A Study of the Fuggers and Their Connections*, (Fairfield, NJ: A. M. Kelley, 1985).
- Ehrlich, Paul R. ve Anne H. Ehrlich, *The Population Explosion*, (New York: Simon and Schuster, 1990).
- Eisenstein, Zillah R., *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, (New York: Monthly Review Press, 1979).
- Elliott, John Huxtable, *Imperial Spain, 1469-1716*, (New York: St. Martin's, 1963).

- , “Spain and America in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Colonial Latin America* içinde, cilt 1, *The Cambridge History of Latin America*, der. Leslie Bethell, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 287-340.
- , *The Old World and the New: 1492-1650*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Ellis, Peter Berresford, *Hell or Connaught! The Cromwellian Colonisation of Ireland, 1652-1660*, (Belfast: Blackstaff, 1988).
- Eltis, David, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, cilt 3, (Londra: I. B. Tauris, 1998).
- Elvin, Mark, *The Retreat of the Elephants: An Environmental History of China*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2004).
- Engel, Barbara Alpern, “Not by Bread Alone: Subsistence Riots in Russia during World War I”, *Journal of Modern History* 69, no. 4, 1997, s. 696-721.
- EPA (United States Environmental Protection Agency), “Poultry Production Phases”, (2012), <http://infohouse.p2ric.org/ref/02/01244/www.epa.gov/agriculture/ag101/poultryphases.html>.
- EPI (Earth Policy Institute), “World on the Edge—Energy Data—Oil”, 2010, www.earth-policy.org/datacenter/pdf/book_wote_energy_oil.pdf.
- , “Wheat Production, Area, and Yield in India, 1960-2011”, (27 Eylül 2012), Excel dosyası, www.earth-policy.org/data_center/C24 adresinden erişilebilir.
- , “World Average Corn, Wheat, and Rice Yields, 1960-2012”, (17 Ocak 2013), Excel dosyası, www.earth-policy.org/data_center/C24 adresinden erişilebilir.
- , “Fertilizer Consumption and Grain Production for the World, 1950-2013”, (8 Ocak 2014), Excel dosyası, www.earth-policy.org/data_center/C24 adresinden erişilebilir.
- Epstein, Steven, *Genoa and the Genoese, 958-1528*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996).
- , *Speaking of Slavery: Color, Ethnicity, and Human Bondage in Italy*, (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001).
- Erdkamp, Paul, der., *The Cambridge Companion to Ancient Rome*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).
- Erickson, Amy Louise, “Coverture and Capitalism”, *History Workshop Journal* 59, no. 1, 2005, s. 1-16.
- Erismann, Jan Willem, Mark A. Sutton, James Galloway, Zbigniew Klimont ve Wilfried Winiwarter, “How a Century of Ammonia Synthesis Changed the World”, *Nature Geoscience* 1, no. 10, 2008, s. 636-39.
- Ervin, R. Bethene ve Cynthia L. Ogden, *Consumption of Added Sugars among U.S. Adults, 2005-2010*, NCHS Data Brief 122, (Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics, 2013).
- Evans, Terry, “Global Poultry Trends 2014: Poultry Set to Become No. 1 Meat in Asia”, *Poultry Site*, (en son değiştirildiği tarih 2 Eylül 2014), www.thepoultry-

- site.com/articles/3230/global-poultry-trends-2014-poultry-set-to-become-no1-meat-in-asia/.
- Fagan, Brian, *The Great Warming: Climate Change and the Rise and Fall of Civilizations*, (New York: Bloomsbury, 2008).
- Falls, Cyril, *Elizabeth's Irish Wars*, (Londra: n.p., 1950).
- Falquet, Jules, "Hommes en armes et femmes 'de service': Tendances néolibérales dans l'évolution de la division sexuelle et internationale du travail", *Cahiers du genre* 40, 2006, s. 15-37.
- Fanon, Frantz, "The Fact of Blackness", *Postcolonial Studies: An Anthology* içinde, der. Pramod K. Nayar, (Malden, MA: John Wiley and Sons, 2016), s. 15-32.
- Fantone, Laura, "Precarious Changes: Gender and Generational Politics in Contemporary Italy", *Feminist Review* 87, 2007, s. 5-20.
- Federici, Silvia, *Caliban and the Witch*, (New York: Autonomedia, 2004).
- . "Witch-Hunting, Globalization, and Feminist Solidarity in Africa Today", *Journal of International Women's Studies* 10, no. 1, 2008, s. 21-35.
- Felloni, Giuseppe ve Guido Laura, *Genova e la storia della finanza: Dodici primati? / Genoa and the History of Finance: Twelve Firsts?*, çev. Marina Felloni ve Authumn Wiltshire, 2014, www.giuseppfelloni.it/rassegnastampa/GenovaFinanza12primati.pdf.
- Ferguson, Niall, *The Ascent of Money: A Financial History of the World*, (Londra: Penguin, 2009).
- Fernández-Armesto, Felipe, *The Canary Islands after the Conquest: The Making of a Colonial Society in the Early Sixteenth Century*, (Oxford: Oxford University Press, 1982).
- Fernow, Brian E., *A Brief History of Forestry in Europe, the United States and Other Countries: A Course of Lectures Delivered before the Yale Forest School*, 3. baskı, (Toronto: University of Toronto Press, 1911).
- Fine, Ben, *Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium*, (Londra: Routledge, 2001).
- Finlay, Mark R., *Enriching the Earth: Fritz Haber, Carl Bosch, and the Transformation of World Food Production*, gözden geçiren Vaclav Smil, *British Journal for the History of Science* 35, no. 1, 2002, s. 97-123.
- Fischer-Kowalski, Marina, Simron J. Singh, Lisa Ringhofer, Clemens M. Grünbühel, Christian Lauk ve Alexander Remesch, "Sociometabolic Regimes in Indigenous Communities and the Crucial Role of Working Time: A Comparison of Case Studies", *Social Ecology Working Paper* 121, Institute of Social Ecology, IFF—Faculty for Interdisciplinary Studies, Klagenfurt University, Vienna, 2010, https://is.muni.cz/el/1423/jaro2013/HEN633/um/Fischer-Kowalski_et_al_Sociometabolic_regimes.pdf.
- Fitzgerald, Deborah Kay, *Every Farm a Factory: The Industrial Ideal in American Agriculture*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2003).

- Flynn, Dennis O., "Use and Misuse of the Quantity Theory of Money in Early Modern Historiography", *Münzprägung, Geldumlauf und Wechselkurse / Minting, Monetary Circulation and Exchange Rates: Akten der C7-Section des 8th International Economic History Congress Budapest 1982* içinde, der. Eddy van Cauwenberghe ve Franz Irsigler, (Trier: Trierer Historische Forschungen, 1984), s. 383-419.
- Flynn, Dennis O. ve Arturo Giráldez, "Born with a 'Silver Spoon': The Origin of World Trade in 1571", *Journal of World History* 6, no. 2, 1995, s. 201-21.
- . "Cycles of Silver: Global Economic Unity through the Mid-Eighteenth Century", *Journal of World History* 13, no. 2, 2002, s. 391-427.
- Folbre, Nancy, "Measuring Care: Gender, Empowerment, and the Care Economy", *Journal of Human Development* 7, no. 2, 2006, s. 183-99.
- Fortune, Robert, *A Journey to the Tea Countries of China*, (Londra: John Murray, 1852).
- Foster, John Bellamy, "Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology", *American Journal of Sociology* 105, no. 2, 1999, s. 366-405.
- . "James Hansen and the Climate-Change Exit Strategy", *Monthly Review* 64, no. 9, 2013, s. 1-19.
- Foucault, Michel, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. (New York: Vintage, 1973). [Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları.]
- . *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. Alan Sheridan, (New York: Vintage, 1979). [Hapishanenin Doğuşu, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları.]
- . *The History of Sexuality*, çev. Robert Hurley, cilt 1, *An Introduction*, (New York: Vintage, 1980). [Cinselliğin Tarihi, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları.]
- . *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976*, der. Mauro Bertani ve Alessandro Fontana, çev. David Macey, (Londra: Macmillan, 2003). [Toplumu Savunmak Gerekir, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları.]
- . *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*, der. Michel Senellart, çev. Graham Burchell, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008). [Biyopolitikanın Doğuşu, çev. Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.]
- Frader, Laura Levine, "Gender and Labor in World History", *A Companion to Gender History* içinde, der. Teresa A. Meade ve Merry E. Wiesner, (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2004), s. 26-50.
- Franklin, Benjamin, Jean-Baptiste Leroy'a mektup, 13 Kasım 1789, *The Writings of Benjamin Franklin* içinde, der. Albert Henry Smyth, cilt 10, (New York: Macmillan, 1950), s. 1789-1790.
- Fraser, Nancy, "Feminism, Capitalism, and the Cunning of History: An Intro-

- duction”, Çalışma belgesi FMSHWP-2012-17, (Paris: Fondation Maison des sciences de l’homme, 2012), <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00725055/document>.
- Freese, Barbara, *Coal: A Human History*, (New York: Basic, 2003).
- Fremdling, Rainer, “Industrialization and Scientific and Technological Progress,” *History of Humanity: Scientific and Cultural Development* içinde, cilt 4, *The Nineteenth Century*, der. Peter Mathias ve Nikolai Todorov, (Londra: UNESCO/ Routledge, 2005), s. 80-94.
- Friedmann, Harriet, “World Market, State, and Family Farm: Social Bases of Household Production in the Era of Wage Labor”, *Comparative Studies in Society and History* 20, no. 4, 1978, s. 545-86.
- . “The Political Economy of Food: A Global Crisis”, *New Left Review* 1/197, 1993, s. 29-57.
- Fry, Matthew, “Cement, Carbon Dioxide, and the ‘Necessity’ Narrative: A Case Study of Mexico”, *Geoforum* 49, 2013, s. 127-38.
- FTI Consulting, *Oil Price Drivers: Bottom of the Barrel?*, 2016, www.fticonsulting.com/~media/Files/emea-files/insights/reports/fti-oil-price-drivers-report.pdf.
- Fuglie, Keith O., James M. MacDonald ve Eldon Ball, “Productivity Growth in US Agriculture”, (Washington DC: ABD Tarım Bakanlığı, 2007), www.ers.usda.gov/webdocs/publications/42924/11854_eb9_1_.pdf.
- Fuglie, K. O. ve S. L. Wang, “New Evidence Points to Robust but Uneven Productivity Growth in Global Agriculture”, *Amber Waves* 10, no. 3, 2012, s. 1-6.
- Galbraith, James K. ve J. Travis Hale, “The Evolution of Economic Inequality in the United States, 1969-2012: Evidence from Data on Inter-industrial Earnings and Inter-regional Incomes”, *World Economic Review* 3, 2014, s. 1-19.
- Gale, Fred, Bryan Lohmar ve Francis Tuan, *China’s New Farm Subsidies*, ABD Tarım Bakanlığı WRS-05-01, 2005, www.ers.usda.gov/webdocs/publications/wrs0501/30113_wrs0501_002.pdf.
- Galloway, J. N., F. J. Dentener, D. G. Capone, E. W. Boyer, R. W. Howarth, S. P. Seitzinger, G. P. Asner, vd., “Nitrogen Cycles: Past, Present, and Future”, *Biogeochemistry* 70, no. 2, 2004, s. 153-226.
- Gannon, Clodagh O’Malley, “Exploring the Links between Communality, the Metabolic Relationship, and Ecological Sustainability: A Case Study of a North-west of Ireland Community (c. 1930s-50s)”, Doktora tezi, Department of Sociology, National University of Ireland Maynooth, 2015, <http://eprints.maynoothuni-versity.ie/6324/>.
- Garrett, Rebecca ve Liza Kim Jackson, “Art, Labour and Precarity in the Age of Vencer Politics”, *Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research* 27, 2015, s. 279.
- Gaud, W. S., “The Green Revolution: Accomplishments and Apprehensions”, Society of International Development’a hitaben, Washington DC, (8 Mart 1968), www.socint.org/.

agbioworld.org/biotech-info/topics/borlaug/borlaug-green.html.

- Genovese, Eugene D., *From Rebellion to Revolution: Afro-American Slave Revolts in the Making of the Modern World*, (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1992).
- Gerber, P. J., H. Steinfeld, B. Henderson, A. Mottet, C. Opio, J. Dijkman, A. Falcucci ve G. Tempio, *Tackling Climate Change through Livestock: A Global Assessment of Emissions and Mitigation Opportunities*, (Roma: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, 2013).
- Gerretson, F. C., *History of the Royal Dutch*, cilt 1, (Leiden: Brill, 1953).
- Giles, Chris, "Why Davos 2017 Matters: 10 Things to Watch For", *Financial Times*, (16 Ocak 2017), www.ft.com/content/576fb394-dbcd-11e6-86ac-f253db7791c6.
- Glacken, Clarence J., *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*, (Berkeley: University of California Press, 1967).
- Gleeson-White, Jane, *Double Entry: How the Merchants of Venice Created Modern Finance*, (Londra: Allen and Unwin, 2012).
- Glenn, Evelyn Nakano, "From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor", *Signs* 18, no. 1, 1992, s. 1-43.
- . *Forced to Care: Coercion and Caregiving in America*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010).
- Gnutzmann, Hinnerk ve Piotr Śpiewanowski, "Fertilizer Fuels Food Prices: Identification through the Oil-Gas Spread", Social Science Research Network, (son gözden geçirme tarihi 1 Eylül 2016).
- Gold, Mick, "A History of Nature", *Geography Matters* içinde, der. Doreen Massey ve John Allen, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 12-33.
- Goldberg, Harmony, "Our Day Has Finally Come: Domestic Worker Organizing in New York City", Doktora bitirme tezi, Graduate Faculty in Anthropology, City University of New York, 2014, http://academicworks.cuny.edu/gc_etds/422/.
- Goldstone, Nancy Bazelon, *Joanna: The Notorious Queen of Naples, Jerusalem and Sicily*, (Londra: Phoenix, 2011).
- Goodfriend, Glenn A., R. A. D. Cameron ve L. M. Cook, "Fossil Evidence of Recent Human Impact on the Land Snail Fauna of Madeira", *Journal of Biogeography* 21, no. 3, 1994, s. 309-20.
- Gotzek, D., H. J. Axen, A. V. Suarez, S. Helms Cahan ve D. Shoemaker, "Global Invasion History of the Tropical Fire Ant: A Stowaway on the First Global Trade Routes", *Molecular Ecology* 24, no. 2, 2015, s. 374-88.
- Gouge, William, *Of Domesticall Duties, Eight Treatises, Etc.*, (Londra: John Halland, William Bladen için, 1622).
- Graetz, Heinrich, (1894), *History of the Jews*, der. ve kısmen çev. Bella Löwy, cilt 3, (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1967).
- Gramsci, Antonio, *Selections from Political Writings (1921-1926)*, der. ve çev.

- Quintin Hoare, (New York: International, 1978).
- Grantham, J., "Days of Abundant Resources and Falling Prices Are Over Forever", *GMQ Quarterly Newsletter*, (Nisan 2011), s. 1-18.
- Grey, Sam ve Raj Patel, "Food Sovereignty as Decolonization: Some Contributions from Indigenous Movements to Food System and Development Politics", *Agriculture and Human Values* 32, no. 3, 2014, s. 431-44.
- Grosfoguel, Ramón ve Eric Miélan, "The Long-Durée Entanglement between Islamophobia and Racism in the Modern / Colonial Capitalist / Patriarchal World-System: An Introduction", *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge* 5, no. 1, 2006, 2. makale, <http://scholarworks.umb.edu/humanarchitecture/vol5/iss1/2>.
- Grove, Richard, *Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens, and the Origins of Environmentalism, 1600-1860*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
- Gunaratne, Shelton A., "Paper, Printing and the Printing Press: A Horizontally Integrative Macrohistory Analysis", *International Communication Gazette* 63, no. 6, 2001, s. 459-79.
- Gurian-Sherman, Doug, "Failure to Yield: Evaluating the Performance of Genetically Engineered Crops", Cambridge, MA: Union of Concerned Scientists, (2009), www.ucsusa.org/sites/default/files/legacy/assets/documents/food_and_agriculture/failure-to-yeild.pdf.
- Gylfason, Thorvaldur ve Gylfi Zoega, *Inequality and Economic Growth: Do Natural Resources Matter?*, (Münih: Center for Economic Studies and Ifo Institute for Economic Research, 2002).
- Häberlein, Mark, *The Fuggers of Augsburg: Pursuing Wealth and Honor in Renaissance Germany*, (Charlottesville: University of Virginia Press, 2012).
- Habermann, Friederike, *Ecomony: UmCARE zum Miteinander*, (Sulzbach: Ulrike Helmer, 2016).
- Haensch, S., R. Bianucci, M. Signoli, M. Rajerison, M. Schultz, S. Kacki, M. Vermunt, D. A. Weston, D. Hurst, M. Achtman, E. Carniel ve B. Bramanti, "Distinct Clones of *Yersinia pestis* Caused the Black Death", *PLOS Pathogens* 6, no. 10, 2010, s. e1001134.
- Hall, Kim F., "Culinary Spaces, Colonial Spaces: The Gendering of Sugar in the Seventeenth Century", *Feminist Readings of Early Modern Culture: Emerging Subjects* içinde, der. Valerie Traub, M. Lindsay Kaplan ve Dymna Callaghan, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 168-90.
- Hall, Robert G., "Tyranny, Work and Politics: The 1818 Strike Wave in the English Cotton District", *International Review of Social History* 34, no. 3, 1989, s. 433-70.
- Hall, Ruth, Marc Edelman, Saturnino M. Borrás, Ian Scoones, Ben White ve Wendy Wolford, "Resistance, Acquiescence or Incorporation? An Introduction to Land

- Grabbing and Political Reactions 'From Below'", *Journal of Peasant Studies* 42, no. 3-4, 2015, s. 467-88.
- Hall, Stuart, "Race, Articulation and Societies Structured in Dominance", *Black British Cultural Studies* içinde, der. Houston A. Baker, Manthia Diawara ve Ruth H. Lindeborg, (Chicago: University of Chicago Press, 1996), s. 16-60.
- Halperin, Sandra, *Re-envisioning Global Development: A Horizontal Perspective*, (Londra: Routledge, 2013).
- Handy, Jim, "Almost Idiotic Wretchedness: A Long History of Blaming Peasants", *Journal of Peasant Studies* 36, no. 2, 2009, s. 325-44.
- Hannaford, Ivan, *Race: The History of an Idea in the West*, (Washington DC: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: John Hopkins University Press, 1996).
- Hansen, James E. ve Makiko Sato, "Paleoclimate Implications for Human-Made Climate Change", *Climate Change: Inferences from Paleoclimate and Regional Aspects* içinde, der. André Berger, Fedor Mesinger ve Djordje Šijački, (New York: Springer, 2012), s. 21-47.
- Harding, Sandra G., *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991).
- Hardoon, Deborah, Sophia Ayele ve Ricardo Fuentes-Nieva, "An Economy for the 1%", (Oxford: Oxfam GB, 2016), www.oxfam.org/en/research/economy-1 adresinden erişilebilir.
- Harris, David R., "Adaptation to a Tropical Rain-Forest Environment: Aboriginal Subsistence in Northeastern Queensland", *Human Behavior and Adaptation* içinde, der. N. Blurton Jones ve V. Reynolds, (Londra: Taylor and Francis, 1978) s. 113-34.
- Harrison, Peter, "Descartes on Animals", *Philosophical Quarterly* 42, no. 167, 1992, s. 219-27.
- Harrisse, Henry, *Christopher Columbus and the Bank of Saint George (Ufficio di San Giorgio in Genoa): Two Letters Addressed to Samuel L. M. Barlow, Esquire*, (New York: yazar tarafından yayımlanmıştır, 1888).
- Hart, Gillian, "Engendering Everyday Resistance: Gender, Patronage and Production.
- Politics in Rural Malaysia", *Journal of Peasant Studies* 19, no. 1, 1991, s. 93-121.
- Harvey, David, "From Space to Place and Back Again: Reflections on the Condition of Postmodernity", *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change* içinde, der. John Bird, Barry Curtis, Tim Putnam ve Lisa Tickner, (Londra: Routledge, 1993), s. 3-29.
- . *A Brief History of Neoliberalism*, (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- Headrick, Daniel R., *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1950-1940*, (New York: Oxford University Press, 1988).
- Heers, Jacques, *Genes au XVe siècle: Activité économique et problèmes sociaux*, (Paris: SEVPEN, 1961).

- Heizer, Robert F., "Domestic Fuel in Primitive Society", *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 93, no. 2, 1963, s. 186-94.
- Helgerson, Richard, *Forms of Nationhood: The Elizabethan Writing of England*, (Chicago: University of Chicago Press, 1992).
- Herd, Gilbert, *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*, (New York: Zone, 1994).
- Herlihy, David ve Christiane Klapisch-Zuber, *Tuscans and Their Families: A Study of the Florentine Catasto of 1427*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1985).
- Herodotus, *The History of Herodotus*, çev. G. Rawlinson, cilt 1, Everymans Library, (Londra: Dent, 1945).
- Herrero, Mario, Philip K. Thornton, Brendan Power, Jessica R. Bogard, Roseline Remans, Steffen Fritz, James S. Gerber, vd., "Farming and the Geography of Nutrient Production for Human Use: A Transdisciplinary Analysis", *Lancet Planetary Health* 1, no. 1, 2017, s. e33-e42.
- Hewitt de Alcántara, Cynthia, "The 'Green Revolution' as History: The Mexican Experience", *Development and Change* 4, no. 2, 1973, s. 25-44.
- Hildyard, Nicholas, *Licensed Larceny: Infrastructure, Financial Extraction and the Global South*, (Manchester: Manchester University Press, 2016).
- Hill, Bridget, *Women, Work and Sexual Politics in Eighteenth-Century England*, (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
- Hills, Sally, Ryland Thomas ve Nicholas Dimsdale, "The UK Recession in Context—What Do Three Centuries of Data Tell Us?", *Bank of England Quarterly Bulletin*, Q4, 2010, s. 277-91.
- Hilton, R. H., "Y eut-il une crise générale de la féodalité?", *Annales: Histoire, Sciences Sociales* 6, no. 1, 1951, s. 23-30.
- . *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, (Londra: Routledge, 2003).
- Hinshelwood, Brad, "The Carolinian Context of John Locke's Theory of Slavery", *Political Theory* 41, no. 4, 2013, s. 562-90.
- Hirway, Indira ve Sunny Jose, "Understanding Women's Work Using Time-Use Statistics: The Case of India", *Feminist Economics* 17, no. 4, 2011, s. 67-92.
- Hobsbawm, E. J. ve G. Rude, *Captain Swing*, (Londra: Lawrence and Wishart, 1969).
- Hoffmann, Richard, *An Environmental History of Medieval Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
- Holborn, Hajo, *A History of Modern Germany*, cilt 1, *The Reformation*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1982).
- Holt-Giménez, Eric ve Raj Patel, *Food Rebellions! Crisis and the Hunger for Justice*, (Oxford: Fahamu, 2009).
- Homer, Sidney ve Richard Eugene Sylla, *A History of Interest Rates*, (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1996).

- Honeyman, Katrina ve Jordan Goodman, "Women's Work, Gender Conflict, and Labour Markets in Europe, 1500-1900", *Economic History Review* 44, no. 4, 1991, s. 608-28.
- Hornborg, Alf, "Footprints in the Cotton Fields: The Industrial Revolution as Time-Space Appropriation and Environmental Load Displacement", *Ecological Economics* 59, no. 1, 2006, s. 74-81.
- Hörning, Karl H., Anette Gerhard ve Matthias Michailow, *Time Pioneers: Flexible Working Time and New Lifestyles*, çev. Anthony Williams, (Cambridge: Polity, 1995).
- Howell, Martha C., *Commerce before Capitalism in Europe, 1300-1600*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Huber, Matthew T., "Energizing Historical Materialism: Fossil Fuels, Space and the Capitalist Mode of Production", *Geoforum* 40, no. 1, 2009, s. 105-15.
- . *Lifeblood: Oil, Freedom, and the Forces of Capital*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013).
- Hudson, Kenneth ve Andrea Coukos, "The Dark Side of the Protestant Ethic: A Comparative Analysis of Welfare Reform", *Sociological Theory* 23, no. 1, 2005, s. 1-24.
- Hufton, Olwen, "Women in Revolution, 1789-1796", *Past and Present* 53, 1971, s. 90-108.
- . "Social Conflict and the Grain Supply in Eighteenth-Century France", *Journal of Interdisciplinary History* 14, no. 2, 1983, s. 303-31.
- Hurtado, Albert L., *Indian Survival on the California Frontier*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1988).
- IEA (Uluslararası Enerji Ajansı), *Energy Technology Perspectives*, (Paris: International Energy Agency, 2008).
- . *Medium-Term Renewable Energy Market Report 2016: Market Analysis and Forecasts to 2021*, (Paris: International Energy Agency, 2016).
- ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), *Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour*, (Cenevre: International Labour Office, 2014), www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_243391.pdf.
- . *World Employment and Social Outlook: Trends 2015*, (Cenevre: International Labour Office, 2015), www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/dcomm/publ/documents/publication/wcms_337069.pdf.
- IMF (Uluslararası Para Fonu), *World Economic Outlook, October 2008: Financial Stress, Downturns, and Recoveries*, (Washington DC: International Monetary Fund, 2008).
- . *Global Financial Stability Report, April 2014: Moving from Liquidity- to Growth-Driven Markets*, (Washington DC: International Monetary Fund, 2014).

- . *Greece: An Update of IMF Staff's Preliminary Public Debt Sustainability Analysis*, (Washington DC: International Monetary Fund, 2015).
- Inani, Rohit, "More Than 2,300 People Have Now Died in India's Heat Wave", *Time*, (2 Haziran 2015), <http://time.com/3904590/india-heatwave-monsoon-delayed-weather-climate-change/>.
- Inglehart, Ronald ve Pippa Norris, *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Ingold, Tim, "The Temporality of the Landscape", *World Archaeology* 25, no. 2, 1993, s. 152-74.
- International Rivers Network. "Wrong Climate for Big Dams: Fact Sheet—Destroying Rivers Will Worsen Climate Crisis", 2011, www.internationalrivers.org/resources/wrong-climate-for-big-dams-fact-sheet-3373.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), *Climate Change 2007: Synthesis Report*, (Cenevre: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2007), www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr_full_report.pdf.
- . *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change*, (Cenevre: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014), www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/.
- Jackson, J. B. C., "Reefs since Columbus", *Coral Reefs* 16, no. 1, 1997, s. S23-S32.
- Jackson, R. V., "Growth and Deceleration in English Agriculture, 1660-1790", *Economic History Review* 38, no. 3, 1985, s. 333-51.
- Jameson, Fredric, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983-1998*, (Londra: Verso, 1998). [Kültürel Dönemeç, çev. Kemal İnal, Dost]
- Johnson, Walter, *River of Dark Dreams*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013).
- Jones, Grant D., *Maya Resistance to Spanish Rule: Time and History on a Colonial Frontier*, (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1989).
- Jones, W. R., "The Image of the Barbarian in Medieval Europe", *Comparative Studies in Society and History* 13, no. 4, 1971, s. 376-407.
- Jordan, William Chester, *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997).
- Josephson, Paul R., *An Environmental History of Russia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).
- Jowett, Benjamin, *The Dialogues of Plato*, cilt 4, (New York: Hearst's International Library, 1914).
- Kagarlitsky, Boris, *Empire of the Periphery: Russia and the World System*, (Londra: Pluto, 2008).
- Kaimowitz, David ve Joyotee Smith, "Soybean Technology and the Loss of Natural Vegetation in Brazil and Bolivia", *Agricultural Technologies and Tropical Deforestation* içinde, der. Arild Angelsen ve David Kaimowitz, (Wallingford, Oxford: CABI, 2001), s. 195-212.
- Kain, Roger J. P. ve Elizabeth Baigent, *The Cadastral Map in the Service of the State:*

- A History of Property Mapping*, (Chicago: University of Chicago Press, 1992).
- Kander, Astrid, Paolo Malanima ve Paul Warde, *Power to the People: Energy in Europe over the Last Five Centuries*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013).
- Kaplan, Mitchell, "Columbus' Forgotten Patron", *Daily Beast*, (11 Ekim 2010), www.thedailybeast.com/articles/2010/10/11/columbus-forgotten-patron.html.
- Katzew, Ilona, *Casta Painting: Images of Race in Eighteenth-Century Mexico*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2004).
- Keating, Christine, Claire Rasmussen ve Pooja Rishi, "The Rationality of Empowerment: Microcredit, Accumulation by Dispossession, and the Gendered Economy", *Signs* 36, no. 1, 2010, s. 153-76.
- Keller, Catherine, "The Breast, the Apocalypse, and the Colonial Journey", *Journal of Feminist Studies in Religion* 10, no. 1, 1994, s. 53-72.
- Kenyon, Susan, "What Do We Mean by Multitasking? Exploring the Need for Methodological Clarification in Time Use Research", *Electronic International Journal of Time Use Research* 7, no. 1, 2010, s. 42-60.
- Kicza, John E., "Patterns in Early Spanish Overseas Expansion", *William and Mary Quarterly* 49, no. 2, 1992, s. 229-53.
- Kino-nda-niimi Kolektifi, der., *The Winter We Danced: Voices from the Past, the Future, and the Idle No More Movement*, (Winnipeg: ARP, 2014).
- Kinsbruner, Jay, *The Colonial Spanish-American City: Urban Life in the Age of Atlantic Capitalism*, (Austin: University of Texas Press, 2005).
- Klein, Herbert, "The Atlantic Slave Trade to 1650", *Tropical Babels: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680* içinde, der. Stuart B. Schwartz, (Chapel Hill: University of North Carolina, 2004), s. 201-36.
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, (New York: Metropolitan Books / Henry Holt, 2007).
- . *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*, (New York: Simon and Schuster, 2014).
- Knox, James C., "Large Increases in Flood Magnitude in Response to Modest Changes in Climate", *Nature* 361, no. 6411, 1993, s. 430-32.
- Koenigsberger, H. G. ve George L. Mosse, *Europe in the Sixteenth Century*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968).
- Koning, Hans, *Columbus: His Enterprise*, (New York: Monthly Review Press, 1976).
- Kucharik, Christopher J. ve Shawn P. Serbin, "Impacts of Recent Climate Change on Wisconsin Corn and Soybean Yield Trends", *Environmental Research Letters* 3, no. 3, 2008, s. 1-10.
- Kumar, Avneesh ve Anuj Kumar, "Black Face of Green Revolution in Malwa Region of Punjab", *Biological Insights* 1, 2016, s. 3-4.
- La Berge, Leigh Claire, "The Rules of Abstraction Methods and Discourses of Finance", *Radical History Review* 118, 2014, s. 93-112.

- LaDuke, Winona, "Traditional Ecological Knowledge and Enviromental Futures", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 5, 1994, s. 127-48.
- Lamb, Hubert H., *Climate, History and the Modern World*, (Londra: Routledge, 2002).
- Langley, Paul, *World Financial Orders: An Historical International Political Economy*, (New York: Routledge, 2002).
- Lappé, Frances Moore, Jennifer Clapp, Molly Anderson, Robin Broad, Ellen Messer, Thomas Pogge ve Timothy Wise, "How We Count Hunger Matters", *Ethics and International Affairs* 27, no. 3, 2013, s. 251-59.
- Latimer, Jeff, Craig Dowden ve Danielle Muise, "The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-analysis", *Prison Journal* 85, no. 2, 2005, s. 127-44.
- La Vega, Garcilasso de., *The Royal Commentaries of Peru, in Two Parts. . .*, çev. Paul Rycaut, (Londra: Miles Flesher, 1688).
- La Via Campesina, "Via Campesina Campaign to End Violence against Women", 2009, <https://viacampesina.org/en/index.php/main-issues-mainmenu-27/women-mainmenu-39/643-via-campesina-campaign-to-end-violence-against-women>.
- Leach, Gerald, *Household Energy in South Asia*, (Londra: Elsevier Applied Science, 1987).
- Le Grange, Lesley, "Ubuntu, Ukama and the Healing of Nature, Self and Society", *Educational Philosophy and Theory* 44, 2012, s. 56-67.
- Lenin, Vladimir I., "The Taylor System—Man's Enslavement by the Machine", *Collected Works* içinde, cilt 20, *December 1913–August 1914*, (Londra: Lawrence and Wishart, 1965), s. 152-54.
- . *Essential Works of Lenin: "What Is to Be Done?" and Other Writings*, der. Henry M. Christman, (New York: Dover, 1987).
- Levine, David, *At the Dawn of Modernity: Biology, Culture, and Material Life in Europe after the Year 1000*, (Berkeley: University of California Press, 2001).
- Levins, Richard ve Richard C. Lewontin, *The Dialectical Biologist*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985).
- Lewis, Percival, *Historical Inquiries concerning Forests and Forest Laws with Topological Remarks upon the Ancient and Modern State of New Forest*, (Londra: T. Payne, 1811).
- Lewis, Simon L. ve Mark A. Maslin, "Defining the Anthropocene", *Nature* 519, no. 7542, 2015, s. 171-80.
- Li, Xia, Weihua Li, Hong Wang, Jie Cao, Kenji Maehashi, Liquan Huang, Alexander A. Bachmanov, Danielle R. Reed, Véronique Legrand-Defretin ve Gary K. Beauchamp, "Pseudogenization of a Sweet-Receptor Gene Accounts for Cats' Indifference toward Sugar", *PLoS Genetics* 1, no. 1, 2005, s. e3.
- Lichtenstein, Nelson, *State of the Union: A Century of American Labor*, (Princeton,

- NJ: Princeton University Press, 2002).
- Lieberman, Victor, *Mainland Mirrors: Europe, Japan, China, South Asia, and the Islands*, cilt 2, *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c. 800–1830*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
- Linebaugh, Peter, *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, (Berkeley: University of California Press, 2008).
- Linebaugh, Peter ve Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, (Boston: Beacon, 2000).
- Linné, Carl von [Linnaeus], *A General System of Nature*. . . , çev. ve der. William Turton, cilt 1, (Londra: Lackington, Allen, 1806).
- Lipsett-Rivera, Sonya, "Puebla's Eighteenth-Century Agrarian Decline: A New Perspective", *Hispanic American Historical Review* 70, no. 3, 1990, s. 463-81.
- Liu, Yi-Ping, Gui-Sheng Wu, Yong-Gang Yao, Yong-Wang Miao, Gordon Luikart, Mumtaz Baig, Albano Beja-Pereira, Zhao-Li Ding, Malliya Gounder Palanichamy ve Ya-Ping Zhang, "Multiple Maternal Origins of Chickens: Out of the Asian Jungles", *Molecular Phylogenetics and Evolution* 38, no. 1, 2006, s. 12-19.
- Livingston, James, *No More Work: Why Full Employment Is a Bad Idea*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2016).
- Lo, Jung-Pang, "The Emergence of China as a Sea Power during the Late Sung and Early Yüan Periods", *Far Eastern Quarterly* 14, no. 4, 1955, s. 489-503.
- Lobell, David ve Christopher B. Field, "Global Scale Climate-Crop Yield Relationships and the Impacts of Recent Warming", *Environmental Research Letters* 2, no. 1, 2007, s. 014002.
- Lobell, David B., Wolfram Schlenker ve Justin Costa-Roberts, "Climate Trends and Global Crop Production since 1980", *Science* 333, no. 6042, 2011, s. 616-20.
- Locke, John, *Political Essays*, der. Mark Goldie, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- . *Two Treatises of Government and A Letter concerning Toleration*, der. Ian Shapiro, (New Haven, CT: Yale University Press, 2003).
- Lohmann, Larry, "Carbon Trading, Climate Justice and the Production of Ignorance: Ten Examples", *Development* 51, no. 3, 2008, s. 359-65.
- Lopez, Robert Sabatino, "Market Expansion: The Case of Genoa", *Journal of Economic History* 24, no. 4, 1964, s. 445-64.
- Louys, Julien, Darren Curnoe ve Haowen Tong, "Characteristics of Pleistocene Megafauna Extinctions in Southeast Asia", *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 243, no. 1, 2007, s. 152-73.
- Lovell, Julia, *The Opium War: Drugs, Dreams and the Making of China*, (Londra: Picador, 2012).
- Lucashenko, Melissa, "Violence against Indigenous Women: Public and Private Dimensions", *Violence against Women* 2, no. 4, 1996, s. 378-90.

- Lugones, Maria, "Heterosexualism and the Colonial/Modern Gender System", *Hypatia* 22, no. 1, 2007, s. 186-209.
- Lustick, Ian, *State-Building Failure in British Ireland and French Algeria*, (Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1985).
- Lutz, Helma, "At Your Service Madam! The Globalization of Domestic Service", *Feminist Review* 70, 2002, s. 89-104.
- Luxemburg, Rosa, (1913), *The Accumulation of Capital*, çev. Agnes Schwarzschild, (Londra: Routledge, 2003).
- Lynch, John, *Spain under the Habsburgs*, cilt 2, (Oxford: Blackwell, 1964).
- Macdonald, Isabel, "France's Debt of Dishonour to Haiti", *Guardian*, 16 Ağustos 2010, www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/aug/16/haiti-france.
- Maddison, Angus, *Contours of the World Economy, 1–2030 ad: Essays in Macro-economic History*, (Oxford: Oxford University Press, 2007).
- Majid, Anouar, *We Are All Moors: Ending Centuries of Crusades against Muslims and Other Minorities*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009).
- Malanima, Paolo, *Pre-modern European Economy: One Thousand Years (10th–19th Centuries)*, (Leiden: Brill, 2009).
- Malthus, Thomas Robert, *An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*, (Londra: J. Johnson, 1798).
- Mamdani, Mahmood, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996).
- . *Define and Rule: Native as Political Identity*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012).
- Manning, Richard, "The Oil We Eat: Following the Food Chain Back to Iraq", *Harpers*, (Şubat 2004).
- Mantena, Karuna, *Alibis of Empire: Henry Maine and the Ends of Liberal Imperialism*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010).
- Mantoux, Paul, *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century: An Outline of the Beginnings of the Modern Factory System in England*, gözden geçirilmiş baskı, (New York: Macmillan, 1961).
- Marçal, Katrine, *Who Cooked Adam Smith's Dinner? A Story about Women and Economics*, çev. Saskia Vogel, (Londra: Portobello 2015).
- Mariana-Costantini, Alda ve Giancarlo Ligabue, "Did Columbus Also Open the Exploration of the Modern Diet?", *Nutrition Reviews* 50, no. 11, 1992, s. 313-19.
- Martínez, María Elena, *Genealogical Fictions: Limpieza de sangre, Religion, and Gender in Colonial Mexico*, (Stanford, CA: Stanford University Press 2011).
- Martínez-Alier, Joan, "The Environmentalism of the Poor", *Geoforum* 54, 2014, s. 239-41.
- Marx, Karl, *Capital: A Critique of Political Economy*, der. F. Engels, cilt 3, *Pro-*

- cess of Capitalist Production as a Whole*, (New York: International, 1967a). [Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi, ev. Mehmet Selik, Erkin zalp, Nail Satlıgan, Yordam Kitap]
- *Capital: A Critique of Political Economy*, der. F. Engels, cilt 2, *Process of Circulation of Capital*, (New York: International, 1967b). [Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi, ev. Mehmet Selik, Yordam Kitap]
- “Critique of the Gotha Programme”, *Marx/Engels Selected Works* içinde, cilt 3, (Moskova: International, 1973a), s. 13-30.
- *Grundrisse*, ev. Martin Nicolaus, (Londra: Penguin / New Left, 1973b). [Grundrisse, ev. Sevan Nişanyan, Birikim]
- *Capital: A Critique of Political Economy*, ev. Ben Fowkes, (Londra: Pelican, 1976).
- “On the Jewish Question”, *Karl Marx: Selected Writings* içinde, der. David McLellan, (New York: Oxford University Press, 2000), s. 46-74. [Yahudi Sorunu, ev. Yayın kurulu, Sol Yayınları]
- Matuschke, Ira, Ritesh R. Mishra ve Matin Qaim, “Adoption and Impact of Hybrid Wheat in India”, *World Development* 35, no. 8, 2007, s. 1422-35.
- Maxwell, John Francis, *Slavery and the Catholic Church: The History of Catholic Teaching concerning the Moral Legitimacy of the Institution of Slavery*, (Chichester: Barry Rose, 1975).
- Maybud, Susan, “Women and the Future of Work—Taking Care of the Caregivers”, ILO’nun devam eden alışması, (Cenevre: Uluslararası alışma Örgütü), 2015, www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_351297.pdf.
- Mayhew, N. J., “Prices in England, 1170-1750”, *Past and Present* 219, no. 1, 2013, s. 3-39.
- McCarthy, Charles H., “Columbus and the Santa Hermandad in 1492”, *Catholic Historical Review* 1, no. 1 1915, s. 38-50.
- McClintock, Anne, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*, (Londra: Routledge, 1995).
- Mcglone, Matt S. ve Janet M. Wilmshurst, “A Holocene Record of Climate, Vegetation Change and Peat Bog Development, East Otago, South Island, New Zealand”, *Journal of Quaternary Science* 14, no. 3, 1999, s. 239-54.
- McKeon, Michael, “Historicizing Patriarchy: The Emergence of Gender Difference in England, 1660-1760”, *Eighteenth-Century Studies* 28, no. 3, 1995, s. 295-322.
- McMichael, Philip, “Global Food Politics”, *Monthly Review* 50, no. 3, 1998, s. 97.
- “World-Systems Analysis, Globalization, and Incorporated Comparison”, *Journal of World-Systems Research* 6, no. 3, 2000, s. 66890.
- “A Food Regime Analysis of the ‘World Food Crisis’”, *Agriculture and Human Values* 26, no. 4, 2009, s. 281-95.

- . *Development and Social Change: A Global Perspective*, 6. Baskı, (Los Angeles: Sage, 2017).
- McNally, David, "The Blood of the Commonwealth", *Historical Materialism* 22, no. 2, 2014, s. 3-32.
- McNeill, William Hardy, *Plagues and Peoples*, (Garden City, NY: Anchor, 1976).
- McRuer, Robert, *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*, (New York: New York University Press; Londra: Eurospan, 2006).
- McWhorter, L., "Where Do White People Come From? A Foucaultian Critique of Whiteness Studies", *Philosophy and Social Criticism* 31, no. 5-6, 2005, s. 533-56.
- Meade, J. E., "External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation", *Economic Journal* 62, no. 245, 1952, s. 54-67.
- Meade, Teresa A. ve Merry E. Wiesner, *A Companion to Gender History*, (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2004).
- Melillo, Edward Dallam, *Strangers on Familiar Soil: Rediscovering the Chile-California Connection*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2015).
- Merchant, Carolyn, *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, (San Francisco: Harper and Row, 1980).
- . "The Theoretical Structure of Ecological Revolutions", *Environmental Review* 11, no. 4, 1987, s. 265-74.
- . "The Scientific Revolution and the Death of Nature", *Isis* 97, no. 3, 2006, s. 513-33.
- . "Secrets of Nature: The Bacon Debates Revisited", *Journal of the History of Ideas* 69, no. 1, 2008, s. 147-62.
- . "Francis Bacon and the 'Vexations of Art': Experimentation as Intervention", *British Journal for the History of Science* 46, no. 4, 2013, s. 551-99.
- Mielants, Eric, "Europe and China Compared", *Review* (Fernand Braudel Center) 25, no. 4, 2002, s. 401-49.
- . *The Origins of Capitalism and the "Rise of the West"*, (Philadelphia: Temple University Press, 2008).
- Mies, Maria, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, (Londra: Zed, 1986).
- Miller, Owen, "The Myonjuon Documents: Accounting Methods and Merchants' Organisations in Nineteenth Century Korea", *Sungkyun Journal of East Asian Studies* 7, no. 1, 2007, s. 87-114.
- Miller, Victoria, Salim Yusuf, Clara K. Chow, Mahshid Dehghan, Daniel J. Corsi, Karen Lock, Barry Popkin, vd., "Availability, Affordability, and Consumption of Fruits and Vegetables in 18 Countries across Income Levels: Findings from the Prospective Urban Rural Epidemiology (PURE) Study", *Lancet Global Health* 4, no. 10, 2016, s. e695-e703.
- Minge-Klevana, Wanda, Kwame Arhin, P. T. W. Baxter, T. Carlstein, Charles J. Erasmus, Michael P. Freedman, Allen Johnson, vd., "Does Labor Time Decrease

- with Industrialization? A Survey of Time-Allocation Studies [and Comments and Reply]", *Current Anthropology* 21, no. 3, 1980, s. 279-98.
- Mink, Gwendolyn, "The Lady and the Tramp: Gender, Race, and the Origins of the American Welfare State", *Women, the State, and Welfare* içinde, der. Linda Gordon, (Madison: University of Wisconsin, 1990), s. 92-111.
- Mintz, Sidney Wilfred, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*, (New York: Penguin, 1985).
- Mitchell, Timothy, *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*, (London: Verso, 2011). [Karbon Demokrasi: Petrol Çağında Siyasal İktidar, Açılım Kitap, 2014.]
- Modest, Wayne, "We Have Always Been Modern: Museums, Collections, and Modernity in the Caribbean", *Museum Anthropology* 35, no. 1, 2012, s. 85-96.
- Mohawk, John, "Discovering Columbus: The Way Here", *Confronting Columbus: An Anthology* içinde, der. John Yewell, Chris Dodge ve Jan DeSirey, (Jefferson, NC: McFarland, 1992), s. 15-29.
- Moloney, Pat, "Hobbes, Savagery, and International Anarchy", *American Political Science Review* 105, no. 1, 2011, s. 189-204.
- Monbiot, George, "We Were Wrong on Peak Oil: There's Enough to Fry Us All", *Guardian*, (2 Temmuz 2012), www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/02/peak-oil-we-we-wrong.
- Montaño, John Patrick, *The Roots of English Colonialism in Ireland*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Moody, Kim, *An Injury to All: The Decline of American Unionism*, (Londra: Verso, 1988).
- Moore, Jason W., "The Modern World-System as Environmental History? Ecology and the Rise of Capitalism", *Theory and Society* 32, no. 3, 2003a, s. 307-77.
- . "Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism", *Review* (Fernand Braudel Center) 26, no. 2, 2003b, s. 97-172.
- . "Ecology and the Rise of Capitalism", Doktora bitirme tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley, 2007.
- . "Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the 'First' Sixteenth Century, Part I: From 'Island of Timber' to Sugar Revolution, 1420-1506", *Review* (Fernand Braudel Center) 32, no. 4, 2009, s. 34590.
- . "'Amsterdam Is Standing on Norway,' Part I: The Alchemy of Capital, Empire and Nature in the Diaspora of Silver, 1545-1648", *Journal of Agrarian Change* 10, no. 1, 2003b, s. 33-68.
- . "'Amsterdam Is Standing on Norway,' Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century", *Journal of Agrarian Change* 10, no. 2, 2010b, s. 188-227.
- . "The End of the Road? Agricultural Revolutions in the Capitalist World-Ecology, 1450-2010", *Journal of Agrarian Change* 10, no. 3, 2010c, s. 389-413.

- , “‘This Lofty Mountain of Silver Could Conquer the Whole World’: Potosí and the Political Ecology of Underdevelopment, 1545-1800”, *Journal of Philosophical Economics* 4, no. 1, 2010d, s. 58-103.
- , “Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the ‘First’ Sixteenth Century, Part II: From Local Crisis to Commodity Frontier, 1506-1530”, *Review* (Fernand Braudel Center) 33, no. 1, 2010e, s. 1-24.
- , “Transcending the Metabolic Rift: A Theory of Crises in the Capitalist World-Ecology”, *Journal of Peasant Studies* 38, no. 1, 2011, s. 1-46.
- , “The End of Cheap Nature, or How I Learned to Stop Worrying about ‘the’ Environment and Love the Crisis of Capitalism”, *Structures of the World Political Economy and the Future of Global Conflict and Cooperation* içinde, der. Christopher Chase-Dunn and Christian Suter, (Berlin: Lit, 2014), s. 285-314.
- , *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*, (Londra: Verso, 2015).
- , *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, (Oakland, CA: PM Press, 2016).
- , “The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis”, *Journal of Peasant Studies* 44, no. 3, 2017a, s. 594-630.
- , “The Capitalocene, Part II: Accumulation by Appropriation and the Centrality of Unpaid Work/Energy”, *Journal of Peasant Studies* (baskıda), 2017b.
- Moore, Jason, Sharae Deckard, Michael Niblett ve Diana C. Gildea, der., *Capitalism’s Ecologies: Culture, Power, and Crisis in the 21st Century*, (Oakland, CA: PM Press, 2017).
- Morgan, Jennifer L., “‘Some Could Suckle over Their Shoulder’: Male Travelers, Female Bodies, and the Gendering of Racial Ideology, 1500-1770”, *William and Mary Quarterly* 54, no. 1, 1997, s. 167-92.
- , *Laboring Women: Reproduction and Gender in New World Slavery*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004).
- Morison, Samuel Eliot, der. ve çev. *Journals and Other Documents on the Life and Voyages of Christopher Columbus*, (New York: Heritage, 1963).
- Moshenberg, Daniel, Rebecca McInroy, Tom Philpott, Raj Patel ile mülakat, “Prison Food”, The Secret Ingredient’in bir bölümü (podcast), 14 Ağustos 2015, <http://thesecretingredient.org/prison-food-daniel-moshenberg/>.
- Mosse, George L., *Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, (Madison: University of Wisconsin Press, 1988).
- Movement for Black Lives n.d., “Reparations”, <https://policy.m4bl.org/reparations/>.
- Mumford, Lewis, *The Golden Day: A Study in American Literature and Culture*, (New York: W. W. Norton, 1934).
- , (1934), *Technics and Civilization*, (Chicago: University of Chicago Press, 2010).
- Munro, John H., “The Monetary Origins of the ‘Price Revolution’: South German Silver Mining, Merchant-Banking, and Venetian Commerce, 1470-1540”, *Ça-*

- İşma belgesi, no. 8, Department of Economics, University of Toronto, 2003.
- Münzer, Thomas, *Hochverursachte Schutzrede und Antwort wider das geistlose, sanftlebende Fleisch zu Wittenberg, welches mit verkehrter Weise durch den Diebstahl der heiligen Schrift die erbärmliche Christenheit also ganz jämmerlich besudelt hat*, (Nuremberg: Hieronymus Hölzel, 1524).
- Murali, Atluri, "Whose Trees? Forest Practices and Local Communities in Andhra, 1600-1922", *Nature, Culture, Imperialism: Essays on Environmental History of South Asia* içinde, der. David Arnold ve Ramachandra Guha, (New Delhi: Oxford University Press, 1995), s. 50-86.
- Nader, Helen, "Desperate Men, Questionable Acts: The Moral Dilemma of Italian Merchants in the Spanish Slave Trade", *Sixteenth Century Journal* 33, no. 2, 2002, s. 401-22.
- Nairn, I. A., P. R. Shane, J. W. Cole, G. J. Leonard, S. Self ve N. Pearson, "Rhyolite Magma Processes of the ~ad 1315 Kaharoa Eruption Episode, Tarawera Volcano, New Zealand", *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 131, no. 3-4, 2004, s. 265-94.
- Nairn, Tom, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-nationalism*, (Londra: New Left, 1977).
- Nanni, Giordano, "Time, Empire and Resistance in Settler-Colonial Victoria", *Time and Society* 20, no. 1, 2011, s. 5-33.
- Nathan, Dev ve Govind Kelkar, "Wood Energy: The Role of Women's Unvalued Labor", *Gender, Technology and Development* 1, no. 2, 1997, s. 205-24.
- National Nutrition Monitoring Bureau, *Diet and Nutritional Status of Rural Population, Prevalence of Hypertension and Diabetes among Adults and Infant and Young Child Feeding Practices—Report of Third Repeat Survey*, (Hyderabad: National Institute of Nutrition, Indian Council of Medical Research, 2012).
- National Research Council, "Warming World: Impacts by Degree", (New York: National Research Council, 2011), http://dels.nas.edu/resources/static-assets/materials-based-on-reports/booklets/warming_world_final.pdf.
- Naylor, Hugh, "An Epic Middle East Heat Wave Could Be Global Warming's Hellish Curtain-Raiser", *Washington Post*, (10 Ağustos 2016), www.washingtonpost.com/world/middle_east/an-epic-middle-east-heat-wave-could-be-global-warmings-hellish-curtain-raiser/2016/08/09/c8c717d4-5992-11e6-8b48-0cb344221131_story.html.
- Neal, Larry, *A Concise History of International Finance: From Babylon to Bernanke*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).
- Nef, John U., "The Progress of Technology and the Growth of Large Scale Industry in Great Britain, 1540-1640", *Economic History Review* 5, no. 1, 1934, s. 3-24.
- . "Silver Production in Central Europe, 1450-1618," *Journal of Political Economy* 49, no. 4, 1941, s. 575-91.
- . 1964. *The Conquest of the Material World: Essays on the Coming of Industri-*

- alism. New York: Meridian.
- Nelson, Diane M., *Reckoning: The Ends of War in Guatemala*, (Durham, NC: Duke University Press, 2009).
- Neocleous, Mark, *War Power, Police Power*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014).
- Nguyen, Dan Thu, "The Spatialization of Metric Time: The Conquest of Land and Labour in Europe and the United States", *Time and Society* 1, no. 1, 1992, s. 29-50.
- Nietzsche, Friedrich, *The Gay Science: With a Prelude in German Rhymes and an Appendix of Songs*, der. Bernard Williams, çev. Josefine Nauckhoff ve Adrian Del Caro, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). [Şen Bilim, Say Yayınları, 2004.]
- Nove, Alec, *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, 3. Baskı, (Londra: Penguin, 1992).
- O'Connell, Sanjida, *Sugar: The Grass That Changed the World*, (Londra: Virgin, 2004).
- O'Connor, James, "Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction", *Capitalism Nature Socialism* 1, no. 1, 1988, s. 11-38.
- Offer, Avner, *The First World War: An Agrarian Interpretation*, (Oxford: Clarendon, 1991).
- Offer, Shira ve Barbara Schneider, "Revisiting the Gender Gap in Time-Use Patterns", *American Sociological Review* 76, no. 6, 2011, s. 809-33.
- Ohlmeyer, Jane, "Conquest, Civilization, Colonization", *The Princeton History of Modern Ireland* içinde, der. Richard Bourke ve Ian McBride, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016), s. 21-47.
- Olson-Sawyer, Kai, "Meat's Large Water Footprint: Why Raising Livestock and Poultry for Meat Is So Resource-Intensive", *Food Tank*, (16 Aralık 2013), <http://foodtank.com/news/2013/12/why-meat-eats-resources>.
- Oram, Richard, "Arrested Development? Energy Crises, Fuel Supplies, and the Slow March to Modernity in Scotland, 1450-1850", *Energy Transitions in History: Global Cases of Continuity and Change* içinde, der. Richard W. Unger, (Münih: Rachel Carson Centre, 2013), s. 17-24.
- Ormrod, David, *The Rise of Commercial Empires: England and the Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650-1770*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Orren, Karen, *Belated Feudalism: Labor, the Law, and Liberal Development in the United States*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
- Overton, Mark, *The Agricultural Revolution*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Oxfam America, *Lives on the Line: The Human Cost of Cheap Chicken*, (Washington DC: Oxfam America, 2015), www.oxfamamerica.org/static/media/files/

Lives_on_the_Line_Full_Report_Final.pdf.

- Oyèwùmí, Oyèrónké, *The Invention of Women: Making an African Sense of Western Gender Discourses*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997).
- Page, Brian ve Richard Walker, "From Settlement to Fordism: The Agro-industrial Revolution in the American Midwest", *Economic Geography* 67, no. 4, 1991, s. 281-315.
- Painter, David S., "Oil and Geopolitics: The Oil Crises of the 1970s and the Cold War", *Historical Social Research* 39, no. 4, 2014, s. 186-208.
- Pal, Jeremy S. ve Elfatih A. B. Eltahir, "Future Temperature in Southwest Asia Projected to Exceed a Threshold for Human Adaptability", *Nature Climate Change* 6, no. 2, 2016, s. 197-200.
- Palmer, G., "The Emergence of Modern Finance in Europe, 1500-1750", *The Fontana Economic History of Europe* içinde, der. Carlo M. Cipolla, cilt 2, *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, (Londra: Collins/Fontana, 1976), s. 527-94).
- Panitch, Leo ve Sam Gindin, *The Making of Global Capitalism*, (Londra: Verso, 2012).
- Parenti, Christian, "Environment-Making in the Capitalocene", *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism* içinde, der. Jason W. Moore, (Oakland, CA: PM Press, 2016), s. 166-84).
- Parise, Agustín, "The Valladolid Controversy Revisited: Looking Back at the Sixteenth-Century Debate on Native Americans While Facing the Current Status of Human Embryos", *Journal of Civil Law Studies* 1, no. 1, 2008, makale 7.
- Parker, Geoffrey, "The 'Military Revolution,' 1560-1660—a Myth?", *Journal of Modern History* 48, no. 2, 1976, s. 196-214.
- . *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- . *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*, (New Haven, CT: Yale University Press, 2014).
- Patel, Raj, *Stuffed and Starved: Markets, Power and the Hidden Battle for the World Food System*, (Londra: Portobello, 2007).
- . "The Long Green Revolution", *Journal of Peasant Studies* 40, no. 1, 2013, s. 1-63.
- Patel, Raj, Rachel Bezner Kerr, Lizzie Shumba ve Laifolo Dakishoni, "Cook, Eat, Man, Woman: Understanding the New Alliance for Food Security and Nutrition, Nutritionism, and Its Alternatives from Malawi", *Journal of Peasant Studies* 42, no. 1, 2014, s. 21-44.
- Patel, Raj ve Philip McMichael, "Third Worldism and the Lineages of Global Fascism: The Regrouping of the Global South in the Neo-liberal Era", *Third World Quarterly* 25, no. 1, 2004, s. 231-54.
- . "A Political Economy of the Food Riot", *Review* (Fernand Braudel Center) 32, no. 1, 2009, s. 9-35.
- Patterson, Clair C., "Silver Stocks and Losses in Ancient and Medieval Times",

- Economic History Review* 25, no. 2, 1972, s. 205-33.
- Patterson, Orlando, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982).
- Paul, Diane, "In the Interests of Civilization?: Marxist Views of Race and Culture in the Nineteenth Century", *Journal of the History of Ideas* 42, no. 1, 1981, s. 115-38.
- Paul-Majumder, Pratima ve Anwara Begum, "The Gender Imbalances in the Export Oriented Garment Industry in Bangladesh", Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series No. 12, Development Research Group / Poverty Reduction and Economic Management Network, World Bank, Washington DC, 2000, www.atrria.nl/epublications/2000/Gender_Imbalances.pdf adresinden erişilebilir.
- Payne, Chris S., "Changes in the Value and Division of Unpaid Care Work in the UK: 2000 to 2015", (10 Kasım 2016), Londra: Office for National Statistics. www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/satelliteaccounts/articles/change-sinthevalueanddivisionofunpaidcareworkintheuk/2000to2015.
- Pearson, M. N., *The Portuguese in India*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).
- Peet, Richard ve Michael Watts, *Liberation Ecologies: Environment, Development, Social Movements*, 2. Baskı (Londra: Routledge, 2004).
- Peng, Shaobing, Jianliang Huang, John E. Sheehy, Rebecca C. Laza, Romeo M. Visperas, Xuhua Zhong, Grace S. Centeno, Gurdev S. Khush ve Kenneth G. Cassman, "Rice Yields Decline with Higher Night Temperature from Global Warming", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 101, no. 27, 2004, s. 9971-75.
- PennState Extension, "Modern Meat Chicken Industry", 2015, <http://extension.psu.edu/animals/poultry/topics/general-educational-material/the-chicken/modern-meat-chicken-industry>.
- Pew Research Center, "Global Indicators Database", 2010, www.pewglobal.org/database/.
- Phillips, Kevin, *Bad Money: Reckless Finance, Failed Politics, and the Global Crisis of American Capitalism*, (New York: Penguin, 2009).
- Phillips, Ulrich Bonnell, *Life and Labor in the Old South*, (New York: Little, Brown, 1929).
- Phillips, William D., Jr., "Sugar in Iberia", *Tropical Babylons: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680* içinde, der. Stuart B. Schwartz, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004), s. 27-41.
- . *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013).
- Pigou, A. C., *The Economics of Welfare*, (Londra: Macmillan, 1920).
- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, çev. Arthur Goldhammer,

- (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2014). [Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital, çev. Hande Koçak, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014]
- Pitts, Jennifer, "Political Theory of Empire and Imperialism", *Annual Review of Political Science* 13, 2010, s. 211-35.
- Piven, Frances Fox, "Ideology and the State: Women, Power, and the Welfare State", *Women, the State, and Welfare*, der. Linda Gordon, (Madison: University of Wisconsin Press, 1990), s. 250-64.
- Planning Commission, *India Human Development Report 2011: Towards Social Inclusion*, (Oxford: Oxford University Press for the Government of India, 2012).
- Platter, Thomas, *Thomas Platter's Travels in England, 1599*, çev. Clare Williams, (Londra: Cape, 1937).
- Plumwood, Val, *Feminism and the Mastery of Nature*, (Londra: Routledge, 1993).
- Pollin, Robert, "Contemporary Economic Stagnation in World Historical Perspective", *New Left Review* 1/219, 1996, s. 109-18.
- Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000).
- . "Political Economy and Ecology on the Eve of Industrialization: Europe, China, and the Global Conjunction", *American Historical Review* 107, no. 2, 2002, s. 425-46.
- Postle, Martin, *Thomas Gainsborough*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002).
- Potter, Will, *Green Is the New Red: An Insider's Account of a Social Movement under Siege*, (San Francisco: City Lights, 2013).
- Prashad, Vijay, *The Poorer Nations: A Possible History of the Global South*, (Londra: Verso, 2012).
- Price, Brian, "Frank and Lillian Gilbreth and the Motion Study Controversy, 1907-1930", *A Mental Revolution: Scientific Management since Taylor* içinde, der. Daniel Nelson, (Columbus: Ohio State University Press, 1992), s. 58-76.
- Prince, Hugh C., "Art and Agrarian Change, 1710-1815", *The Iconography of Landscape*, der. D. Cosgrove ve S. J. Daniels, (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 98-118.
- Quaglia, Luciane Sebastián Royo, "Banks and the Political Economy of the Sovereign Debt Crisis in Italy and Spain", *Review of International Political Economy* 22, no. 3, 2015, s. 485-507.
- Quijano, Anibal, "Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America", *International Sociology* 15, no. 2, 2000, s. 215-32.
- Quirk, Robert E., "Some Notes on a Controversial Controversy: Juan Ginés de Supúlveda [sic] and Natural Servitude", *Hispanic American Historical Review* 34, no. 3, 1954, s. 357-64.
- Rachleff, Peter J., *Hard-Pressed in the Heartland: The Hormel Strike and the Future of the Labor Movement*, (Boston: South End, 1993).

- Rae, John M. A., *Life of Adam Smith*, (Londra: Macmillan, 1895).
- Rai, Milan, "Columbus in Ireland", *Race and Class* 34, no. 4, 1993, s. 25-34.
- Ramsey, L. F., "Levada-Walking in Madeira", *Living Age*, 8. ser., cilt 20, 1920, s. 656-63.
- Ranelagh, John O'Beirne, *A Short History of Ireland*, 2. Baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Ratekin, Mervyn, "The Early Sugar Industry in Española", *Hispanic American Historical Review* 34, no. 1, 1954, s. 1-19.
- Raworth, Kate, "Must the Anthropocene Be a Manthropocene?", *Guardian*, (20 Ekim 2014), www.theguardian.com/commentisfree/2014/oct/20/anthropocene-working-group-science-gender-bias.
- Registered Nurse Response Network, "Registered Nurse Response Network Sends Nurse Volunteers on Second Deployment to Standing Rock", basın bülteni, (7 Kasım 2016), www.nationalnursesunited.org/press/entry/registered-nurse-response-network-sends-nurse-volunteers-on-2nd-deployment/.
- Reis, João José, *Slave Rebellion in Brazil: The Muslim Uprising of 1835 in Bahia*, çev. Arthur Brakel, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993).
- Renda, Mary A., *Taking Haiti: Military Occupation and the Culture of U.S. Imperialism, 1915-1940*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001).
- Reséndez, Andrés, *The Other Slavery: The Uncovered Story of Indian Enslavement in America*, (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2016).
- Resnick, David, "John Locke and Liberal Nationalism", *History of European Ideas* 15, no. 4-6, 1992, s. 511-17.
- Revette, Anna C., "This Time It's Different: Lithium Extraction, Cultural Politics and Development in Bolivia", *Third World Quarterly* 38, no. 1, 2016, s. 149-68.
- Rivera-Batiz, L. Francisco, "Undocumented Workers in the Labor Market: An Analysis of the Earnings of Legal and Illegal Mexican Immigrants in the United States", *Journal of Population Economics* 12, no. 1, 1999, s. 91-116.
- Roberts, Neil, *The Holocene: An Environmental History*, (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
- Robinson, Jo, "Breeding the Nutrition Out of Our Food", *New York Times*, (26 Mayıs 2013), www.nytimes.com/2013/05/26/opinion/sunday/breeding-the-nutrition-out-of-our-food.html.
- Rolf, David, "Life on the Homecare Front", *Generations* 40, no. 1, 2016, s. 82-87.
- Roper, John Herbert ve Lolita G. Brockington, "Slave Revolt, Slave Debate: A Comparison", *Phylon* 45, no. 2, 1984, s. 98-110.
- Rose, Gillian, *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, (Cambridge: Polity, 1993).
- Rosen, Ruth, *The World Split Open: How the Modern Women's Movement Changed America*, (New York: Viking, 2000).
- Ross, Eric B., *The Malthus Factor: Poverty, Politics and Population in Capitalist*

- Development*, (Sturminster Newton, Dorset: Corner House, 2000).
- Rosset, Peter, "Lessons from the Green Revolution", *Food First / Institute for Food and Development Policy*, 2000, <https://web.archive.org/web/20080211181547/www.foodfirst.org/media/opeds/2000/4-greenrev.html> adresinden erişilebilir.
- Rosset, Peter M. ve Maria Elena Martínez-Torres, "Rural Social Movements and Agroecology: Context, Theory, and Process", *Ecology and Society* 17, no. 3, 2012.
- Roy, Ananya, *Poverty Capital: Microfinance and the Making of Development*, (Londra: Routledge, 2010).
- Ruddiman, William F., *Plows, Plagues, and Petroleum: How Humans Took Control of Climate*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005).
- Ruddiman, W. F., D. Q. Fuller, J. E. Kutzbach, P. C. Tzedakis, J. O. Kaplan, E. C. Ellis, S. J. Vavrus, vd., "Late Holocene Climate: Natural or Anthropogenic?", *Reviews of Geophysics* 54, no. 1, 2016, s. 93-118.
- Rudrappa, Sharmila, *Discounted Life: The Price of Global Surrogacy in India*, (New York: New York University Press, 2015).
- Ruggiero, Guido, *The Renaissance in Italy: A Social and Cultural History of the Rinascimento*, (New York: Cambridge University Press, 2015).
- Ruiz, Teofilo F., *Crisis and Continuity: Land and Town in Late Medieval Castile*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994).
- Safri, Maliha ve Julie Graham, "The Global Household: Toward a Feminist Postcapitalist International Political Economy", *Signs* 36, no. 1, 2010, s. 99-125.
- Sahlins, Marshall David, *Stone Age Economics*, (Chicago: Aldine-Atherton, 1972).
- Salleh, Ariel, *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx, and the Postmodern*, (Londra: Zed, 1997).
- . "From Metabolic Rift to 'Metabolic Value': Reflections on Environmental Sociology and the Alternative Globalization Movement", *Organization and Environment* 23, no. 2, 2010, s. 205-19.
- Santiago-Valles, Kelvin, "World-Historical Ties among 'Spontaneous' Slave Rebellions in the Atlantic", *Review* (Fernand Braudel Center) 28, no. 1, 2005, s. 51-83.
- Sayre, Nathan F., "The Genesis, History, and Limits of Carrying Capacity", *Annals of the Association of American Geographers* 98, no. 1, 2008, s. 120-34.
- Scarth, David Todd, "Sovereignty, Property, and Indigeneity: The Relationship between Aboriginal North America and the Modern State in Historical and Geographical Context", Diktora tezi, University of Sussex, 2010, <http://sro.sussex.ac.uk/45251/>.
- Schlozman, Kay Lehman, Nancy Burns ve Sidney Verba, "What Happened at Work Today?: A Multistage Model of Gender, Employment, and Political Participation," *Journal of Politics* 61, no. 1, 1999, s. 29-53.
- Schneider, Mindi ve Philip McMichael, "Deepening, and Repairing, the Metabolic Rift", *Journal of Peasant Studies* 37, no. 3, 2010, s. 461-84.

- Schumpeter, Joseph Alois, *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, çev. Redvers Opie, (Oxford: Oxford University Press, 1961).
- . *Capitalism, Socialism and Democracy*, S. Baskı, (Londra: Allen and Unwin, 1976).
- Schwartz, Stuart B., "Indian Labor and New World Plantations: European Demands and Indian Responses in Northeastern Brazil", *American Historical Review* 83, no. 1, 1978, s. 43-79.
- . *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society: Bahia, 1550-1835*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
- . "A Commonwealth within Itself: The Early Brazilian Sugar Industry, 1550-1670", *Tropical Babels: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680* içinde, der. Schwartz, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004), s. 158-200.
- Scott, James C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1985).
- Scott, Joan Wallach, *Gender and the Politics of History*, gözden geçirilmiş baskı (New York: Columbia University Press, 1999).
- Seabrook, Jeremy, "The Language of Labouring Reveals Its Tortured Roots", *Guardian*, (14 Ocak 2003), www.theguardian.com/commentisfree/2013/jan/14/language-labouring-reveals-tortured-roots1.
- Seabury, Seth A., Ethan Scherer, Paul O'Leary, Al Ozonoff ve Leslie Boden, "Using Linked Federal and State Data to Study the Adequacy of Workers' Compensation Benefits", *American Journal of Industrial Medicine* 57, no. 10, 2014, s. 1165-73.
- Secombe, Wally, *A Millennium of Family Change: Feudalism to Capitalism in Northwestern Europe*, (Londra: Verso, 1992).
- Segato, Rita Laura, "Las nuevas formas de la guerra y el cuerpo de las mujeres", *Sociedade e Estado* 29, 2014, s. 341-71.
- Select Committee of the Legislative Council on the Aborigines, *Report of the Select Committee of the Legislative Council on the Aborigines*, (Melbourne: Government Printer, 1859).
- Shaikh, Anwar, "The First Great Depression of the 21st Century", *Socialist Register* 47, 2011, s. 44-63.
- Sheiham, Aubrey ve W. Philip T. James, "A New Understanding of the Relationship between Sugars, Dental Caries and Fluoride Use: Implications for Limits on Sugars Consumption", *Public Health Nutrition* 17, no. 10, 2014, s. 2176-84.
- Sherwood, Steven C. ve Matthew Huber, "An Adaptability Limit to Climate Change Due to Heat Stress", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107, no. 21, 2010, s. 9552-55.
- Shindell, Drew T., "Crop Yield Changes Induced by Emissions of Individual Climate-Altering Pollutants", *Earth's Future* 4, no. 8, 2016, 373-80.

- Sigal, Peter Herman, *From Moon Goddesses to Virgins: The Colonization of Yucatecan Maya Sexual Desire*, (Austin: University of Texas Press, 2000).
- Silver, Beverly J., *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Simpson, J. A. ve E. S. C. Weiner, der., *The Oxford English Dictionary*, 2. Baskı, 20 cilt, (Oxford: Clarendon, 1989).
- Sinclair, Upton, *The Jungle*, (New York: Doubleday, Page, 1906).
- Slaughter, Thomas P., *The Whiskey Rebellion: Frontier Epilogue to the American Revolution*, (Oxford: Oxford University Press, 1986).
- Slicher van Bath, Bernard Hendrik ve O. Ordish, *The Agrarian History of Western Europe, a.d. 500-1850*, (Londra: Arnold, 1963).
- Smil, Vaclav, "Detonator of the Population Explosion", *Nature* 400, no. 6743, 1999, s. 415.
- . *Energy Transitions: History, Requirements, Prospects*, (Santa Barbara, CA: Praeger, 2010).
- Smith, Adam, (1759), *The Theory of Moral Sentiments*, (Oxford: Clarendon, 1976).
[Ahlaki Duygular Kuramı, çev. Derman Kızılay, Pinhan Yayıncılık, 2018]
- Smith, Daniel Scott, "The Curious History of Theorizing about the History of the Western Nuclear Family", *Social Science History* 17, no. 3, 1993, s. 325-53.
- Smith, William D., "New Rises Are Feared; Price Quadruples for Iranian Crude Oil at Auction", *New York Times*, 12 Aralık 1973), s. 1.
- Snell, Keith D. M., *Annals of the Labouring Poor: Social Change and Agrarian England, 1660-1900*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).
- Soble, Alan, "In Defense of Bacon", *Philosophy of the Social Sciences* 25, no. 2, 1995, s. 192-215.
- Sohn-Rethel, Alfred, *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology*, (Atlantic Highlands, NJ: Humanities, 1978).
- Solar, Peter M., "The Triumph of Cotton in Europe", 2012, <https://pdfs.semanticscholar.org/5550/0d2a0b8483b53f798f537b0370b0316750f7.pdf>.
- Solow, Barbara L., "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run", *Journal of Interdisciplinary History* 17, no. 4, 1987, s. 711-37.
- Sonn, Hochul, "The 'Late Blooming' of the South Korean Labor Movement", *Monthly Review* 49, no. 3, 1997 117-29.
- Specter, Michael, "Seeds of Doubt: An Activist's Controversial Crusade against Genetically Modified Crops", *New Yorker*, (25 Ağustos 2014).
- Spence, O. M., "The Bank of St. George, Genoa", *Harper's New Monthly Magazine*, cilt 42, 1870, s. 392-400.
- Spinden, Herbert J., "Central American Calendars and the Gregorian Day", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 6, no. 2, 1920, s. 56-59.
- Spinola, H., A. Brehm, F. Williams, J. Jesus ve D. Middleton, "Distribution of HLA Alleles in Portugal and Cabo Verde: Relationships with the Slave Trade Route",

- Annals of Human Genetics* 66, no. 4, 2002, s. 285-96.
- Srnicek, Nick, *Platform Capitalism*, (Malden, MA: Polity, 2017).
- Srnicek, Nick ve Alex Williams, *Inventing the Future: Postcapitalism and a World without Work*, (Brooklyn: Verso, 2015).
- Standing, Guy, *The Precariat: The New Dangerous Class*, gözden geçirilmiş baskı (New York: Bloomsbury Academic, 2016). [Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf, çev. Ergin Bulut, İletişim Yayınları, 2014]
- Stavig, Ward, "Ambiguous Visions: Nature, Law, and Culture in Indigenous-Spanish Land Relations in Colonial Peru", *Hispanic American Historical Review* 80, no. 1, 2000, s. 77-111.
- Stedman, John Gabriel, *Narrative of a Five Years' Expedition against the Revolted Negroes of Surinam in Guyana on the Wild Coast of South America; from the Year 1772 to 1777*, cilt 2, (Londra: J. Johnson, 1796).
- Stein, Robert L., "From Saint Domingue to Haiti, 1804-1825", *Journal of Caribbean History* 19, no. 2, 1984, s. 189-226.
- Steinmetz, Greg, *The Richest Man Who Ever Lived: The Life and Times of Jacob Fugger*, (New York: Simon and Schuster, 2016).
- Stevens-Arroyo, Anthony M., "The Inter-Atlantic Paradigm: The Failure of Spanish Medieval Colonization of the Canary and Caribbean Islands", *Comparative Studies in Society and History* 35, no. 3, 1993, s. 515-43.
- Stoler, Ann L., "Making Empire Respectable: The Politics of Race and Sexual Morality in 20th-Century Colonial Cultures", *American Ethnologist* 16, no. 4, 1989, s. 634-60.
- . *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*, (Berkeley: University of California Press, 2010).
- Stone, Irving, *The Global Export of Capital from Great Britain, 1865-1914: A Statistical Survey*, (Basingstoke: Macmillan, 1999).
- Stoneman, Adam, "The New Conspicuous Consumption", *Jacobin*, (8 Haziran 2015).
- Stotsky, Janet G., Sakina Shibuya, Lisa Kolovich ve Suhaib Kebhaj, "Trends in Gender Equality and Women's Advancement", IMF Çalışma Belgesi, (Washington DC: International Monetary Fund, 2016).
- Strasser, Ulrike ve Heidi Tinsman, "It's a Man's World? World History Meets the History of Masculinity, in Latin American Studies, for Instance", *Journal of World History* 21, no. 1, 2010, s. 75-96.
- Studnicki-Gizbert, Daviken ve David Schecter, "The Environmental Dynamics of a Colonial Fuel-Rush: Silver Mining and Deforestation in New Spain, 1522 to 1810", *Environmental History* 15, no. 1, 2010, s. 94-119.
- Suárez de Figueroa, Cristóbal, (1617), *El pasajero*, (Madrid: Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1914).
- Sudarkasa, Niara, "The Status of Women' in Indigenous African Societies", *Fe-*

- minist Studies* 12, no. 1, 1986, s. 91-103.
- Sued-Badillo, Jalil, "Christopher Columbus and the Enslavement of the Amerindians in the Caribbean", *Monthly Review* 44, no. 3, 1992, s. 71-103.
- Tallett, Frank, *War and Society in Early Modern Europe: 1495-1715*, (Londra: Routledge, 2010).
- Tanumihardjo, Sherry A., Cheryl Anderson, Martha Kaufer-Horwitz, Lars Bode, Nancy J. Emenaker, Andrea M. Haqq, Jessie A. Satia, Heidi J. Silver ve Diane D. Stadler, "Poverty, Obesity, and Malnutrition: An International Perspective Recognizing the Paradox", *Journal of the American Dietetic Association* 107, no. 11, 2007, s. 1966-72.
- Taylor, Andrew, *The World of Gerard Mercator: The Mapmaker Who Revolutionized Geography*, (New York: Walker, 2004).
- Teng, Shu-Chun, "The Early History of Forestry in China", *Journal of Forestry* 25, no. 5, 1927, s. 564-70.
- Teschke, Benno Gerhard, "The Making of the Westphalian State System: Social Property Relations, Geopolitics and the Myth of 1648", Doktora tezi, London School of Economics and Political Science, 1999, <http://etheses.lse.ac.uk/1555/>.
- 't Hart, Marjolein, Pepijn Brandon ve Thomas Goossens, "The Commercialization of Warfare as a Strategy for Hegemonial Powers: The Dutch Case Compared", *Dünya Tarihi ve Küresel Tarih İkinci Avrupa Kongresi'nde sunulan rapor*, Dresden, (3-5 Temmuz 2008).
- Theodorou, Angelina E., "64 Countries Have Religious Symbols on Their National Flags", 25 Kasım 2014, Pew Research Center, www.pewresearch.org/fact-tank/2014/11/25/64-countries-have-religious-symbols-on-their-national-flags/.
- Thirsk, Joan, "The Common Fields", *Past and Present* 29, 1964, s. 3-25.
- . *Agricultural Regions and Agrarian History in England, 1500-1750*, (Londra: Macmillan, 1987).
- Thomas, Hugh, *The Slave Trade: The Story of the Atlantic Slave Trade, 1440-1870*, (New York: Simon and Schuster, 1997).
- . *Rivers of Gold: The Rise of the Spanish Empire, from Columbus to Magellan*, (New York: Random House, 2013).
- Thompson, Edward P., "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism", *Past and Present* 38, 1967, s. 56-97.
- Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, ad 990-1992*, (Oxford: Blackwell, 1992).
- Timmermann, Cristian ve Georges F. Félix, "Agroecology as a Vehicle for Contributive Justice", *Agriculture and Human Values* 32, no. 3, 2015, s. 523-38.
- Tinker, George E., *Missionary Conquest: The Gospel and Native American Cultural Genocide*, (Minneapolis: Fortress, 1993).
- Tiwana, N. S., Neelima Jerath, Gurharminder Singh ve Ravleen Singh, "Pesticide

- Pollution in Punjab: A Review", *Asian Journal of Water, Environment and Pollution* 6, no. 1, 2009, s. 89-96.
- Tomich, Dale W., *Slavery in the Circuit of Sugar: Martinique and the World Economy, 1830-1848*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990).
- Topolski, Jerzy, "La regression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle", *Acta poloniae historica* 7, 1962, s. 28-49.
- Toscano, Alberto, "The Open Secret of Real Abstraction", *Rethinking Marxism* 20, no. 2, 2008, s. 273-87.
- . "A Structuralism of Feeling?", *New Left Review* 97, 2016, s. 73-93.
- Trexler, Richard C., *Sex and Conquest: Gendered Violence, Political Order and the European Conquest of the Americas*, (Cambridge: Polity, 1995).
- Tronto, Joan C., "The 'Nanny' Question in Feminism", *Hypatia* 17, no. 2, 2002, s. 34-51.
- Tsing, Anna Lowenhaupt, *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015).
- Tuck, Richard, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, (Oxford: Oxford University Press, 1999).
- Ulrich, Laurel, *Good Wives: Image and Reality in the Lives of Women in Northern New England, 1650-1750*, (New York: Vintage, 1991).
- UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), *Human Development Report 1995: Gender and Human Development*, (New York: Oxford University Press, 1995).
- Unger, Richard W., "Energy Sources for the Dutch Golden Age: Peat, Wind, and Coal", *Research in Economic History* 9, 1984, s. 221-53.
- USBC (ABD Nüfus Dairesi), *A Century of Population Growth: From the First Census of the United States to the Twelfth, 1790-1900*, (Washington DC: Government Printing Office, 1909).
- USDA (ABD Tarım Bakanlığı), "Food Expenditures," son düzenleme tarihi 28 Şubat 2017a, www.ers.usda.gov/data-products/food-expenditures.aspx.
- . "Sugar and Sweeteners Yearbook Tables", son düzenleme tarihi 6 Mart 2017b, www.ers.usda.gov/data-products/sugar-and-sweeteners-yearbook-tables.aspx.
- van Dam, Petra J. E. M., "Sinking Peat Bogs: Environmental Change in Holland, 1350-1550", *Environmental History* 6, no. 1, 2001, s. 32-45.
- . "Ecological Challenges, Technological Innovations: The Modernization of Sluice Building in Holland, 1300-1600", *Technology and Culture* 43, no. 3, 2002, s. 500-520.
- van de Pol, Lotte ve Erika Kuijpers, "Poor Women's Migration to the City: The Attraction of Amsterdam Health Care and Social Assistance in Early Modern Times", *Journal of Urban History* 32, no. 1, 2005, s. 44-60.
- van der Woude, Ad., "Sources of Energy in the Dutch Golden Age: The Case of Holland", *NEHA-Jaarboek* 66, 2003, s. 64-84.
- van Dillewijn, C., *Botany of Sugarcane*, (Waltham, MA: Chronica Botanica, 1952).

- Van Kirk, Sylvia, *Many Tender Ties: Women in Fur-Trade Society, 1670-1870*, (Norman: University of Oklahoma Press, 1983).
- van Zanden, J. L., *The Rise and Decline of Holland's Economy: Merchant Capitalism and the Labour Market*, (Manchester: Manchester University Press, 1993).
- Varufakis, Yanis, *And the Weak Suffer What They Must? Europe, Austerity and the Threat to Global Stability*, (Londra: Bodley Head, 2016).
- Veblen, Thorstein., (1899), *The Theory of the Leisure Class*, (Boston: Houghton Mifflin, 1973).
- Verlinden, Charles, *The Beginnings of Modern Colonization*, (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970).
- Vickers, Brian, "Francis Bacon, Feminist Historiography, and the Dominion of Nature", *Journal of the History of Ideas* 69, no. 1, 2008, s. 117-41.
- Vieira, Alberto, *A escravatura na Madeira nos séculos XV a XVII: O ponto da situação*, (Funchal, Madeira: Centro de Estudos de História do Atlântico, 1996). www.madeira-edu.pt/Portals/31/hm-esc-3-ponto.pdf.
- . "Sugar Islands: The Sugar Economy of Madeira and the Canaries, 1450-1650", *Tropical Babels: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680* içinde, der. Stuart B. Schwartz, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004), s. 42-84.
- Vilar, Pierre ve Judith White, *A History of Gold and Money, 1450-1920*, (Londra: New Left, 1976).
- von der Heydt-Coca, Magda, "Andean Silver and the Rise of the Western World", *Critical Sociology* 31, no. 4, 2005, s. 481-513.
- von Tunzelmann, G. N., "Technological Progress during the Industrial Revolution", *The Economic History of Britain since 1700* içinde, cilt 1, 1700-1860, der. Roderick Floud ve Donald McCloskey, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 143-63.
- Voss, Barbara L., "Domesticating Imperialism: Sexual Politics and the Archaeology of Empire", *American Anthropologist* 110, no. 2, 2008, s. 191-203.
- Vries, P. H. H., "Are Coal and Colonies Really Crucial? Kenneth Pomeranz and the Great Divergence", *Journal of World History* 12, no. 2, 2001, s. 407-46.
- Wackernagel, Mathis ve William Rees, *Our Ecological Footprint*, (Gabriola Island, British Columbia: New Society, 1996).
- Wackernagel, Mathis, Niels B. Schulz, Diana Deumling, Alejandro Callejas Linares, Martin Jenkins, Valerie Kapos, Chad Monfreda, vd., "Tracking the Ecological Overshoot of the Human Economy", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 99, no. 14, 2002, s. 9266-71.
- Wackernagel, Mathis ve Judith Silverstein, "Big Things First: Focusing on the Scale Imperative with the Ecological Footprint", *Ecological Economics* 32, no. 3, 2000, s. 391-94.
- Wakeman, George, *Official Proceedings of the National Democratic Convention*

- Held at New York, July 4-9, 1868*, (Boston: Rockwell and Rollins, 1868).
- Walia, Harsha, "Decolonizing Together: Moving beyond a Politics of Solidarity toward a Practice of Decolonization", *The Winter We Danced: Voices from the Past, the Future, and the Idle No More Movement* içinde, der. Kino-nda-niimi Kolektifi, (Winnipeg: ARP, 2014), s. 44-50.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, (New York: Academic, 1974). [Modern Dünya Sistemi I, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları]
- *Historical Capitalism*, (Londra: Verso, 1983). [Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, 1. Baskı 1992.]
- *The Modern World-System III*, (San Diego: Academic, 1989). [Modern Dünya Sistemi III, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları]
- Wang, Ting, Donna Surge ve Karen Jo Walker, "Seasonal Climate Change across the Roman Warm Period/Vandal Minimum Transition Using Isotope Sclerochronology in Archaeological Shells and Otoliths, Southwest Florida, USA", *Quaternary International* 308-9, 2013, s. 230-41.
- Warrell, Helen, "Ruthless UK Employers Trap Migrants in 'Modern-Day Slavery'", *Financial Times*, (12 Ağustos 2015), www.ft.com/content/43dacc0d-410d-11e5-9a-be-5b335da3a90e.
- Watts, Michael, "On the Poverty of Theory: Natural Hazards Research in Context", *Interpretations of Calamity from the Viewpoint of Human Ecology* içinde, der. K. Hewitt, (Boston: Allen and Unwin, 1983), s. 231-62.
- "Resource Curse? Governmentality, Oil and Power in the Niger Delta, Nigeria", *Geopolitics* 9, no. 1, 2004, s. 50-80.
- Weatherford, Jack, *The History of Money*, (New York: Three Weathers, 2009).
- Webber, Jeffery R., *The Last Day of Oppression, and the First Day of the Same: The Politics and Economics of the New Latin American Left*, (Chicago: Haymarket, 2017).
- Wei, Zhudeng, Xiuqi Fang ve Yun Su, "Climate Change and Fiscal Balance in China over the Past Two Millennia", *Holocene* 24, no. 12, 2014, s. 1771-84.
- Weis, Tony, *The Ecological Hoofprint: The Global Burden of Industrial Livestock*, (Londra: Zed, 2013).
- Werlhof, Claudia von, "On the Concept of Nature and Society in Capitalism", *Women: The Last Colony* içinde, der. Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Werlhof, (Londra: Zed, 1988), s. 195-112.
- Westermann, Ekkehard, "Central European Forestry and Mining Industries in the Early Modern Period", *L'uomo e la foresta: Secc. XIII-XVIII* içinde, der. Simonetta Cavaicchi, (Floransa: Le Monnier, 1996), s. 927-53.
- Westoby, Jack, *Introduction to World Forestry*, (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
- Westra, Laura, "Development and Environmental Racism: The Case of Ken Saro-Wiwa and the Ogoni", *Race, Gender and Class* 6, no. 1, 1998, s. 152-62.

- White, Lynn Townsend, *Medieval Technology and Social Change*, (Londra: Oxford University Press, 1962).
- White, Richard, "Are You an Environmentalist or Do You Work for a Living?": Work and Nature", *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature* içinde, der. William Cronon, (New York: W. W. Norton, 1996), s. 171-85.
- . *The Organic Machine: The Remaking of the Columbia River*, (New York: Macmillan, 2011).
- Whittle, Jane, "Individualism and the Family-Land Bond: A Reassessment of Land Transfer Patterns among the English Peasantry, c. 1270-1580", *Past and Present* 160, 1998, s. 25-63.
- Wickham, Chris, *Land and Power: Studies in Italian and European Social History, 400-1200*, (Roma: British School at Rome, 1994).
- . "Productive Forces and the Economic Logic of the Feudal Mode of Production", *Historical Materialism* 16, no. 2, 2008, s. 3-22.
- Wiesner-Hanks, Merry E., *Women and Gender in Early Modern Europe*, 3. Baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- Wiggins, Steve ve Sharada Keats, *The Rising Cost of a Healthy Diet: Changing Relative Prices of Foods in High-Income and Emerging Economies*, (Londra: Overseas Development Institute, 2015), www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9580.pdf.
- Williams, Lewis, "The Human Ecologist as Alchemist: An Inquiry into Ngai Te Rangi Cosmology, Human Agency and Well-Being in a Time of Ecological Peril", *Radical Human Ecology: Intercultural and Indigenous Approaches* içinde, der. Williams, Rose Roberts ve Alastair McIntosh, (New York: Routledge, 2012), s. 91-120.
- Williams, Michael, *Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis*, (Chicago: University of Chicago Press, 2003).
- Williams, Raymond, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, (New York: Oxford University Press, 1976).
- Wills, Ian R., "Projections of Effects of Modern Inputs on Agricultural Income and Employment in a Community Development Block, Uttar Pradesh, India", *American Journal of Agricultural Economics* 54, no. 3, 1972, s. 452-60.
- Wily, Liz Alden, "Looking Back to See Forward: The Legal Niceties of Land Theft in Land Rushes", *Journal of Peasant Studies* 39, no. 3-4, 2012, s. 751-75.
- Wintle, Michael, "Renaissance Maps and the Construction of the Idea of Europe", *Journal of Historical Geography* 25, no. 2, 1999, 137-65.
- Wish, Harvey, "American Slave Insurrections before 1861", *Journal of Negro History* 22, no. 3, 1937, s. 299-320.
- Wittman, Hannah, "Reworking the Metabolic Rift: La Vía Campesina, Agrarian Citizenship, and Food Sovereignty", *Journal of Peasant Studies* 36, no. 4, 2009, s. 805-26.

- Wolf, Eric R., *Europe and the People without History*, (Berkeley: University of California Press, 1982).
- Wood, Andy, *The 1549 Rebellions and the Making of Early Modern England*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).
- Wood, Ellen Meiksins, *Empire of Capital*, (Londra: Verso, 2003). [Sermaye İmparatorluğu, çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, 2014]
- Woods, Jeremy, Adrian Williams, John K. Hughes, Mairi Black ve Richard Murphy, "Energy and the Food System", *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 365, no. 1554, 2010, s. 2991-3006.
- Working Group on the "Anthropocene," [Antroposen Çalışma Grubu] "What Is the 'Anthropocene'?—Current Definition and Status", son düzenlenme tarihi 4 Ocak 2016, <http://quaternary.stratigraphy.org/workinggroups/anthropocene/>.
- Worm, Boris, Edward B. Barbier, Nicola Beaumont, J. Emmett Duffy, Carl Folke, Benjamin S. Halpern, Jeremy B. C. Jackson, vd., "Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services", *Science* 314, no. 5800, 2006, s. 787-90.
- Wright, Melissa W., *Disposable Women and Other Myths of Global Capitalism*, (New York: Routledge, 2006).
- Wrigley, Edward Anthony, *Continuity, Chance and Change: The Character of the Industrial Revolution in England*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Yager, Tom, "What Was Rundale and Where Did It Come From?", *Béaloideas* 70, 2002, s. 153-86.
- Yeates, Nicola, "A Global Political Economy of Care", *Social Policy and Society* 4, no. 2, 2005, s. 227-34.
- . *Globalizing Care Economies and Migrant Workers: Explorations in Global Care Chains*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).
- Yuval-Davis, Nira, "Gender and Nation", *Ethnic and Racial Studies* 16, no. 4, 1993, s. 621-32.
- Zaid, Omar Abdullah, "Accounting Systems and Recording Procedures in the Early Islamic State", *Accounting Historians Journal* 31, no. 2, 2004, s. 149-70.
- Zamora, Margarita, "Abreast of Columbus: Gender and Discovery", *Cultural Critique* 17, 1990, s. 127-49.
- Zeeuw, J. W. de., "Peat and the Dutch Golden Age: The Historical Meaning of Energy Attainability", *AAG Bijdragen* 21, 1978, s. 3-31.
- Ziegler, Philip, *The Black Death*, (Londra: Faber and Faber, 2013).
- Zinn, Howard, *A People's History of the United States: 1492–Present*, 3. Baskı, (Londra: Pearson/Longman, 2003). [Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, çev. Sevinç Sayan Özer, İmge Kitabevi Yayınları.]
- Zorrilla, Marcelo Gabriel, "El acta de requerimiento y la guerra justa", *Revista del Notariado* 885, 2006, s. 247-55.

Kapitalizm, doğa ve gezegenin geleceği hakkında bir rehber

Yarım binyıllık sömürgeci kapitalizmin anatomisi sayılabilecek bu çalışma, apaçık ortada durduğundan olsa gerek, çoğunlukla önemsemediğimiz doğa, para, emek, bakım, gıda, enerji ve yaşamın ucuzlatılmasıyla kapitalizmin insanlarla yaşam ağı arasındaki ilişkileri nasıl kontrol ettiğinin izini sürüyor.

İlk kapitalist ürün şekerin üretiminden kapitalist sınırların genişlemesine uzanan süreçte doğa-toplum, kadın-erkek ikiliğinin, sömürgeciliğin, ırkçılığın, yerli mücadelelerinin, savaşların, krizlerin, isyanların bu yedi ucuz şeyle ve birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini irdeleyen, günümüzün krizlerini ele alan özgün bir neoliberal ekonomi eleştirisi *Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi* bugün bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizin ve daha adil, sürdürülebilir bir medeniyet için nasıl ilerlememiz gerektiğinin ufuk açıcı bir anlatısı.

Çoğu insan için gezegenin sonunu hayal etmek kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolay

“*Ucuzluk* derken ne anlatmak istediğimize gelelim: Kapitalizmin krizlerini geçici olarak çözerek kapitalizmle yaşam ağı arasındaki ilişkileri yöneten bir dizi stratejidir. Ucuz, düşük maliyetle aynı şey olmasa da maliyetlerin düşmesinde etkilidir. Ucuz, çalışmanın herhangi bir biçimini –insan ve hayvan, botanik ve jeolojik– mümkün en asgari bedelle seferber eden bir strateji, bir uygulama, bir şiddettir. Kapitalizmin bu adlandırılmamış yaşam kurma ilişkilerini üretim ve tüketim döngülerine dönüştürdüğü ve bu ilişkilerin olabildiğince düşük fiyatlarla hayata geçtiği süreç hakkında konuşmak için *ucuzu* kullanıyoruz.”

